

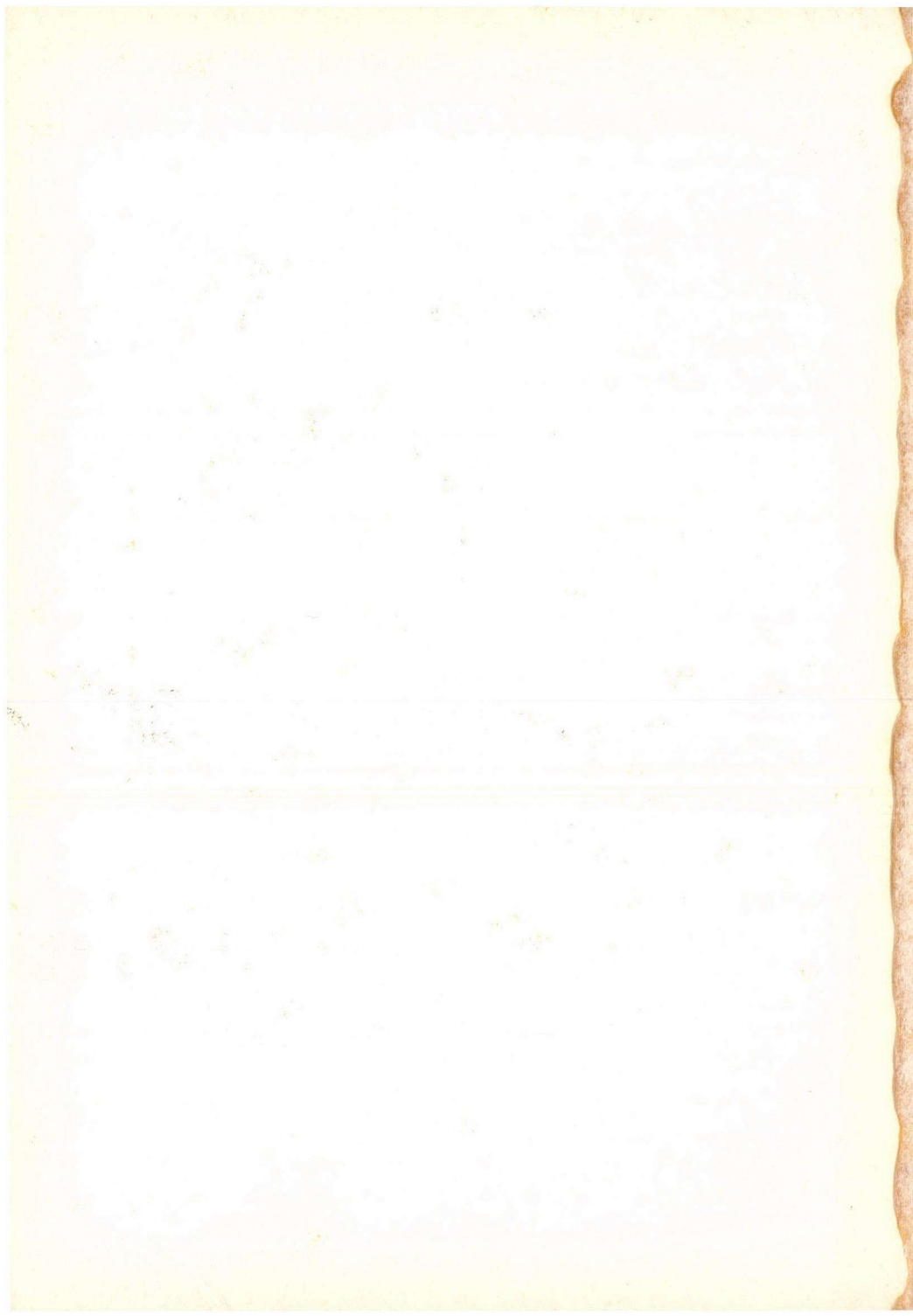
ARCHÍVUMI FÜZETEK V.

Bauer Hilda

EMLÉKEIM

**LEVELEK
LUKÁCSHOZ**

MTA FILOZÓFIAI INTÉZET LUKÁCS ARCHÍVUM 1985

ARCHÍVUMI FÜZETEK
V.

•
ARCHÍVUMI FÜZETEK
V.

BAUER HILDA
Emlékeim
Levelek Lukácshoz

MTA FILOZÓFIAI INTÉZET
1985

|

Szerkesztette, a képanyagot összeállította,
az utószót és a jegyzeteket írta: Lenkei Júlia
Lektorálta: Radnóti Sándor
Sorozatszerkesztő: Sziklai László

© Lukács Archívum, 1985

ISBN 963 01 6164 8
ISSN 0230 7081

Bauer Hildáról

Hildával 1938-ban Vágóéknál találkoztam, véletlenül, váratlanul. Vágó Bácsi – így nevezték, mert 50 éven alig túl már valami bölcs, szelíden ironikus öregurasság jellemezte – a Pester Lloyd gazdasági felének vezetője volt, kitűnő közgazdasági szakember, egyébként Vágó Mártának, József Attila menyasszonyának édesapja. Én, mellékfoglalkozásként, a Lloyd irodalmi és színházi rovatának vezetője, az akkorra már eltávozott költőnek ismerőse, Vágóék baráti köréhez tartoztam. Egyszer feleségemmel együtt mentünk hozzájuk a Rózsadomb pesti lejtőjén fekvő villába. Az ismerős törzstársaság mindig kiegészült ott új emberekkel: Márta ezekhez vezetett, hogy összeismerkedjünk. Egy hatalmas karosszékből aprócska, már deresedő-szőke, kék szemű hölgy állt fel köszöntésünkre; mellette magas, csontosan karcsú férfi állt. „Hilda!” – kiáltott föl boldog meglepetéssel feleségem, s a két hölgy túlárado örömmel csókolta meg egymást. Engem is bemutatnak, mint Marika férjét, s a két asszonyt egész este alig lehetett egymástól elválasztani.

Kiderült azután, hogy Hilda feleségem tanárnője volt; már serdültebb lány korában tágitotta, francia nyelvórák ürügyén, irodalmi, művészi látókörét. Az a tanárnő, akiről már sokat mesélt nekem mint ifjúságának egyik fontos, fölszabadító példaképéről. Az is kiderült, hogy Bauer Herbert – Balázs Bélának nővére; ezt meg én ismertem mint a nagy Eötvös Kollégiumi nemzedék egyik jeles tagját, Lukács György fegyvertársát, Bartók Béla szövegíróját, Kodály Zoltán barátját, akivel – bécsi emigrációja idején – találkoztam is, s akit a legjelesebb filmesztéták közt illetett akkor már számon tartani. Megismerkedtünk Hilda férjével, a kevés beszédű, kesernyés voltában is egyre rokonszenvesebb Tordai Schilling Oszkárral, aki jó grafikusként indult, de sohasem lett igazán jelentős művész. Ez igen bántotta; legalábbis ebben sejtettem meg zárkózottságának fő okát.

Akkor már gyakrabban jártunk össze, igen megszerettük egymást. Hilda tündéri háziasszony volt; feleségemmel együtt szerette az egyszerűen, de szépen terített asztalt, elbűvölően tudott okos dolgokról, érdekes emberekről csevegni. Tehette is ezt, hisz kitűnő gyerekszobája volt, jeles tanár-szülői körében. Párizsban, Németországban is gyakran járt; ifjúsága egymást váltó nemzedékek kitűnő emberei közt játszódot le. Nyílt, fölvilágosult szellemű körben élt, a „baloldalon”, a szónak inkább szellemi, mint politikai értelmében, bár nem titkolta, hogy testvérével együtt az őszirózsás forradalom meg a Tanácsköztársaság idején politikai munkát is végzett. Ennél érdeke-

sebbnek tartotta azonban, hogy másik testvére, Ervin révén sógornője lett Kaffka Margitnak; – leány korában egyik órája alkalmával feleségem találkozott is nála az őt elbűvölő írónővel.

Ahogy a kor és a világ zaklatottabb lett körülöttünk – ismeretségünk első fejezete az 1930–40-es évek fordulóján játszódott le –, megritkultak találkozásaink is. Vágó Márti férjhez ment, a közös ismerősök szétrebbentek, egyre kevesebb alkalom adódott a nyugodt társas együttlétre. A háború végén szinte már nem is tudtunk egymásról. Ahogy azonban mód nyílt rá, feleségem azonnal felkutatta Hildát, aki akkorra már tanított, sőt hamarosan egy iskola igazgatónője lett. Buzgó, hívő, lelkesen építő kommunista volt, s bár nekem akkor nem egy kérdésben más volt a véleményem, a lényegét illetően egyetértettünk. Boldog volt, hogy bátyja, akit mindig csak Herbertnek nevezett, hazatért és nagy ember lett. Akkor már végre újra saját, kicsiny, de igen ápolt ízléssel berendezett lakásuk volt a Jókai utcában. Gyakran felkerestük őket ott, ahogy ők is minket változó otthonainkban. Barátságunk zavartalan maradt akkor is, amikor nekem nézeteltéréseim támadtak az ő pártjának akkori vezetőivel. Hildáék, engem látva, sohasem mentek át az utca másik oldalára. Testvéreért, Balázs Béláért sokat aggódott; végül el is temettük. A temetésen ott ült ifjúkori szerelme, Kodály Zoltán oldalán: a felvétel, amely emléküket őrzi, mindkettőjük legjobban sikerült képei közé tartozik. De újra feltűnt Vágó Márta is. Néhány szilveszteri találkozásunkon örömmel vettek részt.

Oszkár azonban egyre emberkerülőbb lett, s egy látogatásunk alkalmával rémülten vettem észre arcán a kifejlődő rák ólomszín árnyait. Hilda is egyre gyakrabban betegeskedett. Kórházban jártunk nála, amikor magánkívül is igen összeszedetten elmondta, hogy Oszkár öngyilkos lett. Teljesen egyedül maradt hát. Feleségem megpróbált helyet szerezni neki megfelelő otthonban; Kodályt ő mozgósította; hogy Lukácshoz forduljak, Hilda megtiltotta, de a tudós, akit kedvenc tanítványai letaszítottak katedrájáról, aligha is tudott volna segítségére lenni. Végül is sikerült megfelelő helyet szerezni a máriaremetei Pedagógus-otthonban. Elég tágas, szerzetesi cellát kapott; ezt néhány kedves bútordarabjával berendeztük; a fölöslegessé vált holmit részben elajándékozta, részben mi vettük meg. Ma is őrzöm mosolygós arcképét, férje egyik legjobb művét, és kedves biedermeier ruhásszekrényét. Az otthonban szerették, megbecsülték, barátokra is akadt, állandó orvos felügyelt rá és elég költőpénze maradt. Fegyelmezetten, nyugodtan élt ott, néha még boldog is volt, csak mérhetetlenül unatkozott.

Azt a feladatot találtam tehát ki számára, hogy írja meg emlékeit. Ezekről igen színesen, élvezetesen tudott mesélni, s legtöbbjük lassan történelmi jelentőségűvé lett nevekhez fűződött. „Itt vannak a történelemírók számára oly nélkülözhetetlen apró emberi adalékok – mondtam neki – jegyezd fel,

amit emlékezeted megőrzött, híven, pontosan.” Vastag, nagyalakú jegyzetfüzeteket is vettem neki. Hasonló módon már addig is nem egy érdemes idős ember életének sikerült célt, tartalmat szereznem. Némi habozás után hozzálátott a munkához. Az írás láthatólag szórakoztatta; újra meg újra beszámolt haladásáról. Ha találtam volna alkalmas fiatalembert, kellő idővel és érdeklődéssel, bizonyosan sokkal többet idézhettünk volna fel emlékeiből. De ilyesmi akkor a fehér hollónál is ritkább volt.

Maradt tehát az én állandó érdeklődésem. Biztatásaim, beszámoltatásaim ellen lassanként lázadni is kezdett. Karácsonykor, húsvétkor egy-egy hetet, 10 napot nálunk töltött: ez volt a vakációja. Ilyenkor meghívtuk hozzá azokat az ismerősöket, akiknek messze volt már Máriaremete, s ilyenkor igyekeztem – nemegyszer sikerrel – újabb emlékeket fölidéztetni. De Hilda egyre növekvő gyengeségéről panaszkodott; nagyon ritkán persze, mert senkinek sem akart terhére lenni: olyan maradt végső évei idején is, mint volt egész életében. Egyike azoknak a háttérbe húzódó, csendes és szívós aprómunkáival tevékenykedő, nehéz időkben is helytálló kitűnő asszonyoknak, akik nélkül századunk elejének nagy szellemi föllendülése éppúgy elképzelhetetlen, mint a főlemelkedő, a történelem viharaiban széttűződött új magyar kontinens szigeteinek fönmaradása.

EMLÉKEIM

Kiket ismertem?

Az első „nevezetes” ember persze, akit ismertem, Bauer Herbert, a későbbi Balázs Béla volt, lévén testvérbátyám: 3 évvel idősebb, mint én, most 71 éves volna. Már kiskorában „nevezetes” volt, olyan éktelen, szenvedélyes 100%-os gyerek volt, tehetséget mutató. Álmodó ifjúság c. regényében sok mindent megírt gyermekkoráról, de nem mindent, és sok dolgot „átköltött”.

Mikor II-os realista volt, egyszer be volt zárva (a büntetések gyakoriak voltak, „rossz” gyerek volt). Ebédidőben éhes is volt, unatkozott is, és megírta első versét. Rövid volt, állítólag szabályos hexameterek voltak. A kezdetére emlékszem: „Hallom gyomrom bús korgását...”, a továbbiakra nem emlékszem, de tudom, hogy tanára, aki bejött az osztályba, megnézte, igen tetszett neki, jót mulatott rajta és hazaengedte. Apám nagyon büszke volt rá, beszéltek róla, azért emlékszem még most is rá. Sok baj volt vele. Kalapjait folyton elvesztette, verekedett, dagadt, véres arccal és rongyos ruhával jött haza. Kedves, szelíd, jó anyánk nagyon odavolt. Egy húsvéti locsolásra emlékszem. Herbert félliteres üvegben vízzel hígított kölnivizet vitt organtinnal¹ lekötve. Először a felsőbb leányiskola internátusába ment barátaival. Safáry Irma néni, az internátus igazgatónője, anyám jó barát-nője mesélte anyámnak (ott voltam), hogy mint egy rablóbanda főnöke, a fiúk élén rontott be a szobába, és amíg a féllitert ki nem locsolta, nem ment el. Azután hazajött, mama újra megtöltötte az üveget, és H. tovább ment „locsolni”. Azon a délelőttön legalább 3-4-szer jött haza az üveget megtölteni. Már akkor igen szerelmes természetű volt, mindig volt „ideál”-ja. Mikor apám halála után Lőcséről Szegedre költöztünk, ahol anyánk a szegedi felsőbb leányiskolában lett tanárnő, anyánk nem győzte őt pénzzel, mert minden ideáljának szebbnél szebb képes levelezőlapokat küldött. (1900 körül) Abban az időben ez nagy divat volt: selyemre hímezett lev.-lapok, faháncsal keretezettek, festett és fotografáltak, mondanom sem kell, nagyon ízléstelen portéka, de nekünk rettentően tetszett. (16 krajcárba került, akkor sok pénz volt.) Minél drágább volt a lev.-lap, minél több arany volt rajta, annál nagyobb volt a szerelem.

14-15 éves korában már verseket írt (ezt ugyan még Lőcsén írta: „Oh, mily kedves, oh, mily rest / Egy ilyen tavaszi est.” Ennyit jegyeztem meg a versből), és sokat filozofált. Sok barátja volt, akikkel sokat vitatkozott. Ha nálunk voltak, akkor vitatkozva olyan borzasztóan üvöltöttek, hogy anyánk ezt betiltotta. Erre a két párt külön-külön szobába vonult, írásba foglalták a mondanivalókat, én voltam a közvetítő, és vittem az írásokat egyik szobából a másikba. No de ez nem tartott soká, a két szoba közt üvegajtó volt, látták is egymást, egymás közt is vitatkoztak, és Herbert, aki hirtelen haragú volt (apánk is), dühösen berontott az „ellenfél”-hez és újra kezdődött az ordítózás. Én menekültem.

Herbert szegedi viselt dolgainak nagy részét „Álmodó ifjúság” c. önéletrajzában megírta. 15 v. 16 é. korában egy Eszter c. drámát írt, mert szerelmes volt Lőw Eszterbe, Lőw Immánuel szegedi főrabbi nagyon szép lányába. Akkoriban színész akart lenni. Ő játszotta „Hámán” (!)² szerepét, az intrikus gonosztevőt (persze a bibliai Esztert dolgozta fel). A dráma tiszteletére Lőwék gyermek-, ill. serdülő ifjúság-zsúrt rendeztek, ott játszották a darabot, egyik szobájukban. Egy alköv volt a színpad és 3 v. 4 széksort is megtöltöttünk mi fiatalok. A drámából csak Herbert szereplésére emlékszem. Ágyterítőkből valami fantasztikus keleti kosztümöt adjusztált magának, igen hangosan ágált a „színpadon”, és mikor a gonosztevőt leleplezik, Herbert elkezdett üvölni, ledobta magát a földre (persze kétségbeesésében) és ott hempergett. Mindenki hangosan nevetett, én meg szégyelltem magam és szép csendesesen kimentem.

H. testvérem, anyántól örökölhette mesefantáziáját, ő sokat és szépen mesélt nekünk, rengeteg mesekönyvet kaptunk, persze főleg északi meséket. Voltak mesealakjaink, amelyek velünk éltek, pl. az „Ole-Luk-En der Sandmann”. Nem tudom, Andersen-mesealak vagy népmese-alak. Ole-Luk-En der nálunk otthon volt. Este, ha álmosak voltunk, vagy mi vagy mama mondta: Ole-Luk-En ist schon da, der Sandmann hat Euch (v. uns) in die Augen gestreut,³ és aludni küldött. Ez még Szegeden is megmaradt. Vagy pl. „Barfüsste”, a türelmes, szegény kislány, akiről türelmet kellett tanulnom. Még ma is türelemmel tudok összecsomózott fonalakat kibogozni.

Amit nem írt meg az Álmodó Ifjúságban, az, hogy himlőhelyes volt. 4 é. korában Szegeden (akkor még ott laktunk) himlőjárvány volt, ő is megkapta. Fiatal korában erősen látszott rajta, és ezért, meg kis növése miatt nagyon csúnya fiúnak tartotta magát, pedig ha nem is volt éppen szép, de arányos növésű, kedves arcú gyerek volt, gyönyörű magas homlokkal, szép nagy kék szemekkel. Később a himlőhelyeket, ahogy mondani szokták, kinőtte. Mindig kevésbé látszott himlőhelyesnek, és férfikorában, mikor kissé meg is hizott, már nem lehetett észrevenni.

Olyan szép, erőteljes formájú lábszára volt, hogy Telcs Ede szobrász megmintázta, kellett valamelyik szobrához. Egy gipszpéldányt Herbertnek is adott és az szalagos harisnyakötővel térde alatt (biztosan egy nő tette rá) ott díszelgett Logody u-i szobájának díványsarkában. Hova lett, nem tudom. lett, nem tudom.

Szeged a század (1900) legelején bár az ország második legnagyobb városa volt, mégis poros kis alföldi, szélesen elterülő város volt, bár jóval nagyobb, mint Lőcse. Ezért H. valahogy távolabb került a családtól, nem volt úgy „szem előtt”, mint Lőcsén. Lőcse akkor egy nagy térből (Körter) és párhuzamosan futó utcákból állt, négy helyen már lefelé lejtő egész rövid utcácskák kapukkal, aztán a várfal. A várfal tényleg akkor körülvette a

várost, amely dombtetőn épült, kívül már nem épült semmi – kertek voltak. Nagyon regényes hely volt, a gyermekek paradicsoma, ott kocsi sohasem ment, a gyerekeket nem féltették, hát különösen a fiúk szabadon csatangolhattak.

A város lábánál volt a „Stadtgarten” (városi kert), oda jártak a lőcseiek nyáron kuglizni, célba löni, sörözni, teniszezni (később már), télen korcsolyázni. A korcsolyapályánál (nyáron tenispálya) egy szép emeletes ház állt, télen melegedő, ruhatár, nyáron is. Az emeleten volt nyáron Matirko Vikornak, a festőnek és grafikusnak, a későbbi Olgyai Vikornak műterme, ha vakációra hazajött. Mi gyerekek gyakran lopakodtunk fel hozzá, szívesen is látott, ha csendben voltunk. Herbert gyakori vendége volt, és ott nyugton is maradt. Ez az Olgyai Viktor volt mint képzőművészeti főiskolai tanár az új magyar grafika propagálója és megteremtője. Grafikai Társaságot alapított, és növendékeiből ő nevelte az új magyar grafika kiválóságait. Szőnyi, Komjáti, Varga, Tordai Schilling, Aba Novák⁴ és mások voltak ennek a társaságnak tagjai és fejlesztői. Sok hazai és külföldi sikeres kiállítás bizonyította, hogy mily elevenen működött akkor a társaság. Lőcsének még egy festője volt abban az időben: dobai Székely Andor, aki azonban kiszármazott Párizsba.

DER KLEINE BERG U. DER GROSSE BERG

A városból (Lőcse) 2 út vezetett a Stadtgartenbe, a szépen gondozott lyceum bokrokkal szegélyezett kényelmes szerpentin út, ahol rendszeren sétáltunk: ez volt a „Kleine Berg”. A „Grosse Berg” meredeken, egyenesen nekivezetett a Stadtgartenhez vezető sík útnak a Lőcse patak mentén. Ez a hegyi út nemcsak meredek, de egyenlőtlen, kiálló nagy kövekkel, sziklával volt tele, fárasztó út volt, és ha nem is volt veszedelmes, nagyon óvatosnak kellett lenni, hogy meg ne botolják az ember. Ez a hegy télen hóval, jéggel borítva szinte járhatatlan volt. Herbert igen vakmerő gyerek volt, néhány barátjával együtt fent felcsatolta korcsolyáit és úgy csúsztak le örült iramban. Hogy össze nem törték magukat, azon még ma is csodálkozom.

SCHWARTZ-GELB

Abban az időben Lőcse, bár nagyrészt németajkú és tót lakosság lakta, nagyon magyar érzelmű volt. A magyar hagyományok, a kuruc és szabadságharcos hagyományok még igen elevenek voltak. A városban a Körtéren szép homlokzatú Rákóczi- és Thurzó-házak emelkedtek. A várfalban ott mutaták azt az ajtót, amelyen a „lőcsei fehér asszony” a labancokat beengedte. Pontosan emlékszem: kis, eléggé korhadt faajtó, amelynek fáján egész hosz-

szában egy fehér ruhás női alak festett képe látszott, fejét mosolygó arccal lehajtva, kezével hívó mozdulatot tett. Nem lehetett valami értékes festmény, hagyták pusztulni. Már akkor halvány, esőmosta volt. Gyakran mentünk oda szép időben, nagyon szép hely volt, bokrok, virágok a széles várfal tetején, ahova könnyen fel lehetett mászni. Az ajtó a fal északkeleti oldalán mélyen be volt ékelve a sík oldal felé, a várfal alján út vezetett a vasút felé és szemben az ajtóval Prichradnyék szép háza és kertje. Pr. képviselő volt, gazdag ember lehetett. A gyönyörű kertben melegház, pázsitos tenispálya. A kapubejáraton túl szép nagy, fás udvarban állt a „Ketterhäuschen”, az a vasból készült, óriás kalitkaszerű valami, amelyben Korponainét pellengérré állították (állítólag!). Nagyon gyűlöltük ezt a Korponainét, nagy kurucok és 48-asok voltunk. Branyiskóra is minden évben kirándultak az iskolák. Az iskolában is nagyon hazafias tanítás folyt, gyűlöltük az osztrákokat és a „schwartz-gelbet”.

Ebben az időben szüleink nagy társas életet éltek, és elmentek a lőcsei bálókba: megyebál, tiszti bál, kaszinóbál. Ha este bálba mentek, mama, aki nagyon szép és fess volt, mindig bejött a gyerekzobába, hogy magát megmutassa. Ezt mi mindig kértük, azért is, mert olyankor 9 óráig szabad volt fennmaradni. Egy ilyen alkalommal mama gyönyörű, kivágott, fekete muszlin ruhában jött be, a kivágásnál aransárga fényes anyagból készült rózsák voltak, melyek az övig húzódtak le. Mama mosolyogva mutatta magát, mi áhítatos csendben néztük, mikor Herbert egyszerre csak felüvöltött: schwartz-gelb!, nekirentott mamának és leszakította a sárga selyemvirágokat. Nem kapott ki (nem is csinálhatott nagy bajt, újra felvarrták a virágot), apám mosolygott rajta. Hát ilyen volt akkor a hangulat Lőcsén.

„Hátrafele megy a rák, nem kell nekünk Zelenak.”

Ez a Prichradny névről jut eszembe. A múlt század végén persze még nem voltak titkos választások. A választók zöme a környéken élő tót parasztokból került ki, akiket az akkori „néppárt”, a katolikus papság tartott teljesen kezében. Tudatlan, szörnyű szegénységben élő tömeg volt ez, legnagyobb része analfabéta volt. A 94-es években, Kossuth halála után kezdtek szabadabb, haladóbb szelek fújni, jött a zsidóemancipáció, a liberális pártok erősödése és a szabadkőművesség elterjedése. Lőcsén, az ún. úri városban, megyeszékhelyen észrevehető volt ez a hangulat. A választások alkalmával Lőcsén fellépett egy Zelenák nevű tót néppárti kat. pap és Prichradny a gazdag (szintén tót eredetű, a neve mutatja) polgár, szabadelvű programmal. Lőcse összefogott Pr. mellett. Apám is részt vett ebben a hangulatcsinálásban.

Görgeynéről, Görgey Artúr feleségéről is írni kell. Ott élt Lőcsén, külön férjétől a legnagyobb visszavonultságban. Ő volt a „titokzatos fekete asz-

szony”, és nekünk, gyerekeknek (8–12 évesig) fantáziáját igen izgatta. A szabadságharcról keveset tanultunk még, de lelkesedtünk, pl. Kossuthért, aki 1894-ben halt meg, és mi gyászkokárdát hordtunk egy hónapig, és nem akartuk később se letenni. Görgeyről igen keveset tudtunk, de arra tanítottak, hogy nagy szabadságharcos hős volt. Branyiskóra a branyiskói csata színhelyére (gyönyörű vidék) is kirándultunk tavasszal néha, és ott beszédek is hangzottak el, amire mi gyerekek nem figyeltünk. Görgeyné furcsa csend, titokzatosság vette körül, senki nem beszélt róla, ez annál inkább izgatott minket.

Amint már leírtam Lőcsét, az óriási Körtérből rövid utcácskák nyíltak a falakig. 4 kapu volt. Észak felé a Kassai utca, később Kossuth utca a Kassai Kapuig, amelyen túl gyermekkoromban már a Schiessplatz,⁵ országút, mezők következtek. Később arra fejlődött, épült a város a sík területen. A várfal szorosan a kapuig jött, és ott kerítést képezett, amelyen belül kis földszintes ház és kis kert volt. Kívülről alig látszott, olyan volt, mint egy kapuőr háza, régen talán az is volt. Tudtuk, hogy abban lakik Görgeyné, de soha közelről nem láttuk, soha nem jött ki. Valami rokona intézte háztartását. Mi persze próbálkoztunk, és nem a város felőli oldalon, de a másikon, amely néptelen volt, próbáltunk a falon felmászni. Nem volt nehéz, mert a fal nem volt magas, roppant széles és viharvert, sok kiálló kővel. Be is néztünk a kertbe, nem láttunk semmi különösét: egy fekete ruhás idősebb asszonyt, aki rögtön bement a házba, egy másik jött ki, szidott minket és elkergetett. Azt hiszem, hogy védtek azt a házat, soha nem beszéltek róla, ha kérdeztünk, elhallgattak, így lassan nem is érdekelte többé a gyerekseréget. Lakott a városban egy Görgey család, és Görgey Tibi nevű fiú játszótársunk volt, de nem emlékszem, hogy bármikor kérdeztünk volna tőle valamit, ill. nem is gondoltunk arra, hogy az a „néni” neki közeli rokona.

A KÉT BAUER TANÁR

H. az Álmodó ifjúságban írt egy „családi legendáról”, amely ugyan igaz volt: apánk Lőcsére történt áthelyezésének történetéről, de nem írta meg, hogy főleg anyánk büszkesége és rátartisága Lőcsén miből táplálkozott. Abban az időben, mikor apámat odahelyezték (1890 körül), 2 Bauer tanár lett Lőcsén, egy ti. már ott volt régen tanár a gimnáziumban. Szepesiek voltak, Szepesváraljáról. Akkor még Kirchdraufnak hívták azt a kis várost, amely a szepesi vár tövében húzódott meg. Zipserek laktak ott, németek, igen csúnya dialektust beszéltek. Persze Bauer tanár tökéletesen beszélt magyarul is, hiszen nem lehetett volna másképpen tanár. Ugyanakkor a szepesi főispán, Gróf Csáky Zeno volt, Gr. Csáky Albin kultuszminiszter testvére.

Művelt, szép, már idősebb ember volt, jól emlékszem rá. Na hát, mikor Csáky Zeno főispán lett Lőcsén, persze vizitálnia kellett a város notabilitásainál (akkor az volt a szokás). Lőcsén akkor persze mint megyeszékhelyen ott voltak a megyei hivatalnokok, alispán stb., aztán a városi hivatalnokok is a polgármesterrel az élén, volt törvényszék, egy közös gyalogezred – és 3 középiskola: egy gimnázium, egy reáliskola (akkor főreálisk.-nak hívták, miért, nem tudom), ott tanított apám, és egy felsőbb leányiskola is volt internátussal. Hogy mi szerint válogatta meg a főispán azokat, akiknél vizitelt, azt nem tudom, de apáméknál vizitelt feleségével, aki német grófnő volt, a másik Bauer tanárnál nem. A dolog nem is volt olyan egyszerű. A főispán, aki persze fogaton járt vizitálni, mindenhová előre elküldte inasát helyszíni szemlére: hol van a bejárat, lépcső stb., hogy ne kelljen keresgélgni, ha jön. Az inast hát elküldte a Bauer tanárhoz, és bizonyos instrukciókat kapott, hogy melyik Bauer tanárt érti. Az inas először Bauer Józsefékhez ment és ott informálódott. „Wohnt hier der Prof. Bauer?” Ja – felelték. „Aber nicht der Prof. Bauer, dessen Frau aus Kirchdrauf ist.”⁶ Hogy mit feleltek, nem tudom. Csáky Zeno nálunk vizitelt, náluk nem, és attól kezdve a 2 Bauer család nem érintkezett.

Az Álmodó ifjúságban Balázs Béla ír a főispánról, őt gőgös embernek tüntetve fel. Ez nem felel meg a valóságnak. Ha náluk estély volt, akkor apám anyámmal együtt volt meghíva. Így azon az estélyen is, amelyen apám azt a bizonyos előadást tartotta, anyámmal együtt volt meghíva.⁷ Ez természetes is volt. Abban a kis városban nem lehetett volna másképpen. Anyám nagyon szép, kedves és művelt nő volt, több nyelvet beszélő, német származású, és kitűnően beszélt franciául, angolul. Csak dísz lehetett az estélynek.

Hogy visszatérjünk Szegedre, Herbertnek középisk. diák korában figyelemre méltó barátai nem voltak. Juhász Gyula, akire később visszatérek, kortársa volt ugyan, de vézna, félénk, visszahúzódozó volt, nem való volt a vad, lármás fiúk közé. Egyik barátja (ha ugyan barátja volt), a mai Petri Lajos szobrász volt, csúnya, erőszakos, kellemetlen fiú volt, a Pick szalámi-gyárosné fia (Pick Laci), Herbertnek állandó ellenfele. Regényében azt a bizonyos Perl fiút (Perl Ödön) mintázta róla, igen találóan.

Mikor H. az emigrációból hazajött, Petri (Pick) mint egy árnyék követte, mindenütt ott volt, ahol H., de H. nem volt hajlandó vele barátkozni, ellen-szerve haláláig tartott. Persze Petri (Pick) tisztán haszonlesésből (én is jól ismertem és tudom) akart közeledni. H.-nak volt némi befolyása akkor már, és ez az ember elszegényedett, jól jött volna egy kommunista protektor, aki munkát szerez stb. Petri nagy ellensége volt a rendszernek, mint a

legtöbb elszegényedett zsidó. Közepes művész volt, szobrai (portréi) érzéstelen alkotások, de hasonlítanak (főleg portrékat csinált).

Mikor Herbert 1902-ben érettségizett – H. 1884. aug. 4-én született, 1990. szept.-ben kezdett iskolába járni – 4 el., 8 középisk. (reálisk.-ba járt, mert mérnök, tengerész akart lenni, ahogy ez már szokott lenni fiúknál), tehát stimmel, 1902-ben érettségizett. Jelesen érett, és felvették az Eötvös Kollégiumba félfizetésesnek. (1903-ban. Akkor még a IX. Ker. Csillag u. 2. sz. alatt volt a Koll.) Ott barátkozott össze Kodály Zoltánnal. Ez a barátság egy életre szólt. 1905 tavaszán ill. nyár elején (lehetett május vége, június eleje) Kodály néhány hétre lejtött hozzánk Szegedre, a környéken népdalokat akart gyűjteni.

Abban az időben (1905) a „népdalok” városban teljesen ismeretlenek voltak. A városi fiatalság a „cigánydalokat” szerette, énekelte, azután abban az időben voltak divatosak a Fráter, Dóczy stb. dalok. Zoltán persze nagyon haragudott rájuk és egyszer azt mondta nekem, hogy ne énekeljem ezeket a villanyerőre berendezett népdalgyárakból kikerült nótákat. Ez nekem nagyon tetszett és nagyon szellemesnek találtam.

Nagyon jó barátok lettünk mi is. Reggelenként kimentek Herberttel a Tisza mentén fekvő helyekre, falvakba: Tápé, Deszk (szerb falu volt), Algyő, Szőreg, Kamarás, Szatymaz és még más, Szegedhez egész közel fekvő helyekre, egyesek nem is a Tisza mentén voltak. Kodály mindig hozott „zsákmányt” (fűzfásipokat hozott nekem). Késő délből érkeztek haza, akkor (ha még nem volt ebéd) Zoltán mindjárt leült a zongorához, és írt, harmonizált, szóval kezdte feldolgozni az anyagot. Sokszor álltam mellette és csodálkoztam azon, hogy tulajdonképpen nem tud zongorázni. Nagyon szép akkordokat ütött le és egy ujjal a dal dallamát. Nagyon tiszteltem, mert láttam, mennyire „tudja” a zenét, a hallott dallamokat otthon emlékezetből lekottázta. Akkor készültem a tanítónői vizsgára. Összhangzattanból is készülnöm kellett, vizsgatárgy volt. Én bizony nem értettem egy szót sem az egészből. Zárdába jártam, kövér pap tanított zeneelméletre, rosszul tanított. A „Siklós Albert”-féle összhangzattan megvolt, Zoltán aztán leült velem tanulni és magyarázni, így sok mindent megértettem, jól levizsgáztam. Meg is köszöntem neki levélben, amelyre ő igen kedvesen és tréfásan válaszolt. A levél ott van a Széchényi Könyvtár kéziratárában. Nagy, nyurga, vörösseszőke fiú volt, öltözéke szegényes, tiszta, kis kefebajusszal, szép fehér fogai voltak, és magyarázta nekem, hogy felesleges minden fogpaszta és fogvíz, a legjobb fog- és szájjápolószer a tiszta víz. (2 évvel idősebb Balázs Bélánál, 21 v. 22 é. volt.) Már akkor igyekezett magát edzeni, mert sokat fájt a torka, rosszak voltak a mandulái. Abban az időben még nem operálták ki őket. Jó barátok maradtunk, leveleztünk. Levelei közül sajnos kevés maradt meg. Néhány levél és lev.-lap, amely

utóbbiakat dalszerző vándorlásairól írt, a Széchényi Könyvtárban vannak.⁸

Zoltán egy napon látta, hogy nagyon belemerültem egy olvasmányba. Kérdezte, mit olvasok. Jacobsen dán írónak Niels Lyhne c. regényét olvastam német fordításban. Az Universal Bibliothekban jelent meg, magyarra jóval később fordították. Ez a regény valóságos „bestseller” volt abban a századeleji időben, divat volt, különösen mi fiatal lányok (17 é. voltam akkor) rajongtunk érte, és kicsit szerelmesek voltunk a regényhősbe. Lelkesedéssel beszéltem róla Zoltánnak, és ő nagyon megharagudott. Sohasem láttam őt olyan mérgesnek: magyarázta nekem, milyen hitvány, gyenge, félkész ember Niels, olyan, amilyennek *nem szabadna* lenni, el kellene tiltani ilyen regényeket. Én nem nagyon méltányoltam ezt a haragot, mert akkor még nem tudtam, Zoltán milyen *egész* ember, mennyire tudta, mit akar, merre kell mennie, felismerte tehetségét. Tehát pont ellentéte volt a puha, habozó Nielsnek, aki százfélébe fogott, és semmi sem sikerült neki. Ma látjuk Kodály életútját, és nagyszerű igazát. Már akkor kemény legény volt. Ma azt mondanók: Niels a tipikus „negatív” hős. Kodály a pozitív.

Mikor 1905 nyarán (júl. elején) anyám kikísért Párizsba, francia szakos tanármak készültem, Zoltán a pozsonyi állomáson várt minket öccsével, egy nagy csokorral és egy óriás pozsonyi patkóval. Még most is látom nagy lódengallérjával (fiatal korában kabát helyett mindig lódengallért hordott) és nagyon kedves mosolyával, ahogy állt a peronon és felnézett a vonatra, amely velünk befutott. Elkísért minket Marcheggig, az akkori osztrák határig. Apja Nagyszombaton állomásfőnök volt, így ő ingyen utazott, mert bizony fiatal korában igen kevés pénze volt, kortársaihoz ill. barátaihoz hasonlóan. Párizsba kedves, baráti leveleket írt – sok elveszett, a 18. születésnapomra írt kedves levele megvan a Széchényi Könyvtárban.⁹

Párizsban sok magyarral találkoztam (1905/6, 1906/7 isk. évek); sokak közt Négyessy László nyelvésszel, Kertner Jenő zongoraművésszel, de a legérdekesebb Szabó Dezső, az író volt. Ösztöndíjjal jött ki Párizsba, de az nagyon kevés volt, nyomorgott. *Nagyon* sovány, szinte vézna, középtermetű, szőke, rövid göndör hajú, kék szemű fiú volt, rám mindig egy kissé örült benyomást tett. Diáktársaim sokat tréfáltak és gyakran, ha napokra eltűnt, nem láttuk, azt mondták, biztosan Charentonban (a párizsi Lipótmező) van már. Pedig valószínűleg a Bibliothèque Nationale-ban ült estig (egyszer ti. én őt ott felfedeztem) egy kenyérrrel, fél liter tejjel, és olvasott, olvasott... Többször láttam ott elmerülve egy könyvbe, nem látott, nem hallott senkit. Kevéske pénzét könyvekre költötte, állandóan bújta a szajnaparti bouquinisták könyvesládáit, és gyakran talált érdekes, sőt értékes könyveket. Egyszer egy Victor Hugo verskötetnek, azt hiszem, „Les Châtiments” volt, nem vagyok benne biztos, első kiadását találta meg. Majd meg-

őrült örömeiben. Felhívott többünket lakására. A Szajna-parton egy ősi quartier-ban, szemben a Citével lakott egy valószínűtlenül régi és piszkos házban a II. emeleten. Ablakai a Szajnára, éppen a Morgue-ra¹⁰ nyíltak. Ő kiült az ablakba lovas pozitúrában, egyik lábát kilógatva az ablakon és egész du. olvasott, szavalta, kiabálta Victor Hugo verseit. Rajongott érte akkoriban. Nem hasonlított a későbbi, elhízott, zsidó- és németgyűlölő Szabó Dezsőhöz, az önhitt, zabáló emberhez, ill. csak annyiban, hogy mindig féktelen és bolondos volt. Mikor én ismertem, nagy ismerője és tisztelője volt a francia irodalomnak, sokat ígérő.

Kaffka Margithoz is járt később, Margit nem szerette, sem az embert, sem az író.

Még egy furcsa, inkább bolondos eset Szabó Dezsővel. Egy magyar párizsi diák barátnőmmel, Sztrachon Nellyvel, ösztöndíjas volt, elmentünk egyik párizsi zálogházba. Tavasszal volt, a bundáját akarta „becsapni”, mondván, pénzt is kap, és nyáron át jól megőrzik bundáját a molyoktól. Útközben találkoztunk Szabó Dezsővel, vékony nyári világosszürke ruhában volt, felöltő nélkül. Velünk jött. A párizsi zálogházakat (Mont de piété) már igen sokan leírták, lefestették. Odaálltunk az egyik kis ablak elé (guichet), ahol átvették a holmit, hátul nagy terem volt, megbecsülték, és Nelly megkapta a zálogcédulát és a pénzt. Megfordultunk, hogy menjünk, mire Sz. D. oda-szólt: várjunk. Odament a guichet-hez, és kezdte levenni kis vékony, kopott, szürke kabátját, azt kínálta bevételre, ingujjban maradt. A hivatalnok felugrott, dühösen összeszidta, körülöttünk már nevettek, így gyorsan kimentünk. Sz. D. ezt persze tréfából csinálta, hisz egyéb ruhája nem volt, de, amint gúnyosan mondta: csodálkozik, hogy visszautasították, mert hisz látta a szomorú képet: emberek ágyneműt, mindenféle rongyot, úgy látszott, utolsójukat hozták. Vajon a hivatalnok megsajnálta? (Keserű, jó szándékú gúgy volt ez akkor.)

Mikor Párizsból Berlingen és Hannoveren át 1906 szeptemberében hazatértem Szegedre, Balázs Bélát már nem találtam otthon. Ő megkapta mint jól végzett tanár a nagy állami ösztöndíjat, 1000 koronát. Ez az egy évre külföldi tanulmányútra szóló ösztöndíj persze egy ember utazását, megélhetését biztosította nagyon szerényen. De ezzel a pénzzel ketten: Kodály Zoltán és Balázs Béla mentek el, Herbert (B. B.) ragaszkodott ahhoz, hogy Zoltán vele menjen. Mi mind nagyon helyeseltük ezt. El lehet képzelni, hogy milyen nyomorúságos körülmények közt éltek Berlinben és Párizsban. Erre a 2 helyre mentek. Persze itt-ott küldtünk némi pénzt, ha volt (nálunk otthon is kevés volt, de én már akkor elkezdtem tanítani és pótoltam a deficiteket). Ment csomag is, Z. szülei is küldtek.

Zoltán és Herbert vonzották maguk köré az érdekes, tehetséges embereket, művészeket. Gyakran írtak, küldtek fényképeket. Sajnos ezek elvesztek.

Egy érdekes kettős fényképet is küldtek, van Duren fényképész aláírásával. (1906/7) Szabad nyakkal van a 2 fej egymás mellett (valami új eljárással készült kísérlet volt). Ez a kép állandóan ott függött szobám falán, de mikor bátyám megjött, elkérte, mert neki nem volt meg. Persze odaadtam, de mikor H. meghalt, visszakértem sógornőmtől, mert nagyon kedves emlékem volt. Ő dühösen visszautasított, mondván, hogy az az ő képük volt. Ez *hazugság*, mint ahogy állandóan hazudott, ha pl. érdeke úgy kívánta. Az vigasztal, hogy nem fog elveszni, idővel csak bekerül a Széchenyi Könyvtárba.¹¹ Oly szépek rajta mindketten! Sok érdekes emberről írtak, sajnos nem sokra emlékszem. Egy gyönyörű német színésznőről írtak (később képet is láttam, tényleg gyönyörű), Eva Martersteig volt a neve, Zoltán szerelmes volt bele, úgy tudom, a szerelem kölcsönös volt és rövid.¹² Zoltán szép fiú volt, de hallgatag, visszautasító, és nem sokat törődött a lányokkal. Emmán, későbbi feleségén kívül egy nő sem volt rá hatással. Egyszer az operában voltunk, H., Z. meg én, persze valahol hátul a karzaton. A szünetben én egy darabig ülve maradtam, mire Z. valósággal felrántott és szólt: „gyere már ki” (mert udvarias volt, nem akart egyedül hagyni). H.-tól kérdeztem: miért olyan dühös Z., mi baja? H. aztán elmagyarázta, hogy a közelünkben ül egy fiatal lány (fiatal és szép volt, ismertem, neve nem fontos), aki fülig szerelmes Zoltánba és folyton nézi, ő meg nagyon dühös ezért (1908). Így reagált az ilyen dolgokra, terhére voltak, nem volt hiú.

Mikor külföldi útjukról hazatértek (Kodály és Balázs), én gyakrabban hosszabb időt töltöttem télen Pesten. Néha Herbertnél laktam, ha megfelelő(?)¹³ lakása volt, v. ismerősnél, mert szállodát fizetni nem tudtam. Egy ilyen „megfelelő” lakás volt ebben az időben Logody utcai lakása. A ház nagyon régi kis alacsony földszintes ház volt, egyik novellájában: a Történet a Logody utcáról, pontosan leírja. A kapubejárattól jobbra volt az ő lakása. Állt: egy koromsötét kis előtérből, jobb felől nyílt a hosszú, keskeny kis alacsony szoba, bal felől a sötét konyha egy kis ablakkal az udvarra, ezt is szobának használta, ill. mikor nála voltam, ott aludt. A nyomorúságos lakás dacára igen vidámak voltunk és kitűnően éreztük magunkat, „vendégeket” hívtunk. A teát egy nagy lábasban főztük (amit a másik oldalon lakó háziasszonytól, Novoszádnétól kértünk kölcsön). Egy kis kerek vaskályha volt a szobában, abban gyújtottunk tüzet, azon főtt a teavíz. Mikor forrt, beleszórtuk a teát, cukrot tettünk bele és körülültük a lábast (úgy látszik, H.-nak volt néhány kanala, mert se teáskannája, se csészéi nem voltak), és úgy kanalaztuk belőle a teát. Abban az időben rengeteg emberrel ismerkedtem meg, pl. akkor ismertem meg Lukács Györgyöt, akivel igen meleg sok évi jó barátságban maradtam. Sűrűn leveleztünk, de leveleit a fasizmus idején elégettem sajnos, sok minden egyéb írással, levéllel, mert veszedelmes volt ilyen írásokat Moszkvában élő magyar kommunistáktól

tartani. Az ember félt feljelentéstől, házkutatástól. 2 fivérem is emigrált, sok barátom. Akkor ismertem meg Baumgarten Ferencet, Lesznai Annát, Kaffka Margitot és futólag még sok más nyugatost. Ebben a néhány évben volt a Nyugat fénykora. Legtöbbet persze Zoltánnal és Herberttel voltam együtt, azután Lukács Györggyel.

Ott voltam Bartók–Kodály első autorestjén is. A Royal Szálló koncerttermében tartották (most mozi). Nagy izgalom volt, néha a próbákra is elvittek. (A Waldbauer quartett játszott.) A hangulat olyan „izzó” volt a koncerten, hogy nyílt skandalumtól kellett félni, és Herbert egy boxert dugott a zsebébe, a teremben már a kezére is húzta. Mi a terem jobb oldalán ültünk, úgy látszik, ez volt a barátok oldala. A koncert alatt hallatszott nevetés, székszörgés, pisszegés, bár a skandalum (verekedés) nem tört ki, de Herbertet alig bírtuk visszatartani, hogy boxerjével nekik ne menjen. 2 oldalról csak nagy nehezen fogtuk le, egyik oldalról első felesége, Hajós Edit; egy hatalmas, erős debella, a másik oldalról én, bizony csak 48 kilómmal, de sikerült. Ha Herbert akkor kitör, szörnyű verekedés kezdődött volna, mert az „ellenfél” provokált. És mégis siker volt! Izgató, jelentős esemény, ezt mi laikusok is éreztük.

Másnap a sajtó nagyon sokat foglalkozott a „zenei eseménnyel”, egy része tartózkodóan, a bulvárlapok piszkosan agresszíven. Pl. a „Nap” c. revolvérnap ilyen nagybetűs címmel: „Kot-kot-kot-kot-kot-Kodály” piszkálódott és ízléstelenül tréfálkozott. Ezt a dicső cikket Gábor Andor írta. Akkor még csak ott tartott.

A Royal koncertteremben akkor igen szép, előkelő hangversenyeket tartottak – szólószonáta-esteket és kamarazenét. Ha Pesten voltam, elég gyakran jártam oda. Egyszer megint hárman, Zoltán, Herbert meg én mentünk egy hangversenyre (nem tudom már, ki játszott). Csúnya, csatakos téli idő volt, az utca tele sárral, hólével. Villamoson mentünk, a Royal előtt nem volt megálló, csakúgy, mint ma – a Dob utcánál volt. Zoltán, Herbert leugrottak a villamosról, amely már lassított, és biztattak, hogy ugorjam le én is, ne legyek olyan gyáva. Nekem több se kellett, leugrottam, és abban a pillanatban hasra vágódtam és elterültem a piszkos, sáros úttesten. Bajom egyéb nem történt, mint hogy fülig sáros lettem. Nem tudtuk, mitévők legyünk, ilyen piszkosan, sárosan csak nem mehettünk hangversenyre. Erre Zoltán elővette a bajuszkéféjét (szakállt akkor még nem viselt), és elkezdett engem azzal tisztítani. Jó ideig dolgoztunk, amíg valahogy elfogadható külsőm lett, persze az összes zsebkendőket is munkába állítottuk. Ilyen apróságok persze gyakoriak, ha az ember gyakran van együtt, de ez is mutatja, hogy Z., bár igen szeretett gúnyolódni, kedves, gyengéd és gondoskodó volt. Hiszen egy hosszú élet feleségével mutatja ezt legjobban. Mindenki tudta és tudja, hogy 20 évvel idősebb feleségét mennyire szereti, milyen igazán gyengéd és gondoskodó.

Jóval később a bajuszkefe-epizódnál (akkor még nem volt nős) egy nagyobb társasággal jöttünk este hazafelé, ill. a Mária térről a belváros és Buda felé. A mai Horváth Mihály teret akkor Mária Terézia térnek hívták, ott volt a pedagógiai szeminárium (ma ped. főisk.).¹⁴ Néhány fiatal író, tudós ott helyet kapott, hogy a „szellemi tudományok” köréből előadásokat tartson. Ennek a társaságnak voltak tagjai Kodály, Balázs B., Lukács György, Fogarasi B., Mannheim Károly és mások, akikre nem emlékszem. Az előadások igen látogatottak, érdekesek voltak. Onnan jöttünk egy tavaszi estén az előbb felsoroltakkal együtt. Nők csak Kodályné meg én voltunk. A Duna-parthoz érve beültünk a Gresham Kávéházba (ez a régi Keresk. Bank, most Belügymin. Buda felé néző oldalán volt). Emma mellett ültem beszélgetve. A Duna felől hirtelen hűvös szél fúj. Zoltán levetette a felöltőjét, odajött és ráterítette Emma térdeire, aztán visszament a helyére. Mindezt szó nélkül! Emma kis idő múlva halkán ezt mondta nekem: „a Zoltán olyan jó, olyan nagyon jó, nem is hiszed, milyen jó!” Az a csúnya arc akkor valósággal megszépült, különösen a szemei ragyogtak valami különös lelkes fényben. Azon az estén Kodály előadása volt népzeneről, népdalról. Ott tőle hallottam először ezt a szót: „melizma, melizmázni”. Meg is magyarázta, meg is értettük – máig is értem.

Kodályék akkor Budán, a II. ker.-ben, az Áldás utcában laktak, a Rózsadombon. Jártam akkoriban a lakásukban. 3 világos, napos, igen egyszerűen berendezett szobájuk volt. Egészséges, levegős. Kertben volt. Zoltánnak ez fontos volt, ott „Nacktkultur” üzhettek, mezítláb járt a fűvön, napozott – szóval igen egészségesen élt, edzette magát. Hülékény, vékony ember volt.

Igaz! A lakásban sok népi hímzés volt.

Abban az időben, mikor még nem laktam Pesten, csak látogatóba jöttem, ismerkedtem meg későbbi barátaim legnagyobb részével, és voltam együtt sok kitűnő emberrel. Pl. Baumgarten Ferencel. Vele először egy nagy „lipótvárosi” vacsorán találkoztam egy Mansfeld nevű gazdag családnál. Nóra nevű lányukkal megbarátkoztam Telcs Ede szobrász epreskerti műtermében, ahol ő szobrász növendék volt. Herberttel együtt meghívtak Andrásy úti villájukba egy pompás vacsorára. Baumgarten Ferenc volt az asztalszomszédom. Középtermetű, szemüveges, jóképű ifjú volt, nagyon megnyerő modorú és persze nagyon elegáns volt. Ha nevetett, felső ajka annyira felhúzódott, hogy foghúsa látszott, ez nem tetszett nekem, bár igen fehér, ápolt kis fogai voltak. Sok mindenről beszélgettünk, nagyon művelt volt, és én úgy láttam, hogy a francia irodalomban is igen jártas (én röviddel előbb tettem le franciatanári vizsgáimat Párizsból hazajövet – így még nagyon benne voltam) és kelles ember. Nem sokkal ezután Lukács Györgyékhez (most Kossuth nagydíjas esztéta, filozófus, kritikus

stb.) voltam meghíva du. uzsonnára, egy gyönyörű sötétpiros amaryllist küldött nekem előzőleg (persze nem cserépben), nagyon örültem neki. Egész du. beszélgettünk. Megtudtam, hogy Conrad Ferdinand Mayer a kedvenc írója, róla készül tanulmányt írni. Ez a tanulmány el is készült, úgy tudom, mi lett vele, nem tudom.¹⁵ Hazakisért. Sógornóm, Hajós Edit is ott volt, hárman kocsin mentünk haza, késő volt és nagyon messze laktunk a Zsolt u.-ban a déli vasút pályája mentén a Naphegy alján. (Lukácsék meg a Benczúr u. 15. sz. házban.) Mikor a ház elé értünk, Baumgarten hamar kiugrott a kocsiból, a kapuhoz sietett, nehogy várnunk kelljen, és csupa udvariasság és kedvesség volt. Edit sógornóm el volt bűvölve ennyi udvariasságtól, úgy látszik, lipótvárosi körökben ehhez nem volt hozzászokva. Pesten többet nem találkoztunk, mert ő elutazott. Keveset tartózkodott Pesten, főleg Münchenben élt, ott találkoztam vele 3-szor. 1911 nyarán a starenergi tónál (München mellett) nyaraltunk mindannyian.¹⁶ Lukács György is velünk nyaralt. Ő nagyon jó barátságban, állandó levelezésben volt Baumgartenel. Mikor Baumgarten megtudta, hogy közel Münchenhez (Ammerlandban) vagyunk, valahonnan a hegyek közül bejött Münchenbe rövid időre. 2-szer vacsoráztunk vele. Kellemes esték voltak, okos irodalmi beszélgetések – megint a szokott nagy udvariassága, ápoltság megjelenése. A következő évben tavasszal Párizsba utaztam néhány hónapra (a pénzt összetanítottam magamnak), hogy francia tudásomat felfrissítsem. Münchenen keresztül vitt utam, és Lukács megírta neki pontos érkezésemet. A penzióban, ahol laktam (egyszerű kis penzió volt), levél várt, persze rendkívül udvarias, hogy nagyon kér, hívjam fel, nagyon szeretne velem találkozni. Felhívtam és randevút adtunk egymásnak du. a Bayerischer Hof szálloda halljában, ahol lakott. Elegáns, drága szálloda volt. Elmentünk járkálni, egész du. járkáltunk, valahol meguzsonnáztunk. Akkor igen bőbeszédű volt és Babitsról beszélt, hogy nagyon szereti stb. A többi íróról elfogultan, inkább hidegen szólt, kivéve még Kaffka Margitról, akit nagyra becsült, és úgy látszott, személye is nagy hatással volt rá. Persze a beszélgetés pontos szövegére nem emlékszem már. Azután már nem láttam. Pestre alig jött, fiatalon halt meg.

Lukács Györggyel 1909-ben ismerkedtem meg. Nagyon tetszett egy tanulmánya Stefan Georgérol, mely a Nyugatban jelent meg,¹⁷ és kértem bátyámat, mikor Pesten voltam, hogy mutassa be. Ez meg is történt valamelyik kávéházban. Külseje nagyon kellemetlenül hatott rám. Csúnya, pattanásos, alacsony, vézna fiatalember volt. Valahogyan magas, szép homloka dacára nagy esze, tudása nem látszott rajta. Még azon az estén nagyon összebarátkoztunk, és a kávéházból kijövet hajnalig sétáltunk az Andrássy úton lucskos, hideg időben, szemerkélő esőben. Ez a barátság házasságomig (1915) megszakítás nélkül tartott. Igen sűrűn leveleztünk (sajnos leveleit a fasiszta

időkbén (a német megszállás idején) elégettem. Lukács igen gazdag emberek gyereke volt, apja a hitelbank egyik igazgatója, és fiának sok pénzt adott. Gyurinak nem kellett kenyérkereset után nézni. Sokat utazott és évekig élt Heidelbergben, filozófus és szociológus körökben. Ott akart habilitálni, de az nem sikerült neki. A *Lélek és a Formák* c. könyve németül is megjelent *Die Seele und die Formen* címmel. Ez a tanulmánygyűjtemény szinte összegezése volt az akkori világnézetének, filozófiájának: idealista, kissé misztikus, a tiszta szellem látszöngéből íródott. Fiatalember korában igen távol állt a marxizmustól. Írásai nehezen érthetők voltak, nehézkes stílusúak, de sok eredeti gondolat, meglátás volt bennük és óriási műveltség. Persze ma teljesen megváltozott minden – ő ma marxista esztétikus, filozófus – sokkal érthetőbb és világosabb is. Akkoriban ő pl. igen büszke volt nemesi előnévre (szegedi Lukács). A nemességet apja szerezte (vette), és a család igen büszkén használta. Külföldön a „von” vagy a „de” sohasem maradt el. Azért „szegedi” az előnév, mert Szegedről származtak, ahol nagyapja igen szegény paplanosmester volt, fia, György apja már 12 é. korában maga kereste kenyerét. Ezért furcsa ez a „nemesi” büszkeség. Viszont ez a szegénysorból való származás magyarázza talán Lukácsnak hihetetlen igénytelenségét nagy gazdagsága dacára. Ő nem törődött azzal, mit eszik, nem törődött ruháival, mindig úgy nézett ki, mint egy szegény diák, pedig tudom, hogy a legfinomabb, legjobb holmija volt, azzal sem, hogyan lakik. Lukácséknak mindig 8-10 szobás gazdagon berendezett lakásaik voltak, 3-ban jártam, mindegyik szebb volt az előzőnél. A Tanácsközt. idején saját villájukban laktak Budán. Otthon szüleinél szobája luxussal volt berendezve, de pl. Ammerlandban megelégedett egy egyszerű tiszta parasztszobával, ill. nem is gondolt vele, hogy jobb is lehetne. Ezt én nagyon szépnek találtam és becsültem. Abban az időben Lukács György és Balázs Béla a legjobb barátok voltak. Lukács igen nagyra értékelte Balázst. Akkoriban jelent meg egy könyve: Balázs B. és akiknek nem kell. Igen határozott kiállítás volt ez B. B. mellett (B. B.-t akkor is sokan támadták) és igen mélyreható kritika. Egyik verséről, a *Lásd, itt vagyok* c. (Karjaid fénylő kapuja kitárult),¹⁸ pl. azt írta, hogy „minden idők egyik legszebb szerelmes verse”. Szoros nagy barátság volt ez mindkét részről, és csak akkor lazult meg, mikor Seidler Irma öngyilkos lett. Látszólag akkor sem, mert Lukács szeretett nagy jellem, önzetlen hős lenni, tele volt gátlással, elfojtással. Seidler Irma festőnő, Réthy nevű festő felesége volt (nem a sánta Réthyé, aki akadémiai tanár volt. S. I. férje állítólag igen jelentéktelen valaki volt). Lukács szerelmes volt S. I.-ba, de az nála sohasem volt olyan egyszerű. Az „egyrészt-másrészt” dialektikus szellemi alkata mindig megállította félúton érzelmi életében. S. I. ugyan nem volt szerelmes Lukácsba (nehéz volt ebbe a csúnya fiúba szerelmesnek lenni, bár

okossága, nagy műveltsége lenyűgöző volt), de szívesen hozzáment volna feleségül, amit viszont Lukács nem akart. Irma férjhez ment Réthyhez és szerelmes lett Balázs Bélába. Irma 1910-ben öngyilkos lett,¹⁹ a Dunába ugrott. Rengeteg mendemonda, rosszindulatú pletyka támadt ennek nyomában, főleg Balázst támadták, mert Irma tárcájában, amit a hídon hagyott, egy szerelmes levelet találtak Balázsnak címezve. L. Gy.-t ez az eset nagyon összetörte, bár nála sohasem lehetett tudni, milyen mélyre hatnak a dolgok. Én egész barátságunk alatt inkább hidegnek, nagyon céltudatosnak (abban az időben a cél: docentúra, elismerés) ismertem, könnyen sebezhetőnek, hiúnak és sajnos kissé bosszúállóknak. Írásaival gyakran szúrt, vágott, társalgásában is sokszor gúnyolódott élesen, szellemesen. A barátság Balázs és Lukács között tovább fennállt, sőt L. igen nagylelkűen fedezte Balázst, de azért menekült. Ebből az időből való az első törés barátságukban. L. persze ezt nem mutatta, de hiúsága nagyon szenvedett. Lejött egy hétre hozzám Szegedre (a levele, melyben jöttét megírja, furcsa véletlen folytán az íróasztalom egy fiókjába szorítva megmaradt.²⁰ Azt hiszem, már megírtam, hogy több éven át tartó elég sűrű levelezésünket a német megszállás alatt elégettem). Ott aztán beszélt, beszélt, beszélt. Valahogyan nem is tisztára mosni akarta magát, mint inkább megmagyarázni, hogy ő nem tehetett másként, hogy ez fatális volt, Irma súlyosan terhelt családból való volt, ahol előfordultak öngyilkosságok stb. stb. Nem tehetek róla, ha visszagondolok erre a hétre, akkor is azt látom, hogy minden az agyán ment keresztül, és ez a mindent megmagyarázni tudás őt teljesen megnyugtatta, az egész dolog egy tétel lett. Ő aztán leutazott Firenzébe, ott élt egy darabig, összeállította tanulmánykötetét, amelynek néhány fejezetében érzi az ember az Irmára való utalást, ill. visszaemlékezést (a könyvet az ő emlékének ajánlotta),²¹ de természetesen csak akkor, ha ismeri a történeteket. Szegény Herbert sokkal inkább megsínylette. Nála minden olyan fergeteges volt, sírt, zokogott, belesápadt, beléfogyott. Ez nem tartott persze soká. Nő is volt elég, aki védte, vigasztalta, Firenzébe ugyan nem utazhatott, pénze nem volt, állását (valahol a Városliget környékén, azt hiszem, a Bulyovszky u.-i reálban volt segédtanár) nem hagyhatta. Az idén nyáron (1955) találkoztam a Szabadság-hegyen egy Fenyvesi nevű matematika-tanárral, akit kisdiák korában ebben az iskolában Balázs B. tanított. Ő mesélte, hogy Balázs akkor Petőfiről beszélt nekik olyan szépen, lelkesítően, hogy máig nem felejtette (van vagy 45 éve), azóta szereti, *érti Petőfit*. Ebben az időben különben, 1909–1914 között nagyon sok érdekes és híres emberrel találkoztam. Én 1913 őszén kerültem ugyan csak fel Pestre tanítónőnek, de az előző években sokat voltam Pesten hosszabb időre, Herbert jó testvérként mindenhova elvitt, ahol gondolta, hogy érdekelni fognak az emberek. Itt abban az időben irodalmi centrumok voltak, kávéházi asztalok,

fenntartva írók, festők számára. Írónőknél is gyűltek össze emberek. Lesznai Anna, Kaffka Margit, Ritoók Emma. Ebben az időben ismertem meg őket. Először Lesznai Annához vitt el Herbert, vele barátkoztam meg legelőször. Ott ismerkedtem meg Kaffkával is, nem gondolva, hogy később milyen szoros baráti és rokon kapcsolatba kerülök vele. Rőla külön fejezetet írok, mert annyira nem ismerik életének részleteit, hogy hamis adatok, legendák egész sora járja most.

1908- vagy 1909-ben ismerkedtem meg Bartók Bélával. Herbert barátja volt, és népdalgyűjtő útján kb. 10 napra v. 2 hétre lejtött Szegedre és nálunk lakott, ha nem járta a Csongrád megyei kis városokat, falvakat. Néha több napra is elmentek, Herbert mindig elkísérte. Nem barátkoztam meg vele pl. mint Kodály Zoltánnal. Inkább megfélemlített. Mikor komoly, átható (gyönyörű) szemeivel rám nézett, mindig úgy éreztem, mintha valami súly nehezedne rám. Kicsi, vézna volt akkor is. Százan és százan ismerték így ezt a „vézna kis óriást” (B. B. verséből).²² Nem láttam mosolyogni, de láttam egyszer hangosan, jóízűen nevetni. Befejezte dolgát Szegeden és hazautazott. Az éjjeli 1 órai személyvonattal ment, mert gyorsvonatra nem tellett. Kikísértük a vonathoz már úgy 11-kor. Otthon nálunk vacsoráztunk és korán indultunk, úgy látszott, Bartók türelmetlen volt. Nagy tisztelője, König Péter, a szegedi zeneisk. igazgatója (később Királyra magyarosította a nevét) és felesége, Juhász Margit, Juhász Gyula nővére is velünk volt. Beültünk a vasúti vendéglőbe, valami italt rendeltünk és csendesen, szótlanul ültünk körül az asztalt. König P., aki osztrák ember volt és alig tudott valamit magyarul, szemben ült Bartókkal. Nagy hosszú őszes hajú fejével, hosszú őszes szakállával úgy nézett ki, mint a mesebeli törpék, mert nagyon kicsi, púpos ember volt. Nagy fejét kezébe támasztva kimondhatatlan gyengédséggel nézte Bartókot és a nagy csendben egyszerre felkiáltott: páácsi! (bácsi, ő így ejtette), hangjában is ugyanolyan gyengédséggel, mint nézésében volt. Bartók hangosan elnevette magát, mindannyian nevtünk, és a nyomasztó hangulat eltűnt, vidáman bucsúzott tőlünk 1 órakor. Persze mondanom sem kell, hogy Bartók egészen fiatal ember volt, König az apja lehetett volna.

Mialatt Bartók nálunk tartózkodott Szegeden, König Péter állandó izgalomban élt. König-Király Péterről többet kell írni, igen kitűnő ember és muzsikus volt. Ez az idős osztrák ember volt ott az egyetlen a muzsikusok közt, aki tudta, ki Bartók, aki még a látásán is fellelkesült. Naponta felrohant hozzánk, berontott és futott az előszobán át kiabálva, Ferenc József kabátjának szárnyai csak úgy repültek (mindig azt hordott, azt hiszem, torz kis alakját jobban fedte): „Ist der Bartók da? Wo ist der Bartók?”²³ És ha úton volt, nagyon csalódottnak látszott, és folyton kérdezte, mikor jön, mikor megy...

Felesége, Juhász Margit (Gyula nővére) magas, barna, sovány nő volt, szótlan és szenvtelen. Növendéke volt Könignek, mielőtt hozzáment. Férje 25–30 évvel volt idősebb nála, legalább úgy látszott. Néha előreküldte hozzánk, ott adtak randevút, és ha beviharzott, meg nem állva, mert rohant Bartókhoz, kérdezte: „Ist die Juhász schon da?”²⁴ Feleségét mindig „die Juhász”-nak hívta. Én még ma is nevetek rajta. Bartóknak igyekeztünk biztosítani a munkához való feltételeket, csendet, magányt. 4 szobás lakásunk volt akkor, Dugonics tér 2. alatt az I. emeleten, 2 utcai, 2 udvari szobánk. A szélső, kisebb utcai szoba, amely úgyis olyan dolgozószoba-féle volt, boldogult apám nagy könyvtárával, nagy, kényelmes íróasztalával és jó mély díványával, volt az ő szobája a 2 hét alatt. Ha úton volt sem tartózkodtunk benne, csak takarítottak. A mellette lévő szobában volt a zongora. Igen nagy szoba volt, ebédlő, azt sem használtuk akkor. Igen jó Bechstein zongoránk volt. Otthonról (Németországból) hozta magával mama. Anyám muzikális, zeneszerető volt, muzikális családból származott. Herbert is nagyon szerette a zenét. Mielőtt Bartók lejött, Herbert igen szigorúan meghagyta levélben, hogy a zongorát hangoltassuk fel. Ez persze megtörtént. Bartók sok időt töltött a zongora mellett. Nagyon szerette zongoránkat és mindig szívesen játszott nekünk. Édesanyámmal igen megbarátkozott, sokkal inkább, mint velem. Még most is látom őket, amint Bartók a zongora előtt ül, amely az egyik ablak előtt, klaviatúrájával az ablaknak fordítva, szárnya a szoba felé, édesanyám mellette, és Bartók játszott. Képnek is nagyon szép ez emlékemben. Az ablak előtt óriási fikusz volt, mely leveleivel az ablak felső részét befutotta. Ezt az ablakot sohasem nyitottuk ki (a szoba 3 ablakos, erkélyes volt). Bartók szép feje és édesanyám ugyancsak szép feje (mert még akkor is nagyon, nagyon szép volt, összes hajával), mindkét fej lelkes kifejezésével lenyűgöző volt. Sokszor én is leültem és hallgattam. De mikor egyszer játék közben belopózkodtam, olyan halkán, hogy azt hittem, ezt senki meg nem hallhatja, ő felnézett és abbahagyta a játékot. Az a tekintet is olyan volt, hogy nem lehet elfelejteni. Elmentem, és újra felhangzott a játék.

Bartókkal nem barátkoztam össze, és később is csak bátyám révén találkoztunk nála. Egy dologra emlékszem pontosan. Húsvétkor látogatóban voltam újra Pesten. Bátyám a Teréz krt. 17. sz. (ma Lenin krt. 77. v. 79.) alatt lakott egy hónapos szobában a II. emeleten. Kis, szűk, de világos utcai szoba volt. Én egy barátnőmnél laktam, és mikor felmentem Herberthez, betegen találtam, influenzás volt. H. még nem volt nős, Bartók fiatal házas, ugyanabban a házban, ugyanazon az emeleten lakott egy 2 szobás udvari lakásban. Bartókék Herbert betegsége alatt törődtek vele, és ellátták minden szükségessel. H. különben nem sokat törődött betegségével, én azonban láttam, hogy lázas, tudni akartam, mennyi a láza. Hőmérője persze nem volt, azt

mondta, menjek el Bartókékhoz, azoknak van. Átmentem, a körbefutó folyosón balra volt a lakása. Megdöbbsenem, hogy milyen sötét és barátságosan lakás. Csak Márta, a felesége volt otthon, szép, magas, kedves és vidám nő. Kértem, adjon hőmérőt. Azt mondta, még valami dolga van, de pár percen belül áthozza. Át is hozta: a jobb hóna alatt szobahőmérő, bal hóna alatt a fürdőhőmérő és kezében a lázmérő. Csodálkozva néztem rá, mire nevetve mondta, hogy nem mondtam, milyen hőmérő kell, hát áthozta mind a hármat. Jót mulattunk rajta. H.-nak nem volt magas láza. Jóra fordult minden. Abban az időben különösen szoros volt a barátság Bartók és Balázs között. Balázs ezt el is mondja valamelyik írásában, de a mai nagyfejűek, írók főleg, agyonhallgatják. A mostani Bartók-évben szép, hogy elmondták egy versét Bartók Bélához. De hogy mennyi köze volt Bartókhoz, hogy a „Kékszakállú” és a „Fából faragott” nemcsak olyan véletlen volt, csak úgy „kiragadott” szöveg a sok közül, azt isten ments, hogy megemlítenék. Szégyen! Hisz úgymé megírják később! Mit akarnak? Balázs Béla 6 éve halott, mit érthat nekik, „nem konkurrencia” többé, kedves rádió és egyéb újságok és folyóiratok! Bartók abban az időben igen kétségbeesett kedélyállapotban volt. Sehol semmi visszhang, alig néhány barát. Anyagilag is nagyon, nagyon rosszul állt, akkor már feleségéről is kellett gondoskodnia. Akkor írta Balázs *neki* (ő tanácsolta, hogy próbálkozzék színházzal) a Fából faragott királyfit, és ott, abban a sötét udvari lakásban készült el a Kékszakállú. Bátyám úgy mesélte, hogy ő nem tudott Bartók tervéről, hogy a Kékszakállú megzenésítését Bartók meglepetésnek szánta – nagyon szerette ezt a misztériumot. Egy napon, így mesélte Balázs, Márta, Bartók felesége ájtott és kérte Herbertet, jöjjön át fontos ügyben. H. persze átment, és akkor játszotta el neki Bartók először a Kékszakállút. Ezt én Herberttől tudom így – Kodály talán többet tudna róla.

Még egy érdekes és részben mulatságos eset jut eszembe abból az időből, azt is Herbert mesélte: egy nyáron Bartók, Kodály és Balázs együtt mentek nyaralni, mégpedig a Zürich melletti Waidberg nevű, „Luftkurort”-ba.²⁵ Ez a hely arról volt nevezetes, hogy a lehető legféltelenebbül lehetett állandóan szabad levegőn lenni. A férfiak egész nap kis úszónadrágban, a nők ún. „Lufthemd”-ekben, vagyis ingben lehettek, a levegő keresztül-kasul járhatta őket. Szálloda nem volt, kis faházakban laktak, ill. aludtak, 4 oldalukon nyitottak, csak ponyvával elzárhatók, ha nagyon rossz (eső, vihar) volt az idő. Ez az élet megfelelt mindhármuk ízlésének. Ez különösen Zoltánnak volt megfelelő, aki, már megírtam, folyton edzette magát és kereste a jó levegős helyeket. Bartóknak is jó volt vézna, gyenge testalkata miatt. Herbert ugyan erős volt, de szeretett sportolni, vándorolni, levegőn lenni. A telepen egy nagyobb kőépület volt (ezt mind H. mesélte): az ebédlő, társalgószobák stb. Ha nagyon zord volt az idő, a fürdővendégek legnagyobb része

mégis ide húzódott. Az egyik szobában zongora is volt. Szép időben ez a ház teljesen elhagyatott volt. Ebben bízva, sőt ezt meg is vizsgálva meggyőződtek, ti. Bartók, Kodály és Balázs, hogy egyedül vannak a házban, bementek a zongoraszobába, magukra zárták az ajtót és Bartók játszott a Kékszakállból. Egyszer csak valaki hevesen nyitogatni próbálta az ajtót, és mikor nem nyílt, öklével dörömbölve kiabálta: „Machen Sie auf, machen Sie auf! Ich werde verrückt!” Megdöbbenve néztek egymásra, Bartók persze rögtön abbahagyta a játékot és kinyitották az ajtót. Egy dühös idős férfi állt ott. Kisült, hogy Alfred (v. Arhur?) Grünfeld híres bécsi zongoraművész, aki úgy látszott, szintén fel akarta használni a kedvező időt, hogy zongorához üljön. Valószínűleg hallgatta egy darabig Bartók muzsikálását, és aztán tört ki belőle elemi erővel a „hatás”. Bartók is bemutatkozott, amire Grünfeld bocsánatot kért (hisz Bartók neve már ismert volt), mentegette magát. Bartók Waidbergben nem ült többé zongorához.²⁶

Úgy mondtam el ezt a kis történetet, ahogy azt Herbert nekem elmondta, hogy pontosan így történt-e, arról Kodály bővebbet tudna mondani. Hogy a kis faházikók milyenek voltak, azt fényképen láttam, amit H. mutatott.

König Király Péterrel szeretnék megemlékezni. Növendéke voltam, Bauer Ervin is. Kitűnő ember volt és ha zenei életéről lehetett beszélni 1908–13 körül, azt Szeged König Péternek köszönhettem. Fáradhatatlan, dinamikus ember volt, csak a zenének élt. A szegedi ócska zenedét, amelynek épülete olyan öreg és roskadozó volt, hogy szinte összeomlott, boltíves kapualjával és felső emeletével, ő keltette új életre. A tanári testületet, amely talán 4-5 tanárból állott, kibővítette. Nem volt évek óta csellistájuk, ő Drezdából hozatott egy Fiedler nevű igen jó csellistát. Vele Szegeden elkezdődött a kamarazene is. Zenekar, énekkar persze nem volt. König a zsidó templom orgonistája és énekkarának karnagya volt. Keresett, kutatott muzsikáló emberek után, és félig a katonazenekarból egy Fichtner nevű lelkes fiatal karmester segítségével megalapította a szegedi filharmonikusokat, a zsidó templom énekkarát kibővítve rendes énekkart teremtett. Ez az ember lelkesített és tanított, hangversenyeket rendezett vasárnap délutánonként, amelyeket a jó szögediek alig látogattak. A Tisza szálloda nagytermében tartották a hangversenyeket. Emlékszem egy vasárnap délután, mint rendesen, elmentünk a hangversenyre, lehettünk vagy húszan a nagyteremben. A pódiumon fiatal ismeretlen énekesnő állott – Bach-kantátákat énekelt zenekari kísérettel (König dirigált), csodálatos szépen énekelt. Durigo Ilona volt, a nagyszerű oratóriuménekesnő – akkor még fiatal, nálunk ismeretlen. Látni kellett Königet a hangverseny után! (A kis zenekar is kitett magáért.) Milyen boldog volt, dacára az üres teremnek. Hogy honnan szerezte a pénzt mindehhez, nem tudom. Se részvétlenség, se sikertelenség nem csüggesztette el. Tanárnak is kitűnő volt. Zeneelméletet tanított, Er-

vin is, én is jártunk hozzá. Együtt járt Ervinnel Fleischer Antal, a későbbi operai karmester. König tanítványa volt. Egy nagy bánata volt: operája, a „Faluni bányász” megbukott a szegedi színházban. Egy norvég mondatat dolgozott fel. Falun norvég kis falu fent Észak-Norvégiában. Állandóan bosszantotta, hogy a szegedi újságok mindig „falusi” bányászt írtak, és az órákon abban az időben kották helyett térképeket rajzolt a táblára, mutatva, hol van Falun. Játszott operájából, de akkor is folyton magyarázva, tanítva. Már említettem, hogy Juhász Margitot, tanítványát vette feleségül, Juhász Gyula húgát. Margit fiatal, sudár lány, szépnek is lehetett volna mondani, ha lett volna élet az arcában. Lehetett 20-22 é. König idős, beteg, púpos kis ember volt. Feje óriásnak látszott, hosszú szakállt viselt és hosszú haját. Nagyon szép, érdekes feje volt, szép kék szeme. 40-50 év körüli ember volt, nem lehetett külsejéből ugyan korára következtetni, öregnek hatott. Ezt a házasságot csak az érthette meg, aki ismerte Juhásznékat. Juhász néni korán özvegyen maradt és 2 gyermekével apósánál lakott, mert nem volt más választása. Az öreg Juhász nem volt szegény ember, de zsugori, rideg, barátságtalan és zsarnok. Kis háza volt az Ipar utcában, közel a zenedéhez. A gyerekeket persze taníttatta, de Margitnak nem lehetett barátnője, nem hívhattott magához senkit. A két nő elnyomott, sivár életet élt. Margit nem ismert fiatal embereket, Gyula kortársai nem járhattak házukhoz. König beleszeretett, de lehet, hogy csak megsajnálta ezt a zárkózott, csendes lányt, elvette feleségül. Margitnak ez szabadulás és biztosított jövő volt. Mint König felesége is nyomott kedélyű maradt. Felszabadultnak, mosolygónak 1943-ban láttam, mikor lent jártam Szegeden és együtt voltam velük. Juhász néni is, Margit is beszélések és vidámak voltak (akkor már König nem élt). Margit lakásában laktak, nem az Ipar u-i házban.

Ez a rideg, otthontalan otthon magyarázza, csak részben persze, Gyula félszességét, sőt féltékenységét. Mintha mindig riadozott volna, olyan ijedten tudott az emberre nézni. Érezte az ember, hogy otthon sokat szidták. Gyermekekorában nem ismertem, már egyetemi hallgató volt, mikor „barátkozni” kezdtem vele, fel-feljárt hozzánk, hosszan beszélgettünk, különösen ő beszélt ilyenkor sokat. Ha látta, hogy szívesen hallgatják, megeredt a szava. Furcsán beszélt, néha szinte hadart, olyan gyorsan, aztán meg nagyon határozottan és keményen nézett az emberre, és lassan, nyomatékosan mondott 1-2 mondatot. Közben kezét majdnem mindig a szája elé tartotta, alig mert nevetni, mert nagyon csúnya, nagy szája volt, fekete csontfogakkal. Nem volt szép, középtermetű, inkább kicsi, sovány volt, rosszul öltözött, csak a szeme volt kifejező, szép barna, az is gyakran riadt nézésű. Nagyon nehéz sorsa volt, Pesten képtelen nyomorban élt, nagyapja nem helyezte a „versírást”, nem adott pénzt, azt szerette volna, ha Gyula érettségi után hivatalt vállalt Szegeden. Gyula mégis végzett tanár lett Léván. Onnan írt nekem

néha, sajnos levelei, levlapjai nincsenek már meg. Nagyon rosszul érezte magát abban a sivár felvidéki kis városban. Egy levlapjára emlékszem, amelyre egy nagy kört rajzolt, középre egy kisebb szabálytalan valamit. Azt írta rá, hogy ez Léva főtere, a közepén egy nagy kő. Se ember, se növény a rajzon. Ezzel is jelezni akarta szörnyű magányát. Később keveset találkoztam vele, csak ha Szegeden voltam látogatóban, mert 1913 szeptemberében végleg felkerültem Pestre tanítónőnek egy iparostanonc iskolába. Tanári állást nem kaphattam volna. Abban az időben a legkisebb tanítói állást is választás útján kapta az ember, több városatya protekciója kellett hozzá, majdnem elérhetetlen protekció. Kunfi Zsigmond azt mondotta nekem, mikor egyszer lent járt Szegeden és elmondtam neki, hogy Pestre szeretnék jutni tanárnak: megyéspüspök hamarabb lehet az ember, mint Pesten tanítónő. Nekem sikerült, de csak mint „megbízott”, nem kinevezett. 32 évig voltam megbízott, 2-szeri állásvesztéssel (önhibámon kívül), míg 1945-ben kineveztek. Ezt azért írom meg, mert ma egy tanítónő, tanár *egy* évig megbízott, egy év múlva automatikusan kinevezik. Nekem a b. lista, állásvesztés sok év kiesést jelentett, és nyugdíjamat nagyon lecsökkentette volna. Keresztury Dezső oktatásügyi minisztersége alatt az ő emberségének köszönhetem, és még mások is, hogy éveinket beszámították.

Juhász Gyuláról a szegediek mindent tudnak, hisz múzeuma van, gyűjtik az ereklyéket, de nem tudom, megemlékeznek-e méltóan Kilényi Irmáról, Juhász Gyula leghívebb hívéről, akinek a szegedi Juhász Múzeum alapjai is köszönhetők. Kilényi Irma tanárnő volt Szegeden Vajdáné Kellner Friderika magán-leánynevelő intézetében, amely az első világháború előtt igen jóhírű, jól látogatott intézet volt. Irma művelt, irodalomszerető, szerény, kedves ember volt, nagyon jó. Amikor csak tehetett, segített embereknek és embereken. Szamaritánus lélek volt. Vajdáné is nagy irodalombarát volt. Vasárnap délutánonként az intézetbe meghívták Szeged intellektueljeit és a főember, a központ Juhász Gyula volt. Nem tudok arról, hogy Juhász Gyulába bármikor egy nő szerelmes lett volna, szegény hiába sóvárgott! Kilényi Irma szerelmes volt bele, imádta, tisztelte, fenntartás nélkül, piederstálra állította és vasárnap délutánonként minden az ő tiszteletére történt. Gyula ezt az imádatot elfogadta, de a szerelmet nem viszonzta, pedig Irm (így hívtuk) csinos, kellemes megjelenésű, középtermetű, jó ízléssel öltözködő, ápolt nő volt. Nem volt szerencsétlen a viszonzatlan érzések miatt, híven és odaadóan szolgálta Gyulát annak haláláig.

Mikor J. Gy.-nek síremléket állítottak a szegedi temetőben, Irm a fakesztyet, amely azelőtt a síron volt, hazahozta magához. Mikor 1943 novemberében néhány napra Szegedre utaztam, nála szálltam. Este lefekvés előtt behívott hálószobájába és megmutatta nekem, hogy ezen a kereszten,

mely párnája alá volt téve, alszik éjjelente. Én kissé megrémültem, szólni sem tudtam, mire Irmí azt mondta, hogy szegény Gyula annyit és olyan nagyon szenvedett, hogy ez a kis önsanyargatás semmi ahhoz képest.

J. Gy. halála után Irmí összegyűjtött minden emléket, minden papírfoszlányt, és már akkor olyan sok volt az emléke, a dokumentum, hogy ez lett az alapja a Juhász-múzeumnak. Ha levelet írt, nem azt írta a dátumban, hogy Szeged, hanem „Juhász Gyula városa”. Egy 1944. március 12-ről keltezett nagyon, nagyon szép levele még megvan, nem tudom rászánni magam, hogy tűzbe dobjam, szeretném mellékelni – olyan remek ember írása.²⁷ Többek között megírja, hogy Juhász néninél volt (aki 1944. március 14-én lett 82 éves), egyedül voltak, mert Margit valami egyházi kórusban próbált. Juhász néni Irmí nyakába borult, idézek: „s azt mondta, engem szeret legjobban a földön, ne tekintsem a nagy különbséget, ami köztünk van, s legyek az ő barátnője...” Szegény Juhász néni! 82 éves korában szabadult fel lelkileg annyira, hogy érzelmeinek is szabad folyást engedett.

1944-ben már csúnya fasiszta idők jártak. Vajdáné intézete már az első világháború után megszűnt, mert a délvidéket lekapcsolták Magyarországról és Szeged iskolái, intézetei főleg a délvidékről kapták növendékeiket. Az intézet elnéptelenedett, más után kellett nézni. Vajdáné kitanult optikus volt, mert apjának nagy optikai üzlete volt Szegeden, és szerette volna, ha lánya folytatja mesterségét. Vajdáné megtanulta ugyan a szakmát, de hajlamai másfelé vitték. Most aztán, már a 30-as években újra megnyitotta az optikai szaküzletet, amely igen jól ment. Irmí nem akart Vajdánétól elszakadni. Ő is megtanulta a szakmát, le is vizsgázott, és így ketten vezették a boltot. Ez a fasiszta időben igen hasznos lett, mert Vajdánét, zsidó származású lévén megfosztották mindenféle vezető, pláne tulajdonosi minőségétől. Így Irmí szerepelt mint tulajdonos, Vajdáné munkatárs volt. Irmí, ez az ideges, túlérzékeny ember nagyon szenvedett a szörnyű viszonyok miatt, ahol lehetett, kiállt, segített, de végül is a német megszállás alatt, mikor deportálták barátait, azok gyerekeit sem tudott már segíteni (2 kisgyermeket vett magához, nem tarthatta őket), öngyilkos lett, felakasztotta magát. Mindenkin segíteni akart, főleg írókon. Mikor megtudta, hogy Szomory Dezső ínségben van, állandóan küldözte neki a legjobb falatokkal telt élelmiszercsomagokat (pedig nem volt sokja). A szegedi írók, a fiatalok állandóan felkeresték. Holttestét is egyik fiatal író (nem tudom már a nevét) találta meg. Úgy érzem, ha egyszer majd Juhász Gy. kimerítő életrajzát megírják, Kilényi Irmát nem lehet kihagyni. Az egyetlen nő, aki őt szerelemmel szerette és viszonzatlanul. A nők, kiket Juhász Gyula szeretett, soha nem viszonzták érzelmeit (és úgy tudom, elég gyatrák voltak).

K. Zoltán és Herbert 1907-ben vagy 1908-ban tértek vissza külföldi útjukról. Az I. kerületben, a vár lejtőjén, a Hunfalvy u. 15. sz. alatt vettek

lakást. A Hét mese c. kötetében a Muzsikus mesében elég pontosan leírja a helyet: a kis házat, amely egy nagy kertben állott a Pest felőli oldalon, lejtősen, úgy, hogy gyönyörű kilátás nyílt onnan. Én 2-szer vagy háromszor voltam náluk. Mindig vagy H.-tel vagy Z.-nal mentem, mert nagy vad kutya volt ott (őket persze ismerte), és egy öreg asszonyé (nem férfié) volt a ház és a nagy kert.

Néhány lépcső lefelé a konyhán át, jobbra volt a szoba. Rendkívül egyszerű, szegényes volt, csak a legszükségesebb bútor és holmi volt benne. 2 ágy, egy asztal középen és néhány szék. Talán szekrény is volt, arra nem emlékszem. De a szoba világos, levegős volt, gyönyörű kilátással. Zoltánnak ez volt fontos; „egészséges, levegős”! A mese folytatása már tényleg mese, és sajnos rémmesébe megy át. A muzsikust Zoltánról mintázta és magas, karcsú alakja, halványsága is igaz, de persze sohasem volt fekete haja. Zoltán sokkal józanabb és céltudatosabb volt életmódjában, nem csinált „bolondságokat”, egészségesen élt. Különcködései is főleg ebből fakadtak. Ruhái normálisak voltak, de hosszú haját hordott, egy időben cipőjébe szalmát tett harisnya helyett, mert a harisnya valamilyen oknál fogva szerinte nem volt egészséges. A kertben meztelenül járt, persze egészségi okokból, ami a szomszédokat mélyen felháborította, és főleg keveset törődött az emberekkel és az emberek véleményével, mindig keveset beszélt, csak a legszükségesebbet, ezt is szemére vetették idegenek. Még ma is előadásai, nyilatkozatai csodálatosan tömörek. Úgy érzem, ő tudja a legkevesebb szóval a legtöbbet kifejezni. A Muzsikus mesét Herbert Stefa Calvas Dlogusovszkaja nevű lengyel énekesnőnek „mesélte”. Nagyon jó barátságban voltak vele és férjével, Boleszlav (ők Boleknek hívták) Dlogusovszki festővel Berlinben. Le is fotografáltatták magukat négyen. Nekem is küldtek fényképet, sajnos elveszett. Stefa gyönyörű szőke nő volt, Bolek is nagyon szép férfi, az én ízlésemnek kissé nőies. A képen ők ketten ülnek az előtérben, mögöttük Zoltán, lódengallérjában és mellette Herbert hátternek. A két fiú, emlékszem, kissé vadember (erős bajusza volt mindkettőnek, szakálla nem) benyomást keltett a két kifinomodott külsejű lengyel mellett. Stefa énekelte Zoltán dalait.

Mikor külföldi útjukról hazatértek (azt hiszem, Zoltán hamarabb jött haza, erre már nem emlékszem pontosan), Herbert fekete orosz ingeket kezdett hordani. Párizsban megismerkedett orosz forradalmár diákokkal, akik az 1905-ös orosz forradalom után emigráltak, Herbert rajongott értük, a forradalomért, az oroszokért és persze az irodalmukért. Ennek a lelkesedésnek külső jele volt a fekete orosz ing, amilyent akkor az orosz emigránsok viseltek. Persze a rossz tréfának se vége, se hossza nem volt, pedig Herbertnél ez nem volt külsőség. Élete végéig megtartotta nagy szeretetét az oroszok és a forradalom iránt – kezdettől fogva hitt bennük. Hogy ő

forradalmár lett, emigrálnia kellett, annak talán itt a gyökere. Az orosz irodalom már jóval korábban lelkesítette, akkoriban Dosztojevszkij volt az ideálja. Több orosz tárgyú novellát is írt, mindig forradalmárok szerepeltek benne (Kalandok és figurák c. novelláskötetében, amely teljesen eltűnt).²⁸ Zoltán egyáltalában nem rajongott se forradalomért, se oroszokért, tárgyilagos, hűvös volt minden iránt, ami nem zene volt. Józanul, hűvös tárgyilagossággal élte az élet többi oldalát (látszólag talán) „egészségesen”, és útja, ez most tűnik ki, nyílegyenes volt. A zsenialitáson és teremítő erőn túl ez a józan, biztos tudományos megalapozottság, nagy kutatásvágy és szorgalom látszik egész művén, és a vágy a magyar zenét, nyelvtudományt, népet szolgálni.

Herbert több ízben ment ki Párizsba, és barátai közt mindig voltak oroszok, és persze orosz nők. Egy ilyen orosz nő volt Ljena Grabenko, orosz, ill. ukrán, mert Harkovból való volt. Ő azért nevezetes, mert eljött Pestre is, és itt „sok vizet zavart”. H. 1911-ben ismerkedett meg vele egy rue Champoillon-ban levő kis hotelban, persze a Quartier Latinban. Ljena mint diák jött Párizsba, aztán festőnő lett, állítólag tehetséges volt, de azt hiszem, nem csinált ott semmit. Diákokkal, művésznövendékekkel barátkozott, nagyon okos, kedves és jó volt és rendkívül csúnya, illetve ázsiai típus, nekünk idegen, szokatlan. A férfiakat nagyon vonzotta (az alakja középtermű, szép, keskeny, fiús volt), és barátságát igen bőkezűen osztogatta. Mikor 1912-ben 6 hónapot újra kint töltöttem Párizsban, persze megismerkedtem és megbarátkoztam vele. Elvittem Csáky József magyar származású szobrászhoz, hogy nézze meg festményeit. Bizony a nagyon tehetséges Csáky (szegedi származású volt, szegény mosónő fia, Szeged város egy nagyon kis ösztöndíjat adott neki, arra éppen elég volt, hogy éhen ne haljon), aki abban az időben nagy nyomorban élt, ma a franciák egyik beérkezett nagy szobrásza,²⁹ nem volt valami jó véleménnyel Ljenáról és műveiről, nem vette komolyan. Kitűnt, neki volt igaza.

1913 nyarán Lukács György, Balázs Béla és felesége (akkor Hajós Edit) meg én Olaszországba utaztunk, és a tengerparton kötöttünk ki Bellariában, Rimini mellett. Ott töltöttünk néhány hetet, és oda jött le Ljena, azt hiszem, Lukács pénzén. Már ott kezdte Lukács fejét elcsavarni, akit elbűvölt ez a manőver, hisz ő nem volt hozzászokva ahhoz, hogy a nők nagyon nyájasak legyenek v. éppen beleszeressenek. Hamarosán hazautaztunk Pestre, Ljena persze velünk jött.

Balázsék abban az időben Hajósék (Dr. Hajós Zsigmond ügyvéd, város- atya, nagypénzű, befolyásos ember, Balázs apósa) naphegyi villájában laktak, szép 4 szobás lakásban, ha Pesten voltam, náluk laktam, volt ott hely bőven. Ljena közel hozzájuk szobát vett ki és napközben persze Balázséknál tartózkodott, Lukács naponta kijött. Nemsokára elhatározták, hogy

összeházasodnak, a bankárcsalád nagy rémületére, akik Ljenát igen „egzotikusnak” találták. Ez a házasság Pesten megtörtént. Lukácsra Ljena mellett is sok szenvedés várt volna, ha érzelmek közel kerültek volna hozzá. De bámulatos nyugalommal és „önfegyellemmel” nézte Ljena dolgait. Ljena „il faut être sincère”³⁰ jelszavával sohasem titkolta, hogy kivel van éppen viszonya, és bizony többen voltak; dicséretére legyen mondva, mind kitűnő emberek, és mind jobb külsejűek, férfiasabbak, mint L. Lukácsék még 1913 őszén elutaztak Heidelbergbe, mert L.-nak ott dolga volt, azt lehet mondani, hogy ott volt állandó lakóhelye. Ljena ott is „felkarolt” mindenféle címen ifjakat, és egy idegbeteg, de állítólag nagyon tehetséges ifjút teljesen gondozásába vett, együtt is lakott vele. Lukács mindezt „megértette” és finanszírozta. A háború végén (1918-ban) hazajöttek. Abban az időben Balázsék a Naphegy u. 15. szám alatt laktak, ugyanabban a házban, mint Bauer Ervinék. Balázsnak volt egy 2 szobás lakása, és feleségének, Hajós Editnek ugyanott külön egy 2 szobás lakása. Balázsnál Edit lakásában vásárnaponként összegyűltek a jó barátok, és szellemileg egyívású, érdeklődésű emberek, inkább filozófusok, mint költők. Engem is meghívtak mint csendes hallgatót, talán 2-szer mentem el. Emlékszem, hogy Lukács György, Fogarasi Béla, Mannheim Károly, Fülep Lajos, Ritoók Emma, Lesznai Anna, Balázs későbbi felesége: Schlamadinger Jenőné voltak állandó látogatók, de jöttek mások is, és fiatalok, „tanítványok”, akiket „Knábáknak” hívtak (fiatal egyetemi hallgatók voltak). Egyike ezeknek a Knábáknak, úgy tudom, volt Révai József is, az irodalomtörténész, ma miniszterelnökhelyettes. Jöttek néha a Ferenczy testvérek is, Béni és Noémi. Béni szobrász, Noémi (gobelin) szövő és festő, Ferenczy Károly, a nagy festő gyermekei és még sokan mások. Kodály sohasem ment el. A viták irodalmi, filozófiai és hamarosan politikai kérdések körül forogtak. Politikailag még igen éretlenek voltak. Volt ott egy Lorsch Ernő nevű, nagyon okos és tájékozott újságíró is, aki aztán magyarázott, beszélt. Hogy pl. Balázs mily keveset értett politikához (csak érzelmein keresztül értette akkor), az is mutatja, hogy amikor megalakult az illegális kommunista párt, vitatták, hogy lépjenek-e be, v. inkább a szocdem pártba. Persze mindegyik párt ideológiájában voltak szép, nemes, követni való dolgok, de Balázs nem értette pontosan a különbséget, hanem lelkesedett és mindkét pártba be akart lépni (akkor ott voltam). Eleinte csodálkozott, mikor azt mondták, hogy az lehetetlen. Persze aztán megértette a különbséget, és a kommunista pártba lépett be, melynek haláláig híve maradt.

1913-tól 1915-ig rengeteg emberrel ismerkedtem meg, akik részben neves, érdekes, és ahogy később bebizonyosodott, tehetséges emberek voltak. Persze mielőtt Pestre feljöttem, Szegeden is megírni érdemes emberek fordultak meg, és történt mindenféle. 1909 körül jött Szegedre Pestről egy

orvos: Hollós József.³¹ Pesten Pertik kórboncnok egyetemi tanárnak volt tanársegédje és a szegedi kórházhoz mint kórboncnok jött le. Hollós nagy életet teremtett maga körül, minden jó iránt érdeklődő, fogékony ember volt, és a szegedi jobb értelmiség, írók, művészek, irodalom és minden szép iránt érdeklődő emberek köréje gyűltek. Jó szervező volt, és fáradhatatlan, ha valamit meg akart valósítani. Például Szegeden, ebben az elmaradt parasztvárosban olyan gyönyörű és nagyszabású strandfürdőt létesített az újszegedi Tisza-parton, amilyen és ahhoz hasonló más vidéki városban nem volt. Sőt még Pesten is a vadevezősök világa járta, és azok sátorokban tanyáztak a Duna-parton, Rómaifürdő felé, és nem voltak sokan. Azonkívül politizált, szocdem volt a tiszta idealista fajtából. Pesti barátai, a szociológusok, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Szende Pál, Vámbéry Rusztem sorra jöttek le Szegedre előadásokat tartani, és szinte hihetetlen volt, óriási érdeklődés mellett. Volt benne valami apostol, mindig prédikált (de nem volt unalmas és keneteljes), tanított, szervezett. Például megszervezte Szegeden a Good-templer társaságot, vagyis az alkoholt nem ivók társaságát. Rengeteg nyomtatványt osztogatott, és nemcsak a Good-templáriusok helyiségeiben, de mindenütt, ahol megengedték a városban, kifüggesztett nagy színes plakátokat megnagyobbodott vesékkal, májakkal és lépekkel, melyek mind az alkohol átkos hatását mutatták.

Akkor Tömörkény István volt a szegedi Somogyi Könyvtárnak, ennek a szép, gazdag és remek olvasóteremmel rendelkező könyvtárnak igazgatója, Móra Ferenc a helyettese. Tömörkényről minden szegedi tudta, hogy szereti az alkoholt, és a kelleténél többet fogyaszt. Azt, hogy milyen kiváló író, azt már kevesebben tudták. Tömörkény magas, szikár ember volt, kis fejű. Fejét mindig leszegve tartotta, valahogy alulról felfelé nézett, és bizony szemei igen zavarosak voltak, látszott rajtuk a szeszfogyasztás. Igen szűkszavú is volt. Hollós apostolkodásában mindenkit be akart szervezni a Good-t. rendbe, persze engem is (nagyon jó barátok voltunk), aki soha szeszt nem ittam. Azt mondtam neki: ha Tömörkény belép a rendbe, belépek én is. Néhány hétre rá eljött, hogy tessék most már belépni a rendbe, mert Tömörkény belépett. Ez igaz is volt, Tömörkényt meggyőzte, de csak igen rövid időre, mint ahogy az egész társaság feloszlott, nem lehetett Szegeden ilyesféle dolgokat fenntartani. Tömörkényt, Mórát is ismertem személyesen, de közelebbi barátságba nem kerültem velük. Tömörkény feleségét senki sem ismerte, annyira visszavonultan élt. 1910-ben egy lányát tanítottam a szegedi felsőbb leányiskolában. Szép, magasnövésű, sápadt és komoly (szomorú) lány volt, az osztály legjobb tanulója. (IV. vagy V. osztályba járt, én ott egy évig francia nyelvet tanítottam.) Úgy tudom, most orvosnő Szegeden, és Tömörkény fia valamely gyárnak igazgatója.

Mórával néha egy barátnőmnél találkoztam. Ez a barátnőm Dr. Domo-
kos Lászlóné, Löllbach Emmy volt, egészen kivételesen szép nő volt. Pedá-
gógus volt, később itt Pesten jónevű magániskolát alapított a XII., Akna
u.-ban. Jó pedagógus lehetett volna – értelmes, művelt is volt, de szépsége,
amelynek tudatában volt, mindenütt háttérbe szorított minden egyebet.
Nagyon fontos volt neki a férfiak hódolata, és Móra is egyik hódolója volt.
Ez a hódolat idővel barátsággá változott, és itt Pesten is mindig felkereste
Emmyt. Nem lehetetlen, hogy értékes Móra levelek vannak v. voltak Domo-
kosné birtokában.

Hollós, a kórház kórboncnoka egyébként tudósspecialista volt és nagyon
komolyan kutatott, dolgozott. Szegeden jóhírű orvos volt, jól is keresett.
Dolgozatait, eredményeit lefordítottam franciára és kiküldtük Lyonba Prof.
Poncet tudósspecialistának (lyoni egyet.), aki érdeklődött Hollós munkás-
sága iránt. Dolgozatai szaklapokban jelentek meg. Olvasta őket, és levélben
kereste meg H.-t. Élénk levelezés kezdődött Lyonnal, és a végén H.-t nagy
kitüntetés érte, megkapta az ottani orvosi egyetem Audiffred-díját. Poncet
prof. is elküldte persze H.-nak munkáit, melyeket meg magyarra fordít-
tottam.³² Többek között: La maladie de Calvin (Kálvin betegsége) c. fü-
zetét. Kálvinnak tudvalevőleg rendkívül bő, sok éven át vezetett naplója
és kiterjedt levelezése volt, ahol ő testi állapotáról is mindig beszámolt.
Beteg, sokat szenvedő ember volt. Poncet pontosan kimutatta, hogy Kál-
vinnak tbc-je – bél-tbc-je volt. Nagyon érdekes olvasmány volt ez, még
irodal[már szá]mára is. Hollós mindent, amit csinált, szenvedélyesen csi-
nált, így tbc-s kutató munkáját is teljes odaadással űzte. Akkoriban a Sze-
gedi Napló főszerkesztője Békefi? volt, Békefi Lászlónak, a későbbi kabaré-
színésznek és konferansziénak az apja.³³ Az „öreg” Békefi (nem tudom a
keresztnevét) magas, elegáns, jóképű ember, fekete hajú, bár abban az
időben már erősen őszült, sajnos tbc-s volt. Hollós volt az orvosa, de segí-
teni nem tudott rajta, mert igen előrehaladott stádiumban volt, amikor az
ő kezébe került. Egy tavaszon meghalt, mint közéleti emberről beszéltek
rőla. Halála napján estefelé kint álltam erkélyünkön a Dugonics téri lakás-
ban, amikor látom, hogy Hollós szinte futva jön lakásunk felé, lóbálva kis
orvosi táskáját, és nevetve, boldogan kiáltva: Hilda, Hilda! feljöhetek? – Hát
persze, hívtam. Ajtót nyitottam és megkérdeztem, mitől olyan boldog.
Jóska csúnya arca, kis szemei, széles szája (de szép, ápolt fehér fogai voltak),
egész alakja nevetett. Bevezettem a szobába, körülnézett, nem hallja-e senki
és kérdezte, találjam ki, mi van a táskájában? Hát persze, nem találtam ki,
mire ő boldogan felkiáltott: – „Békefi tüdei!” Én hüledeztem, mire ő
elmagyarázta a dolgot. Előljáróban: Hollós igen jó, segíteni kész ember volt,
kevés olyan „tisztá” embert ismertem. Békefit igen sajnálta, mindent elkö-
vetett gyógyulásáért. Az eset igen súlyos és orvosi szempontból érdekes volt.

Abban az időben „úri” betegeket felboncolni nem lehetett, így Hollós nem láthatta meg érdekes esetét. Erre mit tett Hollós? Felajánlotta az özvegynek, ki imádta férjét, hogy bebalzsamozza (ő balzsamozta be annak idején Jókait). Az özvegy szívesen beleegyezett, és így Hollós a halott összes zsigereit kivethette és a két tüdőt orvosi táskájába rejtve 6 órát dolgozott a hullán, csak hogy láthassa, tanulmányozhassa a 2 tüdőt. A Szegedi Napló-szerkesztő Békefinek fia volt Békefi László kabarészinész és konferanszié. Égő vörös hajú, csúnya, rettentően szeplős fiú volt, velem kb. egykorú. Nem járt Szegeden iskolába, ritkán volt apja mellett, féltették a tbc-től. Ha Szegeden volt, valami nevelőnőfével sétált mindig, senkivel sem barátkozott, nem engedték. Mi nagyon csodálkoztunk ezen, persze, nem értettük a tbc-től való félelmét az öreg Békefinek. Később csodálkoztam, hogy ez a vattában, skatulyában nevelt gyerek színész lett.

Volt Szegeden egy irodalmi társaság, a Dugonics Társaság. A városházán kaptak igen szép helyet és előadótermet. Mielőtt Hollós Szegedre jött, siralmas volt ennek a társaságnak működése. Szegedi fűzfapoéták adták ott elő szerzeményeiket. Hollós ezt is megreformálta. Ott tartották a társadalomtudományi és tudományos előadásokat, és gyakrabban jöttek le Pest-ről is előadók (az előbb említettek pl.). Irodalmi előadásokra nem emlékszem, illetve egyetlenegyre, 1912-ben. Ezt Wildner Ödön³⁴ Pestről, az akkor tanügyi tanácsnok tartotta, az orosz irodalomról beszélt. A „Káss”-ban (akkor a legjobb kávéház, étterem volt és voltak nagy termei, klubhelyiségek — ma a Hungária szálloda) volt az előadás, kevesen voltak.

Voltak Szegeden festők, kik közül Nyilassy Pál³⁵ volt a legkiválóbb, v. legalábbis ő vitte legtöbbre, meg tudott élni. Régi szegedi családból való volt, nagy befolyásos rokonsággal, barátokkal, tőle mindig vásároltak. Ha nem is volt „nagy festő”, de jó festő volt, főleg tisztatípi képeket, tápai parasztokat festett. 1930-ban Genf-beh jártam, és ott a nemzetközi munkügyi palotában 2 Nyilassy-képet fedeztem fel az egyik teremben, szántóvetőket ábrázolt. Minden ország küldött jellegzetes dolgokat a palota díszítésére, Magyarország ezt a 2 képet.

A többi festőnek bizony igen rosszul ment, de nem is voltak nagyon tehetségesek. Egy Károlyi nevű festőt tehetségesnek tartottak,³⁶ az valóságban éhenhalt, nem egészen a társadalom hibájából. Különc volt, akinek valami elmélete (inkább hite) volt az evéssel kapcsolatban, és azt mondják, főleg aszalt szilván élt. Az első tüdőgyulladás fiatalon elvitte. Külseje hasonlított ahhoz a képhez, ahogyan a pusztában vándorló, gyökereken élő szenteket elképzeljük. Sovány, magas, szakállas, lázas szemű ember volt. Még egy festőt érdemes megemlíteni: Heller Ödönt. Nem mintha nagy tehetség lett volna, de igyekezett kultúrát terjesztetni, képek iránt érdeklődést kelteni, és titokzatos szörnyű sorsa és halála miatt. Hellernek jómódú nővére

élt Szegeden, az segítette, így tudott műtermet, ill. egy nagy, világos, északi fekvésű szobát bérelni (azt hiszem, abban az időben műterem egyáltalában nem létezett Szegeden), ott iskolát is nyitott, néhányan rajzolni, festeni tanultak nála, és időnként estére meghívta a művészetszerető embereket, és ott piknik alapon teastélyt rendeztünk, aminek különlegessége az volt, hogy sem ivászat, sem tánc nem volt. Beszélgettünk irodalomról, művészetről és egyebekről. Heller is kijárt Tápéra festeni, mint majdnem minden szegedi festő. Tápé kb. 5 kilométerre fekvő falu, a legközelebbi Szegedhez. Mi is kijártunk oda társaságban, 1–1 1/2 órai séta volt. Úgy mentünk Tápéra, mint valami egzotikus helyre, kicsit annak is néztük ezt a borzasztóan elmaradt kis alföldi falut. A kultúrának olyan mély fokán éltek ott az emberek, kis vályogviskókban, hihetetlen szegénységben. A Tisza felőli oldalon (a falu kissé odébb magasabban épült) a víz majdnem minden évben elvitte mindenüket, nem törődött azzal senki. Főleg halászok voltak. A lányok vasárnapra szép ünneplő ruhába öltöztek, rikító színű kartonszoknya, pruszlik, szögedi papucs, nyakuk körül sok üvegláris, és hosszú copf, amelyet több szalaggal meghosszabbítottak, az csüngött a hátukon. Nagyon sok szín volt rajtuk és a festők például zöld mezőben leültették őket, szoknyájukat széttergették és festettek. Nyilassynak egy szép képére ma is emlékszem. 3 ilyen parasztlány ül zöld mezőben. Remélem, a kép megvan a szegedi múzeumban, mert Tápé ma nem hasonlít a régihez. Szinte hihetetlen: kultúrház, szép iskola, sok rendes ház, tszcs-k. Ők nyerték tavaly egy kultúrverseny első díját!

Abban az időben (1900 körül) a központ a kocsmá volt, és mi főleg a táncolókat néztük vasárnap du. Rendkívül kecsesen táncoltak a lányok (asszony már nem táncolhatott), nagyon csinosak voltak. Heller is ide járt festeni, mégpedig nagyon gyakran kerékpáron. Itt tűnt el, teljesen nyomavészett. Arról mindenki meg volt győződve, hogy megölték, a nyomozás is ezt mutatta, de soha senkire rábizonyítani nem tudták, soha egy tápéi ember erről nem beszélt, illetve mind azt mondta, hogy nem tudnak semmit. Állítólag egy tápéi menyecskének udvarolt H., és féltékenységből ölték meg, meg hogy úr volt. Gyűlölték az urakat. De se a Tiszában, sehol semmi nyomát nem lelték, pedig tűvé tették érte az egész vidéket. Az a verzió is keringett, hogy disznókkal etették meg holttestét, ez is mutatja, milyen szörnyű alacsony kultúrfokon élő vademberek voltak.³⁷

Arról már beszéltem, hogy Szegeden sok politikai előadást rendezett Hollós. Szegeden volt néhány komoly szocialista, de ahhoz nem elég, hogy tömörülve akár társaságot alakíthattak volna, nem is igen mertek akkoriban. De Pestről mind sűrűbben jöttek le, sőt külföldről is. Így pl. Forel Ágoston, a „tisztá élet” apostola, svájci orvos, aki a Good-templer liga főharcosa volt, Szegeden is tartott előadást „az egészséges, tiszta életéről

és házasságról”, persze németül. Hollóssal ketten mentünk ki a szegedi pályaudvarra fogadására, mert H. nem tudott németül. Kora nyár, meleg volt, Forel vastag bergsteiger bakancsban, vállán átvetve óriási filccel bevont kulacs, hátán „Rucksack”³⁸ és igen erős szövetű, vastag ruhában szállt le a vonatról. Szép magas, piros arcú, ősz hajú és szakállú ember volt. A szegedi pályaudvaron szokatlan jelenség. Kedves vidám és közvetlen volt. Nem álltam, hogy meg ne kérjem: mire való a nagy kulacs? Kiderült, hogy a hangyák életét tanulmányozza, írt is egy tanulmányt róluk; a kulacsban pedig egy folyadék volt, melyben a különböző hangyaféleségeket konzerválja. Az is kiderült, hogy innen Törökországba utazik, ott tart előadássorozatot. „Ich muss Ihnen den Koran zurechtsetzen” (a Koránt kell nekik helyreigazítanom) – mondotta nevetve, a törökök nagyon sok alkoholt fogyasztanak, szóval isznak. Tudvalevő, hogy a Korán tiltja az alkoholfogyasztást, a mohamedánoknak tilos a szeszital-fogyasztás. Hát Forel, mint a Goodtempler liga egy főembere és harcosa, ezért utazott Törökországba, és a török hangyákra is kíváncsi volt. Este bankett volt tiszteletére, amelyen kedves svájci dalokat énekelt és sok érdekes dolgot mesélt.

Abban az időben még egy idegen, egy párizsi, prof. Brada járt Szegeden, aki Pesten és Szegeden tartott előadásokat, jól beszélt németül. Hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon. Prof. Brada szociológus volt, és a magyarországi „leánykereskedelmet” tanulmányozta. Azt mondta nekem, hogy a kelet felé irányuló leánykeresked.-nek Magyarország a központja, és hogy hihetetlen méreteket öltött. „Ihr Land ist ein wildes Land” (Az önök országa vad ország). Szó szerint németül ezt mondta nekem (1912-ben). Mikor 1913-ban hat hónapig Párizsban tartózkodtam, meg voltam híva hozzájuk egy nagy estélyre. Sokan érdeklődtek Magyarország iránt. Jellemző volt akkor a franciák földrajzi és nyelvismeretére, hogy pl. fel kellett rajzolnom hevenyészve egy Európa-térképet, hogy Magyarország helyét megmutassam (Budapest és Bukarest összetévesztése közismert). Egy fiatal szociológus meg azt mondta, hogy milyen jó nekem, hogy annyi nyelvet beszélek: franciául, angolul, németül, „osztrákul” és magyarul. Általában igen keveset tudtak Magyarországról és az egzotikus országok közé sorolták. Egyszer egy magyar barátnőmmel, aki nemrég érkezett Szegedről és akit én kalauzoltam, kiutaztunk St. Germain en Laye-be (XIV. Lajos egyik kisebb kastélya, most elegáns vendéglő és gyönyörű park). II. osztályon utaztunk, ami már nagyon elegáns dolognak számított, különösen helyi vonatoknál, úgyszólván senki nem utazott ott. Mi azért váltottunk II. oszt. jegyet, hogy nyugodtan beszélgethessünk. A szakaszban tényleg az ablak mellett *csak* egy idegen elegáns idősebb úr ült a Légion d'Honneur³⁹ rozettájával a kabátja gomblyukában (a rozetta több, mint a szalag, illetve magasabb kitüntetés). Mi nyugodtan beszélgettünk, barátnőm referált otthoni

dolgokról, olyanokról is, amelyek nem voltak idegen füleknek szánva. Egy-szer csak látjuk, hogy vizáink mosolyogva néz ránk. Nagyon megijedtünk, hogy mindent megértett. Látna ijedelmünket, kifogástalan szép franciasággal megszólalt (megnyugodtunk, mert hallottuk, hogy francia), bocsánatot kért, és azt mondta, hogy ő nyelvész, legalább 20 nyelven ért, de képtelen rájönni arra, hogy mi milyen nyelven beszélünk, kért, mondjuk meg. Meg-mondtuk, hogy magyarul. Kiderült, hogy keveset tud a magyarokról, nyelv-vünkről. Mi meg, elég frissen kikerülve az iskolából, elmondtunk neki min-dent: a finnugor nyelvcsaládot, a magyar nyelv rokonait (akkor még így tanultuk: finn, mordvin, cseremis, lapp, zürjén, votják, vogul, osztják, magyar) és mindent, amit tudtunk. Mindig nagyobb és nagyobb ámulatba esett, és megkérdezte, hogy hol tanultuk mindezt? Azt mondtuk: magyar középiskolában (én ezt az előbbi felsorolást kb. 50 (ötven) év előtt tanul-tam, és most is fújom). Erre még jobban elcsodálkozott, és újra bocsánatot kérve azt mondta, hogy ő Magyarországot visszamaradt, vad országnak, ahogy mondta, „Balkánnak” képzelte. Sejtelve sem volt, hogy ott ilyesmit tanulni lehet. Persze a polgári oszt. lányai, gyermekei ezt mind megtanul-hatták, ha volt hozzá kedvük, de kevésnek volt.

1913-ban, már megírtam, az olasz tengerparton voltunk: Lukács, Balázs, Balászné és én. A későbbi Lukácsné sokkal későbben jött. 1913 nyarának végén, már otthon voltam, kaptam egy sürgőnyt Bolgár Elektől (egyetemi tanár, akadémikus volt itt a felszabadulás után), aki akkoriban tanácsjegyző volt a városházán, Wildner Ödön tanügyi tanácsnok mellett. Azt sürgő-nyözte, hogy a fővárosnál tanítónői megbízást kaptam iparostanuló-iskolá-nál 1913. szept. 1-i dátummal. Ez nagy dolog volt akkoriban. Csak protek-cióval ment, és bizony elég sokan protezsáltak. Főprotektorom Jászi Oszkár szociológiai író volt, Lesznai Anna későbbi férje, a radikális párt elnöke v. főtitkára nem tudom, az első háború után miniszter is volt. Nagyon hűvö-sen kedves, affektált modorú ember volt. Középtermetű, nagyon nagyfejű. Öntelt volt, és úgy látszott, nagyon nagy embernek tartotta magát. Több-ször voltam előadásain v. a radikális párt más előadásain, amelyeken elnö-költ. Az emelvényen szemben a közönséggel, merev arccal ült és volt egy furcsa formájú (ollószerű) lorgnonja, azzal nézegette a közönséget, mint egy rokokó márki civilben. De azért kedves és jó tudott lenni, és eljött velem Wildnerhez (tanügyi tanácsnokhoz), hogy személyesen beajánljon. Azért meg kell jegyeznem, hogy akkoriban udvarolt Lesznai Annának, ha nem ő kéri, talán nem is lett volna olyan „jó”. Wildner kopasz fejű (csak úgy fénylett a glatznija), pápaszemes, ill. cvikkeres, igen kedves, közvetlen ember volt. Nem titkolta ő sem, hogy Pesten tanítónői megbízást kapni (ami nem biztos és végleges állás még) is nagyon, nagyon nehéz, középis-kolában meg éppen nem lehet, a középiskolák zöme állami és egyébként is

kevés van. Azt kérdezte tőlem, tudok-e főzni? Mondtam, hogy nem. Ti. iparostanuló-iskolában főzéstanítási „tanszék” (mondta tréfásan) volna, oda rögtön el tudna helyezni. Az nem baj, ha valaki nem tud főzni, vannak szakácskönyvek, de olyasmit pl. mégsem szabad csinálni, hogy libát kirántani, mert már az is előfordult. Én visszautasítottam ezt a „tanszéket”, és szeptemberre ugyancsak iparostanuló-iskolában kaptam 10 órát, elméleti tantárgyakat. Hát ez olyan nagy dolog volt, hogy mindenki elvárta, hogy köszönetet mondjak, még olyanok is, akik nem tettek egyebet, csak mosolyogtak rám. Ez nem volt nagy kunszt, csinos szőke lány voltam. Hát így néztek ki az iskolaügyek és viszonyok akkoriban. Bolgár Elek már akkor szocialista volt, és csendes gúnyral beszélt ezekről a viszonyokról. Kitűnő modorú, halk, gunyoros, szellemes volt. Magas, igazán jó alakú volt, arca inkább csúnya, de mégis igen vonzó. Mikor utoljára láttam sok évi emigráció után, erősen hajlott volt, súlyos vese- és prosztatabaja miatt járt ennyire hajlottan.

1909–13 között (13-ban kerültem végleg Pestre) sokat tartózkodtam Pesten, akkor ismerkedtem meg Lesznai Anna költőnővel, polg. nevén Zempléni Moskovicz Amália. Herbert vitt el hozzá. Lesznai Anna költőnő, festőnő és iparművésznő. Nem akarok rosszmájú lenni, de pénzéért mindezt megengedhette magának, nem lévén kenyérkereseti gondjai. Igen gazdag nő volt, Hatvany Lajos, az akkori Nyugat szerkesztőjének (inkább tulajdonosának)⁴⁰ unokanővére. Anyja Hatvany Deutsch lány, Hatvany Lajos apjának, Hatvany Deutsch Sándornak nővére. Rengeteg pénzük volt. Az egész családot jól ismertem. Érdekes család volt, az akkori első világháború előtti kornak, illetve Pestnek egy ilyen második generációs, felkapaszkodott, nagyon gazdag zsidó családja, amelyből akkor több élt és Pestnek érdekes színt adott. Műveltségzomjas, habzsoló, nem tehetségtelen (sajnos, majdnem mind féltehetség volt) emberek, felkaroltak minden művészetet, ők vásárolták a képeket, velük teltek meg a koncerttermek, ők támogatták a költőket (lásd Hatvany Lajos, Baumgarten stb). Lesznai Anna, illetve Máli, ahogy barátai és ismerősei hívták, mert mint írtam, Zempléni Moskovicz Amáliának hívták, igen kedves, meleg, jó teremtés, hatalmas, erős termetű, én, azt hiszem, csak a derekáig értem. Tehetséges, színes egyéniség, ismert költő. A Nyugat persze nyitva állt számára, az ő lakása (Báthory u. 5/a, az egész II. emelet) meg nyitva állt mindenki számára, akinek csak egy kis köze volt irodalomhoz, művészethez. Egy csésze jó teát és valami harapnivalót mindenki, aki feljött, kaphatott nála, éhesek és nem éhesek. Anyja végelenül finom, halk és nagyon kedves, egyszerű, szerény idősebb nő, simára fésült őszes hajjal, egy emelettel lejjebb lakott (azt hiszem, saját házuk volt), és onnan látta el és kényeztette egyetlen leányát, a Riesenfräuleint,⁴¹ ahogy hívtuk. Málinak volt még egy idősebb bátyja, Iván, de az külön élt. (Az első világháborúban elesett.) Máli gyönyörű, nagy lakása-

ban férjétől, Garai Károlytól (gyárigazgató volt) elváltan, kis fiával élt. Rengeteg ember járt hozzá, de., du. mindig telt ház, nem tudott meglenni sok ember nélkül. A szobalány hozta a teát, kis sütemények tálcákon ott álltak. Mikor először voltam nála Herberttel, akit igazán nagyon szeretett, igazi jó barátként, kevesen voltunk, mert meg akart engem „ismerni”. Akkor nagyon intenzív lelki életet éltek az emberek. Én rendesen megbuktam az ilyen ismerkedéseknél, szóvalan voltam és semmi érdekeset mondani nem tudtam. Azon a du. meg éppen óriási baklövést követtem el. Abban az időben mindenki teát ivott, délután a five o'clock⁴² virágása volt Pesten. Máli, ahogy azt anyjától tanulta, aki remek gazdasszony volt, megkérdezte tőlem, mikor leültünk, hogy mit iszom: teát, kávé v. kakaót. Én nagyon szerettem már akkor a jó kávé, otthon azt ittam (anyám remek kávé csinált és mindig egyedül, mondván: „Mädchen können keinen Kaffee kochen”).⁴³ Képes volt reggel egy órával a szükségesnél korábban fölkelni (ő is iskolába ment), hogy maga főzze minden reggel a friss kávé. Már a szaga is lelkesítő volt), így gondolkodás nélkül kávé kértem. Hát ha kérdezik? Gyanús lótás-futás keletkezett, hallottam, amint Máli letelefonál anyjának (anyát és lányát házitelefon kötötte össze). Kiderült, Máli csak teára volt berendezve, kávé nincs is nála. Hermin néni (így hívták Máli anyját) aztán, jó 20 perc múlva felküldte a kávé, hiába szabadkoztam, ellenkeztem. „A vidéki kislány Pesten”, azt hiszem, Máli szemében örökké az maradtam, bár igen jó barátságot kötöttünk. Máli apjáról is érdemes írni. Ebben a lipótvárosi társaságban egészen egyedülálló, érdekes alak volt. Zempléni Moskovicz Geyza (igenis Geyza) gyönyörű szál magas, szép, elegáns ember volt. Földbirtokos volt, az egyetlen zsidó származású ember, aki tagja volt a mágánaskaszinónak. Mindenféle történeteket meséltek titokban az emberek az előnévről és arról, hogyan volt lehetséges a nemzeti kaszinói tagság. Amit Málitól meg néhány jóbarátjától megtudtam, megírom.

Moskovicz Geyza édesapja körorvos volt Zemplén megyében (hogymelyik városban volt a rendelője, nem tudom, azt hiszem, Sátoraljaújhelyen). Innen a Zempléni nemesi előnév. Még szebb, délcegebb, egészen ritka szép és kedves ember hírében állt (Geyza bácsi is rendkívül kedves, nagy nőbarát). Zemplénben az Andrássy grófoknak voltak birtokaik, Tőke-terebesen és Tiszadobon. Ott laktak az év nagy részében, különösen a tiszadobi kastélyt szerették. Az a monda járja, vagy járta a két családban, hogy az első számú Andrássy Gyula, a diplomata, külügyminiszter (67 után) felesége, gyönyörű nő, halálosan beleszeretett orvosába, Geyza apjába, ezt nem is titkolták, és így a második sz. Andrássy Gyula az orvos fia. Ők Geyzát és A. Gyulát tejtestvéreknek mondták, ezt saját fülemmel hallottam, de Máli egyszer Körtvélyesen, a Moskovicz Geyza birtokán, nagy ti-

tokban elmesélte a történetet. A grófné saját birtokait, amelyekkel rendelkezhetett, Lesznát (Lesznai Anna költői neve innen) és Körtvélyest az orvosra hagyta, és gyönyörű, kincset érő ékszereinek egy részét. Ezeket az ékszereket Máli örökölte (nem hordta őket), és később az emigrációban Jászinak, akinek felesége lett és két fia volt tőle, és neki is emigrálnia kellett, ami igen sok pénzbe került, az ékszerek legnagyobb részét, úgy tudom, Bécsben eladták. Máli (Lesznai Anna) elkényeztetett óriásgyerek volt. Tucátjával hívta meg Körtvélyesre barátait, többek között engem is. Körtvélyes Zemplén megyei igen szép fekvésű község, ma Csehszlovákiához tartozik. Hogy milyen nagy volt a birtok, nem tudom, de azt tudom, hogy óriási, gyönyörű parkjában régi, barokk stílusú szép kastély állt, igazi szép főúri kastély, két nagy oldalszárnnyal, középen kupolás, széles főépülettel. Az akkori előkelő gazdag zsidóságnak legnagyobb ambíciója volt előkelő keresztény, ha lehet, dzsentrí és arisztokrata családokkal barátkozni, ill. érintkezni. 1910 körül (lehet, hogy 1911 v. 1909 volt), amikor én egy nyár végén Körtvélyesen töltöttem 2 hetet,⁴⁴ érdekes volt megfigyelni a vendégek jövését-menését. Máli vendégei főleg írók, művészek voltak, köztük sok szegény bohém, rosszul öltözöttek, és nem éppen arisztokratikus modorúak. Iván, a képviselő úr vendégei környékbeli dzsentríek – ott-tartózkodásom alatt Mattyasovszkyak, kellemesi Merczerek, Kazinczyak –, katonatisztek. Ottlétemkor már csak én voltam ott Máli vendégei közül. Iván felesége leánynevén domonyi Brüll Lily, nagyon gazdag lipótvárosi család sarja, gyönyörű nő, Erzsébet királynéhez hasonlított, akkor már válófélben volt Ivántól és csak arisztokratákkal volt hajlandó barátkozni (bár mindenkire igen kedves volt). Következő férje, báró Bornemissza Lipót, az én időmben mint udvarló ott tartózkodott. Óriási túraautóval, inassal érkezett. Autóján igen szép kirándulásokat tettünk. Igen kedélyes, kövérkés, nagy darab ember volt, elég parasztosan nézett ki. Lily viszont magas, karcsú, mint egy nádszál, rendkívül elegáns, és olyan arisztokratikus külsejű, mint Erzsébet királynő. Amellett igen gazdag volt (domonyi Brüll lány), és tudom, hogy Bornemisszát nem egyedül szépsége vonzotta. Hermin néni vendégei a házi orvosuk (Dr. Liebermann Tibor) és felesége: Marica Roda-Roda író nő és hát persze mindenki, aki jött. Geyza bácsi sokat volt távol, és ha Körtvélyesen volt, áthajtatott (gyönyörű fogata volt) Tiszadobra Andrássyékhoz v. grófokat fogadott, pl. gróf Biordit (valami olasz gróf lehetett) és nővérét. Igen merev emberek voltak. Andrássyék abban az időben, mikor ott voltam, nem jöttek át látogatába, de ők is átjöttek néha.

Külsőleg vidám, kedves, kellemes élet folyt, de a külszín alatt zajlott. Máli válófélben, Lily válófélben, Iván igen boldogtalan. Lily Balatonföldváról jött, ahol néhány hetet töltött, és kérte férjét, Moskovicz Ivánt, ne

kísérje el, ne látogassa meg, mert, Iván „sajnos” igen zsidósan nézett ki (sem apja, sem anyja, sem Máli nem néztek ki úgy. Pech!), és Balatonföldvár akkor arisztokrata nyaraló volt és Lily kizárólag arisztokratákkal barátkozott. Körtvélyesen főúri élet folyt, mindenkinek külön komornája v. inasa (a „komornám” csodálkozott, mikor nem engedtem magam öltöztetni), szép, régi bútorokkal bútorozott vendégszobák stb., stb. Egy ízben nagyon sok vendég mondta be magát, többek között egy öreg Kazinczy néni, K. Ferenc családjából való, akit mindenki tisztelt. Geyza bácsi éppen Pestre készült, így Hermin néni Geyza bácsi szobáját (gyönyörű fekvésű, szép nagy szoba) Kazinczynénak szándékozott adni. Mikor Geyza bácsi ezt meghallotta, hevesen kikelt ellene és kijelentette, hogy ő nem engedi, hogy egy öregasszony feküdjék az ágyában, hanem kérjenek meg engem, hogy arra az időre én foglaljam el a szobát. Hermin néni, aki imádta férjét, respektálta kívánságát és nekem át kellett költöznöm (én voltam ott akkor a legfiatalabb, igazán fiatal, 20–21 éves) G. bácsi szobájába. Ezeket a körtvélyesi dolgokat azért írom meg, mert igen jellemzőek az akkori társadalmi életre. Ebben a légkörben éltek írók, művészek. Muzsikások nem voltak, ez a család nem volt muzikális. Azt hiszem, Adyt és Móriczot kivéve nem volt Nyugat-író, aki ne lett volna Körtvélyesen, bár Ady tisztelte, szerette Málit. Annál többet volt Hatvanban. De ami az országban tényleg történt az 1914-es világháború kitörése előtt, arról nem tudtak, arra nem gondoltak Máli körében, én is csak most tudom. Szépen élni, művészetet csinálni, okosan beszélni, szórakozni, persze az előbbi módokon; történelmi materializmus mint szalontéma szerepelt akkor. Kaffka M. is jóban volt Málival, szerették egymást, de Margitban mindig volt valami tartózkodás az egész társasággal szemben, valami gunyoros „éberség”. Nem szerette a gazdag embereket, mindig mondta: „a gazdagság demoralizál”. Margit elfogadta Máli meghívását Körtvélyesre, meg is írta ott-tartózkodását sok változtatással Állomások c. könyvében, de keveset beszélt róla. Nem volt „megtisztelve”. Hatványék meghívását Hatvanba sohasem fogadta el, Hatvány Lajosról, a Nyugat akkori főszerkesztőjéről, aki nagyon tisztelte Margitot, valami fölényes jóindulatú gúnnyal, leereszkedéssel beszélt, nem engedte, hogy fia, Lacó, Hatvány fiával érintkezzék, bár Hatvány ezt nagyon szerette volna. Ti. Hatványnak volt két törvénytelen gyermeke, akiket adoptált: Hatvány Viola, ki később Fenyő Miksa legidősebb fiának lett felesége és Hatvány ?⁴⁵ aki Lacóval volt kb. egykorú. Nem tudom, mi lett vele. Emlékszem, Margit egyszer hazajött Hatványéktól (akkor a második feleségénél tartott Hatvány, azt hiszem), és azt mondta, nem megy többet oda. H. derék, jó ember, de ez az egész légkör nem való neki, luxus, nuégymás, és Lacó semmi szín alatt nem barátkozhat a finom matróruhas, finnyás, elkényeztetett Hatvány gyerekekkel. Szavát állta. Csodálatosan következetes volt ilyen dol-

gokban. Sok gazdag emberrel érintkezett, azok keresték az ő barátságát. Pl. Máli, és akit a legjobban szeretett: Guttman Leonie, gazdag lipótvárosi idősebb leány, akire még visszatérek. A 14-es háború előtt Margit persze érdeklődött politika és társadalom iránt, de ez inkább mellékes és irodalmi volt. Mikor a háború kitört, és ő Ervinnel, kivel Olaszországban utazott, hazajött, szenvedélyesen, mint ahogy mindent csinált, fordult a kérdések felé (erre is visszatérek), és valami vad zárkózottság és elutasítás volt benne mindennel szemben, ami – és aki – a háborút elfogadta. Akkoriban, 1914 nyarán, a háború kitörésekor mindenki lelkesedett, kiabált (pl. Vesszen Szerbia), ápolni tanult, főleg az arisztokráta asszonyok, lipótvárosi nők, gazdag polgárok. Ők „dolgozni” akartak. Egy ízben később meg volt híva egy du. zsúrra Leonie-hoz a gyönyörű 6-szobás Bajza u. 48. sz. alatti lakásba, ahol Leonie anyjával együtt élt (persze szakácsnéval és szobalánnyal). Leonie, kedves, naiv, meleg teremtés, őszintén „ímádtá” Margitot, büszke volt barátságára. Ha meghívta, csak „válogatott” (szerinte) érdekes emberekkel hívta meg. Azon a du. engem is meghívott Margittal, akivel már együtt laktunk. Ott volt többek között egy Vajkai (Weisz) Júlia nevű nő, a fontoskodó, mindenütt ott levő, zsidóságukat elkenni akaró (szegény Júlia! oly zsidósan nézett ki, hogy múzeumba lehetett volna tenni) akkori lipótvárosi nők között is a legellenszenvebb. Ő vitte a szót. Elmondta, mi mindent tett a katonákért, a szegényekért stb., stb., se vége, se hossza! Egy beszédészünetben Margit, aki már fészkelődött, csendesen megszólalt: – Hát ilyesmivel foglalkoztok most? Mire Vajkai Weisz dühösen és agresszíven odaszólt: – Mi nem „foglalkozunk”, mi „dolgozunk”, fiam! (Ezt a hangot csak lekottázni lehetne, oly szemtelen volt.) Margitnak könnyes lett a szeme a felháborodástól. – *Persze, a pénzetekért még dolgoztok is* – mondta felajzottan, felállt és kiment, persze én utána. Leonie hiába kérlelte, mi nem maradhattunk. Milyen feldúlt volt szegény Margit.

Hozzá kell tennem, hogy Margit akkoriban a Gömb u.-i polgáriban tanított, már tél volt. Ő reggel hatkor kelt, hogy idejében elvégezhesse mindent, és ne késsen el az angyal földi iskolából. Ő 1/4 8-kor indult, én 1/2 8-kor, mert már akkor én is tanítottam.

Margitról később szeretnék egész kimerítően írni – ő külön fejezet, aki azért bele-belejátszik a mondanivalóimba. Egyelőre csak mint vendég jártam Pesten télen, tavasszal, és Herbert mindenfelé cipelt, hogy érdekessé tegye ottilétemet. Sok barátságot kötöttem akkor. Írók, művészek persze nagy éjjeli életet is éltek, és a Japán kávéház az akkori Andrássy úton, volt egyik fontos találkozóhelyük. Erről biztosan már sokan írtak, nem is volt valami különösen érdekes számomra. Ha bementünk, valamely nagyobb asztalnál leültünk, ahol már sokan voltak. Rendesen egy feketét

ittunk. Nekem zúgott a fejem a sok névtől, amely híres volt v. akart lenni. A fiúk kedvesek voltak, a nők fölényesek (a nőkről nem is tudom, kik voltak, állítólag színésznők, írónők), és én nem jól éreztem magam, bár persze nagyon imponált nekem a sok nagyság. Járt oda Nyugat-író, pl. Lukács is, Déry is, járt sok festő, Czigány, Márfy, Pór stb., Reinitz Béla is sokat ordított ott, mert ő halkán beszélni nem tudott. Ha visszagondolok erre, nagy jövőst-menést, zajt, kaleidoszkópszerű változást látok. Folyton változtatták helyüket, mindig találkozni akart mindenki valakivel és fontosat mondani. Karinthya is emlékszem ott, de csak egész ködös emlék ez. Azért írom ezt meg, mert én is láttam Pest zsivalygó kávéházi életét, melyben a művészek igen nagy részt vettek ki. Akik írnak róla, mert részt vettek benne – sok szeretettel és érdekes részletekkel teszik. Herbert nagyon jó testvér volt egészen második házasságáig. Első felesége, Hajós Edit, gazdag lipótvárosi ügyvéd, városatya leánya volt. Az apa nem sokat törődött gyermekeivel, csak adta a pénzt. Edit magas, kövér nő, óriás keblekkel és nagyon szép szőke hajjal, nem sokat törődött azzal, amit Herbert csinált, engem szívesen látott, mert akkor Herbert legalább nem más nőkkel foglalkozott. Goromba pokróc volt, ez volt a specialitása, és szívesen járt-kelt művészekkel, akikkel jó barátságban volt. „Okos” nő volt, rengeteg nyelvet beszélt, és állítólag mindenhez értett. Azt tudom, hogy az összes órákat elrontotta. Kapott egy gyalupadot, az volt lakása fő díszé, és ott működött. Hogy valaha csinált-e valamit, nem tudom. Ebben az időben, 1911-ben, azt hiszem, Herbert Dr. Szélpál Margit c. drámája nemzeti színházi előadása után,⁴⁶ amikor a Lipótváros felkapta, hívták meg vele egy nagy estélyre Ignotusékhöz.

Ignotus irodalmi név, Veigelsberg Hugónak hívták, újságíró volt. A Pesti Napló, Az Újság és más lapok főmunkatársa volt, sokat kereső újságíró és író. Ekkortájt a Nyugat főszerkesztője is. Kis sovány, fekete emberke volt, arányos alakú, cvikkeres. Szellemes ember hírében állt, nagy lábon élt, ill. éltek. Felesége, magas, kövérkés, puha szőke asszony, pont ellentéte férjének. Második felesége volt Ignotusnak, ki viszont második férje volt és két, már felnőtt gyermekével vette el. Gondolom, talán sok pénze lehetett. A Belvárosban laktak, nem tudom már, melyik utcában. Szép nagy lakás volt, nagyon drága lehetett. Az estély, melyről írni akarok, főleg irodalmi estély volt, lehettek vagy százhuszan. Ilyen nagy estélyen, amelyen ennyi „híres” ember volt, először voltam. Nagy szemeket meresztettem. Volt néhány ismerősöm, akikkel a szobasor első szobájának egy sarkában leültünk. Azon a szobán jött be mindenki, és úgy oszlottak el, ismerőseim meg elmondták, ki kicsoda és a szükséges tudnivalókat. Nagy volt a csödület, nekem érdekes volt. Herbert persze már eltűnt az első szobából, szép asszonyoknak ment udvarolni. Nagyon sok elegáns, estélyi ruhás lipótvárosi

asszony volt ott, ott volt Máli is, akit ismertem és Ignotus mostohalányát, Basch Ellit. Inkább férfiakat ismertem v. inkább felismertem őket, ahogy sorra bejöttek. Mellettem egy Herz Henrik (mi Heininek hívtuk) nevű gazdag lipótvárosi fiú ült, akivel már régebben ismerkedtem meg, Lukács György barátja volt, nagyon csúnya, de szellemes, kedves, jókedvű volt. Ő volt a bemondóm, mindenkit ismert. Jött Hatvany Lajos, Heini csak annyit mondott: „én és a főkönyvem”. Hatvanynak abban az időben jelent meg egy könyve: „Én és a könyvek”. A cím jellemző. A Nyugat adta ki persze és dicsérte is persze, de komolyan szólva, a könyv semmitmondó, fölösleges, rossz írás volt. Azóta Hatvany szerényebb lett. De akkor egész kísérettel lépett be, nyüzsgöttek körülötte, főleg nők. Akkor még nőtlen volt, nagyon elegáns, magas, jó megjelenésű, csak az arca igen csúnya. Magasról osztotta kegyeit, és Heini felsorolt kb. 20 nőt, akik mind feleségül szerettek volna menni hozzá. De jöttek sorba az írók, festők. Hatvany után jött be Kernstok Károly, a festő, akkor már híres. Gyönyörű ember volt, szőke, kék szemű, kis körszakállal, szép atléta alak. A nők úgy körülveték, hogy ki sem látszott. Az estélyen éppen hogy bemutatkozott, de később többször volt alkalmam vele találkozni és kedves, évődő, barátságos viszony fejlődött ki köztünk. Jött be Kemény Simon Nyugat-költő, akit ma már csak Karinthy keresztnél ismernek az emberek („Aufgewachsen bei rubinserleg”). Akkor ő is jól kereső újságíró, nagyon kicsi csúnya emberke volt, rossz modorú, egyáltalában nem kedves. Mikor megtudta, hogy szegedi vagyok (valaki szólhatott neki), odajött és hát megkérdezte tőlem, hogy ismerem-e X. Y. újságírót, nevére már nem emlékszem. Mikor megmondtam, hogy nem, megvetően nézett rám és tovább kérdezett: hát Rosenfeld Olgát ismerem-e, aki nevezett újságíróhoz férjhez ment? Mondtam, hogy ismerem futólag, mert osztálytársam volt egy darabig. Tovább kérdezett: nem tudom-e, volt-e R. O.-nak hozománya és mennyi? Mikor mondtam, hogy fogalmam sincs, honnan is tudnám, szó nélkül otthagyott a rubinserlegekről álmódó költő. Aztán jött Szép Ernő, ő kedves fiatalember volt, és azzal jött oda, inkább szaladt, ugrált, foteleken át, és kedvesen (igen gyorsan beszélt) elmondta, hogy hallotta, hogy vidéki tanítónő vagyok, és neki is van egy nővére, aki vidéki tanítónő, és hogy ez milyen szép. Őt is kénytelen voltam kiábrándítani, hogy sajnos nincs állásom se vidéken, se Pesten, és hogy eleminél magasabb fokú iskolához szeretnék kerülni, mert hát van rá diplomám. Ő is otthagyott. Akkor odajött Szomory Dezső, akkor „nagy író”, sokat kereső. Akkortájt játszották Habsburg-drámáit, Mária Teréziát, II. Józsefet. Ezeket láttam, hogy volt-e több, nem tudom. Ezeket a Nemzetiben játszották sorozatosan, és úgy hallottam, hogy ezekért kapott amnesztiát és jöhetett haza, mert mint katonaszökevény élt kint Párizsban. Nagyon elegáns szmokingban, merev, sápadt arcú

pozőr volt, elmondta, erősen racscolva, hogy ő az egyetlen magyar író, aki irodalomból annyit keres, hogy autót vehet magának, és aztán ő is továbbment. Hallottam, amint egynéhány embernek elmondta ugyanazt. Tehetséges ember volt, egynéhány írását nagyon szerettem, furcsa, torz figuráit, humorát. Kár, hogy ennyire eltűnt, de az ő művein feltűnően látszik a 2 világ különbözősége (háború előtti és utáni), és úgy gondolom, sok év múlva talán érdekes lesz ezt megnézni, de ma nagyon idegen és távoli. Jöttek-mentek az emberek, én is elindultam, hogy körülnézzek. Sok szoba, meghitt beszélgető sarkok. Látszott, hogy az egész lakás az estély számára van elrendezve. Aztán szólt egy gong, és megnyílt egy kétszárnyas ajtó, amely mögött pompás nagy büfé volt, rengeteg finom étellel, itallal. Az érdekes azonban az, hogy erre olyan tülekedés támadt, mindenki berohant a büféhez és néhány perc múlva oly sűrű embertömeg állt a büfé előtt, hogy én csak itt-ott láttam átvillanni egy-egy homárt, finom hidegtálat. Egy falathoz nem jutottam hozzá, és akik segíteni akartak, pl. Herz Heini, szintén nem. Én meguntam a dolgot, és őszintén mondvá megundorodtam, mert hiszen jóllakott lipótvárosi emberekből állt a társaság zöme. Az éhes írók nem tolakodtak, azt hiszem.

Anélkül, hogy egy falatot ettem volna, hazamentem konflison. Hogy elkísért-e valaki, nem emlékszem már, de nagyon örültem, hogy kijutottam onnan. Herbert persze ottmaradt. Ezt azért írom meg, mert az akkori pesti élet egy részének és elég fontos részének képe. Az Ignótus-féle alakok szerepet játszottak az irodalomban, politikában, és valahogy, ahogy ez a bál is mutatta, bizony elrontották a levegőt. Pedig Ignótusról sok jót is hallottam, de hát a sok pénz, amire szüksége volt, őt is, ahogy K. M. mondta, demoralizálta. Oda írt és azt írt, amire épp szükség volt és amivel keresni lehetett. Kaffka M. szerette és mindig sajnálkozva beszélt hibáiról. Persze, az estélyeire nem fogadott el meghívást. Ignótus ellenben eljött néha Margit vasárnap délutánjaira, amelyeken főleg írók voltak a törzsvendégek. Ady is gyakran volt ott. Kaptak egy csésze teát és sok mindent megbeszéltek, vitakoztak. Nagyon jó volt nála lenni. Egy ilyen vasárnap du. emlékszem, Ignótus is ott volt. Sokat vitakoztak és támadták Ignótust nézetei miatt (akkor írta „A politika mögül” cikksorozatát a Nyugatban). Ignótus persze védekezett, de a végén már talán unta a vitát, és kijelentette: „Én nem osztom véleményemet”. Erre a szellemességre mindenki nevetett, és elhatároztuk, szép tavaszi nap volt, hogy elmegyünk együtt vacsorázni. Felkerekedtünk, lehettünk vagy 7-en, 8-an, és elindultunk a Krisztina téren át az alagút felé. Átmentünk, mert a budai Duna-parton volt valami jó hely, már nem emlékszem, hol. Az alagúton akkor még 2 krajcár vámot kellett fizetni. 2 csoportban mentünk, elől Ignótus és még kb. hárman, mögöttük Margittal mentünk mi többiek. Mikor Ignótus odaért a kis házhoz,

kifizette mindannyiunk 2 krajcárját, azt hiszem 16 krajcárt. Ez akkor sem volt valami sok pénz, pláne Ig. számára, és mindenki természetesnek találta. Margit nem. Mikor látta, hogy Ig. fizet, mikor túl voltunk a „vámszedő” házikon, előreszaladt és 2 krajcárt tett Ig. zsebébe. Ig. haragudott, a többiek magyaráztak, de ő hajthatatlan maradt. Még 2 krajcárral sem akart adósa maradni senkinek. Ezek a dolgok a Szélpál Margit idejében történtek. A darab ugyan megbukott, csak 3-szor játszották, de Balázs Bélát mégis mint nagy reményekre jogosító ifjú (24 é. volt akkor) író-tüdvözlötték és az újságok sokat írtak róla. Ez tehát 1909-ben történt.

A premierre nagyon jól emlékszem, illetve csak „globális” emlékem van róla, mert a színház tömve volt, és én izgatottan figyeltem a hatást, hisz a darabot jól ismertem. Páholyunkba annyi ember járt be és ki, annyi új arc, ismeretlen rokonok, kik egyszerre tartani kezdték a rokonságot, az egész hangulat számomra olyan volt, mint egy enyhe részegség, mert olyan volt, mintha a darabnak sikere lett volna. Másnap már félig telt meg a színház, harmadnap még annyian sem voltak, negyednap levették a műsorról, dacára a sok hasábos cikknek. De az az este nagyon szép volt. 1909. április 30-án volt a premier, május 1-ére virradó éjszaka. Azért a sok ember, sok gratuláció, ünneplés, virágok (nem tudom, kik küldtek nekem virágokat a páholyba, pedig virágokkal el voltam látva, ti. akkor volt divat a malomkerék nagyságú női kalap és rajtam egy szép nagy florentini kalap volt, 9 = kilenc hortenziával díszítve. A hortenzia elég nagy virág és 9 db kényelmesen elfért a kalapon). Mégis, a legjobban emlékszem arra, hogy Kodály Zoltán szülei is feljöttek a premierre, bejöttek mamához a páholyba. Kodály néninek kezet csókoltam, és még most is látom Zoltán kedves, örömtől sugárzó arcát H. sikerén. Az előadás után a Metropol szállóba, közel a Nemzetihez, mentünk vacsorázni, rengeteg ember jött velünk, úgyhogy külön termet adtak (nem volt előre megrendelve). Zoltán már nem volt sehol. Vacsora után néhányan: Herbert, Lukács György, Guttmann Leonie, Hajós Edit meg én kimentünk a Városligetbe, ahol olyankor régen (május 1.) nagy élet volt. Reggelig ott voltunk. Jól, azt hiszem, csak Herbert és én mulattunk, mindent kipróbáltunk. Lukács a kedvemért jött ki, no meg ő is azt hitte, hogy H.-nak sikere volt, nagyon unatkozhatott. Hajós Edit, kvázi Herbert menyasszonya volt már, kötelességből jött, és Leonie, a kedves, az irodalom iránti tiszteletből. Először volt ilyen helyen, mert a finom Lipótváros ilyen helyekre nem járt, de ő hőiesen kitartott reggelig, és sután, egyetlenül igyekezett velünk tartani, mert ügyetlen, nagy kezű, nagy lábú, már nem egészen lánynak számított akkor (32 é. volt). „Leonie derék, baráti nagy keze” – mondta sokszor Kaffka M. kézfogás után. Igaz volt. Leonie jó, derék és hűséges, jó barát volt. A hűség szobrát lehetett volna róla mintázni és a jóindulatét. Milyen elkínzott, zavart volt arckifejezése,

ha valakiről rosszat mondtak! A története csendes kis történet, egyszerű, mégis érdemes elmondani. Majd később visszatérek rá. A Szélpál Margitban Herbert egyetemi szerelmét írta meg. Bálint Arankának is ajánlotta a művet. Ugyanakkor diákkorában Zoltán is szerelmes volt Arankába. Nagyon furcsa dolog volt ez, és én meglehetősen kívül maradtam ezeken a dolgokon, a magam ügyeivel voltam elfoglalva. De Herbert mondott egyet s mást, azt meg éppen nem titkolta, hogy Arankába szerelmes. Már arra gondoltunk, ha végez, elveszi Arankát feleségül, hisz Aranka lejött édesanyánkhöz néhány napra Szegedre, én meg a doktorrá avatásukra feljöttem Pestre és 2 hetet töltöttem Bálintéknál. Aranka nagyon sápadt arcú, szénfekete szemű és hajú, kis növésű lány volt. Ilyen arcokra mondták, hogy érdekes. Úgy látszik, erősen hatott a 2 fiúra, különösen Herbertre. Sokat voltak nála, sűrűn voltak együtt. Azt hiszem, Zoltán akadályozta meg, hogy Herbert elvegye (H. célzott erre), de nem azért, mintha annyira szerelmes lett volna Arankába, inkább mert nem akarta, hogy H. lekösse magát egy ilyen kispolgári nő mellé – H. nem volt még kész ember, Z. ezt nagyon jól látta. Ha így visszagondolok, látom, hogy milyen világosan, élesen látott Zoltán mindent, fiatalsága dacára. Még azt sem tartom lehetetlennek, hogy Z. részben azért utazott H-tel vizsgái után, mert óvni akarta. Nagyon jól tette – bár a többi feleségétől is óvta volna! Én mindenkire, akikkel Z. és H. barátkozott, nagyon felnéztem, és kiváltságos lényeknek tartottam őket, pedig Aranka nem volt az. Ün. művelt lány volt, hüvös modorú, önhitt, kispolgári. Özv. édesanyjával és 2 fivérével élt egy 3 szobás lakásban agglegény nagybátyjuknál, azt hiszem, az tartotta el őket. Aranka Zoltán évtársa volt. Dr. Szélpál Margitban egy ideál alakot csinált belőle, valami „kompozíciót”, amely nem is hasonlított Arankához. Endre alakja Zoltán. H. ilyenek látta, és nagyon hasonlít is az akkori Zoltánhoz. H. nagyon szerette, nagyon tisztelte Z-t, és meglátta benne már akkor a zsenit, felnézett rá, pedig önmagát is sokra értékelte. Hogy Aranka milyen jelentéktelen, félművelt és önhitt nő volt, azt akkor láttam, mikor több évtized után találkoztam vele. Ő már özvegy (gazdag bankár felesége lett) és nagymama. Megdöbbenem azon a korlátoltságon, súlyos kispolgári előítéleteken, amelyek beszélgetésünkhöz az alaphangot adták. Nagyon sértett az a fölényeskedő, kissé gúnyos hang, amellyel a 2 fiúról beszélt, pedig élete hőskora lehetett volna. Nagyon szidta Zoltánt, mert a felszabadulás után írt neki, hogy segítsen megkeresni férjét, ki munkaszolgálatos volt és eltűnt. Zoltán nem válaszolt levelére, aminek biztosan komoly oka lehetett, amiről én nem tudhatok. Arankáéknál ismerkedtem meg Laczkó Gézával, ki szintén Eötvös kollégista, Herbert évtársa volt. Egy du. Zoltán eljött Bálintékhoz, és az ő évődő modorában mondta nekem, hogy most aztán egy szép fiúval fogok megismerkedni, ne mondjam, hogy nem törődik velem. És mindannyian,

Aranka, Zoltán, Herbert, Laczkó szépségét magasztalták. Hát eljött egy nyurga, csontos, kis kerek fejű, meglehetősen lekopaszított fekete hajú és óriási ádámcsutkájú diák, akit egy cseppet sem találtam szépnek, rekedtes, világos hangja meg éppen sértett. Fogtam magam és elmentem. Azt hiszem, Laczkó ezt élete végéig (csinos embernek tartották) nem tudta megbocsátani. Ahol meglátott, messze elkerült.

Mikor 1910-ben és később feljöttem Pestre néhány hétre, Bálint Aranka végleg eltűnt a fiúk (Z. és H.) életéből és külön emberekből állt társaságuk. Akkor ismerkedtem meg Ritoók Emmával, akit Zoltán is kedvelt, és egy nagyon kellemes délutánra emlékszem, amelyet ő, Zoltán, Herbert és én nála töltöttünk. Emma nagyváradi lány volt, Ritoók Zsigmond váradi táblaelnök, egészen kiváló ember és jogász leánya. Akkor már özv. anyjával és Mica nővérével élt együtt itt Pesten. (Ritoók Zsigmond orvosprofesszor fivérük volt.) Emma íróő volt, regényíró, de regényeinek címére sem emlékszem már, azt hiszem, más sem. Nem is írói tehetségéért értékelték. Emma, bár egészen szokatlanul és feltűnően csúnya volt, olyan okos, művelt, szeretetreméltó és vidám volt, hogy szívesen, örömmel volt mindenki társaságában. Szeretett vitatkozni és igen élénken vett részt a vitákban, csúnya arca igen mozgékony volt, barna szeme csillogott. Középtermetű, vékony öreglány volt, és rendesen derékig érő gyönyörű írlandi csipkegallért viselt. Ezeket a csipkéket ő régi jó barátnéjától, Wertheimstein Rózsától kapta, aki egy londoni Rotschild-bárához ment férjhez. Ezt azért említem meg, mert egész Magyarország beszélt akkoriban arról. Eladó leányoknak eleven tündérmese. Barátnője tehát ellátta Emmát sok drága csipkével, mert Emma nem fogadott el anyagi segítséget, bár szegénynek voltak, nagyon szerényen éltek. Mégis ritkán láttam olyan kedves, izléses, szépen berendezett (otthoni régi bútorokkal) szobát, mint Emma szobája. Sok pompás lakást láttam akkoriban, műpatinás, drága bútorokkal, régiségekkel teletömve, ami akkor nagy divat volt lipótvárosi szalonokban. De Emma egy szobájában hitelesebb, hihetőbb volt minden, mint sok más pazar 10 szobában. Ő is tagja volt Balázssék vasárnap du.-jainak, de amint a háború vége felé közeledett és a politikai viharok mind élénkebbek lettek – ő kezdett visszahúzódni, és ahogy látta a társaság nagy részének bal felé hajlását szocializmus, kommunizmus felé, szakított velük és bizony mint egy fúria, úgy támadta őket (Balázs, Lukács, Fogarasi, Fülep Lajos stb.) szóban, írásban.⁴⁷ Valami hazafiatlanságot látott bennük, a háború folytatását kívánta, és nem értette a forradalmi időket, őket (a vasárnapiakat) okolta mindenért, ami történt. Herbert nagyon sajnálta, hogy elvesztette Emma barátságát – nem értette dühét. Nagyon sok igen kitűnő ember érzett ugyanígy abban az időben. A teljesen apolitikus nevelés és történelemtanítás (tisztán leíró) volt ennek az oka, azt hiszem.

1911 körül jártam Nagyváradon, a Holnap antológia megjelenése után. Egy nagynénim, apám legidősebb nővére lakott ott, a váradi polgári és kereskedelmi leányiskola igazgatónője: Rechten Bauer Zsófia. Kitűnő asszony volt, kedves, jó, okos. Az egész város tisztelte és szerette. Öreg volt már akkor, capote kalapokat hordott, olyan főkötőszerű kalapokat, melyeket az akkori divat szerint az áll alatt szép csokorra kötöttek és csak öregasszonyok hordtak. De öregsége, fekete ruhája dacára jó megjelenésű, szép öregasszony volt, és a feministák elnökükké választották, ő is küzdött a nők egyenjogúságáért. Modern gondolkodású volt. Mikor nyugdíjba ment, nagy kitüntetést, koronás arany érdemrendet kapott, az egész város ünnepelte. Nagyon szerette Herbertet és sokat várt tőle, levelezett vele. Mi mindannyian nagyon szerettük Zsófi nénit, és én 2-3-szor is, úgy emlékszem, töltöttem nála 1-2 hetet. Azon a nyáron, azt hiszem, mondom, 1911 v. 12 nyarán is nála voltam kb. 2 hétig. Akkor a Holnap már megjelent. Balázs is tagja volt. Nagyváradiak csak hárman voltak: Dutka Ákos, Emőd Tamás és Miklós Jutka. Ady, Juhász azon a nyáron nem voltak ott. Nagyváradiakkal persze megismerkedtem. Dutka nem sokat törődött velem, nem tudnék róla semmit mondani. Ő különben megírta emlékiratait. De Emőd Tamás (kit különben régen Fleischernek hívtak) annál szorgalmasabban udvarolt nekem. Magas, erőteljes, csúnya arcú, de nagyon kedves és ambiciózus fiú volt, sokat beszélt, magyarázott modern költészetéről, és egy nagyon kedves dedikációval, a holnaposok nevében is, adott nekem egy kötet Holnapot. Ezt a könyvet én 1943-ban Kilényi Irmának ajándékoztam, aki azt a szegedi Juhász múzeumban helyezte el. Emőd fivére, egy Fleischer nevű jómódú ügyvéd is hozzájárult ahhoz, hogy a Holnap megjelenhessen.

A legjobban Miklós Jutkát, a Holnap egyetlen nőtagját ismertem, vele összebarátkoztam és sokat voltunk együtt, később rövid ideig leveleztünk is. Ő fotográfus volt, azzal kereste kenyerét. Nagy, erős, fekete lány volt, egészen kispolgári, szegény környezetből származott. Mint meggyőződéses feminista ezen keresztül jutott el a költő Miklós Jutkáig. Kis verskötetét is kiadták, de híg és elég szegényes költői vénája hamarosan kiapadt, azt hiszem, férjhez ment, nem írt többet, de erről az időről már nem tudok semmit. Bevallom, hogy összes versei közül csak egy sora ragadt meg bennem: „Jön, jön értem főzőkanál királynő”. Hát eljött érte, és azt hiszem, jól tette. Szegedre elküldte nekem verskötetét, és arra kért, írjak róla. Hát én nekibuzdultam, és egy elég hosszú bírálatot, illetve recenziót írtam a könyvről, meg is jelent valamelyik szegedi lapban (nem emlékszem, melyikben), de bizony Jutka könyvének nem lett nagyobb sikere ettől.⁴⁸ Derék, kedves, jó lány volt, csinált rólam néhány fényképet, bizony azok sem nagyon jók, ma is megvannak. Nagyvárad, a „Körös-

parti Párizs” némi túlzással egyébként a vidéki városok közt biztosan a legkulturáltabb volt. Sok érdekes és értékes ember élt ott átmenetileg, nem beszélve Ady és Juhász Gyuláról. De ott tanárkodott rövid ideig Szabó Dezső, Horvát Henrik, a kitűnő műfordító, később Medgyaszay Vilma férje. Sok művelt család volt, ahol ezek bejáratosak voltak. A Huzella család, azután Edelmann Menyhért, a gyermekmenhely főorvosa, kinek felesége nagy zenebarát, jó zongorista, maga köré gyűjtötte Várad zenészeit. 2 lánya közül az egyik Siklós Albert kitűnő zeneteoretikus, zeneakadémiai tanár, a másik Tabéry Géza (Ady barátja, irodalombarát) felesége lett. Elolvastam Dutka Ákos könyvét, „A Holnap városát”. Ő regényes korrajznak nevezi. Mindenkiről írt, aki csak jelentett valamit Váradon. Én csak látogatóban voltam néha ott, keveset tudok mondani. Nekem nagyon tetszett Dutka könyve, mert azért jól ismertem Várad egy részét, azt azonban a legkevésbé, amelyről Dutka írt: a bohém Váradot. Persze én nem láthattam, nem is láthattam Váradot olyan nagyszerűnek és érdekesnek, ahogy ő írja, de azt látom, hogy az a 3 év, amelyet Juhász Váradon töltött, voltak legboldogabb, legsikeresebb évei. Szegeden nem találhatta meg a sikert, elismerést, csak Kilényi Irma kis körében. A nagy alföldi, szélesen elterülő parasztvárosban, ami Szeged akkor volt, nehezen tört át minden kultúra, szép és jó.

Visszamegyek Pestre — hisz a nagyváradai Ritoók Emmával is Pesten ismerkedtem meg.

Még csak annyit Váradról, hogy nagynénim, Rechten Bauer Zsófia veje, Szűcs Izsó rajztanár, később a rajzoktatás megyei tanfelügyelője lett, és már a múlt század végén igen érdekes rajzoktatási módszertani könyvet írt, amelyet, azt hiszem, ma mint forrásmunkát is jól fel lehetne használni, úttörő munka volt. Mellékelem édesapám, Dr. Bauer Simon tanár egy levelét, melyet 1891-ben írt Szűcs Izsónak az említett rajzoktatási szakkönyv kiadásának érdekében.⁴⁹ Tanácsokat, melyeket saját tapasztalatai alapján ad, nagyon érdekesek, mert az akkori könyvkiadás, főleg iskolakönyv-kiadásra vetnek élénk fényt. Apám mint német szakos irodalomtörténész több klasszikus remekművet dolgozott fel és készített magyarázó kiadásokat. A levélben Goethe Iphigeniáját említi, de úgy tudom, Egmontot is ellátta magyarázó jegyzetekkel és másokat is.⁵⁰ A kis fizetésű tanároknak, kik elég műveltek és tudósok voltak, ez mellékjövedelmet jelentett. Apám valószínűleg továbbra is adott tanácsokat Szűcs Izsónak (ki különben a híres Szirmai Imre színész öccse volt), de 1897-ben meghalt Lőcsén, és a könyv, amely 1891-ben már szeretett volna elindulni útjára, csak 1916-ban, tehát 15 évvel később jelent meg A modern rajzoktatás vezérfonala címen. Hogy milyen sikere volt, mennyire terjedt el, nem tudom, de láttam a könyvet mostanában és azt hiszem, hogy haszonnal alkalmaz-

hatnák, ha persze változtatásokkal is, a mai rajzoktatásnál. Nálunk most ke-
ressük és méltányoljuk az úttörő és a régi Magyarországon kevésre értékelt
embereket. Azt hiszem, Szűcs Izsó ilyen úttörő volt, akit szakmájában szá-
mon kellene tartani. 1891-ben ilyen kísérlet még nem volt.

Pesten az első háború kitöréséig nagy kulturális élet folyt. Igen sok nagy-
szerű hangverseny, magyar és külföldi művészekkel. Akkortájt alakultak
a 8-ak, modern festők társasága, élükön Rippl Rónaival, Kernstokkal.
Rippl Rónai kiállítása a Könyves Kálmán kiadó cégnél óriási szenzáció
volt, az emberek és kritikusok véleménye annyira megoszlott, hogy szinte
összeverekedtek, mint annak idején Párizsban az impresszionisták fellépé-
sénél. Rippl Rónait csak futólag ismertem és már beérkezett korában. Tár-
saságban találkoztam vele és francia feleségével, Lazarine-nel. Már nem volt
fiatal, nagy élet volt mögötte, de még mindig rendkívül érdekes arcú, szép
ember volt. Lomha mozgású, lassú beszédű, de szívesen beszélt, ha az ember
nem udvarolt a nagy művésznek. Emlékszem, nagyon gúnyolódott a lipót-
városi társaság egyes családjain, akik lányukat vagy fiukat nagyon tehet-
ségesnek tartották. Ripplit (ahogy barátai nevezték) meghívták nagyszerű
vacsorára, mert nagyon szeretett jól enni, és akkor bemutatták neki cseme-
téik vázlatkönyvét, és egyéb műveket. Rippl ott kezébe vett egy füzetet,
és megmutatta, hogy hogyan is dicsérte többé-kevésbé minden meggyőző-
dés nélkül, aszerint, hogy milyen volt a vacsora, a házikisasszony műveit.
Nagyon cinikus, de mulatságos volt. A kritikából láttuk, hogy a vacsora
első- v. másodrendű volt. Mesélte, hogy műtermében nemigen enged takarí-
tani. Volt egy piros brokát függönye, amelyre éveken át vastagon rakódott
le a por. Ezt soha nem engedte leverni, mondván, hogy ez igen széppé teszi
a függönyt, remekül kihozza a virágformákat és redőzetet.

Kernstok Károllyal már gyakrabban találkoztam. Ő is szép, és ha akart,
nagyon kedves volt, de nagyon elkényeztetett és szeszélyes. Nem volt sze-
gény ember (különben Rippl sem), kis birtoka volt Nyergesújfalun, és leg-
inkább ott élt nagyon kedves, derék, kitűnő gazdasszony feleségével, Ilká-
val. Volt egy fia, szintén Károly, aki fiatal korában igazán nagyon szép volt,
rózsás arcú, szőke serdülő ifjú, szintén festőnek készült. Párizsban élt
hosszabb ideig, apja nagyon szerette, minden áldozatot meghozott érte.
Apja tehetségét nem örökölte, de Nyergesújfalun jó gazda lett, és a külseje
is megváltozott. Meghízott, rózsás arca vörös lett, és a vidéki gazda jól
táplált, kényelmes mozgású, kissé rekedtes hangú képét mutatta. Úgy
tudom, már nem él, elég fiatalon halt meg mostanában.

1919-ben Kernstoknak festőiskolája volt Nyergesújfalun, főleg nők-
ből állott, akik ott nyaraltak is. Egy szép napon kimentem egy festőnő növen-
dék barátnőmet meglátogatni, és persze elmentem Kernstokékhoz is. Na-
gyon kedvesen laktak, óriási kertben állt a régi veranda, kényelmes ház.

A kert legnagyobb része gyümölcsös és zöldséges volt. Du. volt, Ilkával körüljártuk a kertet, aztán bementünk. Stoki (így hívták barátai, ismerősei) egy díványon feküdt, kiállhatatlan volt, nyafogó, fájt a gyomra (ő is szeretett jól és sokat enni). Azt kívánta, üljük mind körül és vigasztaljuk. Voltunk kb. négyen fiatalok. Ilka borospoharakat hozott és nyergesi saját borukkal kínált, Stoki meg csak morgott, elégedetlenkedett. Azt mondtam neki, hogy majd én énekelek neki egy olyan dalt, hogy menten meggyógyul. Gúnyosan, inkább dühösen nevetett. Én meg elénekelttem neki teli pohárral a következő dalt:

Bor, bor, bor,
Jaj, de furcsa bor
A nyergesi bor.
Kitől az úrfi szerelmes,
A kisasszony engedelmes,
Bor, bor, bor,
Jaj de furcsa bor
A nyergesi bor.

A dallama is igen kedves. Nem tévedtem, Stoki úgy felvidult ezen a nótán, hogy reggelig mulattunk mellette. Ha később néha találkoztunk is, ezzel a dallal köszöntött. Sok évig nem láttam, és kb. a harmincas évek elején találkoztam vele társaságban, második feleségével. Stoki már nagyon beteg volt, súlyos érlemeszesedés és egyéb bajok kínozták, de azért még szeretett emberek közt lenni, szerette, ha dédelgették. Mikor meglátott, eszébe jutott a nóta, és bizony hangtalan hangon énekelgette, örült neki és úgy felvidult, hogy jó vicceket mesélt és mesélt fiatalságáról.

A 8-ak között volt Czigány Dezső is. Csúnya, durva arcú, széles vonású kis ember volt. Tehetségesnek tartották, mégsem alkotott nagyot és különösebben szépet. Egy részeges bádogosnak és egy szegény, szegény férjétől sokat szenvedő asszony fia volt. A legnagyobb nyomorban élt, de mindig akadtak mecénások, akik kisegítették. Kiküldték Párizsba pl., de mikor elfogyott a pénz, kint maradt még, és a nyomorgó párizsi festők különös ruházatában, baszk sapka, széles kordbársony nadrág, Lavallière nyakkendő, ha egyáltalán viselt nyakkendőt, még egy darabig küzdött, aztán ebben a kosztümben hazajött. Minden bohém, éjjeli társaságban otthon volt, minden író, költő ismert (persze nem a Farkas Imrét és Szomaházyakat v. akár Herczeg Ferencet), Adyval is jóban volt, festette. Nagy nőfaló volt, azt hiszem, mindegy volt neki, kiféle, miféle. Felesége volt és két gyermeke. Nem tudom, ki volt a felesége, egyszer láttam életemben. Nagy kövér nőre emlékszem, azt hiszem, ő is festőnő volt. Czigány szeme láttára agyonlőtte magát. Nagyon rosszul éltek, a gyermekek rendszerint Czigány szülei-

nél voltak, igazán nem a legmegfelelőbb környezetben. Czigány nagyon durva tudott lenni, ez még társaságban is kiütközött nála. Nagyhangú, durva nevetése volt, szeretett trágár vicceket mondani. Abban az időben csak művész-társaságban (Lesznainál pl.) és kávéházban találkoztam vele. Nem szerettem, de később megváltoztak érzéseim, és ha nem is szerettem meg, szerencsétlen embernek tartottam. Nagyon akaró, sokszor kétségbeesett volt. Első felesége halála után néhány évvel újra megházasodott, vágyott rendes, tiszta élet után. Egy polgári dolgozó nőt, patikusnőt vett el. A művésztelepen, a Százados úton laktak. Egy külön kis házban volt a műterme és még 2 szobája. Meghívott, akkor már férjnél voltam, férjem Tordai Schilling Oszkár grafikusművész, akkor kezdett feltűnni. Előzőleg Kaffka Margit, aki kint volt nálam, mesélte lelkendezve, hogy Czigány rendbejött, derék, jó feleség, ki gondját viseli, csinos, tiszta lakás, most már jó lesz neki. Kimentünk és Margit szavait igazolva láttuk. Kedves polgári miliő, csinosan terített teaasztal, kissé őszes, kedves feleség. Czigány büszke volt, és magához akarta venni gyerekeit. Igen ám, de a „jó” asszony tiltakozott, és felborult a házasság, elvált. Nem is neki való feleség volt, érezni lehetett. Utána szüleit vette magához a gyerekekkel. Apja időközben meghalt, és anyja, derék, jó asszony gondozta őket, persze nem polgári módon, csak úgy szegény asszony módjára. Ezután jött Czigány életébe az az asszony, aki minden szép és jó jelzöt megérdemel. Czigány, hogy pénzt keressen és családját eltarthassa úgy-ahogy, festőiskolát csinált, tanítványokat vállalt, mert képeiből meg nem élhetett. Tanítványai között volt a 17 é. igen tehetséges Szilasi Boriska, Szilasi Mór egyetemi tanár lánya. Tehetsége mellett szép, vidám, okos teremtés volt. Beleszeretett Cz. D.-be és minden szülői és baráti ellenkezés dacára hozzáment feleségül, vállalt mindent: anyóست, 2 gyermeket, szegénységet. Nem festett többet, csak új családjának élt, mosott, vasalt, főzött rájuk, szerette őket. Dezsőt oly nagyra tartotta, hogy szójárása lett: „ti nem tudjátok, ki Dezső!” Czigány nagyon szerette és nagyon hálás volt Boriskának. Viszonyai rendeződtek, Boriska oly takarékosan, tisztán, rendszerrel gazdálkodott, az egész család feléledt. Nagyon jó házasság volt, soha egymás nélkül nem mentek sehova. Kellemes volt az otthonuk, szívesen jártunk hozzájuk. Néhány évi zavartalan boldogság után a politikai viszonyok jobbratolódásával, a német orientáció miatt is mind rosszabbra fordult anyagi helyzetük. Czigányt az utolsó években (1938-ban vetett véget életének) már Boriska családja tartotta el. Jó módú testvérei voltak, kik minden hónapban vettek képet, és ebből éltek Czigányék. Hozzájárult a szörnyű sorsukhoz, hogy Dezsőt erős fejfájások kínozták, és a legszomorúbb, hogy Boriska súlyos beteg. Rákja volt, melyet operáltak ugyan (ők titkolták, hogy rák és cisztát mondtak), de kb. egy évvel az operáció után újra súlyos tünetek mutatkoztak. Dezső Jutka

leánya, ki Párizsban volt férjénél, gyermekével hazajött, férje kint munkanélküli lett. Boriska mind betegobb lett. 2 nővére szintén rákban halt meg, apja is, nem áltathatták magukat tovább. 1938 szilveszter estéjén hazajöttek Szilasiéktól, Boriska anyjától Lendvay u. 3. sz. alatt levő szép műtermükbe, és Dezső agyonlőtte Boriskát, lányát, unokáját és magát. Szörnyű hír volt, az újságok nagy lármát csaptak, de akik ismerték, tudták, hogy Boriskát és magát gyógyíthatatlan betegségük miatt ölte meg, leányát és unokáját még nem tiszta, miért ölte meg, de úgy tudjuk, féltette őket a jövőtől, nem várt semmi jót.

KAFFKA MARGIT

Most Margitról szeretnék írni. Amit tudok róla, hiteles. Életének utolsó 5 évében a legszorosabb rokoni barátságban éltünk, előző éveiről meg mesélt nekünk. Szeretett mesélni. Olyan sok legenda járja életéről, hogy szükségesnek érzem, hogy amit így látva, tapasztalva tudok róla, megíjam. Hogy melyik esztendőben ismertem meg, már nem tudom. Én 1913 őszén kerültem végleg Pestre, és akkor igen hamarosan közel kerültünk egymáshoz. Én 1913 szeptemberében tanítónői állást kaptam Pesten, bár Kunfi Zsigmond egyszer még Szegeden azt mondta nekem, hogy megyéspüspök hamarabb leszek, mint tanítónő Pesten. Protekcióval mégis sikerült, feljöttem hát, és Balázsék szomszédságában volt szobám. Margit is azon a tájon lakott. 1913 novemberben meghalt édesanyám, és az egészen letört. Nagyon szerettem anyámat. 913 karácsonyán különösen szomorú voltam, hisz úgy készültem haza, számláltam a napokat. Karácsony délutánján segítettem karácsonyfát díszíteni Hajóséknál, náluk töltöttem karácsony estéjét, mikor Herbert felszaladt (ők a villa földszintjét lakták), és titokzatosan lehívott, mondván, hogy K. M. van itt, hozzám jött, kizárólag hozzám. Margit lenn várt, és azt mondta, hogy tényleg csak nekem szól látogatása, mert olyan nagyon egyedül érzi magát (fia a karácsonyi szünetet apjánál töltötte), olyan szomorú, hogy keresett valakit, aki olyan szomorú, otthon-talan, mint ő, és egész Pesten, ill. összes ismerősei között csak engem érzett olyannak. Sírtam is, örültem is neki. Az én sötét és akkor fűtetlen szobámba nem vezethettem, hát leültünk Herbertéknél. De Hajós Edit, Herbert felesége nem volt semmire sem tekintettel. Durva, tapintatlan teremtés (az Állomásokban ő Parlag Emma), aki valósággal sérelmesnek érezte, hogy Margit hozzám jött. Elkezdett működni, Margit körül forogni, és rövid idő alatt sikerült Margitot rávenni, menjenek sétálni hármasan Herberttel. Engem nem hívtak, és hát bizony Margit is csak egyedül hagyott szomorúsággal. Nem bántam, tényleg túl szomorú voltam ahhoz, hogy

emberek közt jól érzem magam. De attól kezdve gyakrabban találkozunk, eljártam hozzá, és amint Ervinnel való barátsága mind szorosabbá vált, annál közelebb kerültünk mi is egymáshoz, és annál inkább távolodott Balázsektől. A vasárnapjaira is el-eljártam. Ezekről a vasárnapokról sokan írhatnának. Eljártak oda sokan, főleg írók és „civil” barátai között a kíváncsiak. Ott volt Ady is elég gyakran, Ignotus, Fenyő, Schöpflin, Balázs B., Szabó Dezső, Tersánszky J. Jenő, Babits (ritkán), Kosztolányi, aztán Beck Vilmos szobrász, akit Margit nagyon szeretett. Korán halt meg bronzbetegségben. Járt hozzá egy furcsa újságíró, Újhelyi Nándor, a pesti korzó egy jellegzetes alakja. Megjelent néhány könyve is, erotikus témájú, nem irodalmi alkotások. Betegesen elhízott, túlzott feltűnő eleganciával öltözködő ember. Minden délben rőtta a Váci utcát, nagy szegfűvel v. krizantémmal a gomblyukban, vastag szivar a szájában. Őt azért írom le, mert mindig eszembe jut K. Lacó kuncogása. Ha Margittal néha beszélünk róla (mikor már nála laktam), Lacó elkezdett kuncogni, és megtudtuk, hogy a lakás mely sarkában tartózkodik. Nem állta meg nevetés nélkül az „Újhelyi bácsi” említését. Tényleg komikus volt a megjelenése, bár tragikusan szomorú beteges elhízottsága, amibe korán bele is halt.

Herbert (Balázs Béla) és Ervin nem voltak jóban. Elég korán kezdődött a „testvér-háborúság”. Ervin 6 évvel fiatalabb Herbertnél és amint az szokott lenni, kiskorában imádta Herbertet, aki mintaképe volt. De később mindinkább ellenségesse vált a viszony közöttük. Nagyon ellentétes karakterek voltak, ellentétes hajlamokkal. Herbert a költő, Ervin a tudós – matematika és biológia érdekelte. H. ügyes, jó sportoló, széles vállú, izmos, tömzsi kis ember volt. Kodály Zoltánnal kísértük 1949-ben utolsó útjára, akkor mondta nekem Z.: „látod, olyan volt, mint a vas, azt hittem, ő temet el engem és most én temetem el őt.” Arra nem gondolt, hogy H. szívbajos volt.

Ügyes, jó sportoló volt, és itt mutatkozott először a vetélkedés öccsével, Bauer Ervinnel, Kaffka M. későbbi férjével. Itt több minden helyreigazításra ill. magyarázatra szorul, különösen önéletrajz regényében, az Álmodó ifjúságban. Bauer Ervin *kiváló* sportoló volt, azt mondták róla, sporttehetség, mert bármilyen sporthoz kezdett, hamarosan kiválóan csinálta, „versenyképes” volt. Kedvenc sportjában, a törvívásban igen nagy tökélyre vitte, főiskolai bajnok volt, rengeteg díjat nyert külföldön is, és annyi arany és ezüstérme volt, hogy egyszer, mikor pénzre volt szüksége, egy egész fióknyit eladott belőlük. Mikor elkezdett teniszezni, ott is hamarosan díjat nyert. Kitűnően korcsolyázott. Itt láttam először a 2 testvér temperamentuma közötti különbséget. Herbert vad, mohó, fegyelmezetlen, nagy fantáziájú, Ervin már akkor tudósnek készült (orvostanhallgató volt), lassú, mérlegelő, szisztéma szerint dolgozó. Vett korcsolyakönyvet, tisztában akart

lenni a műkorcsolyázás minden oldalával (korcsolyázni mindhárman jól tudtunk, kisgyermek korunkban már megtanultunk Lőcsén), és úgy fogott hozzá egy-egy figurához. Szépen, precízen csinálta – olyan könnyedén, csak úgy „kente”. Szép, középtermű, nagyon arányos alakja volt.

Herbert nézte a korcsolyapálya szélén, diadalmas mosollyal: „hát ez az egész?”, végignézett az egész pályán, amelyet meg fog hódítani. Nekiíradott óriási lendülettel, az első iramnál persze hasra esett, beverte az orrát, megeredt az orra vére, haza kellett kísérni. Így volt ez az úszással és a műugrással. Ervin kiváló úszó, de még jobb műugró volt, ezen a téren is sok érmet nyert. Persze H. is jól úszott és ugrott, hisz vakmerő volt, és minden szögedi jól úszott, de hát távolról sem úgy, mint Ervin. És ezt szükségesnek tartom megmondani, hogy az egész rész az Álmodó ifjúságban, mely a Tisza-parton, az uszodában játszódik, a kiváló úszó, műugró, kit a pesti sportember tehetségnek lát, Ervin volt. A műugrás teóriáját Ervintől tudta, ki ebben is az elmélet kiváló tudója volt. H. mindezt szerette volna, és könyvében azonosította magát Ervinnel, akit különben nem szeretett, nem segítette. Az ellentét különösen anyánk halála után éleződött ki. Akkortájt 24 év volt a nagykorúság éve, Ervin meg csak 22 éves volt, és Herbert hivatalból gyámja lett. Ez nem lett volna baj, mert Herbert ugyancsak nem élt ezzel a jogával, nem is segítette Ervint, amint azt ígérte. Ervin mama halálakor 4-edéves orvosnövendék volt és folytatni kellett tanulmányait. Megbeszéltük, hogy Hollós József, Herbert meg én összeadjuk a pénzt, mindegyik 25 koronát, hogy 75 k. biztos pénze legyen. Ebből a legszükségesebbet fedezni lehetett, egy szerény, de rendes hónapos szoba 20 frt. volt akkoriban. 1-2 magánóra még hozzá, és rendesen megél. Herbert sohasem adta a pénzt, Hollós is rövid ideig – így én voltam az, aki Ervin életét nagyrészt fedeztem. Volt állásom és sok-sok magánórám. Örömmel tettem. Ervin haragudott Herbertre nemcsak ezért. H. eléggé szellembélelt volt, sok felelőtlen kijelentése és tette Ervint mindig felbőszítette. Ervin bizonytalan körülmények között, függő helyzetben élt, ez keserűvé tette Herberttel szemben, aki akkoriban Hajóséknál viszonylagos jómódban élt és túl sokat beszélt a „szegénység gyönyörűségeiről”. Az 1914-es év elején szövődött Ervin és Margit barátsága szorossá. Akkor jelent meg Margit Színek és évek c. regénye, amit örök áron, 800 potom koronáért eladott a Franklinnak. Elhatározták, hogy ezen a pénzen Olaszországba utaznak. Így is történt. Júniusban elutaztak és júl. közepén kapták az első világháború. Ervinnek haza kellett jönnie – katonaköteles volt. Nehéz leírni azt az elkeseredést és gyűlöletet a háború iránt, mely már akkor eltöltötte őket. Folytonos záporos levél, Hajnali ritmusok című versei is mutatják. Ervinnek Szegedre kellett utaznia, ott volt a hadteste, ott volt önkéntes annak idején. Ekkor elhatároztuk Margittal, hogy hozzáköltözöm a Márvány

u.-ba, mert, mint ahogy ő mondotta, most össze kell húznia magát az embernek, ki tudja, milyen idők jönnek még. Margitnak 2 szobás lakása volt a XI. ker., Márvány u. 29. sz. alatt. Magas földszintes világos, barátságos, 2 utcai szobás, napos lakás egy nagyobb és egy kisebb szobával. A kisebb szoba Lacóé volt, ott fűrt, faragott, játszott kénye-kedve szerint. Most Lacó a nagy szobában, Margit szobájában aludt, és a fürdőszobába (elég nagy szoba volt) betett egy asztalt, széket, és Lacó ott pancsolt, festett, működött – ha szép idő volt, pedig a „grundon” játszott. A házzal szemben levő bekerített telek nem volt még akkor beépítve. Ma hatalmas bérház áll ott. Így hát „kivettem” a kisebb szobát, és a lakbért megosztottuk. Margit mindezt valami elkeseredett és hajszolt gyorsasággal intézte, és nagyon rossz néven vette tőlem, hogy kifestettem leendő szobámat (egy nap alatt kész volt), de hát az borzasztó állapotban volt. A falon öklömnnyi lyukak, nagy tintafoltok (Lacó akkor első elemista volt), festékfoltok, szóval működésének minden nyoma ott volt a falon. Margit nem törődött ilyesmivel. Őt akkor csak a háború elleni gyűlölet, Ervin iránti szerelem töltötte el, és valami sötét aszkézis áradt belőle, abba menekült, „nem szabad, nem való másra gondolni, mást érezni, minden egyéb hívság, léhaság”. Én akkoriban menyasszony voltam és boldog, nem tudtam átvenni Margitnak ezt a szinte megszállottságát, gyászát és szomorúságát. Ettől kezdve élete nem állott másból, mint levélírásból, háborús hírek várásából, izgatott tevékenységből, levélírásból és csomagkészítésből. Mikor végre Ervin pontos címét megírta, elhatározta, hogy elutazik Szegedre. Vele mentem, mert úgy éreztem, hogy nem lehet egyedül hagyni, olyan szomorú és szórakozott volt, és mert látni akartam én is öcsémet, akit nagyon, nagyon szerettem, mintha fiam lett volna. A rendes 3 órás út helyett 18 órát utaztunk, a pálya annyira tele volt katonavonatokkal – borzasztó út volt. Szegeden egy nagyon kedves, kitűnő barátnőmnél, Kárárszné Szivessy Máriánál szálltunk, aki nagy tisztelője volt Margitnak. Margit a fáradtságtól és kétségbeeséstől szinte önkívületben, nem beszélt, sötétben nézett maga elé. Barátnőm nagyon megértő, békében hagyta. Margit korán lefeküdt. Másnap korán reggel megtalálta Ervint és újjáéledt.⁵¹ Ott maradt nála, én hazautaztam Budapestre – elhatározták, hogy összeházasodnak. Itt volt aztán Herberttel egy kirobbanó ellentét. Herb. Ervinnek hivatalból gyámja volt és így M. és E. házasságához H. beleegyezése kellett. Persze formáság volt, de nem lehetett tőle eltekinteni. Ervin csak okt. 19-én lett 24 é., akkor augusztus eleje volt. Ervin állítólag rendkívül agresszív, sértő levelet írt Herbertnek, amelyben a beleegyezését kérte. Én nem láttam a levelet, de H. nagyon meg volt sértve, persze a levelet, ill. a beleegyezést megküldte. Így 1914. aug. 15-én Kaffka Margit és Bauer Ervin orvos (Ervin közben ledoktorált, erre az egyetem alkalmat adott

utolsóéves hallgatóknak) házasságot kötöttek. Ott a városházán szereztek 2 tanút, persze ismeretleneket. Ezért még a szegedi jó ismerősök voltak megsértve, mondván, hogy hiszen ők szívesen vállalták volna a tanúságot. Arra nem is gondoltak, hogy hisz éppen ezt nem akarták, nem akartak ebből „társadalmi” aktust csinálni. Engem nagyon kedves, jókedvű levélben meghívtak egy „esküvői feketére”, mert ahogy írták, többre nemigen telik. A levél a Széchényi Könyvtár kéziratárában van.⁵² Aug. végén Ervint elvitték Szegedről, Margit nem mehetett vele, hazajött. Közeledett szeptember, neki is be kellett rukkolni az iskolába – akkor a XIII., Gömb u.-i polgári leányiskolában tanított. Szegény Margit. Újrakezdődött szomorúsága, kétségbeesése. Leveleket várt és írt, csomagokat készített, küldött, és persze közben Lacóval, háztartásával is foglalkozott – írt –, dolgozott. Nyugtalan hajsza volt az élete, de részben ő akarta így. Nem nagyon tudtam segíteni – én is egész nap el voltam foglalva –, reggeltől estig tanítottam. De Margit abban az időben nem is engedett magához közel senki – egyedül akart maradni kétségbeesésével. Ha emberek közt volt, szenvedélyesen vitázott. A gyűlölt háború és Ervin volt minden gondolata. Abban az első időben még sokan voltak, akik a háborúban valami nagyot, igazságot láttak. Milyen igaza volt Margitnak! Ő a háborút első perctől gyűlölte, szörnyűségnek, az emberiség és emberség csődjének tartotta, nem tudott beletenyugodni. Haragudott mindenkire, aki háborús munkát vállalt, a nőkre, akik önkéntesen ápoltak és jártak a kórházakat apró ajándékokkal. Menyire látta ennek gyilkos háborús propaganda célját. Olyan lelki feszültségben élt, nem érttem, hogy bírja. A „Záporos, folytonos levél” c. verse mutat belőle sokat. Mikor versei a horthyzmus idején megjelentek, ezt a verset nem vették fel – háborúellenes uszítás, szocialista eszmék terjesztése címen. Ha Ervintől jött lap v. levél, kis időre megnyugodott. Így jött el 1914 karácsonya. Egyedül akart maradni, nem bírt el embert maga körül. Lacó apjához ment, én vőlegényem családjában töltöttem a karácsony estét. Előzőleg vettem Margitnak egy szép kis fényképkeretet, amelybe Ervin egy fiatalkori képét tettem. Mielőtt elmentem, odaadtam neki. Haragosan visszaadta a keretet. Neki ilyen időkben nem kell ajándék – mondta, és ha tehetne volna, az egész karácsonyi ünneplést leállította volna. 23-án egész nap otthon voltam, az iskolai szünet már korán kezdődött abban a nehéz évben, és kézimunkáztam. Nagyon siettem, hogy az anyósom ajándékaul szánt díványpárnával elkészüljek. Lacó bent volt nálam egész du., játszott, unta is magát, kért, hogy meséljek. De a párnának el kellett készülnie, így hát, miután már olvasni tudott (másodikos volt), arra kértem, olvasson fel nekem. Mesekönyve sok volt. Kiválasztott egy mesét és elkezdett olvasni. Bizony az olvasás igen döcögve ment, de ő buzgón csak olvasott. Mikor kész volt, elhallgatott és várakozóan nézett rám, és én mintha álomból

ébredtem volna, bizony egy szót sem hallottam, ill. értettem az egész meséből. Összeszedtem magam, és kértem Lacót, mondja már most el nekem, hogy mit olvasott. Lacó kerekre nyitott szemmel, csodálkozva kérdezte: Én mondjam el? De hiszen én olvastam! Mit volt mit tenni, letettem a kézimunkát és felolvastam neki az előbb olvasott mesét. Lacó elégedett kis kerek arcára ma is emlékszem. Lacó kedves, vidám, ahogy Margit mondta, egyszerű gyerek volt, normálisan értelmes, „közepes tanuló”, mindig nevelt, ha éppen nem kapott ki, nagyon szeretett enni és sokat evett is. Persze játszani, kint szaladgálni is nagyon szeretett, amit Margit nem mindig engedett meg neki. Olyankor elkezdett hangosan sírni, ahogy mi mondtuk, áriázni. Egy szép vasárnapi havas téli reggel, én még ágyban voltam, mikor Lacó rázendített, és Margit mosolyogva nyitott be hozzám. Lacó „áriázott”, hol hangosan, hol csendesen, hol egészen abbahagyta – de ha hallotta anyját közeledni, újra rázendített. Pontosan hallottuk, hogy a hatás kedvéért teszi. Margit ezen jól mulatott. Végre kiengedte fiát, aki persze ilyenkor ebédre csuromvizesen jelent meg, hogy ruhát kellett váltania. Nem volt sok ruhája – Margit ezért ellenezte sokszor a kinti hancúrozást. Olyankor tudott Margit lágyabb lenni, ha Ervint biztonságban tudta, mint akkor is. A tél folyamán Ervin haza is jött szabadságra. Margit ragyogott, boldog volt. Magával hozta privátdienerjét,⁵³ Fehér Antalt, jó ízes beszédű derék alföldi ember volt, valami nagyúri házban cselédeskedett. Margit sokat beszéltette, érdeklődéssel hallgatta – novellái között kettő is foglalkozik vele. Ervin szegény olyan férgesen érkezett meg, hogy minden holmiját el kellett égetni – nem bánt Margit semmit, csakhogy Ervin ott volt. Mindig igen büszke volt Ervin erkölcsi tisztaságára is – nem tűrt meg képmutatást, hazugságot. Ott voltam, mikor Fehér Antal mesélte, hogy Lengyelországban járva főúri kastélyokat fosztottak ki a katonák. Elhoztak onnan minden értékeset és értéktelent is. Ervin sohasem engedte meg Fehér Antalnak, hogy bármihez is hozzányúljon, ami miatt Fehér bizony zúgolódott. Hogy betartotta-e a parancsot, nem egészen biztos, de E. nem tudott róla és azt állította, hogy igen. Mikor aztán Ervin újra elment, Margit újra csak visszaesett régi kétségbeesett hangulatába. Egyszer kapta a hírt, hogy Ervin betegen Kassán van. Margit 1-2 napon belül elintézte, hogy odautazhasson. Hogy hogyan csinálta ezt az igazán nem könnyű dolgot, igazán nem tudom. Nem volt előtte akadály, ha valamit nagyon akart. Fáradhatatlanul intézkedett, jött-ment, és sikerült. Kassa akkor ti. haditerület volt, az iskolát is el kellett intéznie. Margit elutazott, ott volt néhány napig – ezalatt kiderült, hogy Ervint hamis diagnózissal rosszul kezelték.⁵⁴ Miután Margit ennek utánajárt, el tudta érni – és ez is csak neki sikerülhetett –, hogy magával hozza Pestre. Végre a közelében volt – itt helyezték kórházba, és majd egy évi harctéri szolgálat után nem is ment vissza a harctérre. Felgyógyulása után Temesvárra

helyezték mint orvos-főhadnagyot laboratóriumi munkára. Ez volt minden vágyuk. Margit persze vele ment, előbb nyugdíjaztatta magát. Ez sem ment könnyen. Több mint tíz éves szolgálata volt ugyan, de fiatalon nem engedték az embereket nyugdíjba. Ehhez is protekció kellett – mégpedig nagy! Margit ezt is meg tudta csinálni. Akkor Bárczy István volt a mindenható polgármester, kinek Paulay Erzsi, P. Ede volt Nemzeti Színház igazgatójának leánya volt a barátnője. Gyönyörű és okos színésznő – Margit ismerőse. M. hozzá fordult – eszközölje ki Bárczynál nyugdíjaztatását. Sikerült. Margit kb. 80 koronás havi nyugdíjat kapott, ami abban az időben, ha nem is volt sok, de mégis számottevő pénz. Gyakrabban M. távollétében meghatalmazással én vettem fel a pénzt.⁵⁵

Együttlakásunkról még kell szólnom. Ott ismertem meg teljes egészében azt a mély szakadékot, mely Margit és családja között volt. Más világ, más csillagzatról való emberek. Margit sokat beszélt róluk, hol vidáman gúnyolódva, hol keserűen, de mindig őszintén. Margit a kíméletlenségig, a nyersességig őszinte volt. Kikíváncozott belőle minden, amit látott, hallott, megélt. Így tudtam meg egész fiatalságát, házasságát, de magam is megéltém, hogy mennyire nem szerette anyját. Nem is volt azon Margit szerint semmi szeretnivaló. Tele volt üres kismemesi göggel – kemény, kapzsi, rosszindulatú volt. Fogalma nem volt arról, ki Margit. Tartotta a rokonságot, persze főleg ha pénz kellett. Egy délelőtt, mikor még együtt laktunk, én otthon voltam – csengettek. A cselédlány nyitott ajtót, és bejött egy nő, kit nem ismertem. Magas, fiatal, jóképű. Én fogadtam – Margit nem volt otthon – körülnézett és csak aztán mondta: „Ibolya vagyok.” Ő volt Margitnak egyetlen édestestvére. Én barátságosan hellyel kínáltam – nem ült le, csak annyit mondott még: „Anyánk is Pesten van, mondd meg Margitnak” – és elköszönt. Mikor Margit hazajött, első dolgom volt ezt neki elmondani. Furcsa volt a hatás! Margit le sem téve kabátját, izgatottan fel és le sétált a szobában és folyton ismételte: „Nem akarom látni, nem akarom látni, ha pénz kell neki, küldök.” Lecsillapodott végre. Hogy látta-e mégis anyját, küldött-e pénzt, nem tudom – nem beszélünk akkor többé róla. Inkább akkor mesélt már sokat, mikor Ervinnel eljöttek hozzánk (én 1915-ben férjhez mentem). Remekül tudott utánozni, és utánozta rokonságát, főleg az elszegényedett rokonokat, akik nagyzottak. Pl. vidéki unokatestvérek, akik, ahogy mondták, csak bricskán jöttek a városba, nem akartak a hintóba befogni – holott már rég nem volt hintójuk, és sok hasonlót. Újra és újra jól mulatott rajta – nem fogta fel tragikusan – nem volt benne már árnyéka sem dzsentrí v. származási gögnek. Ibolyát is idegennek érezte. Mikor Kaffka Gyula ügyvéd, vármegyei főügyész öngyilkos lett, Margit 6 é., Ibolya 3 é. volt. Ibolyát a Kaffka nagyszülők mindjárt magukhoz vették. A nagyszülők jómódú, puritán emberek voltak – az öreg Kaffka egy főúri

birtok erdésze-igazgatója volt. Margit ottmaradt előzvegyült, eladósodott anyjánál. Az öreg Uraynéhoz költöztek és bizony ott sem volt bőven. Margitnak szeretetlen anyja mellett nagyon rossz dolga volt. A négy elemít Nagykárolyban elvégezte, a négy polgárit már mint kosztoslány Szatmárban egy távoli rokonnál. Milyen finom, kedves novellát írt erről az időről Polyxena tant címen, és amelyben az ő nagy művészetével a rideg, csúnya valóságból valami romantikus, meseszerű szép írást csinált, és azt a szerepet, amelyet annyira nélkülözött, beleírta ebbe a szép novellába. A valóság az volt, hogy egy idős rokonhoz került, aki nagyon szűkös körülmények közt élt. Soha Margithoz egy szót sem szólt, de volt neki egy kedves öreg macskája, amely mindig mellette volt, és ha mondanivalója volt, a macskának mondta. Margit így tudta meg, mit akar. Elképzelni is borzasztó: egy serdülő lány életét, különösen olyanét, aki érzékeny és fogékony, mint Margit. A szemei nagyon rosszak, gyulladtak voltak, senki sem törődött vele. Ezért őt kesztyűstanoncnak akarták adni. De Margitban akkor felébredt valami, ami ellenállásra készítette, illetve csendben harcolt, úgy, hogy elment a szatmári zárdába, ahol tanítónőképző is volt, és kérte felvételét mint bentlaki – ingyen, és kötelezte magát, hogy ennek fejében egy vagy 2 évig ingyen tanít. Felvették, mert kitűnő tanuló volt. Így került Margit a szatmári tanítónőképzőbe, és lett kesztyűsinas helyett képezdész. A Hangyaboly című kisregényében írja meg ezt az időt egészen hűen.

Nem szeretett a vakációban anyjához menni – panaszkolta, hogy ha ott-hon volt, mindig korrepetálnia kellett a rossz tanuló, bukott, degenerált Almásy gyerekekkel, hogy pótvizsgát tehessenek. Inkább ment Miskolcra a nagyszülőkhöz, bár ahogy szavaiból kivettem, azok elég ridegek voltak. Ibolyát szerették, és ez Margitnak fájt. Soha Ibolyát nem említette, semmi-féle viszonyban egymással nem voltak, nem leveleztek.

Margit anyjának második férje Almásy Ignác 70 koronás vármegyei kishivatalnok. Abban az időben a dolgozni nem tudó és nem akaró dzsentri-nek mindig akadt egy kis színekurája a megyeházán, ahol minden helyen sógor, koma volt. Margit mosolyogva, szimpátiával beszélt Almásyról. Mesélte, hogy szeretett énekelni – kellemes bariton hangja volt, hegedült is, a társaságban jól használhatták. Délelőtt sörözés a megyeiekkel, du, pedig a kaszinóban késő éjszakáig danolgatás és ivás. Ez volt az élete. Persze pénz alig adott haza, és nyomorúságos volt életük. A szörnyű veszekedések napirenden. Margit a Színek és években megírja ezt, de sokkal enyhébben. Ha mesélt, nagyon realizstikusan tette, csúnya részletekkel. Arra emlékszem, hogy mesélte, anyja egy fivére, egy Uray, részeges fráter volt, egy szép cigányasszonnyal szűrte össze a levet állítólag, mikor elvesztette állását, mert ez még a megyei uraknak is sok volt. Lent élt a cigánysoron az asz-

szonnyal, és Margit hallotta, amint Uray nagymama, aki akkor velük élt, mondta a fiának: „No, hozd el a menyemet a cigánysorról, hadd lássam!” A fiú persze mindig kérni jött az anyjától, akinek akkor már szintén nem volt semmije. Éppen a kezében tartott egy gyertyát, mesélte Margit, azt kettétörte és odaadta a fiának. Mást nem adhatott, hát ezt adta. Margit anyja jó gazdasszony volt. Szörnyű zilált családi viszonyai közt is rendet tudott tartani – a maximumot hozta ki abból a kevésből, ami rendelkezésre állott. Több jót Margit nem tudott róla mondani. Ha én pl. valami olyat tettem, ami Margitnak nem tetszett, felhúztam az orromat stb., Margit gyakran mondta nekem: „Vigyázz, olyan leszel, mint anyám!” Ez kb. a legrosszabb volt, amit mondani tudott. Hogy Almásyné mennyire hiú és nagyzó volt, mutatja, hogy már mint Almásy Ignác özvegye, aki tudvalevőleg egészen kis hivatalnok volt – minden levelében így írta magát alá: Özv. Almásy Ignácné – szül. urai Uray Margit – vármegyei főügyész özvegye. Pedig Kaffka Gyula volt a vármegyei főügyész – nem Almásy, akinek akkor már özvegye volt. Kaffka Gyula fivére, Kaffka László belügyi államtitkár, Margit nagybátyja volt Margit protektora is. Miután Margit, aki kitűnően elvégezte a szatmári tanítónőképzőt és letanította kötelező esztendejét, felkerült Pestre az Erzsébet Nőképzőbe, ahova Kaffka László protezsálta be mint ingyenes bentlakó növendéket. Ez kb. 1899-ben volt – 19 é. korában. Mesélte, hogy semmije nem volt, se rendes ruhája, se rendes fehérneműje. Kapott Kaffka L.-tól 4 frt-ot, azon vett egy vég „tulipánvásznat”. (Abban az időben hazafias propagandamozgalom volt a „tulipánmozgalom”, mely bojkottálta az osztrák árukat, és csak magyar árut hoztak forgalomba – olcsón. Így jutott Margit egy vég „tulipánvászonhoz”.) Az ágya szélén ülve kézzel varrt magának ingeket ebből. Hogy ez így volt, megerősítette volt iskolanővér kolléganőm, Maszanek Gáborné Andrassy Ilona, ki egyidejűleg Margittal volt bentlakó az E. Nőképzőben. Ő mesélte, hogy Margit milyen nagyon szegény volt és milyen „furcsa”. Nem értették ezt a tehetséges lányt, akiben ez a szegénység ellenállást, dacot váltott ki, nem barátkozott a lányokkal, Valkovszky Erzsébetet kivéve, akivel szeretett volna barátkozni, de az „előkelő” táblabíró lánya nagyon hüvösen fogadta a szegény Margit közeledését. Mária évei c. regényének ő a főhősnője – csakhogy az életben Valkovszky regénye nem végződött halállal – úgy tudom, még most is él. Anyjához nemigen fordulhatott Margit segítségért. Mikor eleinte kért tőle kis támogatást – Margit a következőket mindig nevetve mesélte –, azt írta neki, hogy csak „erkölcsi seggitséggel” támogathatja. Margitnak éltek rokonai Pesten, de Kaffka László kivételével soha egyikről sem mesélt. K. Lászlónak Hegyesi Mari, A Nemzeti Színház színésznője volt a felesége, és Margit néha vasárnap meg volt hozzájuk híva ebédre. Arra emlékszem, hogy Margit elmesélte, hogy egy

vasárnap de. ott volt. Hegyesi Mari (aki állítólag gyönyörű nő volt) akkor másállapotban volt. Akkor ment el tőlük Nagy Imre, a Nemz. Színház hősszerelmese, aki nagyon szerelmes volt H. Mariba. Hegyesi ebédre terített nagy, lomha mozdulatokkal, Margit utánozta, ahogy a táányérokat rakta és közben mondta férjének: „Nem tetszik nekem ez az Imre, csak valami bajt ne csináljon.” Férje megnyugtatta, azt mondta, hogy ilyen deformált állapotban így megcsúnyulva nem valószínű, hogy olyan nagyon szerelmes legyen. Pedig Nagy Imre onnan hazamenet agyonlőtte magát. Margit napjai az Erzsébet Nőképzőben egyhangúan telhettek, nem sokat mesélt erről az időről. Írni már akkor kezdett, de egyelőre csak magának. Nagy barátságokat nem kötött, olyanokat, melyek az intézeten túl tartottak volna. Említettem Valkovszky Erzsébetet, akihez közeledett, de aki hűvösen fogadta. Olvastam Valkovszky Erzsébetnek egy levelét, melyet a Budán levő Kaffka Margit leánygimnázium növendékeinek írt, akik hozzá fordultak, hogy Margitról megtudjanak egyet-mást. Ebben a levélben leírja ugyan Margit próbálkozását, hogy legyenek barátnők, de egyébként valószínűleg tiltakozik az ellen, mintha ő barátnője lett volna Margitnak. Még most sem elég előkelő v. elegáns neki Margit. A levél igen korlátolt emberre vall (a nyugdíjas tanárnő!).

Ezt a Valkovszky családot ismertem (éppen Erzsébetet nem). Felvidéki, Szatmár megyei dzsentrifamilia, szegények, jó összeköttetésekkel. 3 leány: Viktorine, Erzsébet, Margit – mind a három Erzs. Nőképzőt végzett, és mind a hármat a táblabíró papa jól elhelyezte. Viktorine, a legidősebb a lőcsei felsőbb leányiskolában tanított, növendéke voltam. A középső Erzsébet, a legfiatalabb, Margit, kolléganőm volt a szegedi felsőbb leányiskolában. Itt Pesten is tartottuk a kapcsolatot (Bodor Antalné lett), néha meglátogatott, egyszer én is elmentem hozzá Budára. Tipikus kispolgári miliő, egy jobb darab, valami művészi elgondolás minden nyoma nélkül. Valk. Margit kitűnően öltözködött, nővérei is, és mindene az „elegancia” volt. Herczeg Ferencet ismerték valahonnan, az volt a fétis a családban (Mária évei írója alakja Herczeg volt), V. Margit folyton arról beszélt, Francinak nevezte és meg volt dicsőülve. Viszont én láttam, hogy a fele sem igaz annak, amit mond. Férje derék, kövér, korlátolt kishivatalnok volt, és nagyon felnézett feleségére, affektált beszédmodora és Franci miatt, akit talán sohasem látott. A propos elegancia! Margit külsejéről, magatartásáról szeretnék írni. Itt is sok rosszhiszeműséget kell felszámolni. Főleg Schöpflin Aladár, az állítólagos „jó barát” tette Margitot sokszor neveltségessé. Még Gellért Oszkár is szövé teszi Kortársaim című könyvében, hogy az unalomig ismételte, hogy Margitnak „nem volt ízlése”, nem tudta, mi a divat, estélyi ruhában ment de. végig a Kossuth L. utcán stb. Hát az igaz, az öltözködésben nem volt ún. ízlése, de ez főleg azért

volt, mert egyáltalában nem törődött külsejével, másét sem vette észre, és mert nagyon szegény volt és nem tellett jó ruhára – mindig összetákol-
tatott valamit kis varrónővel. De tellett másra: képekre, amit Czigánytól,
Nemes Lampérth-től vett (rég meghaltak), tellett szép zsolnai vázákra,
és mikor Ervin megkapta leszerelési pénzét, akkor tellett szép ízléses bieder-
meyer bútorra és perzsaszőnyegekre. Ruhákra sajnált költeni, az igaz.
Arról azonban Schöpplin nem ír, hogy Margit szobáját soha rendetlennek
nem látta, még én sem, pedig egy évig vele laktam. Közvetlen környezeté-
ben, ahol dolgozott, nem tűrt meg rendetlenséget. Szobája falán egy fríz
volt pl. reneszánsz nagymesterek reprodukcióival (ezek bent vannak a mú-
zeumban). Sok szép könyvük volt, és senki nálánál a jót a rossztól nem
tudta úgy megkülönböztetni, mint ő. Senki olyan szépen verseket nem mon-
dott, mint ő. Gyakran kértük, hogy olvasson v. mondjon verseket – szíve-
sen tette. Egy du., már a Naphegy u. 15. sz. lakásban volt, nála voltam.
Többen voltak írók, köztük Babits is. Margit verseket mondott, mindig
megmondták neki, mit mondjon, és ő készséggel tette mindannyiunk
gyönyörűségére. Egy Balázs Béla-verset akart mondani, de Babits heve-
sen tiltakozott, gyűlölte Balázst, ki tudná megmondani, miért – sok embert
gyűölt. Rossz modorú, tapintatlan volt és úgy szidta Balázst, pedig tudta,
hogy a fivérem, hogy Margit megsokallta (pedig akkor már nem volt jóban
Herberttel), és leállította. Margit mondta tovább a verseket, és rendesen el-
mondásuk után mondta meg v. jöttünk rá, kinek a verse. Az egyik vers
után megállt, kérdezte hogy tetszik. Mindenkinek nagyon tetszett, Babits-
nak is. Balázs Béla egy verse volt, és Margit békítően mondta, hogy lám,
van ott szép vers is – de Babits, aki majd megpukkadt dühében, az arca
egészen eltorzult, azt mondta: „Hát persze, ha maga olvassa, minden vers
szép.”

1915. május 5-ig laktam Kaffka Margitnál, 5-én elköltöztem a Rottenbil-
ler u. 35. sz. alá, ahova másnap, május 6-án férjemmel beköltöztem. Május
6-án volt az esküvőm Dr. Schilling Oszkárral. Az életemet külsőleg ez nem
sokban változtatta. Tovább tanítottam iparostanuló iskolában és sok magán-
órát adtam, mert kettőnk fizetése nem volt valami sok. Kellott a mellék-
kereset. Magánóráim során sok mindenkit megismertem, sokfelé kerültem,
sok tapasztalatot gyűjtöttem. Az akkori jómódú polgárság gyerekeit tanít-
tottam – de még Weiss Manfréd családjának egy tagját is tanítottam. Ér-
dekes volt bepillantani az ilyen dúsgazdag emberek családi körülményeibe,
életébe. De erről talán később. – Tanítványaim között volt Seiber Marika,
akkor 14 v. 15 é. A középiskola 4 osztályát befejezte, mert nagyon tehet-
séges muzsikussá vált, zenetanulmányait folytatta intenzívebben. Anyja,
S.-né Patai Berta kiváló zongorista volt, híres kamaraegyüttesek zongoristája

is volt, és minden kiváló művész és külföldi nálunk koncertező művészek megfordultak házuknál. Ilyen környezetben nőtt fel Marika minden szép és jó iránt fogékonyan. Nálam irodalmat, történelmet tanult, német nyelven is, így képeztették a zenén kívül tovább. Nagyon kedves, nagyon szép és tehetséges gyerek volt, öröm volt vele foglalkozni. Kb. 2 évig tanítottam, talán a háború végéig, amikor itt minden felborult, megakadt minden. Tanítványaim szétszéledtek, Marikát is elvesztettem szemem elől. Sok-sok éven át alig hallottam róla — itt-ott egy kósza hír: Németországba ment fivéréhez, a kiváló muzsikus Seiber Mátyáshoz stb. Ez utóbbi hír való volt, tényleg évekig élt Németországban a 2. világháború előtt. És hosszú évek után itt újra találkoztam vele. Hogyan? Egy este meg voltunk hívva (1941-ben, már háborús, csúnya idők jártak) Vágó Mártáékhoz. Márta apja Vágó József közgazdász, a Pester Lloyd napilap közgazdasági rovatának szerkesztője volt, sokat kereső, jómódú, kedves, művelt, vendégszerető ember. Lánya, Márta, művelt, nagy irodalombarát volt. Házuknál főleg írók, szociológusok fordultak meg. Mártát szoros kapcsolat fűzte József Attilához, egy rövid ideig menyasszonya volt, de a házasságból nem lett semmi. Ahogy J. A. mondja: Jómódú lányt szerettem — Osztyála elragadta tőlem. Abban az időben gyakran voltunk együtt Vágóékkal és J. A.-val is — de erről később.

Azon az estélyen sok ember gyűlt össze, írók, újságírók, művészek is, de már alig emlékszem rájuk. De — éjfél felé megérkeztek Kereszturyék, akiket Márta már előre bekonferált, mint nagyon értékes, kitűnő embereket. Keresztury a Pester Lloyd műkritikusa (színházi, irodalmi) volt, nagyon tehetségesnek mondták. Én nem hallottam róla előzőleg. Mondom, éjfél felé megérkezett a házaspár — 2 szép, megnyerő külsejű, elegáns ember. Én egy sarokban ültem ismerősökkel, amikor Kereszturyné a bemutatkozások során hozzám kerülve, felkiáltott: Hilda! — és nagyon örülni látszott. Nem ismerem rá. Kiderült, Seiber Marika volt — a süldő lányból asszonnyá érett, szép, karcsú Keresztury Dezsőné. Akkor ismertem meg Keresztury Dezsőt.

1963. március 8. Nem tudom, mikor hagytam abba a naplóírást, de régen volt. Oszkár még élt! Ő 1960. május 11-én halt meg — hólyagrákja volt, tudta, hogy menthetetlen, nagy fájdalmai lehettek, kínos végnek nézett elébe: öngyilkos lett — bátran, heroikusan halt meg — majd megírom. Én szívtrombózissal kórházban feküdtem és halála hírére halála után csak 2 héttel tudtam meg. Borzasztó volt, borzasztó idők jöttek, és azóta nincs semmi, nagy, nagy üresség! Ennek már 3 éve, nem tudok túljutni rajta, és főleg szívem és idegeim mentek rá.

Most megpróbálom folytatni az írást: Drága Keresztury Dezső biztat, doppingol, de nem tudom fog-e menni. Olyan rettenetesen gyengének érzem magam, sokszor jártányi erőm nincsen. Nem tudom, Dezső miért ragasz-

kodik az íráshoz. Én nem érzem értékesnek, fontosnak, de ő azt hiszi, életcél, életkedvet ad nekem azzal, hogy jónak mondja, amit írok. Majd meglátjuk, de mindenesetre nem magamról kell hogy írjak, nem az a cél, hanem emberekről, akik jelentékenyek, akikről érdemes tudni. Hiszen eddig is azt tettem, csak most, annyi bánat, annyi sorscsapás után nehéz feledni még rövid időre is. Már nem élek otthon, nincs is otthonom, hanem a Nyugdíjas Pedagógusok Otthonában, ahova bekerültem, ahol van egy picike szobám (a ház papoké volt, szervita rendház), a szoba cella, de egyedül vagyok benne, van néhány otthoni bútorom és igyekszem élni; a hely, igaza van Dezsőnek, nagyon alkalmas az írásra – tehetséges ember itt sokat tudna alkotni. Nagy ablak gyönyörű kilátással, de engem már nem érdekel a kilátás, most egy vágyam van: hogy az írás menjen.

Dezsőről akarok elsőnek írni, bár Marikáról sem fejeztem be, hisz csak a múltjáról esett néhány szó. A Vágóék estélye után Kereszturyék vasárnap már meglátogattak minket. Látszott, hogy Márta öröme nem volt üres udvariasság, az a drága melegszívű asszony (van alkalmam erről mindig meggyőződni) tényleg „tanítvány” volt, „hálás tanítvány”. Van-e ennél nagyobb elégtétel! Szóval eljöttek és attól kezdve barátkoztunk, és ez olyan barátság, amelynek nem érzi az ember az elejét, nem tudja, hogy is jött és nincs vége.

Keresztury Dezső tanár. Irodalom (német–magyar) szakos, aki azonban mindig csak főiskolán tanított, tudásának, képességeinek még alatta is, mert egyetemi katedra illetné meg. Mert... ez a szép, fess, elegáns ember, aki annyit tud, olyan tehetséges, modorában olyan egyszerű, olyan közvetlen, hogy én magam sem tudom, hogyan: a legnagyobb bizalommal közeledtem hozzá és ez a bizalom azóta csak fokozódott. Mindent olyan hitelesnek és kitűnőnek érzek, amit mond. Bámulatós a tudása, de nemcsak a tudása, a következtetései, a tudása körül kialakult gondolkör. Amit ír, az olyan mélyről hozza fel az embert, olyan minden oldalról és minden felületéről mondja meg a hiteleset, az igazat, hogy én azóta tudok valamit Aranyról, azóta „ember” nekem, nemcsak egy középiskolában tanult költő. De ő utána is jár az embernek, mindenkinek, aki körében van, és mindig érdekes, amit róluk mond, mindig lényegesnek, fontosnak érzi az ember. „Emberről formál.”

Megint írni szeretnék, de félek, naplószerű lesz az írásom, pedig ennek emlékiratnak kell lennie. Arról szeretnék írni, hogy Kereszturyéknak milyen volt a társas köre, kik jártak hozzájuk. Én ti. gyakran megfordultam náluk, mert Marika látogatásakor már megkért, hogy tanítsam őt franciául – ő félbenhagyta és szeretné folytatni. Ez persze azért történt, mert ők látták, hogy nekünk rosszul megy. Akkor mi Dr. Szűts Gyulánál, egy unokafivé-

remnél laktunk, mert feladtuk főbérleti lakásunkat. A zsidótörvény miatt 1939-ben elvesztettem fővárosi állásomat (apám zsidó származású volt) és magánórákat kellett adnom. Oszkár akkor már nyugdíjban volt, grafikus akart lenni és kérte nyugdíjaztatását. Az akkor könnyen ment. Nagyon kicsi volt a nyugdíja és én Szűts Gyulánál olyan házvezetőnő-féle is voltam. Szörnyű volt!! Az az ember, akiről azt hittem, mert nagyon jóban voltunk, hogy egy szelid, kedves, megértő ember, a legdurvább, legkegyetlenebb zsarnoknak bizonyult (lakva ismeri meg az ember az embert), akivel alig lehetett együtt lakni – elvált felesége figyelmeztetett rá, azután egy másik asszonyt is tönkretett, ill. féltékenységében, dühében szívrohamban meghalt. De mi még jóval előbb elköltöztünk Kemstok Károly özvegyéhez, Ginához egy műterembe. Az sem volt valami jó, de egyedül voltunk és függetlenek. Innen is jártam Kereszturyékhoz tanítani 2-szer egy héten. Hát azok az órák tulajdonképpen csak látszatórák voltak, mert Marika bizony nem tanult v. nagyon keveset. Engem jól tartott, teával v. feketével várt és süteménnyel, és beszélgettünk, de bizony nem franciául, hisz legtöbbször vendég is volt még. Kedves, meghitt otthonuk volt Budán az Irinyi János utcában (ma Móricz Zsigmond körtér), és sok ember járt hozzájuk. Dezső az Eötvös Kollégiumban tanított, és gyakran volt otthon is – hisz mindig írt és irodalmi munkásságot folytatott. Szép verseket írt, akkor még könnyedebbeket, lazábbakat, ma sűrű, gyötrődő, sötét, amit ír. Ki is járt hozzájuk? Jól emlékszem Képes Gézára, a kitűnő műfordítóra és költőre. Jártak oda kedves emberek, nők, akiknek a nevére nem emlékszem. De emlékszem Zambra Ginóra, az olasz egyetemi tanárra, aki nagyon udvarolt Marikának. Valamikor híres férfiszépség volt, még láttam ifjúkorában – de bizony mint öreg ember még nyoma sem volt semmi szépségnek. Volt véletlenül egy fiatalkori fényképe nálam, azt Marikának adtam, ugyancsak elcsodálkozott a különbségen. De nagyon kedves ember volt, gyakran feketéztünk együtt, és annyi év után még most is emlékszem egy kis olasz versikére, amit feketefőzés közben mondanak míg kész van: Uno, due, tre – caffee, caffee, caffee,

Quattro, cinque, sei – lei, lei, lei,

sette, otto, nove – piove, piove, piove,

zero – nero – és kész a fekete.⁵⁶ Hát ennek van

vagy 20 éve. Aztán ott ismerkedtem meg Básti Lajossal, a színésszel, aki akkor nagyon szép fiatalember volt és persze ő is udvarolt Marikának – mint mindenki –, és akivel Marikáék a zsidóüldözések idején (mert ő zsidó származású) nagyon sok jót tettek, az életét mentették meg. Ő pedig rosszal fizetett ezért, rágalmazta Dezsőéket és komiskodott, mikor a Nemzeti Színház színésze lett. Persze Dezsőék hallani nem akarnak róla – nem érdemel jobbat. Komolyan, annyi ember között alig emlékszem valakire. Egyszer egy estélyre voltunk hozzájuk hivatalosak. Egy-két emberre emlék-

szem: a nagyszerű festőre, Egry Józsefre — nagyon hallgató ember volt. Ott volt Vedres Márk, a szobrász és felesége, akiket régenről jól ismertünk. Maxi kedves, jókedvű ember volt. Értett a művészethez, sokáig élt Olaszországban Fiesolében, csak éppen nem volt valami nagy szobrász. Itt a II-ik háború után fűjták őt fel, csináltak belőle nagy embert és kommunistát, ami sohasem volt. Mikor a kommunistákat üldözték, ő ellépett Olaszországba, ahol rokonai voltak, lánya ott volt férjnél Firenzében, és amikor itt eltakarodtak a fasiszták, szépen hazajött és türelemmel, lassan lett jól kereső „nagy” művész és „kommunista” szenvedő. Most nemrégén 91 éves korában halt meg, mint az ország „great old man”-je.⁵⁷ Nem sok jelentékeny művet hagyott hátra.

Ami még olyan kedves volt azon az estélyen, az az igyekezet volt, ahogy minket szórakoztatni akartak. Volt ott film, gramofonlemez stb. Van Marikának egy fivére, most Ausztráliában él, de akkor még itt volt és volt neki egy műterme, ahol gramofonlemezeket, filmeket készített. „Saját hangja, vigye haza” — ez volt a plakátja, amivel tele volt ragasztva a város. Ő csinálta róluk a filmet, amely Balatonbogláron játszódott — ott volt egy kis nyaralójuk. Nagyon kedves kis játékfilm volt, pontosan már nem emlékszem a képekre, de hajnalban kezdődött, történt ott mindenféle — Marika még mint boszorkány be is repült az ablakon stb. stb. A gramofonlemez meg Marika és Dezső mindenféle történeteit mondták el. Nagyon kedves és mulatságos volt. A háború alatt még sokat voltunk együtt, de a háború végével az ostrom idején elvesztettük egymást azokban a szörnyű időkben. Utána újból találkoztunk és elmeséltük egymásnak viselt dolgainkat. Szerencsére az ő lakásuk és a mienk is nagyjából épségben maradt. Ők nagyon derekasan, szépen viselkedtek az üldözések idején, sok embert mentettek — sok emberrel törődtek. Nemsokára utána Dezső az Eötvös Kollégium igazgatója lett, átköltöztek a Kollégiumba, ahol gyönyörű 6 szobás lakásuk volt. Később Dezső oktatásügyi miniszter lett, és akkor is a Kollégiumban laktak. Aranyosak voltak, nem hordták fenn az orrukat, gyakrabban voltunk együtt. Dezső több mint egy évig volt miniszter, aztán lemondott. Nem volt sem szocialista, sem kommunista, és az, amit ő akart, már nem volt időszerű, az idők nagyon nagy változásokat hoztak, és nem lehet csodálni, hogy olyan emberekkel, mint Rákosi és Gerő, nem tudott együttműködni. Az idők igazolták őt. Amit nem egészen értek, az a teljes visszavonulás volt, amellyel elhatárolta magát az akkori emberektől és a későbbiektől is. Hiszen minden társa valahogy beilleszkedett, próbált egyensúlyozni. Ő nem. Valami dac, düh és megbántottság volt benne, és úgy látom, van még ma is. Nem is kapott méltó állást — mert bár az Akadémia főkönyvtárosa lett, onnan is hamar elment és a Széchényi Könyvtár egyik osztályvezetője lett, mélyen képességeinek alatta. Mert pl. hova jutnak a többi miniszte-

rek — lásd Ortutayt, Szakasitsot. Igaz, ahhoz talán könyök kell és az neki nincs. Ő komolyan szerény ember, akit nem ismernek el eléggé. Nagy irodalmi munkásságot fejt ki. Monográfiákat (Arany, Babits stb.), igazán magas színvonalú kritikákat és tanulmányokat ír, de nem engedi, hogy írjanak róla. A neve sohasem szerepel, holott más ennyi tehetséggel és munkával már hangoztatott név volna. Nincs ez rendjén. Valami keserűség és pesszimizmus önti el, ami fáj. A versei nehezek és örömtelenek — kín, fájdalom, gyötrődés van bennük, bár nyelvük, formájuk gyönyörű. Ha elolvasom őket, szeretném ölembé venni nagy busa szép fejét és vigasztalni valami mély, vigasztalhatatlan fájdalom miatt. Ő nem is tudja, milyen sötéten néz néha, az ember szeretné megkérdezni minduntalan — mi fáj?, mi kínoz? Marika tudja, látja ezt, de nem tud segíteni, talán nem is akar, mert teljesen belemegy ebbe a tragikumba, mert ez az. Ők nagyon jók hozzám, minden karácsonykor náluk töltök 10 napot és közelről látom ezt a csendes kint. És ha verseit elolvastam és megmondom, hogy mennyi kint és gyötrődést látok bennük és kérdezem — miért —, keserűen nevet és nem felel. Mert a külső életük mozgalmas, változatos, rengeteg ember jár most is hozzájuk és Marika mint egy varázsló, mindig gyönyörűen terített asztallal várja vendégeit. Hogy ez a zart, vékony asszony hogy győzi ezt, nem értem. Igaz, nekem 76 éves fejjel, betegen nehéz is ezt megérteni. De ő sem egészséges, rosszak az idegei, súlyosan allergiás, most a szívére panaszlik. És ha azt mondom neki, menjen Haynalhoz, aki nekik jó barátjuk, azt feleli: „Magam miatt csak nem megyek.” Mind a ketten 2 végéről égetik a gyertyát. Ott az ebéd mindig idejében kész és milyen ebéd! Marika remekül főz — mikor, hol tanulta — rejtély! Mert ő sok minden egyébbe is foglalkozik. Segít Dezsőnek — mégpedig komolyan. Dezsőt most az Akadémia megbízta Arany kritikai kiadásával — ebben Marika komoly segítség, és ő rendezti sajtó alá a köteteket, ami óriási munka. Sajnos zenével keveset v. semmit sem foglalkozhat, ami neki, a muzikusnak nagyon fáj, de lehetetlen még azt is csinálni.

Vasárnaponként rendszeresen ott vacsorázik náluk Pajzs Dezső ny. egyetemi tanár, régi Eötvös kollégista, Herbert is ismerte. Nyelvész és száraznak látszó, de nagyon kedves ember, és nagyon jó, száraz humora van. Persze, nagy tudós, de abból kevés jut a nem szakembereknek. Találkoztam még náluk Bóka László egyetemi tanár, irodalmár és íróval. Kedves, valamikor szép ifjú lehetett, most háziasnak indul. Jó humora van, komikus dolgokat mond magáról, pl. hogy cilinderben vasárnap de. csigatészta csinál a konyhában, és úgy látszik, szeret főzni, ergo a hasát. Ott találkozom gyakrabban Boldizsár Iván író és újságíróval és majdnem azt mondtam, „moralistával”, a szó francia értelmében. Karcolataiban, melyeket Emberek között címen a rádióban mond el, mindig morális kérdéseket boncolgat és nagyon fej-

lett morális érzékre vallanak; hogy az életben aztán hogy él ezzel az értékével, nem tudom. Hát kiket soroljak fel még – sok ember, kitűnőek, kedvesek, sok a fiatal és azok nekem a legkedvesebbek és hozzám, az öreghez ők is a legkedvesebbek. Mert egyébként egy hallgatóg öregasszonnyal mit is kezdenek. Találkoztam pl. náluk Illyés Gyulával és feleségével, Kozmucz Flórával, József Attila Flórájával, de egész idő alatt, míg ott voltak, nem beszéltem, pedig hát minden érdekelt, amit mondtak, és Flóra pedagógus – gyógy-pedagógus, igaz, de olyan sok kérdeznivalóm lett volna, nem jött ki hang a torkomon. No nem baj, hiszen azt, hogy öreg és beteg vagyok, megszoktam, csak néha jön valami felvillanás, hogy voltam érdeklődő, beszédes és fiatal. Találkoztam pl. ott egy fiatal filmíróval (azóta drámát is írt), Gyöngyössi Imrével, aki nagy tisztelője Herbertnek és szeretett volna valamit felőle hallani. Látszott az arcán a csalódás, hogy nem tudott meg semmit tőlem. Ő többet tudott róla, mint én, és az természetes. Ő tanulmányozta könyveit, ismeri teóriáit, magánélete nem érdekelt. Hogy a világban mennyire értékeli Balázs Bélát, tőle tudtam meg. Hogy különösen Olaszországban milyen alaposan tanulmányozzák, és a filmfőiskolákon egy egész éves tantárgy könyvei, írásai stb. Érdekes, hogy most feltámadt ez a filmje, Valahol Európában, amit annak idején itt levágtak. Különösen Révai József haragudott rá – nem szerette Herbertet. „Nyálas liberalizmus” – mondta a filmről, holott csak igaz, emberséges és művészi a többi szörnyű tézisfilmhez képest. Mellékesen mondva, láttam Gyöngyössi Imre filmjét, már nem emlékszem a címére – nagyon, de nagyon rossz volt: erőltetett, sablonos parasztfilm, nem élménye neki, se külső, se belső.

Most pedig szeretnék Ervinről írni, másik, legkedvesebb testvéremről: Dr. Bauer Ervinről, a kiváló biológusról, Kaffka Margit volt férjéről. Van róla mit írni. Kiváló ember volt, most fedezi fel a Szovjetunióban. Volt itt egy Tokin nevű professzor, aki róla tartott előadást, és mondotta, hogy úttörő felfedezései vannak.⁵⁸ Majd máskor írok tovább, nagyon fáradt a karom és Ervinkére való gondolás nagyon felizgat.

Ervin már gyermekkorában nagyon tehetséges volt, kiváló matematikus, akivel sokszor tanárai nem tudtak mit kezdeni. Pl. egy tanári összejövetelen, ilyenek minden hónapban voltak Szegeden egy időben, együtt voltam a matematikaprofesszorával, Franknak hívták, piarista volt, Ervin akkor a piaristákhoz járt, aki elmondta, hogy ő tudja, hogy Ervin nagyon tehetséges, mégis haragszik rá, mert mindig új utakon jár, és ha felad egy példát, másképp oldja meg, mint ahogy szokták. „Na és helyes a megoldás?” „Helyes” – mondta, csak az nem helyes, hogy mindent másképp csinál, mint ahogy tanulta. Hát én ezt persze, mármint ezt a felfogást, nem helyeseltem, de az akkori vaskalapos iskolavilágban a fegyelem volt a fő, és amit

Ervin csinált, akármilyen zseniális volt is ez, fegyelemsértés volt. Ő mindenáron matematika szakra akart menni, de anyám nagyon kérte, legyen orvos. – „Er soll Arzt werden, und soll den Krebs kurieren” – mondotta. Apám rákban halt meg. „Genug von den Professoren in der Familie.”⁵⁹ Apám tanár volt, anyám tanárnő, Herbert bölcseztan, én is pedagógusnak készültem, több mint egy évig voltam Párizsban, a Sorbonne-ra jártam és franciaszakos vizsgára készültem. Szóval Ervin hallgatott édesanyámra, és az orvosi fakultásra iratkozott. De szerelme a matematika maradt, azzal foglalkozott kitartóan és mindig azt állította, hogy matematika nélkül biológus sem lehetne. Ez a tézise később be is vált, mert a matematika volt vezetője és útmutatója biológiai tanulmányainál és kísérleteinél. Margit mennyire megértette őt!! Amit Tokin Bauer-tézisnek nevez, azt ő már elég fiatal korában felfedezte, még Margit életében. Munkáját felolvasta neki, és én aznap, egy téli délután kimentem hozzájuk az I. ker., Naphegy u. 15. sz. lakásukba, és csengetésemre Margit nyitott ajtót. Látszott rajta, hogy valami rendkívüli dolog történt vele, szemei egzaltáltan csillogtak, és azt mondta köszönés helyett: – „Hilda, én egy nagy ember hitvese vagyok.” Úgy elragadta őt az, amit hallott. Aztán nekem is beszélt erről Ervin, úgyahogy megértettem, hisz később is többször volt szó róla. Persze a Szovjetunióban, ahol Ervin Leningrádban a rákkutató intézet igazgatója volt, laboratóriumában sokat kísérletezett, és bebizonyította tézise igazát, ahogy Tokin mondta. Bauer-tézisnek is nevezi. Tokin is úgy mondta, hogy mindennek kidolgozásában és létrehozásában a matematikának döntő szerepe volt, matematika nélkül nem lehet megérteni és továbbmenni. Hogy ő ezt mennyire tudta, mutatja, hogy keresztülvitte, hogy kimenjen Göttingába, a leg híresebb matematikushoz, Hilberthez, hogy ott intenzíven foglalkozzék *csak* matematikával. Igaz, előzőleg még diákkorában is volt egy évig Göttingenben – akkor Prof. Kaufmann-nál tanult és daganatokkal, főleg strúmával foglalkozott, meg is jelentek dolgozatai, remélem, azok megvannak. Kaufmann nagyra becsülte, leveleztek is, mikor hazajött. Mikor másodszor ment Göttingenbe, már Szilárd Stefi matematika–fizika szakos tanár volt a feleisége. Itt kértek Fejér Lipóttól ajánlólevelet Hilberthez, de az nem adott. Zavaros idők voltak már akkor, Ervinék emigránsok voltak, hát Fejér Lipót óvatos volt. Akkor írta Stefi ezt a kedves mondatot, mert nagy tisztelője volt „Lipinek”, ahogy nevezték: „Hilbert megnyalhatná mind a 10 ujját, ha egy félórára Lipi lehetne, de azért gyáva.”

Sokat, nagyon sokat kellene és lehetne Ervinről írni, de nem tudom, hol is kezdjem. Gyermekkorában szelíd, szép gyerek volt, mindig „Emmuskát” játszottam vele, ruháimba öltöztettem, úgy nézett ki, mint egy kislány, bekötöttem a fejét. Egyszer papa hazajött és nem ismerte meg „Emmuskát”, olyan lányos külseje volt. De azért ügyes és bátor volt, később a fiús játé-

kokat szerette. Kimondott sporttehetség volt, amihez hozzáfogott, tökéletesen csinálta. Remekül korcsolyázott, minden figurát megcsinált. Nagyszerűen úszott, evezett, teniszezett, de különösen „műugrott”, egész artista-mutatvány volt, amit csinált, és ami a legfőbb, egészen kimagasló törvívó volt. Rengeteg érmet, díjat nyert különösen a vívással. Főiskolai bajnok volt. Volt Szegeden egy vívómester, Armeutans, az úgy szerette Ervint és olyan nagy vívótehetségnek tartotta, hogy feljött mamához és kérve kérte, adja Ervint erre a pályára és legyen vívómester. Mikor aztán Ervin az orvosegyetemre iratkozott be, Armeutans újra feljött és erős szemrehányást tett mamának, hogy egy ilyen tehetséget így nem vesz tekintetbe. Amit Herbertől nagyon rossz néven veszek, az, hogy irigykedett Ervinre (nem voltak jó viszonyban, nem Ervin hibájából) sporttehetsége miatt. Ő is megpróbálkozott mindennel, de nem ment neki, és ami a legcsúnyább, le kell hogy leplezzem, az egyébként nagyon szép regényében, az Álmodó ifjúságban minden sportról szóló rész, amelyet magáról ír, az nem ő, hanem Ervin, őtöle lopta úgyszólván a műugrásról, úszásról, vívásról szóló részeket. Magának vindikált minden sporttudást, holott azt mind Ervin tudta. Ez volna a legkisebb baj, de hogy a Szovjetunióban, ahol neki tekintélye volt még Sztálin idejében is, nem segített neki és nem próbálta kihúzni, az megbocsáthatatlan. Szegény Ervinnek 53 éves korában Sztálin (ez az undok gyalázatos gonosztevő) börtönében kellett elpusztulnia. Talán még most is élhetne és ki tudja, milyen nagyot alkotott volna még. Hiszen 3 évvel volt fiatalabb nálam, még csak 72 éves volna. Nagyon összeszorul beteg szívem, ha erre gondolok, nem is írok tovább, majd holnap folytatom.

Nagyon régen nem írtam! 1965. márc. 11. van ma. Csak Dezső kedvéért teszem, ő annyira kívánja, és ők olyan jók hozzám, hogy még íróvá is leszek az ő kedvükért. Pedig nem vagyok író! Nehezemre esik, kiürültem, közlékenységem nagyon megcsappant. Pedig sok volna a kérdeznivalóm, sok minden érdekel, de fáradt, fáradt, fáradt vagyok! 78-ik évemben járok. Musilról és Lesznai Annáról is kell még írnom, de mielőtt elkezdem, belepanaszkodom ebbe a könyvbe. Ez az otthon tulajdonképpen nagyon jó. Szép — az öreg Lechner építette. Mindenkinék külön szobája, és nem is túl kicsinyek, van egy pár otthoni bútorom is és a szobámban jól meg is vagyok. De a lakók! Itt pedagógusok vannak kivétel nélkül — igaz, nagyon öregek — de a legtöbbje buta, műveletlen, rosszindulatú. Reggeltől estig pletykálnak és bigottak — az még jó, ha a templomban ülnek. Aztán betegek, csúnyák, sok az elmebajos (öregkori agyérelmeszesedés). Ha az ember kilép a szobájából, csak rossz és szomorú, ami körülveszi. Van egynehány kivétel, illetve van egy-két jóindulatú köztük. De zenét

csak egy élvez, egy volt zenetanár, Korcsák Paula – a fivére, Jenő novellista volt. Ő Bartókig is eljutott – szoktunk néha együtt zenét hallgatni, sajnos ő is nagyon, nagyon beteg. Itt van jó öreg okos Gönczi Jenő, ő jó könyveket olvas és élvezi a jó verset, de 85 éves, és bár jókedélyű, mégis fáradt, és mindig van valami baja. Ő a politikai informátorunk, kitűnően érti – hallgatja az angol rádiót (több nyelven beszél). Jól esett panaszkodni, mert már egy párszor úgy belémharaptak! Nem bocsátják meg nekem, hogy talán egy kevéssel műveltebb vagyok, mint ők. Pedig úgy eltitkolom. Szóval, kedves jó Dezső, ezt el kellett mondanom, hogy rátérhessek okosabb és komolyabb dolgokra, pl. Musilra – *Robert Musilra*.

Tavalyelőtt, mikor bent jártam karácsonykor Kereszturyéknál, ahol közel két hetet szoktam tölteni (ez az egyetlen jó ebben az egyhangú világban, ott belelátok a nagyvilágba, de mit is akarok 78 éves koromban!), kezembe akadt egy vaskos kötet: Robert Musil írásai. Nagyon elcsodálkoztam, és felkiáltottam: hisz én Musilt ismerem! Dezső is csodálkozott és megörült, mert nagyra becsüli és kíváncsi volt rá, mit tudok róla mondani. Nem sokat. Annyit tudok, hogy kiváló irodalomtudós, kritikus, esszéista, arról, hogy költő, szépíró, nem tudok, de valószínűleg az is.

Mikor kb. a 20-as évek elején Bécsben jártam fivéremnél, Balázs Bélánál, egy este elvitt vacsorázni valami étterembe (rendes, szép hely volt), és azt mondta, hogy neki találkozója van ott egy érdekes tehetséges emberrel, Robert Musillal. Akkor hallottam először a nevét, nem olvastam tőle semmit. Nem tudom, osztrák v. nagynémet volt-e, azt ma sem tudom. Az estére viszont nagyon jól emlékszem. Musil már ott volt, amikor odaértünk. Kellemes küsejű, középmagas ember, nagyon okos és szigorú arcú, nem tudom, hány éves lehetett. Középkorú, 40–50 közt, lehet, hogy kevesebb. Herbert (Balázs Béla) akkor a Der Tag nevű osztrák lap munkatársa, kritikusa volt, és arról beszéltek, milyen rossz a lapok kritikai rovata, komoly, őszinte kritikák nem kellenek. Akkor említette, hogy Berlin legnevesebb kritikusa egy Yhering nevű író, és felém fordulva magyarázta, hogy Yeringnek ejtik és hogy egy jelentéktelen, tehetségtelen ember, és láthatólag bosszankodott rajta. Akkor irodalomról, mégpedig Gerhard Hauptmannról beszélgettünk. Ő nem tartotta olyan jó írónak, mint mi, és ő a gyengéit, mi az erősségeit hoztuk fel. Nagyon okosan beszélt. Én végül a Rose Bernd-et említettem, és mondtam, hogy milyen erős drámai magva van, citáltam is belőle, mert nemrég olvastam, ő azt mondta, hogy ez így igaz ugyan, de azért mégsem egész jó dráma, a részletekre nem emlékszem. De aztán elmeséltem neki, hogy otthon, az íróasztalom körül sok író, költő arcképe van, köztük Gerhard Hauptmanné. Egy profilkép, és milyen érdekes, szép a profilja és milyen szép zseniális homloka van, én nagyon érdekesnek találom. Erre kissé felindulva azt mondta: „Aber sehen Sie denn

nicht, er hat den *halben* Kopf eines Genies. Er hat die Stirne, aber nicht den Hinterkopf.”⁶⁰ Mikor hazautaztam, jól megnéztem Gerhard Hauptmann képét, és igazat kellett adnom Musilnak, mert a gyönyörű homlok mögött bizony aránylag szűk, kis koponya volt. Levettem a képet a falról. Hát ennyi emlékem van Musilról, és most örülök, hogy művei (1 vagy 2) vas-kos kötetben jelentek meg. Biztosan nagyon jók és okosak, mert az okosság volt a fő jellegzetesség az arcán. És hogy Dezső nagyra becsüli, az mindennél többet mond.

LEVELEK
LUKÁCSHOZ

1909–1915

Kedves barátom, ezt ujjongva kiáltanám oda magának és sírva-nevetve adnám oda mind a két kezemet, hogy szorítsa meg és... és többet nem beszélnek ha lehetne, ha nem volnék rászorulva arra, hogy ezen a papíron mondjam meg magának azt a mit elhallgatnék, ha kezét foghatnánk. Én is tudtam, hogy fog nekem írni, de valahogyan mégsem hittem benne. Tudja miért nem? Azért mert mondtam magának. A mikor abban a nagy, átlátzó, tiszta kék csendben olyan élesen hallottam magam a mint mondtam, hogy írjon, hihetetlenül durvának találtam, fájd, bántott. Ijedten néztem magára, féltem, hogy megbántottam. Maga el volt merülve, nem látta. Akkor elém is odaálltak nagy kérdések és szertelen nagygyá nőtt minden. Ezer miért?, mit jelent?, Van-e értelme? Ezer nem tudom volt rá a válasz, és úgy fáj, fáj a szívem a mint az „igazat”, a „valót” kereste abban a misztikus, megfélemlítő új érzéschaosban. De nekem mindég fáj a szívem, mindég oldani akarok magamban, mindég keresek valami nagy, hatalmas varázsmondást, a mely egyszerre simává, átlátzóvá, megfoghatóvá tenne bennem mindent. Ugy-e, észrevette, milyen könnyen ijedek meg, milyen „félős” vagyok. Lássa Gyuri én nem szeretek megijedni, félni, nem bírom ki, összefacsarodik a szívem, ha el kell engednem valamit, reszketve nyúlok az újhoz; de lassan, lassan jön egy nagy hullám, a mi magával visz, valami nagy megnyugvás, a mi a fatalizmushoz hasonló és a mi elhomályosítja a kérdéseket. Egy nagy fellelegzés, rábizom magam arra a mi magától jönni fog. Ez inkább lustaság, kicsiség, mint bátorság, de nő vagyok, lány, nem bírom ki sokáig az egyedülletet. A míg kétkedünk, nagyon fáj a szívünk, a míg kérdezünk, mindég egyedül vagyunk. Soha senki még feleletet ilyen belső kérdésre adni nem tudott. Soha még ember lelki közelséget, közösséget nem érzett, ha szivettépő fájdalom vagy öröme volt, de ha megpihenünk, ha elkábulunk, ha elfelejtjük magunkat, akkor érezzük a kart a mely fog, érezzük a simogatást. Lássá, így vagyok én a kérdésekkel, a kérdéseivel. A míg elevenek, addig éles ríkítóan érzem, értem őket, felelni rá nem tudok. Fájnak. A mikor megfogódtam bennük, magukra vesznek, visznek magukkal odáig, hogy megszokom a csukott ajtókat és minden „van-e értelme?” kérdésre azt felelem, hogy van mindennek értelme, a mi már volt, a mi mint gondolat v. érzés kezd bennünk lenni és a mit el nem kerülhetünk, hogy legyen. Van értelme, hogy kezét fogjunk, hogy elszakadjunk, hisz itten ugy-e, reális „értelem”-ről nincs szó. Hisz abban a percben, mikor kérdezzük magunktól, már megvan, már él, hát van értelme. Vagy semminek nincs értelme, mindegy! Lássá Gyuri maga nagy jót tett velem. Maga

akarja tudni, hogy én ki vagyok, látni akar, és megengedi, hogy én is lásam. Nem is hiszi, milyen realitás érzést ad ez nekem, minden „megközelíthetetlenség” dacára. Ha én magát meglátom, a maga „örök egyedülvalóságában” és maga onnan néz engem, szemével „belém kapaszkodik”, akkor érzem, hogy élek, látok, van valami. Van egy barátom a ki akarja, hogy legyenek, mert látni akar és magát megláttatni, ez valami a mi ujjongással tölt el. Olyan erősnek és hasznosnak érzem magam (olyan borzasztóan, olyan vígasztalhatatlanul haszontalannak éreztem magam) és az én alapjában nagyon vidám, „lebensbejahend”,¹ élvezni vágyó és tudó, élni akaró énem most ünnepel. Mindég emberek csinálják az ünnepeimet, azzal hogy életet, nagy sok életet váltanak ki belőlem. Maga sokat akar tudni az én életemből! Annyit fogok magának belőle adni, mutatni, a mennyit csak látni tud. És én akarok és fogok a maga álarca, a maszkja mögé látni, fog sikerülni kiolvasni a maga életét, a mennyire azt maga akarja! Nem írok egyelőre még „Magáról” és mit láttam magában olvasás közben, mert még nem vagyok kész, de azért mertem olyan szerénytelen határozottsággal ideírni (a hangom talán mégsem lenne olyan nagyon határozott) azt hogy „fogom” „akarom” mert olyan sokat (azért egyet és fokozatosat) láttam és éreztem már. Lehet, hogy „én” és nem „Maga” volt az. Az szomorú volna és maga mellett tanuskodnék. Ez a levél csak válasz (még csak nem is nagyon az) a levelére. Az első levelem, a mit magának „barátomnak” írok, de a mi még tulajdonképpen nem is levél. Olyan nehezen megyek keresztül mindenben a mi „első”.

Kérem, küldje meg nekem a „George” cikket.² A Nyugat azt a számát valakinek odaadhattam és szerencsésen nem kaptam vissza. Kassner megvan.³ Tudja, hogy én a George kötetben, majdnem mind ugyanazokat a helyeket jelöltem volna meg?

És most Isten vele! Meleg szíves üdvözléssel:

Hilda

2.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909.) II. 17.

Ne haragudjon, Gyuri, hogy olyan nagyon sietek megint a válasszal. (Bocsánatot kérek, mert elrablom az idejét; egy levél az majdnem olyan, mint egy együtt eltöltött délután vagy est, sok időt vesz igénybe és nem mindég esik jól. „A hogy eltalálja az ember”) Itt ültem egy dívány sarkában és bámultam a levegőbe. A mai estét levél írásnak szántam, sok embernek kell válaszolnom. és megírtam gondolatban sok levelet, de valahogyan azt éreztem a vé-

gén, hogy mind magának szól. Aztán elolvastam újból a levelét és tényleg úgy volt. Úgy éreztem, hogy levele első elolvasásakor támadt ezer érzésem és gondolatom, most megformálódott levélnek éreztem, és én azt szét akartam osztogatni. De azoknak máshoz nincsen köze, más nem érezné a kapcsot és azért nekem bocsánatot kell kérni a bőbeszédűségemért, de nekem magával kell beszélnem, mert magával tudok, merek (ha nem is mindent még és egészen) beszélni. Maga engem látni akar, és én lázasan kapaszkodom ebbe, hátha sikerül, a mi még sohasem sikerült, hátha megtudom magam mutatni, hátha tényleg és *igazán tud* engem *látni*. Hiszen megírtam már magának, hogy életet ad nekem az és érzem, hogy a földön járok, igen, „támaszom”, ha valaki néz és tudni akar. Ezer érzés és gondolat kél azoknak a szemeknek nyomán, a kik néznek. Drágaságkereskedő, és én megmutathatom legszebb gyöngyeimet! És ha fel tudja őket ismerni, ha ért hozzá! Milyen óriási, milyen kimondhatatlan gazdagság és érték mindkettőnek. Gyuri, ez a bizonyos „semmit sem produkáló, meddő szeretet”, az egy egész világ. Egy kész, kerek, önmagában teljes valami a mihez már nem fér semmi kicsi a mi csak addig meddő a míg fel nem ismerték. De hisz annak a világnak is csak kell virág, szellő, tavaszi eső és néha még király is. És tudni, érezni, hogy én lehetek: virág, szellő, tavaszi eső és néha még király is, ez nem életérték?, nem a legtisztább, v. mondjuk, legmegtisztultabb életérték? Ugy-e ez nagyon asszonyos volt? De nem tehetek róla, higgye el ez a legszebb és a legtisztább az asszonyban. Ez az egyetlen útja, hogy gazdagnak, produktívnak, hatalmasnak érezze magát. Az asszony nem állhat egyedül! Ezt mi tételnek állítottuk fel. Nem azért, mert ő saját magától soha szabadulni nem tud, mert ő nem lehet, mint egy férfi, csak agyvelő, gondolkodó, intenzív, önmagát és minden testiséget elfelejtő, munkában élő valaki, szem, fül és kéz, mert minden a mit csinál, él és dolgozik ezer misztikus szállal van minden idegéhez, minden érzékéhez kötve, mert ő mindig egész önmagával csinál mindent, látja, érzi magát. Az asszony egész magát adja már, (öntudatlanul) a mikor a férfi még csak lát, hall. Látta ezért „női” fatalizmus az enyém és „férfi” fatalizmus a magáé. A férfinak ezer lehetősége van még mikor az asszony előtt már csak egy út van nyitva; és a férfi előtt ezer kapu nyílhatik, ha döngeti (és ő döngetheti), az asszony előtt az utolsó is becsapódhatik végleg, ha egy percre lecsukja a szemét. És melyik asszony bírja ki végig nyitott szemmel? Látta ezért különböznek a mi „értelem” kérdéseink. De Gyuri, én értem magát, akár mennyire különböznek, és akár mennyire „nő” vagyok (ez már magában véve oly szomorú dolog, hogy képesít a megértésre). Döngettem már én is kaput és bámultam már égő szemmel „ismeretlen” „megfejtethetlen” dolgokat. Hisz bizonyos fokig „semmin sem csodálkozom”, bizonyos fokon túl mindenben. Nagy misztérium volt körülöttem minden és én elszorult szívvel állottam...

egyedül, borzasztó egyedül. Mindenütt falnak mentem, mindenütt bele-
ütöttem valamibe. Azt hittem ha borzasztó félelmemben kiáltok, nem
hallja meg senki, és az az érzésem volt, hogy ilyen egyedül, hangtalanul
kiáltozókkal van tele a világ. És ez így is van, tudom és érzem most is.
De ennek a dolognak az élet kellett elvennem (még most is koptatom a
hegyét), mert fájó, mérges volt, annyira, hogy nem bírtam ki. Nekem ez
életet nem adott, mert kétségbeestem (nem szabadna egész multban be-
szélnem) mert teljesen lehanyatlott a kezem. Nem bírok erről tovább
írni. De még sokat fog erről megtudni. Tudom, hogy az ember legrejtettebb,
legfinomabb énjét nem a feleletei, de a kérdései teszik, ezért mélyebbek a
férfiak az asszonyoknál. Asszonyok nem tudnak úgy kérdezni mint férfiak,
nincs is annyi kérdésük, és talán le kellene szokniuk minden „kérdésről”
és kétségről, hogy igazán asszonyokká váljanak és emberekké. — Milyen
szomorú dolgok ezek!

Jaj, Gyuri mennyit, de mennyit firkáltam magának! Ne haragudjon!
Végül megmondom, hogy még sokkal többet, rengeteget tudnék magá-
nak mondani. Nem tudom miért tudok magával úgy beszélni, mint még
férfival talán nem is tudtam. (Talán még Herberttel) És hogy lelkiismeret-
furdalásaim ne legyenek, hát nem fogom mindjárt elküldeni ezt a levelet,
csak néhány nap múlva. Köszönöm George-t. Írjon Berlinről, és sok „mi-
lyen?”, „mi?”-re választ, jó? Az Isten áldja meg. Sok meleg gondolattal

Hilda

3.

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. III. 7.

Vasárnap reggel, olyan igazi „Sonntagsmorgen” hangulatban! Olvasni ül-
tem le tulajdonképpen, de nem bírok. Olyan szép napsütés, olyan friss már-
ciusi hó („márciusi hó”! milyen gyönyörű szó nem? Megmosdottam tegnap
benne, azt tartják, attól megszépül az ember, és én szeretem az ilyesféle ba-
bonákat. Ez az egyetlen szépítő szerem.) fekszik odakinn, és úgy ragyog
csillog odakinn, hogy nekem is folyton nevetnem, ugrálnom kell, nem bírok
mással foglalkozni, mint élő magammal. A mi most igazán egy kicsit egyér-
telmű azzal, hogy magának írjak.

Utolsó levele mindegyiknél szomorúbb volt. Olyan volt, hogy lehanyat-
lott tőle a kezem, és valami nagy resignáció szállt meg. Leültem és bámultam
magam elé. Írni akartam, de éreztem, hogy olyan halálosan szomorú lesz
minden szavam, olyan messziről fog csengeni, talán néma is lesz, hogy nem
tettem. Félttem, hogy meg fog döbbedni, hogy annyira átment rajtam egész

súlyával minden szava. Ma nevezhetek, hát írhatok is. Én a mosolyommal akarok formát adni mindennek a mit magának mondok. Magának kell az. És a maga nagy szomorúsága meg is tanított mosolyogni. (Úgy játszadoznak a napfoltok a papíron, azokat kergetem) Úgy érzem Gyuri (ne haragudjék rám ezért) mintha én magát közelebből látnám, mint maga engem; mintha jobban „tudnám” magát mint maga engem. Ezt valahogyan magyaráznom kellene, mert talán csak bizonyos dolgokra vonatkozik, de olyan nehéz itt magyarázni. Hogy is mondjam csak el, a mit olyan furcsán érzek. Talán azért gondolom és érzem ezt, mert valahogyan el vagyok készülve mindenre a mit mond. Nem hogy tudnám mit fog mondani! Nem! nem tudok semmit, minden új és mégis! Ez az előre megértés, ez olyan furcsa! Nem tudom még mit fog mondani és úgy veszem kezembe levelét, mint valami rég várt jó ismerőst. És az a szomorúság v. öröm a mi elfog olvasása közben v. olvasása után, az nem az a mit a meglepetés okoz, hanem valami mindég meglevő örök, nagy valami, a min nem csodálkozhatom, ha most látom is először, mert valami meglevő, a mi mindég volt, és talán mindég lesz. Nem tudom érzi-e, hogy mit akarok mondani. Oly ügyetlenül mondom, de hisz ez olyan a mit tulajdonképpen mondani nem is lehet. Csak magának merem mondani, mert maga az ilyet tudja érteni. Maga nagyon rokon lehet valami csillaggal és én is, és ebben van talán a mi közösségünk. Hiszen én tudom Gyuri, hogy az emberek hozzáférhetetlenek, hogy a lelkek olyan messzi van egymástól mint a csillagok, csak távoli fényük jut el egymáshoz, tudom, hogy az emberek szigetek, körülvéve sötét, nagy tengerekkel és úgy néznek át egymáshoz vágyva egymás után és soha el nem jutva egymáshoz. Tudom Gyuri hogy a nagy lelki közösségek lehetőségei távol vannak, de én úgy érzem, hogy a nagy megértések és meglátások talán az egyetlen közösségek a mik létezhetnek. Én nem tudom, miért, de én talán nem is hittem más közösségekben. Tudom hogy minden ember egyedül van a lelkével, és lelkének legnagyobb kincsei talán sohasem jutnak felszínre. De ezt tudni! Ezt érezni, megérezni a rejtett dolgokat: az megértés, közösség. Mikor aztán jött a maga szomorú vallomása; a félelem, hogy engem messze talál ragadni „az úton”, elhitetve velem, hogy egy úton járunk, akkor úgy szerettem volna megfogni a kezét és meg mondani magának, hogy ne féljen, Gyuri, engem nem lehet megcsalni, mert hisz én nem akarok semmi mást, mint azt hogy lásson, és én magát; én élni akarok. Itt nem lehet hazugság mert én *érezem*, hogy mi két külön csillag vagyunk, hogy két lélek egy csillagban nem is lehet, de a ragyogását látni akarom, Kell hogy lássák a fényét a csillagnak, hogy csillag lehessen.

Nem, nem tudok most írni. Nem tudom megmondani, mit akarok, nem lehet azt megmondani a mit akarok. Lásza, Gyuri, hogy végződik a vasárnap reggel! Mindég úgy nekiindulok és a végén látom milyen tehetetlen

vagyok. Játszani szerettem volna a napfoltokkal a papíron, vagy valami egyszerű népdalt leírni. De azt sem tudok. Most a legjobb volna, ha a nyakába borulhatnék és szép csendesen és *mosólyogva* kisíráhatnám magam.

Hilda

4.

[Boríték nélkül]

Szeged, 1909. III. 16.

Ez a levél pedig megint magáról akart szólni. De magamról fogok beszélni, ha tudok. A legszívesebben mesélnék, de azt papíron alig tudok, nekem az az érzésem, mintha a mese lényege a hanglejtésben állna, abban a bizonyos sokat sejtető hangsúlyban a mellyel a „hol volt, hol nem volt”-ot kimondjuk, nem leírjuk. A mese csak akkor szép, ha mondják. No de nem ezt akartam én írni. Ez a levél szörnyű primitív lesz, olyan, mint én, olyan lazán kellene végre írnom, hogy láthasson, kibonthasson. Bevallok magának valamit Gyuri. A mikor én azt írtam magának, hogy én magát jobban látom, tudom, éreztem is a mit írtam, és mégis a lelkem legmélyén vártam, reméltem, hogy ne úgy legyen, hogy maga megcáfoljon. De ez nagyon titkos érzés volt és csak a maga levelével váltódott ki egy kicsit, és még most is olyan bizonytalan, hogy csak magának mondhatom meg. Én egy kicsit nem értettem, hogy miért is nem lát, nem tud maga engem, hiszen én megmutattam magam. Aztán eszembe jutott, hogy másképen kell magam mutatnom, úgy a hogy azt a férfiak is megérthetik. Láss Gyuri, a hogyan én magát nézem, a hogyan hallgatom az talán én vagyok. Én nekem valaki úgy el tudja foglalni a lelkemet, hogy én valahogyan egészen eltűnök és csak a másinak lelke él bennem. Az enyém csak a nagy látásom, megértésem marad, és lelkemnek csak szemei maradnak, és lelkem járása testem járásával, lelkem hangjának a csengése valódi hangomnak csengésével szorosan össze van talán forrva. Én egy más lelkét úgy tudom érezni mint a magamét, nem csak élő ember lelkét (és azért hittem, hogy jó színész nő lenne belőlem), hanem minden művész alkotta emberét is és az életből felém éppen annyi meseszerűség árad, mint a meséből, regényből élet. Hát miért nem lát engem, mikor úgy szeretném, kívánnám, akarom! Láss én néha azt éreztem, mintha én volnék az az örvénylő tenger, a mely a maga lélek szigetét körülvenné. De én most úgy beszélek mintha le akarnám tagadni a lelkemet, pedig él bennem és éppen olyan izolált mint másé. És talán igazán én vagyok az oka, hogy eddig nem látott úgy a hogy nekem vágyam volt és magának is; talán túlságosan csak viszhangja, megértője voltam a maga lelkének. Tudja Gyuri én ki vagyok? Egy lány a kiből a szeretet utáni

vágy olyan nagy, hogy felemészti magát benne, a ki annyira vágyik szeretni és szeretve lenni, hogy életelemét teszi, hogy csodavirággként keres valami országot, a hol ez az égető valami kiáradhat és a nagy szomjusága csillapulhat. Egy belülről örökké síró-nevető, vágyban élő ember, a kinek ok nélkül keservei, gyönyörei vannak, a ki akar valamit és nem tudja mit, a ki keres utat, a hol kiadhassa magát, mert mindég láthatatlan falakba ütdök, és a legimproduktívabb teremtés a nap alatt. Ez a legszörnyűbb! Néha úgy érzem magam mint a ki a saját kincseibe belefullad és nagy keservemben kiáltani sem tudok. Az egyetlen hasznos (értem, kifele ható, produktív) érzésem, részem, még a megértésem, az meg embereket is csinálhat. De mintha ezt maga már mind tudná. Szeretnék magával beszélni és akkor sok mindent mesélnék még. Nem érzi maga egy néhány mondatból, mintha én egy stílus megtestesülése lennék, vagy legalább úgy adom magam néha? Ez nevetve jutott eszembe. Szeszély!

Ne haragudjon, hogy oly soká feleltem a maga szép, jó levelére, de előbb mindég a könyveket akartam expedálni és csak most jutok hozzá.

Szerettem volna csupa George és Rilke idézetekből egy levelet írni magának, abban talán egészen benne lettem volna. Áprilisban feljövök Pestre (Herbert darabjához),¹ úgy örülök már magának. Fényképem sajnos nincs jó. Egy 3 év előtti párizsi megjárja, ill. akkor jó volt, most már nem én vagyok. Nem tudnak fotografálni. Pesten majd megpróbálok.

Köszönöm a könyveket, élmény volt mindakettő. Maga kedves, kedves jó Gyuri!

Nagyon sokszor, nagyon melegen üdvözli

Hilda

Írjon hamar!!

5.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909. IV. 1.)

A napokban hosszú, hosszú levél fog jönni. Most nem bírok írni. Nagyon bánt, hogy oly soká megvárattam, de igazán nem tehetek róla. Soha sincs elég időm, hogy magának úgy írjak a hogy szeretnék. Mert ahhoz írás előtt és írás után sok-sok idő kell, hogy az olyan levél legyen a milyennek lenni kell és én most nagyon nyugtalan vagyok. Nyugtalan, türelmetlen gyerek. Bolondul örülök a tavasznak, de mindég elszorul a szívem. Hiányzott legalább a levelem? Mit gondolt? Jaj! kinn írok az erkélyen nagy szélben ép most kapta el a levelet és nézze hogy összemalacoztam a mint elfogtam a székevényt.

Isten vele, Gyuri. Menjen ki messze, messze sétálni az erdőbe és hogyha rügyező fákat lát, die wie aufgeblasene Backen sind¹ és minden olyan mint rakoncátlan nevető kis angyalok akkor rám gondoljon, velem sétáljon.

Hilda

6.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. IV. 3.

Minden vasárnap reggelem a magáé Gyuri, még akkor is ha nem írok és minden napnak sok órája a magáé, ha elgondolkodom és messze kinézek, a mikor mondani szeretnék valamit. Akkor nagyon vágyódom maga után.

Csúnya, hideg, erős téli reggel a mai, nekem úgy fáj a szívem és legjobban szeretnék tétlenül magam elé bámulni, magamat védtelenül átengedni annak a szomorú, sötét, síró hangulatnak a mi rámborul valahányszor a szél kopasz, vizes ágakat ráz meg a melyek mintha kegyelemért könyörögnének, úgy merednek fel. Minden olyan kegyetlen ilyenkor és az ember saját magát olyan hidegvérrel kínozza.

Nem bírok most nevetni, pedig szeretnék és kellene.

Gyuri mondja miért vagyok ma elfogult magával szemben? Miért nem tudok beszélni, pedig úgy hullámszik bennem sok minden a mit meg kellene mondani? Miért érzem magam egyszerre sötétben a ki eddig legalább azt gondoltam, hogy világosan látok?

Utolsó levelének utolsó néhány sora! Megbántottam magát, hogy úgy érzem, mintha hazugság lenne az utolsó levelem? Istenem, ki beszél felelési kényszerről! Én magának 20 levelet is írnék napjában, én mindég magával beszélgetek, nekem *kell* magának írni és *kell*, hogy várja a leveleimet és hiányozzanak magának. Úgy szeretném, ha tudná, ki vagyok, ha látna, ha tudna mindent, mindent az életemből. Velem különben mindég csak egy valami történik ezer változatban. Emberek jönnek és jelentenek nekem sokat és aztán eltűnnek és fáj a szívem; vagy ujjongok és vágyódom. De hisz ezt is tudja már maga! Istenem, oly türelmetlen vagyok. A legjobban szeretnék most mindenféle jegyeket, jeleket ide firkálni látszólagos értelem nélkül, maga abból szebbet, többet olvashatna, mert ha én most belekezek magának mesélni, holnapig írhatnék. Ma azt álmodtam, hogy egy nagyon szép tavaszi estén, a mikor minden olyan átlátszó, kristályos volt, hogy csegett-bongott minden, bejöttem magához a szobájába. Ott ült az íróasztala előtt és dolgozott. Odajöttem az íróasztalhoz és kértem, hogy menjünk sétálni. Magán az a bizonyos maszk volt, rám nézett komolyan hidegen és

rázta a fejét: nem jön. Erre én megfogtam a tollát és ki akartam csavarni a kezéből, maga nagyon erősen fogta, nem birtam. Akkor viaskodni kezdtünk, erősen összeszorított ajkakkal. Hiába volt minden! Nem birtam a tollat kivenni és maga továbbra is sápadt, hideg maradt, és dolgozott, én meg keservesen zokogva borultam a földre és még most is sírok, „ha meg nem haltam”. Írjon hamar, hamar, hamar. Nem tudom, de talán nagy bajok vannak belül. Félek!! Ezer üdvözlét

Hildától

7.

[Boríték nélkül]

Szeged, 1909. IV. 7.

Kedves, kedves barátom,
Köszönöm, hogy megfejtette az álmodat! És ha majd nyugtalan, szomorú álmok nem környékeznek akkor hamarabb kap formát minden a mi eddig olyan nyugtalanító volt. Nem fogok, nem akarok többé sírni és álmodni, mert még jobban a levegőbe kap és szertefoszlat mindent, a mi még nem kész, még keletkezőben van. Sírni csak kész dolgokon szabad, álmodni csak akkor, ha késszé, egésszé álmodunk valamit, vagy a mikor még nincs semmi. Lehet, hogy minden kész van mindég, hogy kezdet és vég egy, és sírni mindég lehet, nem tudom. De az én szomorúságom az nem csak a magam szomorúsága, az a minden ember és dolgok szomorúsága, valami a mi mindenben van és mindenből kisugárzik és a mi énbőlöm úgy tör fel, mint az ujjongó nevetésem. Én érzem a szomorúságot, mint egy részemet, mint egy velemszületett (és minden emberrel, ha tudatosan felszínre nem is jut) magammal hozott részét a lelkemnek. Azért ne sajnáljon Gyuri, az Istenért, ne. Én a sajnálást mindég olyan holt dolognak éreztem, egy temetés utáni hangulat. A hol emberek élő, meleg érzelmekkel tartoznak egymásnak, a hol jelen van, akármilyen fájó, kínzó, ott nem szabad, nem lehet sajnálni. A sajnálát, az a minden dolgok vége után jöhet csak, az a befejezések befejezése. Én úgy érzem legalább, és azért fogja meg a kezem, Gyuri, simogasson, de ne sajnáljon, ne. Nem tehetek róla! de én bennem olyan fojtó érzést kelt a sajnálát, valami közönyt érzek ki belőle. Pedig maga együtt érez velem, Gyuri, lát engem, hisz érzem és írta és nem a közönyétől félek, valami mástól, a mit megmondok most, ha ki tudom majd ugyan magam fejezni. Ugy-e Gyuri, maga nagyon nagy felelősséget érez az emberekkel szemben, ha valamiféle viszonyban van velük? Én tudom, érzem ezt mindég magamban is (talán azért vannak állandóan lelkiismeretfurdalásaim) és magánál is érzem. Maga nem akar semmit sem rögzíteni, mert olyan hihetetlen intenzíven érzi, a minden dolgok muló, ephemère¹ voltát, és mert ezért bi-

zalmatlan minden iránt (magában és másban) a mi megállani látszik és azért sietteti a dolgokat. Maga mindég gyorsabban megy, mint mások és azért nem akarja felkapni a pillanatot, a másik pillanatát, mert talán hamarabb kellene elejtenie a másiknál és az visszaesne rá. És mert mindennel szemben olyan sokféle érzéssel állunk, (mindnyájan) nem akarja felhasználni, élni az épen előtérbe nyomulót, mert hisz a következő pillanatban már elhomályosul. És most izgatott kéresképpen tör ki belőlem, hogy ne kímélje annyira az embereket! Ne, mert azok magától veszik el percenként az életet a helyett, hogy magának adnák. De nem, nem, rosszul fejeztem ki magam, félek, hogy nem úgy fogja majd érteni, a hogy gondolom. Én mindég a meséjére és minden dolgára gondolok. Gyönyörű szépek! A meséből mindent értek, hisz az volt az álomfejtés.² És úgy látom magát, hogy mikor másnak illattól, mámortól, lélettől lecsukódnak a szemei (ha csak egy pillanatra is), a magái tágra nyílnak és úgy érzi a nehéz öntudatlan mámoros életet elmenni maga előtt. Nem csukja le a szemeit soha, azért, mert érzi, hogy egy pillanat múlva fel kell nyitni őket mindenkinek, de a maga pillanata rövidebb a mindenki más pillanatánál és nagy fájdalmat okoz vele másnak. Úgy-e, nagyon nehéz a mások fájdalma! Látta, ez az érzésem 16 éves koromban jött és azóta mindég érzem. És haragszom magamra, hogy annyira érzem. De magánál az más, magát csak a saját könnyei vihetik előbbre és magánál gát minden fájdalom, a hol meg kell állni. És magának meg kell állni, mert maga sajnál. Ne kímélje az asszonyokat és ne sajnálja őket, mert avval mintha kicsinyitené az értéküket, mert mi nem azért vagyunk itt, hogy akadályok legyünk, hanem lépcsőfokok, a min maguk emelkednek. Ezek olyan homályos érzéseim nekem, a miket el próbáltam magának mondani, nem felelnek meg semmi kész formának belül. Olyan, mintha a naplómát írnám. Tavaly ilyenkor nekem is szép, vágyó tavaszom volt. És akkor ha öntudatlan is (mert maga váltotta ki belőlem), éreztem a véget az érzésekben, viszonyokban. A szerelmes levelekre nem mertem hasonlóan válaszolni, pedig szerettem volna. De egy levelet kaptam a melyet elolvasva legyőzhetetlen vágy fogott el egy forró, szenvedélyes szerelmes levelet írni, mert hisz éreztem akkor, hogy remeg bennem minden. És írtam, írtam, átengedtem magam egészen valami, talán inkább kívánt, mint érzett (akkor ezt nem láttam) forró erős érzésnek. És mikor a végére értem a levélnek megdöbben-tem. Villámgyorsan ment át a lelkemen az érzés, hogy ez nem igaz. A levél végeztével mintha már csak fele lett volna meg az érzésanyag; az élés erejével hatott rám az írás és lecsendesedtem, félig kihültem. Akkor aztán odairam a végére, hogy igaz mind a mit írtam és mégse higlglyen belőle semmit, egy szót sem, mert különben egy percig sem leszek nyugodt, mert úgy fogom magamon érezni, mint egy szörnyű hazugság súlyát. Pedig nem gondolom most hazugságnak, hisz elküldöm a levelet. És én fogok még neki

(azt írtam akkor) még sok szép, forró levelet írni, de hinni nem szabad őket csak pillanatig, a meddig egy ölelés tart és aztán vége. Ő nem tudta mit akarok, nem értette, és várta a hűségesküket és hogy a levelekben hinni lehessen. Várta a következő levelet a mely végre igaz lesz, és én nekem nem volt meg a bátorságom a kívánt várt levelet megírni, nem tudtam érzelmeimet úgy oda állítani, mint elmozdíthatatlan fatuskókat. És soha többet nem írtam, pedig nagyon szerettem őt! Valami felelősség érzet fogott el. És hiába volt minden kín és szenvedésem, nem tudtam ellene semmit! Mert az érzelmeket csak élni lehet és nem elmondani! Mert egy csók sokkal kevesebbre kötelez, mint egy szerelmes levél, és így igazabb. Mert egy levél akár milyen forró, mindegyiknek külön élmény, nincs meg benne az együttátélés harmóniája, igazsága. Én már régen tovább vagyok, mikor a másik megkapja a levelet és azért találok én minden levelemet, ha átolvasom elküldés előtt olyan butának, esetlennek és egy kicsit nem igaznak. És azért bizonytalan minden levelezés, és azért vannak benne félreértések és nyugtalan sejtések. Nincs meg bennük a pillanat igazsága. És azért írunk mi egymásnak szomorú leveleket most. Mert mi levelekben sokkal tovább jutottunk, mint mikor együtt voltunk és egy olyan nagy érzésszlop van most közöttünk a minek helyet, nevet nem tudunk adni. „Vértelen melegség van még csak közöttünk, my dear, sötétben vagyunk csak közel egymáshoz”, mondja maga és ez oly nagy ok a szomorúságra. De ne gondolja, hogy én átszomorkodom a mi egész szép viszonyunkat. Az egész mostani sírásom azért volt mert éreztem, hogy valamibe bele kellene nyugodni, és nem tudok, nem akarok; látni kell ott a hol én már leakartam csukni a szememet. És most jön a mindennek alapja: nő vagyok, lustább vagyok, mint ti férfiak, kevésbé törekszem mindennek a tisztázására, a bizonytalan a tér a melyen a legkönnyebben mozgunk. Mert mi olyan hamar belefáradunk abba, ha nem adhatjuk magunkat!

Gyuri, Gyuri, miket fecsegek én itt magának! És maga milyen jó, türelmes, hogy végighallgat, pedig annyi dolga van. Lásza ilyen bőbeszédűek leszünk, ha valaki meleg szívének egy kis részébe befogad és így visszaélünk a szólásszabadsággal. De ha nekem egyszer valami eszembe jutott, akkor úgy kergetőznek a gondoltak (gondolatoknak nem merem őket nevezni) a fejemben.

Eszembe jutott, hogy az a szenvedő, vágytól égő szemű barna lány, a kit egy szép erős pásztor elvitt Midás királytól, nem fogja elbírní az életét, ha felébred majd a mámból és ha a pásztor csókjai majd már halványak és gyöngék lesznek neki. És meg fog undorodni az életétől, a mely most épen úgy egyoldalú, mint Midás király mellett volt, és el fog menni, meg fogja keresni Midás királyt a ki holt lesz már és ott mellette fog meghalni.

Ugy-e nagy csacsi vagyok? Írjon egy mesét a lányról, olyan szépet lehetne. Írja meg, mit dolgozik. Én a Halálesztétikát fordítom,³ nem tudom ugyan, de Herbert ragaszkodik hozzá. Olyan boldog vagyok a fiúkkal. Nagyon szeretem magát,

Hilda

8.

Budapest

Nagy János utca 15.

Szeged. 1909. IV. 18.

Kedves, kedves Gyuri,

Megint keresztetkértem egymást leveleink, és most várjuk mindketten a másik levelét, úgy-e?

Most jöttem haza összhangzattan óráról, a hol König Péter¹ úgy össze-, „motivumozta” és össze-, „phrasisozta” a fejemet, hogy csak úgy zúg. Nem furcsa, hogy annyi zenét tanulok? Mert lássa nincs hozzá tehetségem. Oly régóta tanulok már zongorázni és nem tudok rendesen, most az összhangzattannal is kínlódom, azt hiszem kevés eredménnyel. Szerencsétlen szenvedélyem a zene, mert annyira, de annyira szeretem. Akkor vagyok a legszébb belül, ha szép zenét hallok. Mindent, minden fájót, minden nevetőt felkavar bennem a hang. Meg sem tudnám mondani, mi megy bennem végbe zene hallatára csak érzem, valami nagy, jó. És maga? Hat magára a zene?

De hogy én itt erről fecsegek! De hát az óra hatása alatt még nagyon elfoglalt. Tudja, Gyuri, olyan furcsa nekem így analizálni a zenedolgozatokat, benézni a muzikusok vegykonyhájába, bontani azt, a mi mint egész, széjjel-bonthatatlannak látszó, hat, valahogy úgy, mintha nem is ezen a földön jött volna létre, v. mint valami gyönyörű természeti tünemény. Eleinte szinte attól féltem, hogy ha majd „ismerni, tudni” fogok, nem fogom magam úgy átadni tudni azoknak az ismeretlen erőknek. De nincs így hál’ Istennek! (Erre igazán felsóhajtottam.)

Mindég a végén jövök rá, hogy egész mást akarok írni. Jaj, de tökéletlen dolog egy ilyen levél. Mindennek pedig maga az oka, Gyuri, egy kicsit haragszom is magára (de csak egy ici-picit). Lássa mikor megkaptam az utolsó levelét, valami véghetetlen nagy melegség fogott el. Levelével a kezemben jártam majdnem egész nap, mintha a kezét fogtam volna. És szerettem volna magának sok nagyon gyöngédet, nagyon jót mondani, nagyon melegen írni, valahogy másképpen, mint eddig... és nem mertem (ez talán nem az igazi szó, de nem tudom jobbat. (Nem tudom talán megmagyarázni miért. Az egyik kezével magához húz, a másikkal visszalök (és akkor én olyan borzasztóan szégyeltem magam.) Alig várom már, hogy feljöv-

jek Pestre. 30-án reggel jövök, majd még megírom különben és sajnos csak 3 napig maradok. Éppen 3 séta. Itt olyan tavasz van, Gyuri, olyan tavasz!

Hildája

9.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909.) IV. 21.

Sietnem kell nagyon, csak néhány sorra érek rá, de kell, hogy minél előbb kapja meg ezt a levelet. Este megint fogok írni, de azt persze csak holnap adhatom fel. Még nem tudom mit írok, hogy gombolyítsam ki azokat a kuszált érzésszálakat a melyek most behálózna és elfojtja a lélegzetemet. Csak egy valamit érzek tisztán, hogy kell, hogy rögtön kapjon választ levelére, hogy kell, hogy írást kapjon tőlem – magam miatt – mert mélyen és igazán van közöm magához, érzem, és maga miatt, mert nem tud beszélni most hozzám.

Fáj, hogy olyan levelet írtam, és fáj a maga levele nagyon, mert hiszen én csak formát szerettem volna találni annak, amit mondani szerettem volna, és mert nem találtam, hát megmerevedtem és fecsegttem. Én nem éreztem egy pillanatig sem, hogy maga megy – itt még nem lehetünk – mindenben közeledés volt. De én egy percre megálltam, mert nem tudtam eddig, hogy maguk férfiak állnak, mindég csak egy helyben állnak, legfeljebb csak néznek felénk és *mi* megyünk és olyan nagy utat kell megtennünk. A maguké a büszkeség a gőg, úgy látszik, a mit nálunk annak neveznek az egy kis szemérem, de a mit meg kell látni és kímélni kell, mert különben csúnyák leszünk. Én bennem még minden magát hallja és magának beszél.

Hilda

10.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909.) IV. 21. este

Úgy érzem, mintha megint fátyol borult volna rám, a mi eltakar maga elől. Mintha bujósdit játszanánk, úgy tűnik elő és aztán megint el az alakunk, arcunk. De furcsa, hogy én mindég érzem, megsúgja valami, legalább úgy rémlik, hogy maga hová bujt. Ugy-e, látott már kis gyerekeket bujósdit játszani? Hihetetlen naiv, meghatóan primitív, hogy hol választják a búvó

helyeket, mindenki látja őket, csak a kereső nem. Ő jobbra, balra fut, mérges, elkeseredik és bosszúsán, egy kis gyűlölettel az elbűjt iránt abba akarja hagyni a játékot; akkor megszólal a sarokból egy hang, jelentkezik az elbűjt, mert ő meg türelmetlen már, hogy nem találták meg, bántja is, mert hisz azért bujt el, hogy a rejtekhelyéről húzzák elő. És mikor nagy nevetés és fellélegzés közben egymásra akadnak, akkor mintha több közülük volna egymáshoz, valami közös, ki nem mondott titkuk. Ezeregyéjen keresztül szeretnék magának mesélni; néha rám fogják, hogy játékos nő vagyok; néha belehelyezek mindent egy mesevilágba, tarka, röpködő pillangókká teszek mindent... akkor, ha nagyon fáj a szónak valódi értelme, ha mesével, halált, befejezést remélek kikerülni, ha mesével jóvá tehetek valamit. Magam sem tudom, mit! Olyan zavarosan beszélek ma, nem tudom megtalálni az érzéseimnek megfelelő szavakat. Pedig valami nagyon komolyat, mélységesen komolyat kellene mondanom. Például azt, hogy én már előbb hallottam a maga gyöngéd, hívogató, elhallgatott szavait, mielőtt azt a néhány sort írtam volna és talán azért írtam őket. Nem félek magától, sem a maga eltaszító ölelésétől, mert ez az országúton lévő ember legmélyebb jele, és én értem őket, mélyen, igazán, bennem is van belőlük valami. Magához nekem igen van közöm, mert egy úton járunk (talán nem ugyanúgy) és én még nem értem el magához, és lássa, elmenésről, elmehetésről csak akkor lehet szó. Végig nem játszott melódiák hangjai egész életén keresztül kísérik az embert. Mindég ott marad a be nem fejezettnek keserű íze, várása valami végakkordnak. Pedig az ember szabadon, emelt fővel menjen tovább, ne a hátán az elmulasztott lehetőségek terhével és a visszanézés vágyával. Nem, nem, nem! Lássa, a zenéhez nekem tényleg nincs közöm! Ezt először merem így megmondani, érezni magamban. Nincs közöm hozzá, mert akármilyen kétségbeesetten kapaszkodom is beléje, bármennyire is elemi erővel hat rám, fal marad a melyen túl egy birodalom kezdődik, a melyhez nincs közöm, mert el sem tudom képzelni, fel sem tudom fogni, mi lehet ott. Egy örök misztérium marad nekem, olyan a melynek még a konturjait sem látom. Olyan, mint egy idegen csillag. Elér hozzám a ragyogása, a fénye és megmérhetetlen vágyakat kelt bennem, égetőket és sohasem látok meg mást belőle, mint azt a kis fénylő pontot. Úgy fáj ezt leírni! Mert ez a nagy Ismeretlen úgy vonz, hogy időközönként le nem tudom venni róla a szemem, el bírna húzni magával. De a lelkek muzsikáját tudom érteni, mert hallom a magam lelkét. És meg tudom hallani az elhallgatások zenéjét, mert bennem csengett már. Mondok magának valamit Gyuri.

Amikor az életembe jön egy ember, akkor az nekem olyan, mintha az éveim száma lett volna eggyel több, és a mikor jön a másik, kezdődik egy új korszak, de a régi nem tűnik el, csak valahogy elmarad mögöttem, mint az éveim, de azért ott vannak, nem tagadhatok le belőlük egyet sem,

és ezek az emberek ott maradnak velem, részei a további életemnek, belőlük épül fel valahogy a további. Nem tudom, érthető-e, amit mondok. Én nem „felejték” soha, hogy banálisán fejezzem ki magam, ill. azon a bizonyos szerelmi köznyelven. Az emberek a kiket én szerettem, azok velem maradnak mindég, azok is, a kiket gyűlöltem. Részei az életemnek, ők formálták. Mindég hatalmas joguk van beleszólni az útjaim irányába. És az a ki felé én megyek v. aki mellett én járok ott látja őket, ha hátranéz és felismeri bennem. Mintha érzésanyagukat a szívemben hagyták volna. De én azt hiszem, minden ember szeretete egy ember iránt ezer más szeretetből tevődik össze, azokon nő nagyra. Azokon tanulja megismerni magát. Úgy-e érti, mit akarok mondani, ha ügyetlenül mondom is.

Azt hittem, nem tudok majd beszélni, de lássa, hogy megoldódott a nyelvem! És azért mégiscsak felület, burok minden a mit mondunk és a mi ott van a dolgok mélyén arról nem beszélhetünk. Úgy-e ír nemsokára, és szólítson „my dear”-nek, akkor kevesebbet is írhat sokkal. Nemsokára majd nem kell annyit beszélnem.

À bientôt!¹

Hilda

11.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. IV. 25., este

Holtfáradt vagyok, alig tartom a tollat a kezemben, és a betűk elmosódnak a szemeim előtt, de vasárnapi levelet az én kedves jó barátomnak még meg kell írni. Mozgalmas napom volt ma, olyan vad hajszolt tavaszi napom. Annyi erőt, melegséget éreztem magamban és úgy hajtott a tavasz bennem, hogy mentem, mentem a tavasz elé, magam sem tudom, hová akartam. Lementem hajnalban 1/2 5-kor a Tiszára és gőzhajón lementem Zentára. Nem akarom magának itt leírni, hogy milyen a Tisza hajnalban és reggel, a mikor tavasz van, mert azt én nekem nem szabad megtennem, nagyon is bennem van még. De olyan érzés, hogy az embernek nem jut más szó, fogalom az eszébe, mint a Tiszta, Ragyogó! Olyan érzés, minthogyha szárnyakon volna és ég fele repülne az ember. Mintha a tejuton hajózna és valami csintalan kis angyal ezer millió ragyogó gyémántot csapkodna maga körül. Mennyi ragyogó vizcsöpp, mennyi habléány korona! Kihajoltam a hajóból és a kezemmel simogattam a hullámos ragyogó tükröt, meg szerettem volna csókolni.

És úgy száguldunk a nap felé aranytengerben, némán az ámulattól és a partokról a füzesek integettek, susogtak és olyan alázatosan hajlongtak a

nap előtt. Félek Gyuri hogy szavalok. De én most valami nagyon, nagyon szépet szeretnék mondani, mert olyan ünnepélyes bennem most minden és olyan mintha tömjéntől lennék kábult. És magát olyan közel éreztem, ott volt mindég velem, és elcsendesült magában is minden és mintha új, nagy üres szíve lett volna, a melybe most készül befogadni ezt az új, tiszta, reggeli világot.

Aztán kiszálltunk; a szemünk tele a sok, szürke nagyon átlátszó fátyollal letakart színnel. És elkezdünk egy napos, poros országuton gyalogolni (szerettem volna ideírni, hogy vándorolni). Nagy síkság és kanyargó, tekerdő kígyó és a nap előttünk. És akkor már kacagtunk, szemébe nevetünk a napnak és mindenkinek a kivel találkoztunk. És maga is kacagott és kergetőzött velünk. *Úgy-e, a vándorok reggel mindég dalolnak és nevetnek és csak este lesznek szomorúak, nehézszívűek? Úgy éreztem akkor, mennyire egy a forrása a nagy sírásnak és a nagy örömnnek, mennyire változó alakja csak egy nagy valaminek. Valaminek a mit ott érezek minden nagy sírásom és minden nagy kacagásomnak a mélyén. „Das Gold aber und das Lachen das nimmt er aus dem Herzen der Erde — denn dass du's nur weisst', das Herz der Erde ist von Gold.”*¹ Ezt az aranyat érzem keresztül-csillogni mindenben.

Pedig milyen sokszor nem bírom el, fáj a nevetés, és milyen sokszor a sírás!

Eloolvasom a levelében a mit a könnyűségemről ír! Szélpál Margit után sokat nagyon sokat fogok magának mesélni.

„Ich habe gehen gelernt: seitdem lasse ich mich laufen. Ich habe fliegen gelernt: seitdem will ich nicht erst gestossen sein um von der Stelle zu kommen.”² De ez magára másképen áll, mint én rám és én még nagyon fiatal is vagyok (nemcsak az éveim száma miatt)

Írjon még Gyuri! ha pénteken jövök is. Feleletnek levelére majd jövök magam.

Hilda

12.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. V. 6.

Még nehéz a fejem és a szívem a visszaemlékezéstől és a változástól és nincs kedvem írni. Csak úgy írok, mint a hogy a kezéd símogatnám. 3 órai út és én olyan más világba pottyantam! Csunya esős, hideg világba. Úgy látszik, mintha valami sajnálná, ha a szívem könnyebbedne, sajnálná ezt a szép, jóságos, teremő szomorúságot és úgy hozzáillesztette a világot, hogy minden egybefolyjon.

És most a míg a nap nem fog sütni, addig én vissza fogok nézni és... és filozofálok.

Ne tegyem?

Nem is teszem olyan rendszeresen mint „ti tudósok”, nem ülök én le gondolkodni. Csak gondolkodom à tout propos.¹ Hisz tudod, ugy-e milyenek az asszonyok. Ha gondolkodnak v. azt kellene tenniük, akkor is valahol gondolataik legmélyén, nagy titokban, úgy, hogy ők sem tudják talán, csókolóznak és fordítva. Ha csókolunk is, gondolkodunk és talán ezt sem tudjuk. És nekem úgy eszembe jutott, hogy nálunk minden csak út a csókhoz. Igen, minden! Tanulás, tudás, szépség, csúnyaság, a mit akarsz. És az utunk megy egyik csóktól a másikig és talán sohasem jutunk el a végére, és közben készülünk rájuk és mindég többet tudunk, tanulunk. Én ez ellen persze fellázadtam és nagyon elszomorodtam, és nagy szigorúan felállítottam azt a teóriát, hogy az asszonyoknak csak 60 éves korában szabadna megérnie a csókra, addig talán vihetné valamire, ha az út jó hosszú. Persze te most kinevetsz, irtózol attól a bizonyos 60 éven át érlelődött csóktól. Pedig nem jól tesztetek. De én itt csacsiságokat beszélek! Szomorkodom dolgokon, a mik nekem a legtermészetesebbeknek kellene lenni.

Szélpál Margit és te v. te és Szélpál Margit ha akarod most együtt megzavartatok megingattatok és valami új korszak elé állítottatok. Most eléggé érdeklek magamat, azt hiszem több erőm is kezd lenni. Írjál minél előbb, sokat magadról és na haragudj, hogy tegezlek, de akaratlanul jött a tollamra. Hisz most is egyedül vagyunk. Küldd a könyveket. Most Anatole France legújabb könyvét² olvasom.

A lelkemben érezlek

Hilda

13.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. V. 7.

Megreszketett bennem valami a leveledre, nem tudom még, mi, de talán az az egész felelet. Nálad vagyok, érzem, minden szomorúságommal, örömmel, vágyammal. Érzet?

Átfoglak és csendet borítok rád. Csak néha, nagyon halkan beszélek és azt mondom neked: Igen kezdődött valami, várunk valamit, valamit a mit talán nem hiszünk, valamit a minek az a neve: tetőpont és vég. Ne érts félre. A vég nem tudjuk hol van, de ott van valami teljes önfeledésben, végső csókban, egymásba olvadásban. Valami deliriumfélében a mi után vagy nem következik többé soha semmi, vagy minden újból kezdődik a legelején –

mással. Hallgasd csak meg. A míg te horgonyt nem vetsz a szívem legközepebe, a míg oda, partra nem vonod magad, addig mindig csak elmenő maradsz, a ki közel a parthoz lassítva csónakod járását nézed a parton várókat, vágyódol utánuk, de nem pihensz meg. Milyen szépen hangzik az: Újra hajóra szállni, új, fehér vitorlákkal, új kincsekkel a partról és új felfedezésekkel. Nyugvó pontok kellene, megújulások.

De elhallgattam, mert nem egészen ezt szerettem volna mondani. De te értesz, ugy-e? Te látod az én kereső, vágyó lánylelkemet, a ki valakinek a vállára hajtva a fejét akarja megtalálni azt a mit olyan lázasan keresnek. A ki magához szeretne szorítani valakit, hogy egymás tüzeit oltsák, hogy egy percre eloltsák a szomjúságukat, a mit semmi mással a világon oltani nem lehet és nem is kell.

Meg kell tanulnod mosolyogni a mikor csókolsz! A szomorúság elválaszt, fáraszt. És csak a ragyogó arccal, nagy boldogsággal, önfeledtséggel adott csókok a nem holt csókok. Azért nem volt holt az én utolsó csókom.

Látod talán azért veszélyesebbek a Beleznayak, mint az Endrék,¹ mert az Élet van a csókjaikban, mert ők a csókokban élnek. És mert ha csókolnak, érzi az asszony, hogy most egészen az övék.

Magamhoz szorítom a fejedet, partra szeretnélek húzni egy pillanatra, hogy ne legyél fáradt, hogy ne aggódj miattam.

Mit adhatsz nekem Gyuri? Nem tudom mit adhatsz nekem v. adhattál, de nagyon gazdagnak érzem magam, mert odaadhatom az egész gazdagságomat. Ha fáj a szívem és remegek valamitől és felujjongok néha egy pillanatra, te látod és nem vagyok eltemetve, nincsenek a földbe ásva a kincseim.

Hisz megírtam már neked egyszer régen: életet adtok nekünk, ha mentek v. maradtok. Úgy látszik nekünk asszonyoknak nem csak egy életünk van.

A tegnapi levelem egy csacsi ötlet volt. Azt hiszem hogy érett voltam a csókodra ill. az lehettem volna, ha már eljutottunk volna oda a hova vágyunk. Most megint eszembe jut egy csacsiság, hátha csak az utolsó csók a „baiser suprême”² hátha ott van a csúcspont a hol az utolsó csók van? De nem ez sem lehet igaz.

Nem akarok többet beszélni. Ott ülök a szobádban, az ölembé hajtod a fejed és elborít valami ragyogó boldogságot terjesztő csend.

Nálad vagyok ha kellek és ha akarod, új széllel dagasztom a vitorládat.

Hildád.

Nagyon köszönöm a könyveket! Olyan izgatottan vettem a kezembe Caroline leveleit, és olyan feszült várakozással nézek elébük, mint talán még egy könyvnek se. „Die grosse Caroline”!¹ Olyan sokat jelent és jelentett nekem ez az asszony, pedig alig tudok róla valamit. Épen a mit róla olvastam. Herbert szerettette meg velem, ő beszélt nekem róla, a mikor a megvetésemnek magunk iránt voltam a betege és a mikor nem láttam még a „várás” nagy jelentőségét. Én azt hiszem félig neki köszönhetem, hogy „nővé” tudtam lenni. De nem is erről akarok neked írni. Azt, hogy kíváncsi vagyok rád, kíváncsi vagyok, mennyire nem ismerlek még, kíváncsi, hogy mennyire idegen fogsz nekem mindég maradni. Mert látod, te írtál valamit az „igazi” asszonyról a mi gondolkodóba ejtett. Mondd, hol a határ az „igazi” asszony (abban az értelemben a hogy te írsz róla most) és a „másik” asszony között? Sehol talán egybefolyóbb határvonalak nem léteznek, mint itt. A határon innen levők talán kivágnak és a határon túl lévők talán vágyva néznek vissza és egy fájdalmas órájukban vakon rohannak vissza, hogy aztán megint kivágyódjanak. Hiszen te tudod. Ki tudja, hogy a „vándorasszonyok” útja honnan indult ki és hová fog visszatérni? Hátha kör az útjuk, hátha minden út kör? Én nem tudok semmit. Csak néha érzem, hogy van valahol egy pont, a melynél a nők olyan fölénytel beszélnek veletek, és olyan fölényes jóságosan mosolyognak és simogatnak benneteket és ti félve, fáradtan bújtok az ölükben. Úgy-e, erről már volt szó, hogy dajkák, anyáitok vagyunk. És látod, mindég elérünk oda hogy azok legyünk nektek (nem egészen: van ezen túl és innen is valami benne) és ott kezdődik a fölényünk a méltóságunk. Hát az mi? Nem tudom, nem is akarom megmagyarázni és kár is volna érte. Ilyenkor eszembe jut Szűz Mária, úgy, amilyennek a legenda tette. Én úgy érzem csodás symbolum az ő szűz anyasága, az ő hétfájdalmas szenvedése.

És most leírom, mert úgy vágyom leírni: édes, édes Gyuri fiam.

Pedig én nem vagyok még ott, talán sohasem leszek ott. — Meg aztán én vándoromadár vagyok azt mondod és lehet, hogy igazad van. De tudod milyen fészket szeretnék, ha lesz egyszer fészke? Olyant a mit minden vihar ver, minden szellő simogat és a honnan mindenhová kihallik a dal. Olyant a hol megpihenhet az eltévedt vándor, és olyant a hol új dalt tanul a megnémult. Tudja az Isten mit is akarok! Valami nagyon szép, nagyon igaz után vágyom és azt hol az égben, hol nagyon is a földön látom. Vajjon vágyom-e „boldogság” után? Én azt hiszem ez a fogalom nem is létezik, vagy egyértelmű a „megállás”-sal vagy a „legvégső”-vel. Szeretném neked

valahogy megmondani, hogy én ezt hogy gondolom, ha ugyan nem tudod már. (A kis emberkéék boldogsága itt persze nem jöhet tekintetbe.) A vágyódó emberek a kik örök vágyban élnek azok szokták mondani, hogy boldogság után vágyanak, de szépen, elővigyázatosan oda teszik a boldogságot a hol azt elérni lehetetlen, mert tartalmát veszítené életük, ha elérnék. A vágytalanság, elégedettség, az volna a boldogság, az volna a cél? Mert én ilyesvalamit látok itt. És mindég olyan különösen érzem magam, ha philisterek azt mondják, hogy az élet legfőbb célja a boldogság. Az csak nem lehet cél? Ha az ember megfoghatott valamit a mit célnak helyezett maga elé és vágyai megint előre szállhatnak, az boldogság lehet és sok, sokféle boldogság lehet még, de ha az ember „boldog” akarna maradni, akkor be kellene csuknia a szemét, befognia a fülét, elhallgattatnia a szívét, lelkét és ilyen mozdulatlanságban megmerevednie. Márványból el tudom képzelni a „boldogságot”, húsból és vérből nem, úgy a hogy azt gondolni szokták. Értesz?

Ezt azért írom neked, hogy ne félj, ha egyszer boldognak érzed magad, az csak kísérője valaminek. A mig „akarsz” és „vágyol” mindég leszel valaki és boldog nem leszel, csak pillanatonként, de azt ne ved meg. Erőt ad, tovább repülni („Ce n'est que par la volonté qu'on souffre”).²

Csak egyet mondj meg? Bénít az a csend, a mit rádborítok? Nem tudsz tovább menni tőle, dolgozni? Ettől rettegek, nagyon félek. Ez nem nekünk vándorasszonyoknak célunk. De ugy-e nem igaz? Azért, hogy megfogod a kezem, hogy nem fáj nagyon a szíved, hogy együtt megyünk, hogy „boldog” vagy, azért nem bénultál meg? Próbáld meg, nyisd ki a szemed, engedd belé sütni a napot, hátha akkor is csend lesz, olyan csodálatos csend a melyben ezer millió dolog kel életre. Uralkodj a csenden is.

Látod, egy időben én is féltem a csendtől és kerültem, mert nagyon hangos, élesen, disszonánsan zajos volt bennem minden. De én akkor voltam lelkileg béna. A külső láрма a mivel körülvettem magam, hogy ne halljam a belsőt az elkábított és altató szer volt. Most merek már egyedül maradni, most kezd összehangzani bennem sok minden és merem meghallgatni, és a csend sokkal gazdagabb.

De én annyit beszélek, hogy szörnyű! Sietek elmondani sok mindent, mert még sokkal többet akarok és azt csak írásban lehet. Mert ha egyszer együtt leszünk megint, akkor... te megcsókolsz engem... én megcsókollak téged és mondani többé semmit sem tudok neked. Ez nekünk asszonyoknak tulajdonságunk. És az is tulajdonságunk, hogy csak fiatal, nagyon fiatal embereket tudunk szeretni a kik tudnak fákat kitépni, a kik tudnak merni, vakmerőek lenni. És én szeretlek téged, Gyuri, nagyon szeretlek.

Hildád

Még arra akarlak kérni, hogy a kulturkönyvtár tulajdonosának vagy kijének szólj (emlékszel? említetted), hogy „Kerner Margit” címére azokat a könyveket küldje, a melyeket kéri, mert avval az ismerőssémmel abonnálok. Írd meg azt is, milyen volt a csütörtöki előadás; végleg megbukott-e szegény Szélpál Margit?

15.

Budapest

VI. János utca 15.

(Szeged, 1909. V. 11.)

Liebster, sei mir nicht böse!¹ Nem írhattam előbb és most, hogy nem akarok tovább várni, leültem, hogy „feleljek” neked. Ments fel a „felelés” alól, nem akarok most felelni, mert nem is tudnék neked most semmi „okosat” mondani! Majd holnap, jó? Egész sötét van már, de nem gyűjtök világot, úgy írok. Legjobban szeretném egészen becsukni a szemem és úgy írni ide erre a lapra mindenféle ákom-bákomot, úgy félálomban magam elé bámulva, belenézve valami szép mesevilágba. —

Meg kellett gyűjtanom a lámpát! Bejött a mama és összeszidott, mert rontom a szemeimet. Mi volna, ha vak volnék? Ha örökké befelé kellene néznem, csak a kezeimmel láthatnék? Ugy-e, akkor nem volnának kisgyerekesek a kezeim, akkor hozzá kellene érniük az élethez? Megérezném a színeket a kezemmel! Milyen melegen tudnék akkor símogatni és megérezném, hogy az arcod sápadt! Szörnyű szép csodavilág lehet a vak ember világa. Mi látó emberek milyen sokszor vagyunk belsőleg vakok, milyen rossz ablak a szemünk, hogy sokszor olyan halványan, tompán jut be a fény. És hányszor kiáltozunk, sírunk világosságért, a mikor tágra nyitott szemmel nézünk valamit.

De azért én olyan boldog vagyok, hogy látok. Brr! Úgy összeszorult most a szívem (a leveled után olyan nagyon fájtt úgyis) arra a gondolatra, hogy vak lennék.

Látni, látni! Látni téged, a mikor írsz nekem a mikor te nézel engem (te javíthatatlan! Írásaimnak kritikáját már leadtad. Tudod, hogy most elfogult és gyanakodó kezdek lenni leveleimmel szemben és eddig úgy éreztem, hogy tollammal nyargalok a papíron végig, sokszor azt sem tudtam jóformán, hogy mit írok, csak a mikor feleszméltem)

Vajjon megálltál-e egy pillanatra, mikor odaírtad: „csak veled nem tudom, hogy mit teszek”?

Nem tehetek róla, de a Wahlverwandschaften² jutott az eszembe. Azok a kémiai testek, a mik egyesülnek és kiküszöbölik a fölösleges szegény „Luftsäure-t”, „die sich wieder im Unendlichen herumtreiben muss”.³

És egész képlet szerűen láttam magam előtt, hogy te szeretsz engem, valamit belőlem talán mindent *bennem* és minden bennem szükséges talán, hogy valami erős, kemény egész legyél és maradjál és a testem az kiszabadul, az kimehet bolyongani a végtelenbe, und das arme ausgetriebene Wesen kann noch manche Not haben bis es wieder unterkommt.⁴ De ne hallgass rám komolyan. Ez ötlet, a mely élesen feltolakodott, olyan élesen, hogy elvágott minden mást egy rövid időre és nagyon gondolkodóba ejtett.

Legközelebb felelek a leveledre. Nagy ostobaságok a miket írtam, ne m'en veux pas chéri,⁵ holnap okosabbakat próbálok írni. Hiszen neked igazad van, talán úgy szeretlek *igazán* a hogy te írod. De majd holnap, holnap. Annyit csavarogtam a leveled után, annyit teniszeztem, hogy mindég holtfáradtan és kábultan kerültem haza. Ich wollte mir die Grillen vertreiben.⁶ Ki akartam magam nagyon fárasztani, jól akartam aludni.

Írjál hamar, Gyuri, ha csak röviden is, úgy vágyom a leveleid után. Nálam most nincs nagy csend.

Írjál Edithről is.⁷

Hildád

16.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. V. 16.

Nagyon fáj a fejem édes Barátom és ezt mind a gyermeknap tette. Nem árulhattam Luftballon-t, képzeld, és olyan kellemetlen volt az erős nap-sütésben, porban járkálni, pumpolni az embereket és főleg mindenkivel nyájaskodni. Most megszöktem erős fejfájással és valami még kellemetlenebb undorérzéssel és rosszkedvvel. Biztosan érzed mi okozta. (Nem az, hogy Luftballon-t nem árultam. Árultam helyette felfújható kis malacokat és sápoikat.) Elment megint egy jó időre a kedvem minden pöffeszkedő, nagy hű-hót csapó túlságos nyilvános játékonysági ténykedéstől a hol az emberek mulatásán és semmi játékonyságot el nem áruló nevetésén és ugrálásán keresztül gurul be az a kevés pénz v. sok néha, a „nyomomultaknak”. Különös, de az emberek „összemulatják” mindég a pénzt, hogy szerencsétleneken segítsenek és úgy kutatják az alkalmakat, hogy pl tűzkárosultak javára egész hosszú báli éjszakákat áttáncoljanak, átpezsögözzenek. És aztán oly játékonyságnak hiszik magukat. Különben ki tudja! talán a mulatozás és közöny is egy neme a játékonyságnak! Elég, ha nem rosszak! De nini, milyen kenetteljesen prédikálok itt neked, pedig nem akartam. Untat, ugy-e? De úgy fáj a fejem (nagyon ritkán fáj) és olyan sírhatnékom van (de sohasem sírok).

A múlt levelem is egy ilyen rossz hangulatú levél volt, pedig mennyivel jobbak volnának neked most más levelek! De látod, furcsa, hogy én sokkal könnyebben ülök le írni, ha elkomolyodom (nem akarom épen azt mondani, ha rossz kedvű vagyok), ha szomorú vagyok. Pedig minden napomnak van néhány órája a hol olyan lepke könnyűnek érzem magam, de akkor talán nem tudnék mást odakiáltani neked, mint hogy: boldog vagyok! És az talán nem volna elég, mert talán több szó kell, hogy valakibe belekapaszkodjunk és az érezzen is. De hagyjuk ezt is, hiszen nem tudom, hol elég mikor elég, legfőljebb ve...¹ bevégezem, ha elég. Eszembe jutott hogy hogy talán azért vagy nyugodt és biztos szeretetemben, mert „eleget” mondtam neked, és „eleget” írtam. Ha több v. kevesebb lett volna, talán te is nyugtalankodnál elhallgatott szavakon v. túlsok mondott dolgon. Meg aztán te „tudsz” engem és tudod, hogy azért írok, beszélek, hogy megmutassam magam neked, nem hogy takarjam magam és nem nézel le, hogy szeretlek, mert talán... talán igazán „vándorasszony” módjára szeretlek, nem vetlek ki pályádból, nem hívlak le magaslatodról és én is ott maradok a helyemen. „*Látlak*” és szeretlek, úgy látszik, ez a bűvös szó. (Te pedig „csacsi” vagy, hogy azt mondod magadról, hogy kicsi vagy ill, hogy azt látod. Én „nagy”nak látlak, pedig én látlak, tudom, érzem, hogy látlak. És — — ha „kicsi” volnál is szeretnélek, ha megszerettelek volna és mindig láttam is volna, hogy kicsi vagy) De különben nem is olyan furcsa v. jobban mondva ritka a lenézés avval szemben a ki szeret. Mikor én 16-17 éves voltam, elég volt, hogy meggyűlöljek valakit, ha megtudtam, hogy szeret és ha nekem közönyös kis emberke volt. Valóságos düh fogott el, hogy, hogy mer engem az illető szeretni. Mintha bepiskázott volna vele és avval, hogy gondolataival érint. Pedig ha most visszagondolok, olyan, derék, becsületes emberek voltak, de még most is undorodom tőlük. — De eleget fecsegtem erről is. Most a 3 kérdőjeledre akarok felelni leveled végén.

1.) Az állásdolgom még teljesen elintézetlen. Ha Wildner² hazajön, Herbert beszélni fog veled és akkor tudom meg, beadhatom-e a folyamodványom és mikor?

2.) Nyáron valószínűleg Salzkammergutba megyünk a St Wolfgang tóhoz. A familiának fenyves és tó kell, én mehetek Münchenbe, ami nekem a legfontosabb.

3.) A fényképet küldöm, a hogy Keglowich műfényképész úrnak sikerül egy félig meddig jó képet csinálni rólam. Eddig nem sikerült.

Öllelek

Hildád

17.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. V. 19.

Nagyon sietve írok, Liebster,¹ nem értem rá egész nap és még ma fel akarom adni a leveletem. Tudod miért írok tulajdonképen? (Te! Oly jól esik azt írnom, hogy Te! Mindég oly nagy melegség fog el arra, hogy tegezhetlek, nem tudom miért) Hát azért írok, mert szégyellem magam. Igen, rettenetesen, borzasztóan, irtózatosan szégyellem magam! Miért? Hát a multkori, ill, utolsó levelemért. Az olyan iszonyuan buta lehet, hogy a mikor én felocsudtam főfájásomból, hát egész elszörnyülködtem. Rettenetes! Nem jut jobb szó az eszembe jellemzésére, mint „plump” volt, tapintatlan ha akarod. Hiszen a mit gondoltam ill, a mi homályosan kóválygott fájó fejemben az nem volt épen buta, de hiába erőlködtem; mire a tollamig jutott olyan lett, mint a milyen. Hiszen nem akartam mást, mint hozzád jönni, hogy elfelejtsem v. könnyítsek rosszkedvemen és megmondani, hogy utolsó leveled után, hogy éreztelek magamban. Csacsi voltam, hogy beszélni akartam róla, hogy definiálni akartam valamit a mi olyan lehetfinom és annyira „van” mint a világ, Mondd haragszol érte? rosszul esett? Lehet, hogy nagyítom a dolgot, de most úgy kínoz. 2 napja nincs tőled levelem. De egy idő óta olyan kedvetlen levélíró lettem pedig egy időben nagy lelkesedéssel fogtam hozzá. De ahhoz egy nagy adag közöny ill. rosszul mondom, inkább objektivitás kell. Valamin már túl kell lenni. Azt hiszem ezt tőled loptam, de most érzem, mert én az én élő, meleg érzéseimet, gondolataimat olyan nehezen tudom levélbe szorítani.

Hildád

18.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. V. 20.

Mama nagyon, nagyon jó kedvű, vidám levelet kapsz. Olyan „ausgelassen”¹ vagyok ma, hogy alig bírok magammal. Még talán sohasem nevettem olyan szívből, mint ma. Ezt ugyan mindég mondom, ha szívből nevetek. Ma úgy jött a leveled mint egy meleg simogatás, mintha magadhoz öleltél volna.

Nagyon ideges voltam este és mikor lefeküdtem, olyan feszült volt minden idegem, hogy alvásról egyelőre szó sem lehetett. Borzasztó, fájdalmas gondolataim voltak, féltem, rettenetesen féltem, valami brutális katasztrófától azt hiszem és feszülten figyeltem mindég mama hálószobája felé, mintha nyögést, sohajtást hallottam volna. Pedig csak egyenletes lélegzése

volt. Ettől úgy kimerültem, hogy éreztem ahogy lasanként elernyed minden bennem, gondolataim tűnni kezdtek, a fejem olyan nehéz volt és én nagyon mélyen elaludtam. És most jön a szép – Egész éjszaka rólad álmodtam, mindenféle bolondos dolgot, csavarogtunk, nevettünk, sírtunk. És a végén az öledbe vettél és csókoltál és úgy ültünk egymást átölelve. Lassan lassan tűnni kezdett ez a kép, mindég homályosabb lett. Éreztem, hogy most fel fogok ébredni, de nem akartam, beszorítottam a szemem és már kínzó kezdett lenni, hogy úgy összekeveredett a reggel az álommal, a mikor hal- kan párnámra tették a leveledet. Éreztem, hogy most fel kell nyitnom szemeimet és mikor bezáródott az ajtó kinyújtottam a kezemet és nálam volt a levél.

Én nem tudom, milyen érzés volt a mi felkacagtatott. Valami kimond- hatatlan jólérzés fogott el, valami... valami... na nem tudom, mi, ugyan segíts, hát nem látod, hogy dadogok. Ha most itt volnál, biztosan látnád rajtam mi volt, biztos benne van a nézésemben, a nevetésemben.

Tudod olyan volt, mintha akkor mentél volna el tőlem, és valami gyere- kes nagy szeretésből, még hamar írtál volna valamit, valami szépet, jót. És én fogtam, fogtam a levelet és nem akartam felnyitni.

Aztán felnyitottam és olvastam, olvastam és mindég félve számoltam, hogy már csak 5 oldal van hátra aztán 4, aztán 3, 2, – 1 – Gyuri. Ez volt a vége és akkor haragudtam, duzzogtam. Aztán tudod, hogy segitettem magamon? Hát ugy, hogy te véletlenül nem jól ragasztottad le a boríté- kot és egész könnyen felnyílt, nem kellett felvágni. Hát mikor vége volt az írásodnak szépen újra leragasztottam, aztán felkeltem, szépen felöltöz- ködtem és mikor készen voltam, újra elővettem a leveledet „hivatalosan” felvágtam és még egyszer („hivatalosan”) borzasztóan örültem neki és el- olvastam még egy... nem, még vagy tízszer. (hogy mit olvastam belőle leg- többször, azt nem árulom el, találd ki). Látod, így kaptam tőled ma 2 levelet. És most mondd, hogy nem vagyok-e jó üzletember? És mi volt a leveledben!! Hisz azt te nem is tudod, te, te... Abban az volt, hogy én téged most már nemcsak „visszafele” látlak, nemcsak azt, hogy mi volt a lelked- ben, az agyadban, de azt is, hogy mi lesz, azt is, hogy mi van; most „előre” is látlak. És ez majdnem mindennél szebb volt. Érted, hogy gondolom? Hisz olyan csacsiul fejezem ki magam, de azért ezt még kell mondanom. Hisz annyit nem mondok el! Én tudom, hogy miért lesz az enyém a mi most a lelkedben készül, én is élem a te új lyrád érését. A régit láttam, tudtam az újban nem bíztam, annyira behálózott a régi. De most látom, hogy úton vagy, látom a napot a mely felé mégis és olyan nagy dolog vándor- dani, „vándorolni” látni, menni, menni. Nemcsak megálltam látni, mért- földkőnél (Hiszed te, hogy egy út végtelen is lehet, és, hogy ti nemcsak napnyugtáig mentek?)

Ennél szebb ajándékot nem kaphattam, nem álmodhattam soha és ezt köszönöm neked, Gyurim — — — a hogy csak köszönni tudok.

Hildád

(Holnap még csacsibb levelet kapsz. Mindennap javul, úgy látszik. H.)

19.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Sz. 1909. V. 25.

Nagyon megkértem az írással, ne essen rosszul, nem tehetek róla. Belekezdtem már 2-szer, írás közben éreztem, hogy nem fogom elküldeni a levelet és abbahagytam. Eszembe jutott, hogy „válaszolni” szeretnék a leveleidre. Majdnem minden leveled után az utóbbi időben, ha írtam, éreztem, hogy nem volt válasz és mindég avval tettem félre leveledet, hogy: majd a következő levelemben! Hat leveled van így félretéve, most olvastam őket újra. És érdekes, hogy csak az utolsó levél él! Úgy értem, hogy a többi is mind élt, mikor utolsó volt, de most úgy fekszenek előttem, mintha ezer eszten-deje írótak volna, és sok mindenfélét ébresztenek bennem, de az mind olyan csendesesen jön, gondolat alakjában és mindég az utolsóira siklik a szemem. Pedig azon is rég túl vagy már. De nekem olyan, a míg nem „feleltem”, mintha a levegőben függne valami, a minek le kell csapódni, hogy szabadon lássák és addig nem bírok túljutni rajta. Mint egy nyugtalan szellem olyan egy utolsó levél, a mire még nem feleltek, a mely nem hagy nyugodni és a felelet az olyan varázsmondásféle, amellyel kikergetjük vagy elhallgattatjuk ezt a kísértetet. És te leveleidből annyi kísértet száll felém, de most sem fogom kikergethetni őket és nem is akarom, így legalább mindég körülvesz valami belőled. Olyan fáradt vagyok most mindég, nem tudom, mitől és olyan érzésem van, mintha az agyvelőmet, a szívemet hályog venné körül. És ez az iszonyúan butító környezet!

Te is azt írod ideges türelmetlen fáradt vagy, pedig te ne legyél az, mert Hebbel majd nem lesz megelégedve veled.¹ Te ha tudnád, hogy most, most, ebben a percben mennyi a mondani valóm és mennyire nincs kedvem írni, hát — — — hát talán nagyon haragudnál. De nézd a leveledben annyiszor olvasom: „ha itt volnál”, és akkor valami, olyan egyforma hangon mindég azt mondja bennem, „ha ott lehetnék”, és attól úgy elfáradok és olyan nehéz lesz a szemem, hogy nem írhatok.

Te, de azért, ha ott lennék, nem tenném el a „sok Hebbel írást” az asztalodról, nem tehetném el. Ilyen hatalmas urakkal nem jó kikezdeni és én félnék tőle. Furcsa ötleteim támadtak most. Egy Hebbel-fej van az íróasz-

talom fölött, a mely elnéz tőlem (balra néz, ha szembe ülök, tőle jobbra) és beszélgetünk rólad és tudom, nem enged el, a míg el nem intézted, és tudom nagyon rossz néven veszi, hogy el-ellátogatsz hozzám. De rettenetes csacsiságokat írok itt össze-vissza. Hirtelen úgy éreztem, mintha kerülgetném az írást. Holnap v. holnapután visszaküldöm a Hans im Glück-öt,² addig fogok tudni írni, legalább remélem.

Mondd, nem jössz le Szegedre valamikor? Említetted, hogy Erdélybe mégy, egy kis Abstecher-t³ csinálsz Szegedre (Hisz szegedi vagy örökre, rád van sütve a bélyeg és mondtad, hogy vágyol őseid fészékét meglátogatni. Legalább megtudod, milyen szörnyű helyről származol. Nekem megvan az az egyszerű előnyöm te fölötted, hogy, hogyha elszármazom innen, a mit remélek, letagadhatom, hogy „szegedi” vagyok, de te nem! Gyere le megtudni mit jelent szegedinek lenni.) Nyárig még oly sok idő kell. Fényképész-nél voltam ill. már újból levett, mert lehetetlen képeket csinált. Tegnapelőtt volt itt Fekete Náci.⁴ Meglátogatott és este is együtt voltunk a Kassban. Nagyon kedves és „illedelmes” volt, ich war aber trotzdem nicht sehr erbaut.⁵ Ezt valahogy vissza ne mondd neki. Azonkívül írd meg Edith címét, kaptam tőle lapot és meg szeretném köszönni. Ha nem lett volna utolsó néhány levelünkben annyi „ne haragudj”, hát kérnélek, hogy ne haragudj ezért a levélért

Hilda

20.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. V. 27.

Sietek, hogy hamar halld a hangom, de nem csak azért. Sietek neked sokat elmondani magam miatt. Dolgokat, a mik foglalkoztatnak és amiket meg kell hallgatnod. Hiszen azt tudod, hogy a dolgoknak, a melyek foglalkoztatnak, kiinduló pontja és vége te vagy most. De a közbeeső is, annyi szép és annyi nehéz órát ad, annyi titkos, levegőben lebegő dolgot tartalmaz und das macht die Luft *schwül*.¹ Látod, borzasztóan érzem ezt a tikkadt levegőt közöttünk, ezt a készülődő valamit és e miatt nem tudok írni, nem pedig mert nincs mit v. mert nem tudok gondolkodni. Egy idő óta hihetetlenül tiszta a fejem, feszült és többet bír, mint azelőtt. És gondolatban megfutom annyszor érzéseink útját: az én érzésemet te hozzád és a tiedet én hozzád. A magaméval eléggé tisztában vagyok, mert minden változásában ráismerek magamra. Annyira a természetből fakad nálam, hogy keletkezése már magában hordja erejét és tisztaságát és egészen elszigetelt valami, egészen új. Minden szeretetemenél éreztem ezt. Minden szeretetem mindég új volt.

A te szereteted hozzám érzem, tudom, de az egészen más mint az enyém. Érzem benne, hogy másféleképpen szeretsz, mint a hogy eddig tudtál szeretni, szokatlan neked talán, hogy ilyen embert szeretnél meg, mint a milyen én vagyok. Annyit gondoltam az utóbbi időben Irmára.² (ne haragudj, hogy így hívom) Mennyivel erősebb lehetett ő énnálam, mennyivel „különválóbb” egy te által festett háttérből! Nagyon szépek a dolgaid, a miket akkor és neki írtál. Sokkal megközelíthetlenebb lehetett, mint én, nem mert büszkébb volt, de mert férfiasabb, hidegebb volt és te ragyogtál, nagy voltál, mert le kellett őt minduntalan győznöd v. talán mert akkor nem csálódtál még nagyon senkiben és először szeretett valaki nagyon.

Milyen nagy önérzetet ad az embernek az, ha valaki nagyon szereti; persze, férfi nőt és nő férfit; valósággal gőgös lesz tőle. Én ismertem egy embert, aki szerény, emberkerülő volt és elkeseredett. És mikor megszerette őt nagyon egy valaki, akkor mindenki csodálkozva látta, hogy más emberrel van dolguk. Büszke, önérzetes lett, felfedezte magát, tehetségét. És a legkevesebben tudták miért történt.

És eszembe jutott a fáradtságod! Talán korán találkoztunk, a mikor még nem sírtad ki magad! Vagy későn, a mikor már a fáradtság tagjaidban volt! És gondolkodom a csenden, a mely benned van, a mely után vágyol és – félek nem jó neked a csend, nem jó az a csend a mit te akarsz.

Nem fáradt csendnek kell annak lenni a mivel érzed, hogy körülveslek. Nem csendnek a mely bénít, a mely „gondolat nélküli” és a melytől azt érzed, hogy kicsi vagy. (Wer einmal die Geisterstimme unter den Dingen gehört hat, der hört sie immer, muss sie hören)³

És látod, most én szégyenlem magam. Hát ezt tettem én veled, v. nem is én hanem a levegő, a melyet én hozok?

A leveled olyan volt, hogy fel tudtam volna rá zokogni megint. Olyan fáradt vándor vagy benne, a ki szeretné, hogy éjszaka legyen és aludhassék, a ki nem akar semmit. És én pedig itt vagyok és a fejedet az ölembe veszem és azt mondom, hogy most aludt ki magad, de aztán menj tovább, mindig tovább oda fel, a hová nekem „jogom van követelni” hogy felérj. És azt szeretném, ha vihar előtti csend volna ez a csend benned. Felejsél ebben a csendben és kezd újra és az első szélroham söpörje el még a megmaradt száraz leveleket mult ősziről és az első esőcseppek frissítsék fel a poros levegőt és tisztítsák meg a földet és akkor az új levegőben nekem még szebb virágok teremnek, mint mult évben. Jól érezted, hogy nem elég nekem (soha) a „most” az elért fokok.

Eh, nem akarok ilyen ünnepélyes lenni citálni és nagy hangon beszélni. Ezt a levelet is különben úgy képzeld, mintha egész csendesen, egyhangúan mondanám neked ezeket.

Én várok veled és úgy látszik, én nekem kell most azt mondanom, légy türelmesebb magaddal. Én ott vagyok mindég, mindég nálad, úgy szeretnék neked segíteni és neked mindenfélét mondani, a mit, ha írásra kerül a sor, nem tudok megmondani. Hans im Glück-ről később írok, az más fejezet, ha nem is egészen. Most hamar el akarom küldeni a levelet.

Hildád

21.

Gyurinak
[címezés nélkül]

[Szeged, 1909.] V. 29.

Már néhány napja, hogy elolvastam a könyvet. Lassan csuktam rá a födelet és olyan érzéssel, mintha koporsófödél volna. Olyan messze sülyedt körülöttem minden, úgy éreztem a „vég”et. Még soha annyira befejezettnek nem éreztem semmit. Mintha itéletnap előtti csönd lett volna és az utolsó ember végre oda jutott a halálával, a honnan kiindult és teljes egész „kör” volt az élete és mintha századok óta vártunk volna erre az eseményre. Ugy-e sejtet, hogy másképen olvastam ezt a könyvet, mint egy másikat? Ugy-e tudod, hogy egy folytonos keresés volt az egész 2 kötetten át? A végén megtaláltalak. Nem is téged, de vágyaidat, félelmeidet, mint ahogy írtad, hogy benne vannak ebben a könyvben. Egyszer én azt írtam neked, hogy kíváncsi vagyok, mennyire vagy idegen nekem, idegen maradsz-e előttem mindég? Úgy látszik, hogy az emberek addig idegenek csak egymásnak, amíg *csodálkoznak* egymás új, eddig eltakart megnyilatkozásain. — Nem vagy idegen nekem, mert mintha valami titkos szó bennem mindenre előkészített volna, úgy néztem, Hans im Glück-öt valami kétségbeesett nyugalommal belehelyezkedni a neki szabott életbe, kereteibe. És minden életformája, a melyet össze vethettem a tieddel téged is jobban kiegészített. De csak valami magasabb értelemben ismerlek, tudlak téged. Tudom, hogy hol vagy most, tudom, hogy vágyaiddal milyen kört futsz meg most, de valamit nem tudok jól. Hogy hol a kiindulópontod és azért nem tudom, hová fogsz jutni. Nem tudom, hogy vajjon a te aszkétaságod nem-e ott van a kör kerületén, a hol Hans nagy világhódító győzelmi mámore és hogy tovább jutva (Hans az aszkézis felé) te fenéig ürítet az egész nagy könnyekelyhet és odajutsz, a hol Hans volt, a mikor *még* nem ismerte a „Tränenbrot”-ot.¹ Megfutod a kört mint ő és valahogy találkozik a két kerület de az iránya lehet más. Elolvastam leveledet, a mellyel a könyvet kísértet és onnan ezek az impressziók, ha ugyan ötletnek nem mondhatók. Mert látod, ez a könyv kísérteties erővel és hatalommal idéz szellemeket. Mert ez a könyv mintha a túlvilágról, szellemszóval mondaná nekünk, hogy

minden csöpp vérrel, minden egyes idegszállal oda vagyunk láncolva a bölcsönkhöz, az anyánkhoz és az apánk tekintetéhez. És az volna hát a legfőbb jó megtudni, hol állt a bölcsönk, és hogyan nézett ránk az apánk? És ez után a tekintet után igazítani az életünket, hogy igaz legyen és való? Mert csak az lehet a való? Nem írok többet a könyvről a te hozzád való vonatkozásáról. Nem vagy idegen nekem, de még sem ismerlek eléggé! Az a nyolcszori együttlét elég volt ahhoz, hogy megszeresselek, de nem elég ahhoz, hogy megtudjam jól, ki vagy. És azért mégsem vagy idegen nekem. Mert ha ez a könyv „véletlenekből” állna jobban megtudtalak volna. De én még sohasem olvastam könyvet, a hol a véletlen olyan tudatosan volna száműzve, nem az események véletlen jöttét értem, hanem a véletlent az embereken belül, a belső eseményekben. Sokszor éreztem, mintha csak a formája volna regény és — — de ehez nem értek, nem folytatom. Nagy, nagy dolog ez a könyv, man spürt darin den ewigen Kreislauf der Welten² és úgy hat az emberre, mintha egy hulló csillag, lassan, lassan, fényesen vonulna végig az égen és egy óriási, fényes boldogító fellobbanással tűnnék a sötétbe. Aztán csend jön, halotti csend és sötétség és sok idő kell míg új csillag gyulad fel az égen.

Most Carolinét olvasom olyan nagy áhitattal, mintha egy vérbeli ösanyám levelei volnának. Ő milyen keveset beszél (még eddig) azokról a könyvekről, a melyeket olvas. Megmondja, hogy el van ragadtatva és az ember tudja, hogy mi lehet az a könyv és milyen lehet ő belül olyankor. Milyen szép, nagy!!

Látod, milyen jó neki. Majd ha én nekem is csak annyit kell mondani, hogy „szép” hogy tudjátok *milyen szép*!! (nagy csacsiség? szerénység?) Ez nem is igaz, ne vedd komolyan, már tovább olvastam benne.

V. 29.

Ne haragudj az előbbi levélért, t.i. hogy oly elkésve küldöm el és — aztán hogy olyan szörnyen piszkos.

Nagyon szégyellem magam miatt. Le kellene szépen írnom újra, ha „nett” jól nevelt házilány számba akarok menni de inkább nem akarok, csak ne kelljen bajlódni vele. Hisz úgyis olyan „Überwindung”³ nekem egy levelet elküldeni, a mit másnap újra elolvasok és úgy kell elküldeni. Minden szót meg szeretnék másítani benne. Az a sok paca és kihúzás különben részben ma került bele. És tegnap rosszul is éreztem magam, (ma sem sokkal jobban) és fáradtan, zavarosan kellett írnom, mint a hogyan beteg emberhez illik is (Semmi komoly baj, csak múltó rosszullet).

Köszönöm a leveledet, Gyuri. Köszönöm, hogy Irmáról írtál nekem. Igazad van, hogy vártam, hogy íráj róla (Haragudni érte! Ezt nem értem, miért?) Nagyon jól esett a leveled, olyan jó megnyugtató volt a hangja és íráj nekem még sokat (ha nem kellemetlen neked) arról a ki voltál és ... hisz tudod már, mi mindenről.

Én nem írok tovább, nem tudok írni. Olyan szomorú, szürke, „piros-pünkösdi” napja van ma. Esik, hogy csak úgy szakad és lármáznak az eső-cseppek az ablaküvegen. Fel akartam vidítani a levegőt a piros ruhámmal és nagy piros virágos fehér kendőmmel, de nagyon rosszul illik bele, mindjárt gyászruhát fogok ölteni. (De ezt már nevetve mondom megint) Még csak azt: Az ember minél biztosabb valamiben, annál többet mer kockáztatni, annál inkább mer játszani az „ellenkező”-vel, annál jobban meri mutatni, hogy volt egyszer másképpen is. (és van is néha) Nagyon szép a vers és — — tudom, minek köszönhetem, hogy el *merted* küldeni? Hasardeurók vagyunk mindketten!

Herzinnigst Deine

Hilda⁴

22.

[Boríték nélkül]

Szeged, 1909. VI. 5. este

Kedves Gyurim,

nem hittem, hogy olyan gyorsan fogsz válaszolni levelemre és meg sem akartam várni válaszat, hogy íráj. A Szélpál Margitról akartam írni, egyszerre kaptam meg kéziratoddal a Nyugatot, el is olvastam mindjárt és nagyon lelkesedtem.¹

De megkaptam utolsó leveledet és most persze félben maradt az előbbi levelem, félben maradt minden és én nem tudok többé semmit, nem tudom többé mit gondoltam. És ez most mellékes is. Fontosabb annál, hogy megmondjam neked, hogy értelek, hogy tudom, ki vagy. Hogy nem akarom mindég elhinni a mit tudok, azt ne vedd rossz néven, mert hisz először is csak pillanatnyi nem hívésekről van szó, meg aztán van bennem valami a mi talán leginkább én vagyok, a mi ellenszegül, a mi harcol avval a mit tudok, hogy aztán a végén még jobban tudjam, higgyem és értsem, a mit nem akartam.

Az én kérdéseim nincsenek olyan élesen feltéve, hogy a feleletek szakítások lehessenek, hogy azok olyan éles világtításba helyeződjenek. Én az én kérdéseimre félig tudom a feleleteket és félig sohasem fogom őket meg-

tudni és inkább csak olyan magamban kérdések, elgondolkodások, a mikről sokszor nem is tudom, hogy másoknak is kérdések voltak. Ezt azért írom neked, hogy lásd, hogy ha kérdeztem is, valaminek a keresése volt, nem vakság és hogy nagy sorsok látása elkápráztat és a „sorstalanságot” is valahogyan útnak láttatja, mert a mikor minden mozog és forog, olyan nehéz magunkon kívül nyugvó pontot elképzelni. Hogy te ki vagy vetve a világ-űrből, ahol minden forog, vagy hogy te vagy a végső központ, a mely már nem forog, azt lehet jól tudni, de nehezen elképzelni. Hiszen a szaladó ember mindent futni lát maga mellett, ha ellenkező irányban is. Azért még is Hans vagy, mert benned örökösen forognak, keringenek a sorsok. Hans vagy ha akarod ezerszeresítve, a ki egy helyben áll, de a kiben villámgyorsan csapnak össze minduntalan kezdet és vég. Ez hozza létre azt az... az optikai csalódást (bocsánat a fizikáért), a mi azt hiteti el, hogy egyszerre van meg kezdet és vég egy helyen. Hogy lemondjál valamiről, kell, hogy azt bírd előbb, hogy elégíthessél dolgokat, előbb meg kell fognod őket. És ez nem mozdulatlanság, ezek a folytonos összecsapások, csak bizonyos pontokra az. Olyasféleképpen, mintahogy a földre nézve mozdulatlan a nap, az égő, éltető központ.

De hiszen eleget beszéltem is erről és oda jutottam talán, hogy rámfoghatod, hogy „versockt”² vagyok. Nagyon kellene már beszélünk egymással. Főleg mert most én nekem nehéz a te kérdéseidre felelnem, mert nagyon, nagyon nem szabadna rá felelni, mert és ezer mert. Mert kérdezni nem szabad olyat. Hogy én miért szeretlek téged? mit jelentesz nekem? Azt hiszed, nem tudnék neked millió dolgot mondani a mi mind igaz lehetne és mégis azt mondom „nem tudom miért”, mert ez a legigazabb. Nem tudom, mert ha ezer okot mondok magamnak és neked, ha ezret érzek, végeredményben nem igazak, végeredményben annak nem lehetnek okai a melyek ésszel elgondolhatók, szépen szavakba foglalhatók. Mindég lehetnek még más ajtók, amelyek hozzád vezetnek és az okok nem benned vannak a végén, hanem bennem. A míg „megszerettelek” (amíg processus volt, fi donc,³ hogy magyarázom) addig talán tudtam, hogy miért, most szeretlek és nem tudom. Ha senki lettél volna, talán nem szerethettelek volna, mert feléd sem néztem volna (ugyan ki tudja?) De ha véletlenül megszerettelek volna, akkor szeretnélek, és ép úgy nem tudnám megmondani miért, vagy talán még inkább.

Szeretlek talán, mert nem tudlak „nem szeretni”, (mert én talán mindég azért szeretek). Nem tudom, nem tudom! és ne kérdezz tőlem többé ilyeket, mert kinzol vele. Az ember vegye az ilyet fatálisan, mint a ki nem tehet róla, mert a miért?-ek itt falak, a melyeken túl nem jutsz, a míg „vége” nincs. Mert a „megszeretés”nek a megértés kezdetének lehetnek okai, de az eredmény, mintha mindentől lekapcsolódna, olyan izolált lesz. Mit tu-

dom én? annyi mindent tudnék mondani és semmi sem „igaz” semmi sem jön a mélyből. Onnan ennyi nem jöhet, és beszélek mert levélben nem lehet hallgatni. Tudod a férfiak ép úgy létrafokai a nőnek, mint fordítva, a feljutásban és lehet, hogy kölcsönösen azért szeretik egymást. Nem lehet egy ember egy egész létra, a legalacsonyabb foktól e legmagasabbig? Úgy szeretnék veled beszélgetni most. Kint borzasztó vihar van megint, most tört ki, és iszonyúan csattog az ég (én egy kicsit félek ilyenkor), itt benn azért szép, nagy a csend. Nem adhatom fel a levelet ma és búsulok, hogy nem kapod meg holnap, de este van és a vihar nem enged elmenni.

Most már lázasan foglalkozom a nyári tervekkel és olyan jó rágondolni, az arcom ég tőle. A starnbergi tóhoz megyünk, több mint valószínű. Ich freu' mich närrisch auf München.⁴ Már nem bírtam volna többé meglenni M. nélkül, annyira kell nekem. És neked nem nagy kerülő odajönnöd a Schweiz-ből. A Vierwaldstadti tóról nem volt szó terveimben, mert mindnyájan úszni, vízben lubickolni akarunk. Én meg ismerem is azt a vidéket és tudod, én nem találtam meg még a világon azt a helyet, ahová visszavágyódnám „végleg”-re (kivéve Párizst, mais ce n'est pas la même chose.⁵ Hogy 2 napig nem írtam érted?

Hildád

23.

Budapest

VI. János utca 15. sz.

Szeged, 1909. VI. 12.

Édes, édes Gyurim, megint elkéstem, de annak az az oka, hogy fénykép nélkül nem akartam beállítani (féltem kikapok tőled) de a kiállhatatlan fényképész hiteget és becsap. De holnap küldi ő v. én a képet az biztos. Magam sem tudom az új felvételek milyenek. Rettenetesen megkínzott és holtfáradt voltam a sok „pózolás” után. Kiállhatatlan kellemetlen dolog a gép elé állni. És mert nem akartam kiforgatni a szemeimet, meg kellett ígérnem, hogy még eljövök, hogy a maga számára „művészes” (ahogy ő mondja) felvételeket csináljon. Egy szép napon megleplek egy kiforgatott szemű és nyakú Hildával, és jaj neked, ha Keglowich úr megtudja, hogy nem tetszett neked.

Ma igazán csak azért írok, hogy levelet kapj. Nagyon fáj a fejem és sok volt a dolgom. Tanítványaim en masse¹ búcsúztak el tőlem az iskolában és annyi könny, és meghatottság volt ott egy halomban, hogy majdnem kellemetlen volt. Attól ég és fáj még most is a fejem. Nagyon felizgatott! Szeretem a gyerekeket, de nem szeretem a jeleneteket és nem szeretem, mikor annyira provokálják, hogy az ember meghatódjon és nem

szeretem, mikor annyira kimutatják érzelmeiket, hogy engem zavarba hoznak, mert én nekik nem tudok felelni, nem tudom, mit csináljak velük és magammal. Én szégyellem nekik azt mondani, hogy én is szeretem őket és nem tudom a számra hozni, hogy jól esik a szeretetük. Nem szólok egy szót sem és ha aztán félreértik még jobban bánt. Most megyek ki mindjárt sétálni, szellőztetni viszem a fejemet, mert zúg és holnap írok leveledre. Sokszor a nagy rádgondolástól elfelejtek írni és mikor rákerül a sor sokszor megdöbbenve kérdezem magamtól, hát kinek fog ez a levél menni, hát tényleg létezel, élsz, érezni fogod, a mit írok? Olyan vagyok néha, mint egy álomjáró. És ne gondold, hogy ez te belőled jön. Ez egészen, egészen én vagyok, a te, a te, a te

Hildád.

24.

[címetlen borítékban]

Sz, 1909. VI. 14.

Itt hát a kép!

So wie ich leide und lebe??¹ Nem tudom, nekem eléggé idegen. Eddig 2 felvétel használható, nekem ez tetszik jobban, azért küldöm. A másikon nagyon „schmachtend”,² nagyon „távolbanéző” vagyok. (Pick Laci³ szerint: hit, remény, szeretet.) Ha lesz jövő héten jobb kép, majd elküldöm.

Ez jó szigorú kép és neked most ez kell. Ez majd mindég mondja neked, hogy ne légy türelmetlen, ne légy ideges, kedvtelen. Csináld a könyvedet úgy, hogy ne hosszú vergődés legyen, hanem úgy a hogy befejezel valamit a mit nagyon szerettél. Úgy, hogy fellobbanás legyen, az utolsó valami a „mult”-ból, ragyogó valami és aztán vége. Ez követelő büszke kép, a melyen csak akkor fogsz mosolyt és mély, mély szeretetet látni, ha nagy Arbeitsfreidigkeit⁴ fog elfogni, olyan, a melytől minden akadály magától múlik el és amely áldozatokat tud hozni. De nem, nem ez a kép mindég szeret téged, mindég és csókold meg, ha türelmetlen vagy és ideges, hátha megnyugszol tőle és aztán dolgozz tovább szépen, erősen, nyugodtan. „Nur nichts in die Länge ziehen”.⁵ És az tudta jól, a ki mondta. Hol tartasz most? Hiszen már vagy egy hónapja Hebbel és Ibennél tartottál. Meddig akarsz menni? (Remélhetőleg nem Szélpál Margitig) Egyáltalában sorban mész? Vagy már csak a kiadással, külső munkákkal van dolgod? És ha az 4 hétig tart, mikor még P. Leóhoz?⁶ Egy zsák kérdőjel, de kíváncsi nővel van dolgod. Én ti. szeretném tudni, hogy mikor jössz akkor hozzám Ammerlandba, félek, hogy nagyon későn. Előbb aligha, ill, biztosan nem találkozhatszunk. Lesznai Annához elutazásunk előtt nem fogok elmehetni. Ha elmennék mindenesetre Pesten keresztül mennék (lehet

ugyan másképen is) Körtvélyes Kassa mellett van, elég messzi hát tőlünk. Jobban szeretnék visszafele jövet elmenni hozzá, sokkal jobb volna, mert itt még rengeteg az elintézni valóm. Jövő héten el kell mennem Zomborba egy barátomhoz. Egy év óta készülök hozzá és már agyonsértettem a nem jövéssemel. Régi iskolabarátság, a mely most nem áll másból mint csupa pietásból a múlt iránt, nagyon szerettük egymást és ezt szeretjük most egymásban, különben kevés közünk van már egymáshoz. Zomborban csak néhány napig maradok, valószínűleg 19-én szombaton megyek, kedden már vissza is akarok jönni, remélhetőleg lehet is. (sértések nélkül)

Hogy Szegedre nem jössz le, azért nem baj, mert úgyis nagyon rövid ideig maradnál biztosan. Cécile-t⁷ tartsd vissza szerencsétlen tervétől, ha lehet. Hogy jutott ő arra a gondolatra, oda menni nyáron? Te v. talán Herbert fecsegtetek? De a hogyan én Cécile-t ismerem (nagyon rosszul, bevallom) nagyon sokat tervezhet, még többet beszélhet, megvalósítani pedig olyat fog, a mit nem is tervezett. De rossz száju vagyok, inkább abbahagyom. Most látom, hogy ez egy csöppet sem „más” levél, hanem egy borzasztó közönséges hivatalos hangú írás. De ugyan ne legyen baj! (Ide „kérő”-jelet tennék. ha lenne), mert én azért „más” vagyok.

„Und sei nicht traurig, ich bin's ja auch nicht (möchte ich Dir kindisch sagen)”⁸ mondom én Carolinával. Ha őt olvasom, eszembe jut mindég, mikor mesélted, hogy Firenzében, hogy le voltál sújtva, összetörve.

Itt áll a hátam mögött a lány, várja a levelet, sietve ölellek hát

Hildád.

25.

VI. Nagy János utca 15.

Sz, 09.VI. 17.

Te olyan jó vagy, Gyurim, rögtön felelsz leveleimre és én ha kis ideig is, de megváratlak. Ez nagyon kiállhatatlan tőlem, de én olyan kétségbeejtően tehetetlen vagyok magammal, hogy tulajdonképen semmiről nem tehetek, a mit csinálók és nem csinálók és a mi történik velem. Talán már mondtam is neked: a mese Buridan szamaráról! Meglásd, én még egyszer éhen fogok halni, ha nem is 2 zsák széna között (és nem is „igazán”) de 2 valami között, a mi után csak nyúlnom kellene, hogy megmeneküljön a lelkem, a mitől minden fog függeni és én nem fogom kinyújthatni a kezem. Valami nagy fatalizmus vagy kétkedés vagy tudom is én mi vissza fog tartani és én nem fogok tudni magamon segíteni. Sokszor komolyan azt gondoltam, hogy lelki lustaság, lanyhaság és lehet is, hogy az, én ugyan tudnék rá szebb magyarázatot. És ezt is gondoltam, hogy nagyon csekély lehet bennem az önfenntartási ösztön, a lelkemé, nem a testemé, hogy annyi mindent engedek el-

veszni, nyugodtan, néha fájó érzéssel, de el engedem merülni, mert nem tudom tartani, nem tudok mit csinálni vele, nem tudom, érdemes-e. Olyankor úgy érzem néha, mintha nem is volnék, mintha én is eltűnnék és sajog az egész testem, utána szeretnék menni annak a valaminek a semmibe, szétszórni mint az és érzem, hogy mozdulatlan maradok, nem tudok mozdulni. A mi nem jön felém, azután ritkán tudok nyúlni, pedig sokszor érzem, hogy kellene, hogy vétek nem tenni. Annyiszor omlik össze bennem minden és annyszor érzek chaost magamban ilyen összeomlások után, a melyben olyan lassan alakul ki minden és úgy fáj minden kialakulás. Sem az összeomlásról, sem a másikról nem tehetek, kicsit messze jutottam a levél „nemírásról” de nagyon fájt, hogy nem írtam és haragudtam is miatta magamra. Ha szeretnék írni, ill, ha a legtöbbet tudnék mondani, ha legjobban vagyok veled, akkor nem vagyok képes írni, nem tudok leülni, előszedni írószereket, levélpapírt. Nem tudok, ha könnyeim jönnek az erőfeszítéstől. A kis ujjamat sem tudom megmozdítani. Néha persze vannak bátor és iszonyúan aktív időszakaim, a mikor ennek az ellenkezője vagyok v. szeretnék lenni, de abba nagyon hamar befásulok. Hanem persze másban szerettem azt és azért mondom az embereknek, hogy menjenek, törjenek előre és intézzék maguk a sorsukat, mert érzem, hogy milyen szédítően szép nagy dolog és a mikor mondom, engem is elszédít és aztán pillanatokra hősnek érzem magam. Utána csúfosan összetörök és látom, hogy fölöttem, rajtam haladnak keresztül a bátrak és egyedül maradtam és gyászolok. És olyan szép dolog, ha az ember valami nagy értelemben kegyetlen, kíméletlen tud lenni. Ennekem túl sok a sajnálkozásom és kíméletem (Bevallom, hogy magam iránt is, a mi nem dicső dolog). — Már régen nem éreztem annyi kedvet veled beszélgetni, mint most! Ma olyan szép csendes minden körülöttem, az idő is olyan borult, tompán szürke, minden egybefolyik és én szinte hallom a hangom a mint csendesen, egyhangúan mondja neked ezeket és még sok mindenfélét. Ma oda tudnám neked adni a lelkem, szeretném, ha kézzel fogható volna, hogy nézzed, olvasd ki a neked szánt részeket és simogasd. Akkor talán kipattannának azok a dolgok is, amelyeket olyan nehéz meglátni, megérezni és a legnehezebb elmondani. Hiszen tudod te, milyen az, mikor az ember olyan, mint egy reszkető húr, mint egy virág, a mely csordultig van harmattal és nem bírja el. Szeretné, ha a reggel, a nap, az egész világ felszívna és csak néha ejt el egy nehéz gyémántcseppet. Amikor minden szó zokogásban jön fel az ajakra és minden érzés egy könny. Mikor az ember olyan mérhetetlen gazdagnak érzi magát, hogy ki szeretné magát szórni drágakövekben az egész világba, v. magába szeretné felvenni az egész mindenséget. Látod és az olyan szomorú, hogy ezek elásott kincsek, hogy senkinek nem jut belőle, v. csak egy nagyon kevés néhánynak és hogy az ember nem tud mit csinálni velük és kétségbeesésében néha elátkozza

őket. És az elátkozott kastélyok körül még nagyobb a csend és a hallgatás mint máshol.

Furcsa! Tudod mi jutott eszembe? Hogy én neked ilyen leveleket írhatam, mielőtt másodszor találkoztunk! De most kiragadom magam mégis az előbbi hangulatból, ezt talán meg tudom tenni a tehetetlenségemtől (Egy kicsit olyan érzésem, van, mintha más volna most a hangom, mint azelőtt volt, hiszen jobban ismerlek és jobban szeretlek, közelebb vagyok hozzád. Az első impressiók az első nézés az mindig megváltozik és valami egészen megújnodott jön a helyébe. Mikor az ember távolról nézett előbb valamit és aztán egész közel jön. Biztosan te is úgy vagy ezzel, mint én, hogy „Wehmut”¹ fog el a nagy boldogság mellett, hogy akár milyen széppé is lettek a dolgok, nem olyanok már mint először láttad őket. A sejtések, a távolság az valami megközelíthetetlen, szent színnel von be mindent és az ember ezt a szentséget sajnálja egész életében. De ez szép. Mint mikor egy boldog asszony és anyja megint lány szeretne lenni. De most már igazán elég ebből! Még csak azt, hogy Szélpál Margit (a Nyugati) tudod, hogy nagyon tetszett, megírtam már, hogy lelkesedtem, de tudod, hogy mi lelkesített jobban? Az első, nem a második rész. A másodikban ismertelek, tudtalak és magamra is ráismertem és olyan volt, mintha megöleltél volna, de az első rész olyan új, olyan eredeti, olyan bátor! Olyan jó téged ott látni, a hol más még nem járt, olyat látsz, a mit más nem is sejt. Milyen mélyen, mindent átölelően látod a dolgokat! Kicsit homályos nekem itt-ott, nem tudok eleget hozzá és néhol te nem tudsz elég jól magyarul, de mindegy, az az „egészen” nem változtat. Ervin mesélte, hogy Herbert dühösen volt kénytelen belátni, elolvasva cikkedet, hogy jobban érted Szélpál Margitot, mint ő. Ami pedig a „Frauenlob”² dicséretet illeti az minden igazi költőre ráillik és így minden igazi kritikusra is.

Körtvélyesre semmi csetre sem mehetek, most mindenféle ok miatt. Most vasárnap Zomborba sem megyek, hanem Szatymaz-ra Hollósékhoz.³ Zomborba 25-én megyek. Írj úgy, hogy szombat d.e. kapjam leveledet. Szatymazról különben szintén hétfőn jövök vissza. –

Hogy olyan későn jössz majd hozzám az nagyon szomorú, de azért én én is küldenék P. Leohoz. „Ich werde mich schon dreinfinden”.⁴ És szeptember olyan, de olyan messze van még. Majd megtudjuk akkor mit csinálok, most igazán nem tudom.

Hildád.

26.

Budapest

VI. Nagy János u. 15.

Szeged, 1909. VI. 21.

Ma reggel jöttem haza a szőlőből (Szatymaz) és kerestem leveledet, azt hittem, várni fog, de nem találtam, Nem írtál te gonosz, és én hiába örültem 2 napig levelednek. Mert hisz én megírtam neked, hogy hétfőn jövök haza, azt hittem, felesleges hát még egyszer megírni (mert a tanyán igazán nem írhattam volna mást egy percig sem lehettem egyedül.) Vagy tévednék? Na de leteszem a vizsgáló bírói szerepet és hamar kérek egy jó levelet sok egészséggel, munkakedvvel. — Annyiszor szerettem volna pedig neked írni, mikor ott ültem a nagy, nagy diófa alatt! Te, ott egy olyan nagy diófa van, hogy a félvilágot betakarja. Leérnek az ágai a földre és mikor az ember alatta áll, nagy sötét árnyékában és az ágai közt kinéz a nagy világos, végtelen síkra a paradicsomban képzelet magát, mintha még nem tudna semmit a világról. De az a diófa, az a diófa! Ugy szerettem volna, ha csak egy kicsit is alatta állhattál volna. Láttál te már ősdiófát? a neve is olyan szépen hangzik már. És érezted már egy pusztának a hatását? A mikor olyan csend, olyan béke van még forró délelőttökön is! És ha láttál volna engem piros ruhában, babos nagy kötőben járkálni, fára mászni, madarakat hessegetni, virágokat öntözni, láttad volna, hogy a „grande dame” milyen gyerekes és rakoncátlan tud lenni és mennyire leplezetlenül tud örülni fűnek, fának, virágnak! Vagy talán csak gyerekes külsőmnek és kicsiségemnek (fizikainak) adtam meg akkor egy kis időre a magáét, és most megint takarom vele a „grande dame”-ot? Az igaz, hogy a hernyóktól és békáktól, a nagy kutyáktól és a nagy parasztleányektól féltem.

Írjál, hamar, hamar. A pesti állásomat illetőleg azt, hogy idén be sem adtam a folyamodványom. Herbertnek megírtam, hogy beszéljen Wildnerrel, hogy megtette-e, nem tudom. A legkínosabb a dologban az, hogy annyit kell kérni, beszélni, az embereket incommodálni. Szörnyű!

Hildád.

27.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909.) VI. 24.

Jó Gyurim, igazán csak hamar, hamar írhatok, ha azt akarom, hogy holnap megkapd leveleimet és akarom, hát „hamar” kell írnom, és sajnos nem olyan értelemben mint azt te írod és szeretnéd. Annyi, de annyi a dologom, hogy szörnyű! És kellemetlen dolgok! Mennyi baj van a „befejezésekkel” és én

épen azt utálom. Péntekhez egy hétre 2-án utazunk, és az rengeteg előkészülettel jár. Varrónő van a házban, a ki minden negyed órában más kívánsággal áll elő, a próbálás azonban még a legállandóbb. Közben búcsúlátogatásokat is „kellene” tennem, azokat nagyon redukáltam, de mégse lehet alóluk egészen kibújni és ezer egyéb baj és rumli; föl a fejem tőle és szeretnék már hét határon túl lenni. És azért akármilyen ruhában mégsem tudok járni, pedig haragszom érte magamra és szeretnék is. Valahogy nem ismerek magamra, ha „akármit” „akárhogyan” veszek fel, és kell törődnöm vele és ki kell válogatnom őket. És nálam ez sem nevelés, sem szokás. Látod, így telt az egész napom és egy kicsit szégyellem is magam érte, de nem egészen vagyok oka neki, mert más dolga után is nézek.

Szombaton du. Zomborba utazom; *kérek, kérek szombat délelőttre levelet!* Hétfőn onnan is visszajövök. Te mikor utazol? Oly sokára halasztod és én úgy félek, hogy minden nap, a mivel tovább maradsz Pesten, azt tőlem veszed el. Látod, lehetetlen Körtvélyesre utaznom, akárhogyan sajnálom.

Majd ha lesz időm, akkor megírom neked, hogy mit gondolok én arról, hogy te nem vagy „kellemes” és a többiről, amit írsz. Egyelőre egy csacsi Gyuri vagy és én csak azért írok, hogy minden betűm eszedbe juttasson és hogy minden betűm megmondja neked azt, a mit én nem tudok megmondani

Hilda

28.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1909. VI. 27.)

Édes barátom,

Zomborból ezt a néhány sort! (Nem tudnék sokat írni, idegessé tesz ez a szokatlan hegyes, kemény toll. (Leveledet megkaptam, a mikor éppen indultam. Olvasás közben azt éreztem: nem, nem, ne gyere előbb Amerlandba, az nem jó lesz, mert én nem ígérem, hogy elküldelek. És aztán ott maradj 1-2 hétig és Leo is, te is türelmetlenkedjetek és ne legyél egész szabad! Nem, nem! Menj előbb Leohoz és ne magyarázz neki sokat; ez alól legalább fel leszel mentve és én is. Cecile pedig ne jöjjön oda augusztusban, nem akarom, beszéld le. De hisz úgysen fog jönni, majd meglátod. Sokkal szebb lesz, ha végig nálam maradhatsz és nem kell elsietned és nem korlátol más terv. Én aztán Amerlandból megírok mindent: hogyan lehet lakni, hol stb. Mert mi magánlakást vettünk ki, de hát hogy csak 1 szobát lehet-e kapni ill. hol lehet kapni, v. penziót, arról fogalmam sincs. Mi is csak úgy „an hasard”¹ vettük ki azt a lakást. És Leonak ugyis van menyasszonya, hát nem lesz kétségbeesve ha nem maradsz nála nagyon sokáig.

Itt nagyon jó, csak szerdán megyek haza. Ugy-e akkorra lesz levelem?
Bocsáss meg ezért a mázolásért, sietek nagyon, mert készülünk el. Itt folyton enni, inni kell és az embert megölik az „idegenek” a kedvességükkel és meghívásaikkal. Ma estének örülök. Egy híres bácskai nábobhoz megyünk vacsorára és kíváncsi vagyok a murira, és igaz-e, hogy annyit tudnak inni.

Hildád.

29.

Budapest

(Szeged, 1909. VI. 30.)

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szerda, este felé

Édes fiam, je suis vannée, moulue¹ etc, nem bírom tovább. Ma éjjel érkeztem Zomborból, jó volt.

Pénteken reggel a 10 órai gyorssal indulunk, 1 óra után Pesten vagyunk. A d.u.-táni gyorssal (nem tudom pontosan, 2 ó. v. 1/2 3-kor indul-e) Bécsbe, este 7-kor ott vagyunk és még éjjel a 10 órás gyorssal tovább Münchenbe. Ha esetleg reggel még Bécsbe este 7-kor várj minket. Ha kaphattam volna valahogyan összeköttetést a reggel 8 órás bécsi vonathoz, veled jöttem volna, de lehetetlen v. legalább nem tudom, hogyan. Cécile úgy látszik, menthetetlenül jön. Vágyom utánad és jó, hogy jössz, csak félek Leotól. Ha már beszélned kell rólam, minél kevesebbet és ne akarjon téged nagyon. Erre a levélre választ már nem kaphatok. Ha van valami megjegyeznivalód, csak express v. sürgöny lehet.

Hát tudnád, hogy fáj a fejem és minden tagom; nem látok már. És annyira még a dologom! Ne haragudj ezért a szörnyű mázolásért, 2 másodperc alatt írtam.

Hildád

Úgy szeretnék még írni, csak azért, hogy *neked* írhassek, de nem bírok.

30.

Wengen

Hôtel Waldrand

P.a.H. Leo Popper

Schweiz

Ammerland, 1909. VIII. 5.

Édes English bácsim, hallatlan dolog, hogy még nem jött tőled levél. Du bist grausam, lässt mich verschmachten.¹ Én akartam írni, de nagy szorgalmamtól nem jutottam hozzá, meg aztán anyagot is gyűjtöttem, hogy egy igaz

lettre amusante² süljön ki ebből a néhány oldalból. Mert itt nagy dolgok történtek ám, elutazásod óta, igen nagyok. Egész regény! Hol és hogyan kezdjem, pour attrapper le bout!³ Hát amint elindult a hajó és elvitt, Cuci úgy elkezdett bömbölni, hogy csak úgy zúgott és én szégyelltem magam, mert soviel hätte ich Dir doch nicht bieten können.⁴ Egy könnyet nem tudtam volna kipréselni (úgy fáj a szívem) Cuci azonban tovább bömbölt és Nanny kétségbeesetten mondta, hogy micsoda élete lesz itt neki, legalább egy hétig az Englishbácsi miatt. Akár egy féltékeny feleség. Cuci napjában átlag 10000-szer említ és mindég hozzám fordul, hogy meghaligassák. Mir scheint er fühl't: ich kann's ihn nachfühlen, den armen Jungen.⁵ No de ez semmi, ez mind bevezetése volt csak az óriási dolgoknak. Mr Pál itt volt már, mikor elmentél, de hogy most mennyire itt van, azt hallgasd meg. Hát — Erszike és Herbert ügye fejébe szállt a jó úrnak és mikor egyszer fenn voltak nálunk este teán és Herb. meg E. visszavonultak „szobájukba”,⁶ a jó és liberális „teljes szabadságot” engedő férj ezt annyira megsokallta, hogy egy olyan jelenetet rendezett, a mit mi sokalltunk meg. És nagyon furcsa teóriákat és elveket hangoztatott. Rámászott szörnyen Herbert-re (szegény, hogy a férjektől soha sincsen nyugta), de folyton hangoztatta: „meine Frau darf alles machen”⁷ Valahogyan úgy állította be a feleségét és a nőket, mint teljesen esztelen, unmundig lényeket, akik úgy sem beszámíthatók, akik tehát akkor mehetnek a férfi lakására, a mikor akarnak és azt tehetnek, amit akarnak. De a férfi legyen „lovagias” és dobja ki a nőt v. ne legyen otthon v. süssön ki akármilyen verzwickt lovagias cselekményt, de a nő nem tehet semmiről.⁸ „Ich nehme immer die Frau in Schutz”,⁹ hangoztatta. (Szóval látod Porzsoltnak¹⁰ semmiféleképpen sincs igaza. Ha én ezt tudtam volna!) Herbert persze még a pofozás előtt visszavonult és aztán minden lecsendesedett. Kár hogy nem írhatok több részletet, túlhoszú volna. De azt hiszed ez változtatott lényegben valamit a helyzeten? Herb. és a férj nem látják meg egymást, de Erzsike azért szorgalmasan jár fel Herberthez és továbbra is jóba vannak, csak így még romantikusabb és veszélyesebb a dolog. Erzsike azonban szépen viselkedett az ügyben és egy napra megint előkerítette valahonnan a szép és komoly oldalát és én egy napra megint hajlandó voltam elhinni, hogy: 's ist doch was dahinter,¹¹ de ez a hitem sajnos megint kezd tűnni. Mert ha van is „was dahinter”, én csak pillanatokra tudok mögé kerülni. Sok a hisztéria előtte és úgy látszik, a férj tisztában van ezzel. A dologban különben sok személyes hiúság is volt. Észrevette, hogy Herb. nem nagyon szimpatizál vele (túl zsidós volt neki) és kérdezte is mamától: Sagen sie Gn. Frau, ist ihr Sohn ein Antisemit?¹² Így kezdődött az ügy. De elég is belőle, untat már ugy-e? Két napig nagyon fáj a szívem, hogy nem bírtam dolgozni, se írni és az idő is olyan kétségbeesetten ronda volt és szomorú! Oh es war zum durchgehn.¹³ Sok

ízléstelenségen kellett keresztülgázolni, vehetted észre, a búcsúnál. Kereszteltél-e Zürich-ben? Vagy még nincs meg a gyerek?¹⁴ A másolat még nincs meg, de jövő hét elején megkapja még Baumgarten.¹⁵ Herbert nagyon kedves, megígérte, hogy lesz jegy Judith-hoz és esetleg elvisz Elektra főpróbájához, (ez azonban nem biztos) a mely most elmaradt mert Eysoldt beteg.¹⁶ Tegnap volt Herb. születésnapja, kapott tőlem egy igazi nagy Geburtstag-csokrot, egy nagy, kerek alkotmányt, arra teremtve, hogy az ember 2 kézre fogja és gratuláljon mögötte. Edith-től is jött egy gyönyörű csokor és volt egy szép Geburtstagkuchen,¹⁷ szóval nagyon ünnepélyes és szép volt. (de te nem voltál itt). Már a te szobádban lakunk, kicsit aszimmetrikus most a kinézése, hogy betoltak még egy ágyat. De hát én nem alhatok kiflivé görbülve, nem? Ili¹⁸ megint itt van és így Erwin eltűnik megint egész napokra. Böskétől¹⁹ épen most kaptam egy herceg hiperszentimentális levelet. Üdvözl. Itt küldöm a Hét-cikket.²⁰ Nagyon tetszik, de még jobban tetszene, ha a darabot ismerném, a mit most ez után szeretnék ismerni.

Írjál, kérlek, Lieber, Liebster, Allerliebster²¹

Hildának

Leót és Bé-t²² üdvözlöm.

31.

Wengen
Hôtel Waldrand
P.a. Leo Popper
Schweiz

(Ammerland, 1909. VIII. 7.)

Kérem, írd meg, miért nem írsz!! (Kérő-jelet tennék ide, ha volna)

32.

Wengen
Hôtel Waldrand
Schweiz

Ammerland, 1909. VIII. 11.

Bin heute sehr wehmütig gestimmt, habe vieles auf den gewissen.¹ Megint esős idő van és eszembe jutott, másolás közben a bűnöm, hogy t.i. néhány napja felé se néztem az írásnak. Nagy baj? (most annál jobban sietek) De látod, sok minden jött közbe, főleg a szép idő (és leveled) és tudod, én nem vagyok „jellemes” nő, nem tudtam ellenállni (és szabadulni néhány hangulat alól). Így nem várhatok levelemmel, amíg a másolatot elküldöm, bár azt is megkapod nemsokára. Hanem írok neked, „kedves, jó” levelet,

hogy kibékítsek és — — és hogy megbosszuljam magam (Oh, milyen nő, mondod te). Hát hallgass ide; fáj a hallgatásod, de főleg mikor már megkaptam és elolvastam leveledet, de csacsi voltam és nem is volt igazam és ezt ünnepélyesen bevallom itt neked. Mert hiszen vannak dolgok, a melyek állandóan fájnak, dolgok, amiknek valami állandó sajtó a kíséretük és az, hogy azok néha vakítóbban állnak szembe, még nem ok, hogy jobban fájjanak. Az legfeljebb resignációra ok. De hát beszélj nekem. Én ti. egy kicsit eltéptem a leveledet az erdőben, ahová kivittem olvasni, lábbal tapostam a Warnungstafelt² és tilos területekre léptem. Mi lesz velem?! Elfogott a lelke Sittenpolizei-je³ és fülemnél fogva húzott vissza; de most már hiába verem a mellem, a levél el van tépve, elázva az esőtől, össze nem ragaszthatom és most nem „felelhetek” leveledre, hanem „csak úgy” kell írnom. Úgy jövök hozzád, mint az, aki rossz fát tett a tűzre (tettem is, kiáltom nagy daccal mégis, nem is bánom, de...) Borzasztó fegyelméletlen az agyműködésem, keresztül, kasul száguld minden, összefüggéstelen, ha meg fogok valamit; azonfelül még türelmetlenít, úgyhogy lábbal taposok ott is mindent. Nem tudom, mi van velem, de ez a mostani állapotom borzasztóan úgy néz ki, mintha valami forrásban volna, amiből ki kell sülni valaminek, ha másnak nem, de valamifajta nyugodtságnak. A lelkem, a szívem lábai taposnak az eszemen vagy fordítva. Ez egy buta, izgató, meddő, sőt romboló állapot. Én most valami ujraforrásban volnék? Hm!

De nem beszélek erről. Azt hiszem, a nagyon későn érők közé tartozom. Már régen mondtam egyszer; én negyven éves koromban leszek valaki. (Ha elérem a kort!) Úgy hiszem, hogy valahogyan az összes intellektuális vágyam 40 éves, oda való. De hagyom ezeket a csacsiságokat, inkább mesélek. Azt irtad Herb. és Erzs. ügye érdekel. Nem fejlődött tovább sőt inkább visszafejlődött. Én azonban többet vagyok vele együtt, ami sokszor teszi, hogy úgy érzem, mintha az időmet pocskolnám. Furcsa teremtes. Azt hiszem, elég jó, de főleg amikor mások is látják. Mindég azokat a dolgokat hangsúlyozza, amiket más ember eltakar. Van esze, de mert nagyon okosnak akar látszani, hát persze, hogy buta. Minden dolgáról „nem beszélve” annyit beszél, hogy az ember persze nagy bajokat sejt mögötte. Wie kann man nur so auf der Hut seiner Würde sein,⁴ jut mindég az eszembe és minden nagyszerűségének, „hohler Klang”-ja⁵ a mit te mondtál. Érdekes a férje, mint „férj” (Amúgy egy derék, jó, abszolút „földhözragadt” ember. 3 perc múlva unalmas) Ügylátszik nem akarja elrontani a dolgot a feleségével, innen az a bizonyos lovagiassága és azonkívül ő a felesége Würden-träger-je⁶ a szó szerinti értelemben, ti., hogy a felesége „nagyságát” és méltóságát nyitott tenyéren hordja, bizonyíttatja stb. stb. Nagyon szemérmetlen emberek. Valami nagyon érdekes, de ezt másoknál is tapasztaltam, t.i. hogy lelki szegénységet hányszor takarnak avval a bizonyos „átláthatat-

lansággal". Az, hogy az embereken nem látszik meg a „belső”, az olyan szívesen eltorzított „lélek”, hogy őket „nem lehet ismerni, ha nem akarják”, és nem mutatják magukat, avval a legnagyobb svindlit csinálják és csúnya, ocsmány módon visszaélnék, hogy szegénységüket takarják. (Hogy némely esetben igaz, azt az ember megsejti, a hol lehet) Én nem hiszek abban, hogy az embereket abszolúte ne lehessen ismerni és főleg nem hiszek abban, hogy valakik, emberek, akiknek van takarni valójuk, azt úgy meg tudják tenni, hogy abból semmi ki ne lássék, nem hiszek abban, hogy azoknak a valakiknek és nem valakiknek minden szavuk és minden tettük ne az eltakart mélységekből v. eltakart ürességekből eredjenek v. legalább azokkal a legmélyebb összefüggésben ne legyenek. Nem hiszek emberekben, akik azt hajtogatják, hogy én ez és ez vagyok csak nem mutatom. Nem tudni mutatni, erőlködni és nem tudni, az más, ott sejt az ember. Hány embernek szerencséje, hogy „szívét és lelkét nem a homlokán hordja” és hányak szerencsétlensége. Hány ember menekül meg azáltal, hogy nem látják és hány pusztul bele. Ez szomorú historia nem? De mesélek tovább. Herbertnek csunya daganat keletkezett az orrán, épen az orrán, és tegnap bent volt Münchenben, a hol felvágták neki. Szegény fiú, a rokkant orrával, még az bosszantja a legjobban, hogy szerencséről kell beszélnie, mert ha 10 nappal előbb történik, nem tudja befejezni a drámát. Az ember utóvégre dagadt, Umschlag-os⁷ orral nem írhat pompás, ragyogó renaissance drámát.⁸ Az elküldését illetőleg pedig azt üzeni, hogy csak Körtvélyesről fogja elküldeni, mert a IV-ik felvonást elküldte Edith-nek másolni, a ki most Körtvélyesen van v. 1-2 nap múlva lesz. Akkor hát megkapod az egészet. Azonkívül mindkettőnk nagy meglepődésére írom, hogy (azt mondják), nagyszerűen nézek ki, irtózatosan le vagyok sülve és sokat sportolok. Tegnap pl eveztem vagy egy órát, aztán úsztam (Ili úszóruhájában) elég sokat. D.u. 3 órakor nekiindultunk és elgyalogoltunk Wolfrathhausenbe ami 2 óra oda és kettő vissza. Wolfrathhausenben egy aranyos felfedezést tettünk. A Simplicissimus Kathi-jának van ott egy kedves, szép, égővörös futórozákkal teljesen befutott vendéglője és pensiója, ahol nagyon jó lehet enni és élni és érezni magát.⁹ Láthatod, megfogadom a tanácsod és „nem hídom”. Különben jövő héten megint lesz Münchenbe menés, vannak concert-jegyeink és színház is lesz. Herbert valószínűleg (az orrától függ) szombaton 14-én utazik. 1-2 napot Bécsben marad. Sok, sok jó életet! Ez az utolsó lila levélpapír!!!!

Hilda

Erwin sokszor üdvözl, sokszor kiáltja, hogy írjam meg.

Tegnap kaptam meg leveledet. Elolvasása után rögtön tollat akartam fogni, írni akartam, vadul, szenvedélyesen. Nem tettem, nagyon hangos volt bennem minden, tombolt, vad síráshoz álltam közel. Most látom, igazam volt, hogy nem tettem, ma már hazugság lett volna. Látod, nyugodtan, egészen nyugodtan írok most, csendesen, szépen akarok veled beszélni, egyet-mást elmondani. Azt akarom, hogy jól essék levelem, igaz legyen és hogy lásd, hogy a kegyetlenséged én csak igazmondásnak vettem, csak valaminek, aminek úgyszólván el kellett jönni. Közvetlen a múltkori levelem elküldése után jött meg utolsó előtti leveled; válaszolni akartam rá rögtön, nem tudom miért, nem tettem. De ezt gondoltam, mikor elolvastam. Ez valaminek a kezdete, ami téged el fog rántani tőlem, valaminek a kezdete, ami meg fogja mutatni, hogy sohasem voltál az enyém. De a „miért”-ben tévedtem. Azt éreztem, hogy téged két nagyon intensíven élő ember magával rántott az életbe. Mert beleengednek látni magukba, mert adnak neked mindenből („és én minden dologban benne vagyok” – „és én benn vagyok mindenben” – kétszer is) és te olyan erősen vágyódsz élni, hogy azt hiszed, élsz. És éltél is, mert „mertél” élni, mert nem féltél attól, hogy az élésednek, ha csak képzelt is, de fájó, nehéz következményei lehetnek, mertél élni, mert nem kellett kiméltlennek lenned, mert „másokon” éltél, mert „magad” maradhattál, mert „szabad”-nak érezted magad. És csunya szégyenérzet ébredt bennem. Azt éreztem, hogy szégyen, hogy oda se tudtalak hozni, hogy egy pillanatra „szabad” légy, hogy higgyél abban, hogy én „nem akarok semmit”, hogy én is csak élni akarok. És gondoltam mindenfélét rólad és azt hittem, hogy van benned valami ami gyenge, ami túlságosan félti magát, amit én a vadsággal csak még jobban megijesztettem és ami most fellélegzik, felszabadult. A Warnungstafel, azt hittem, saját magadnak van inkább felállítva, amin nekem te miattad nem lehet túlmenni. Érted hogy gondolom? Az én rettenetes, kínzó, örökös elfogultságom, mi volt az, miért volt?? Gyuri, ezt nem hiszem többé, ez vallomás volt, amit itt leírtam. Ilyeneket gondoltam leveledre, nem tudom magam jól kifejezni, nem tudom, érted-e. De éreztem, hogy a levél ami ezután jön, még tovább fog menni, hogy itt nincs megállás, hogy jön még több is. És jött. És aztán egészen másokat gondoltam és egészen másképpen értettelek. Oh ha tudnád, mennyire tudtam mindent, mennyire el sem hazudtam magamnak, mennyire vártam, hogy éles világításba kerüljenek a mi hamis útjaink, mennyire izgatott, mennyire kétségbeejtett ez a mi egész viszonyunk. Az én elborulásaim, az én (ha tudtad volna

akkor, milyen) mély szomorúságaim, minden, minden azt mondta nekem, hogy ez egy koraszülött, nem teljes valami, ami közöttünk van, hogy az én beszélni nem tudásaim nem hangulatok voltak, hanem mély, mély hibák és betegségek. Azt hittem amikor utolsó előtti leveled jött, hogy ennek a viszonynak benned kell lenni és hogy ennek előbb-utóbb vége lesz, mert tart-hatatlan, hogy téged Irma tönkretett, hogy ez mással is így lesz, hogy va-dabb fájdalommal kívánva az életet, épen mert erről az oldalról elveszettnek érzed, vadul és elhamarkodva fogsz vakon és túl korán belemenni minden szerelembe és hogy csupa torz, koraszülött, vérszegény szerelmed lesz. Kiszívták a véred azt hittem, mesterségesen táplált és emelt benned minden itten, amit kínlódásaid, szabadulni akarásod erőszakoltak. Látod ezeket hit-tem. Látom, nem volt itt sem igazam. De most azt hiszem látok. Hányszor mondtam neked, hogy Irma kísért téged lépten, nyomon, hányszor éreztem őt, amikor nem mondtam és hányszor bénította meg szavam az, hogy nincs helyem benned, hogy akármit mondanék nem tudnék közelebb jutni hozzád. És ha egyedül voltam, soha, egy percre sem éreztelek az enyémnek, soha, csak néha ritkán, mint asszony a férfit. És ha veled voltam akkor tudtam, hogy nem lehetsz az enyém, mert korán jöttek a csókok, és akkor csókol-talak vadul, amíg elfelejtetted magadat, hogy egy percre, pillanatra, amíg megint a kínjaidé a kételyeidé Irmáé vagy, legalább az arcod, a kezed, a te lélektelen voltod az enyém legyen. És enyém voltál ritkán, néha, amikor kiszállt belőled az amit én a legjobban szerettem volna, a mi megnyitott volna engem és a kezembe kaptam volna így a kulcsot hozzád. Ha tudnád, milyen vad, tehetetlen, zokogástól elfulladt vergődés volt az, hogy égetett a szégyen, hogy megaláztam magam, magam előtt, mikor úgy engedtem ma-gam csókolni. Szerettelek és elakartam felejtetni magam, nem sikerült, csak nagyon ritkán, talán még ritkábban, mint neked. És a mikor te felejtetted el magad, hogy egy pillanatra az enyim légy, nekem ébren kellett lennem, nekem látni kellett, nekem minden eszemnek ott kellett lenni, hogy lássam a szomorú örömet, hogy az enyém vagy. És az én örökös kínzó elfoglultságom, miért volt, mi volt az? Érzed, hogy mi? Érzed, hogy öntudat-lanul megéreztem akkor milyen gyenge vagyok én, milyen semmi, mindég jelen múltad mellett? Mondd hozzájuthattam én így lelked kapujához? Te azt hiszed, kivárod mindig és kívártad nálam. Nem Gyuri, te szigorúan őriz-ted és elhajítottad a kulcsát, nem adtad ide egy pillanatra se. Nem vetted észre, valahányszor megnyílt a szívünk és beszéltünk, sokat beszéltünk, min-dég mindég Irmára, arra, ami volt, ami lehetett volna, ami elmúlt, tért rá a beszédünk? Nem vetted észre, hogy utána mennyit hallgattunk, és éreztük, hogy egy valamit száll körül minden gondolatunk? Valamit ami közénk jött és amit én sokszor vadsággal jókedvvel, tréfával akartam elűzni, avval, hogy nem veszem komolyan. Pedig – csak azt vettem komolyan. Most utolsó

levelednél láttam az egész érési folyamatot (ne haragudj ezért a csúnya kifejezésért). Láttam, hogy őrizted magadat és magadban azt ami Irmáé volt, csak nem akartad, csak talán nem tudtad és most amikor odakerültél Leo-hoz a ki tanuja volt mindennek, a kivel együtt éltél akkor, akinek ez az éved nélküle legfeljebb papíron van meg, élettelenül vagy még úgy sem, hogy milyen elevenné lett most minden, hogy belekerültél a boldog élettel teli kincses légkörbe és hogy változtál vissza egy csapásra. És most újra itt vannak a reményekkel teli kínlódások, a kínokkal teli vágyak nem „az élet” után, hanem „egy élet” után, egy élet után amit mindég visszasírtál. Mert az élet, egy másik élet nálam is lehetett volna, de te nem akartad, nem akarthattad, most értelek Gyuri. De bánt, hogy én is itt vagyok, ne érts félre, nem az bánt, hogy utadba jöttem, hogy akartunk valamit, hogy volt ami volt, de bánt és fáj, mert jó vagy hozzám, mert szeretsz és mert „nem segíthetsz” rajta és jobban szeretnéd „én miattam”, ha nem lett volna semmi. És én most kérek, ne fájjon, mert nekem sem fáj úgy ahogy te hiszed. Nekem mindig fájt valami benned, bennem, az egész viszonyunkban azt tudod; most, hogy kipattant a baj lehet rajta segíteni, nem igaz, hogy nem lehet. Tudjuk mi van és ez minden. Örülök, hogy beszéltél, beszélned kellett és evvel mindent jóvátettél. — Eszembe jut mindég a mi viszonyunk története. Miért nem lett belőle életképes „igaz” valami? Hamis utakon jártunk és „elfejlődött” valahová a hol beteggé lett. Mikor mi találkoztunk, el voltál kínozva, agyon voltál gyötörve a lemondástól, valamitől, a mit erőszakkal ki akartál magadból dobni. Én erről nem tudtam semmit, semmit. Én feljöttem Pestre egy idegen lány aki olyan kiehézett volt minden kultura után, üres, szerelem, szeretet és barátságvágytól beteg szívvel, idegesen, egyedül, olyan szívtettépően egyedül. Hiszen te tudod. És egy éjszaka, kávéházban, utcákon te beszéltél nekem, úgy ahogy én még beszélni nem hallottam. És félve rettegve szökve a Beleznaik elől azt gondoltam: itt van az az ember aki engem megvédhet, akinek a „barátsága” védhet meg. Én a barátod szerettem volna lenni, meleg, igaz barátod, én akkor gondoltam arra, hogy itt van valaki, aki engem felvihet, aki mellett én nagyon fejlődhetek (te rád akkor nem gondoltam, azt hittem, nagyon erős vagy, nem tudtam „kínjaidról” semmit, csak „kínokról”, amelyek minden kiváló ember közelállói.) Később jöttek melegebb pillantások; de én első levelimmal jóvá akartam tenni. Emlékszel rá? Hogy ujjongtam a boldogságtól, hogy van egy barátom, valakim aki mellettem fog majd állni, akinek én beszélhetek, beszélhetek, mindent megmondhatok. És azután jöttek mindég izgatóbb, mindég rövidebb levelek és az én szép, szép barátságomnak vége volt. Szerelmes lettem. De kínjaidról nem tudtam semmit, nem tudtam rólad semmit, semmit csak Stephan George-t. És az nem szólhatott ellenem, az erőt ígért, erőt, nagyságot, továbbmenést, ha tőlem előbb-utóbb elmenést is. Az

olyan mélyen lyrai, finom, világos valami ami a legszebb korodból való volt, hogy tudhattam volna, hogy az elmúlt, hogy azt összetörték, hogy annak a betege vagy, azt vágyod vissza és azt irtad kétségbeesésed és haragod minden erejével. És negyedszer voltunk együtt és alig beszélünk még, amikor már hallgatnunk kellett, amikor már volt közöttünk valami. Szerelmem ami nem tudott halottaktól szabadulni, ami fagyasztott. Emlékszel? Egy esős hideg napon kimentünk Hűvösvölgybe és ott mert nem beszélhettünk, először csókoltuk meg egymást kétségbeesésünkben. És én panaszkodtam, hogy olyan holt leszek, ha csókolsz. Később felelevenedtem, tudja Isten mitől, talán egy hazugságtól. Miért nem beszéltél ott? Miért nem ott álltunk meg amikor még olyan könnyű lett volna egymás vállán sírni, amikor magától olyan egyszerűen vagy maradtunk volna barátok, vagy lettünk volna szerelmesek. Ez nem szemrehányás édes Gyurim, nem, csak egy szomorú történet, amit azért mondok el, hogy megmondjam, hogy látom, hogy hamis úton indultunk el, korán jöttek a csókok elzárták a szánkat, hogy nem beszélhettünk és a hallgatásunk meddő volt, mert csak elhallgatás volt, mert a beszéd csak széjjelvitt volna bennünket. Mert nem értettük egymást mert korán jött a szerelem és nem fejlődhattunk, mert nem fejlődött a viszony köztünk, mert (annyiszor mondtam már, ne haragudj) koraszülött volt. Az igaz, a mi szerelmünk nem a megértésből fakadt, hanem véghetetlen kínok fáradt, megnyugtató és vég után kereséséből. És mit hozott? Kivetett az utadból, a hová mindég, mindég visszavágytál, ami neked az életet jelentette, ott hagytál mindent, csak kínjaidat és kínjaidtól szabadulni vágyásodat, elkopott, reménytelen élni vágyásodat hoztad el. Mindég visszanéztél, úgy mentél előre, én előrefordított arccal, te visszanézővel. És engem vajjon kivetett-e utamból? Nem tudom, mert én még mindég rettegek a Beleznaiaktól. De talán mégis, mert én is vágytam feljutni, én is vágytam arra, hogy viszonyunk produktív erős legyen. Talán ennek a barátság lett volna a formája; az én ujjongó barátságvágyam kielégülése első megnyilvánulásának folytatása. Nem tudom. Most már mindegy. Teneked vissza kell térned, te nem haladhatsz ezen az úton és én is visszamegyek. Nem újból kezdeni, az lehetetlen, de kezettfogni egymással, becsületesen, egyszerűen és — — elválni? Nem tudom. Én azt mondom neked. Én nagyon szeretlek, és most valami nagy szereteteli meghatottsággal szeretlek amiben kevés a fájdalom, sok a resignáció. Én nem akarlak elveszíteni, mert ahhoz túl élők az érzéseim. De azt kiáltom feléd, amit te nekem annyiszor mondtál „aki menni akar menjen” én nem tartalak vissza, de arra kérek a barát maradjon még nálam, és minden ami nálam maradhat becsületesen, hazugság nélkül. Én nagyon szeretlek, de érzem az így együttmenésünk tarthatatlanságát, érzem hogy igazad van, amikor mondod, hogy együttlevésünk nem hozta meg számomra, amit vártam. Mondjuk hogy nem

lehetett máskép. Én túlhamar lettem „asszonnyá”, lehet, azért hogy valahogyan segítsék, de lehet hogy ez állított meg mindent. Nem tudom. – Leo és Bé viszonya a legszebb lehet, amit vágni tudnék én is. De mert „új” ember volt mindakettő, mert ledobtak magukról mindent ami „idegen” a kettőjük közti viszonyban. Úgy értem, hogy egy bizonyos értelemben egy „kopás”-nak egy fejlődés folytán újra előlről kezdésnek az eredménye. Amikor barátok lettek, addig kopott le róluk minden idegen, minden egymást ütő szöglet amíg végre egyé lettek, valami egészen természetes fejlődés által valaminek a végén, ahol mint két „új” ember megint újra kezdhették. Nem tudom értesz-e?

Hosszú lett a levél, de beszélnem kellett. Ugy-e, értesz, ugy-e tudod? És látod nagyon fájó, nagyon szerető szívvel gondolok rád és egy cseppet sem gyűlöllek. Hanem, te menj a merre akarsz, és maradj az utadon, nézz néha át hozzám és légy jó hozzám. Látod vannak most dolgok amiket csak nekem mondhatsz el, amiket jól esik majd elmondanod. Beszélj hát hozzám ha kell, ha úgy gondold hogy szükséged van rám. Én itt fogok állni és változatlanul, és mindig ugyanaz maradok. Nagyon sokat köszönök neked; és sokat adtál nekem mégis. Legtöbbet utolsó leveled, ezt köszönöm leginkább. Értesz?

Te tegyél úgy ahogy neked a legjobb és úgy, ahogy a legtöbbet vált ki belőled. Én a barátod szeretnék lenni ha akarod; ha nem, az leszek, amit akarsz. És ne gondold hogy a legkisebb erőszak van itt. Még soha semmi olyan tisztán magától nem jött mint ez.

Én értek mindent, semmi nem talált váratlanul, és minden több lesz azután. Én evvel a levéllel a kínokat akartam elvenni tőled, amiket a rám-gondolás és az engem féltés hoz neked. Kérlek ne sajnálj csak ez az egy fáj és szégyenít. A barátod szeretnék lenni. Forró kézszerítással:

Hildád

Erről a levélről „senki” se tudjon.

34.

Wengen
Hôtel Waldrand
Schweiz

(München, 1909. VIII. 19.)

[Képeslap „Künstler-Kneipe – Simplicissimus – Kathi Kobus” emblémával-felirattal]

A lapodat pont elutazás előtt kaptam meg, nem tudtam elküldeni Stormot.¹ Készen fekszik, kérek rögtön címet. Reggel 3-kor, mesés társaságban, nagyon jól érezzük magunkat.

Hilda
Ili Erwin

Unbekannter Weise freundlichen Gruss: Dr Nelson

Besten Gruss: A. Brussow

Es war so schön gewesen mit jungen schönen Kolleginnen: Peter Rosen
Hzl. GrüÙe Kathi Kobus²

35.

Hotel Kastanienbaum
bei Luzern

(Budapest, 1909. VIII. 30.)

Édes Barátom, nem írhatok, ez nem lehet levél. Nem vagyok egyedül és 2-3 napig nem is lehetek. Megérkeztem Pestre, ahonnan nem utazhattam Körtvélyesre, mert Máli egy kis operáció miatt itt van Pesten. Most nála lakom és csütörtök reggel együtt utazunk Körtvélyesre. Herbert, Edith és sok más ember van mindég itt. ... Most ment el a kézirat, mert már nem volt időm Ammerlandból elküldeni. Már csak azért sem, mert utolsó 2 nap Münchenben voltam és vonatindulás előtt kaptam kézhez lapodat Erwintől, aki elhozta. Most hát csak annyit nekem is nagyon hiányzott, hogy nem írhattam, hogy utolsó leveledre rögtön nem válaszolhattam úgy, ahogy azt melegében éreztem és szerettem volna. Boldoggá tett az a leveled, olyan nagy nagy boldogító melegséggel töltött el, amivel csak igaz, nagy dolgok tölthetnek el és én hamarjában csak azt tudom neked mondani, hogy minden rád gondolás most olyan édes nyugalommal, olyan szép biztonságérzettel jár, a milyennel csak igazán Barátokra, igazán elmozdíthatatlan jóra lehet gondolni. Minden kínos érzésnek vége, igaz minden és én a barátod vagyok, ez nem hazugság! Leveledre felelek legközelebb te jó jó jó Gyuri barátom

Hilda

36.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Körtvélyes, 1909. IX. 6. (vagy 7)

Édes Gyuri barátom, ez megint egy sorozat „nem-levél” lesz amint látom. Megkezdttük a barátságunk „nem-levelezését”. Én t.i. azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy minden viszonynál van ugyan egy ilyen nem-levél-periódus, de az fordítva van a barátságnál, mint a szerelemnél. A szerelemnél a „nem-levelek” a végén jönnek, ill. az átmenetek végén, amikor az emberek kezdenek „biztosak” lenni és a barátságnál addig amíg nem biztosak. Jaj, jaj! micsoda csacsiságok szegény Gyurim, ne haragudj rám. De látod én ma

nagyon kedves akarok lenni és akkor mindig ilyen csacsi vagyok. Szóval és röviden ez a „nem-levé!” (ezt akarom megmagyarázni) ez nem a „bizonytalanságom” jele, hanem csak annak, hogy 1.) nincs időm, mert sok ember van itt és nagy a társaság (fess hadfiak is) aztán Máli fest engem, piros ruhában pipi kendővel egy nagyon szép interieur-ben és a kép nagyon szépnek ígérkezik. 2.) a kert olyan gyönyörű és az egész ház, hogy még nem tértem magamhoz és élvezem. 3.) annyi az írni valóm, hogy nem tudok tőle írni. Engem az ilyesmi szörnyen visszariaszt, hisz ismersz. És okok halomszámra! Tudod, én nem vagyok válogatós okokban és szerénységemnél fogva kicsi ok is elég nekem a nemírásra. Hát hol is kezdjem. 1.) Storm. Edith kezdedhez fogja juttatni. Ne haragudj, hogy nem ment el postán, de hát elég nyomós okai voltak, amelyeket részben tudsz, részben Edith-től meg fogsz hallani. Arra kérlek, olvasd el még egyszer, mert 5-6 szó van az egészben, amit képtelen voltam elolvasni, azoknak helyet hagytam, írd oda. Azt találom, hogy az írásom ilyen nagy tömegben nagyon csunya és kellemetlenül hat. Te nem találod? Ki kellene találnom egy „másolási írást”. Mindennek dacára azonban én a legnagyobb örömmel és készséggel másolok neked, *quoi que ce soit*.¹ Storm nekem „madártávlatból” jobban tetszett, mint hittem volna. Csendes, komoly mégis és végigvonul rajta az a bizonyos „paradis perdu”² hangulat, amit akartál. Egy kicsit soknak, egy kicsit felcsigázottnak tartom a tárgyhöz, nem elég hangsúlytalannak. Egy kicsit „akart” és ezt érezni. Hiába, Gyurim, „le paradis perdu” és Kierkegaard³ nagyobb lesz és valószínűleg „rövidebb” is. Ez a mi szegény zülöltött túlfinomult, ideges zsidó race-unk még az olyan robustus hatalmas idegességekre és kinokra is vágyva tekinthet vissza, mint Flaubert vad, egészséges önkínzásaira. Hiába, aussi un paradis perdu, és főleg sok elmulasztott és elpocsékolt keresztvíz, Gyuri lelkem, ez főleg rám is vonatkozik és sok emberünkre. De megint kezdek nagyon bölcs lenni ugy-e. Herbert nem olvasta Storm-ot. ... Ott feküdt napokig Edith-nél, de spárgával átkötve és úgy látszik nem merte felbontani. Én meg képzeld olyan indolens nővér vagyok és nem olvastam a drámát.⁴ K.b. ismerem az első felvonást, még az első konceptioban olvastam, de azonkívül fogalmam sincs mi van benne. – Valahol egy mondat közepén kellett abbahagynom az írást. Tegnap este kezdtem t.i. a levelet és most reggel van és én ezt nagyon sajnálom. Olyan kedvem kerekedett tegnap levélírás közben és olyan sok mulatságos, csacsi dolgot akartam megírni, ami mindkettőnknek jól esett volna. Most próbáltam folytatni, de kizökkentem, mert dühös vagyok. Vagy 6-szor csöngettem már a b. „szobalányomnak” (mert itt van ám nekem egy) és nem jön, pedig be kell kapcsolnia a ruhámat, és erről a kapcsolatlan ruháról mindég eszembe jut, hogy reggel van, hogy én tulajdonképpen ki szeretnék egy kicsit szaladni a kertbe, de hát nem lehet, mert a ruha nyitva van. És akkor csi-

náltam egy kis esti hangulatot és az én kedves, kedves Gyuri barátomnak firkáltam és firkálok, de sehogyse megy. Hallatlan, folyton azt kell leírnom, ami egy pillanatra át szalad a fejemen. Nem tudom, aber ich bin voll Gehalb.⁵ Veheted észre, hogy jó kedvem van. Most isten áldjon és várj egy kicsit lelkem, megyek riadót csempetni, bekapcsoltatom a ruhámat aztán ki-megyek és „kikertezem” magam, udvaroltatok magamnak majd egy kicsit, aztán modellt ülök vagy egy órát és aztán visszatérek hozzád és mesélek neked tovább. Mulatságos históriákat is fogsz hallani. A Dieu!

Adjon Isten! Megint itt vagyok egy kicsit fáradtan ugyan de ép oly jó-kedvűen, mint azelőtt. Programom szerint jártam el. Elég fád úgy tulaj-donképpen az élet és főleg ha az embernek udvarolnak. Tegnap estéről akarok neked mesélni. Iszonyú jól mulattunk. Van itt egy fess kapitány egy osztrák fiú, jóltáplált, harmlos⁶ és hülye (Ez alaposan meg is látszik rajta) Szegény feje kijelentette, hogy tud Gedanken übertragen⁷ és hogy egy jó medium okvetlen pariroz neki. Nekiállt és hát szuggerált és sorba fogta az asszonyok kezét és „akart”; akarta, hogy csinálják amit ő „akar”, pl ajtót kinyitni, cigarettára gyújtani etc. Nem sikerült, mindenki harsogva kacagott és szegény nagyon szerencsétlen volt. Csak én nem engedtem ma-gamnak tőle Gedankenokat übertrégnelni, mert hát — — — hisz ismered Heine-t. De a dolog kezdett nagyon kinos és mulatságos lenni és így mi nők összeesküdtünk. Megbeszéltünk 3 feladatot, a sorrendet és hogy én leszek a jó medium. Belementem az ügybe. Az egészet csak 4-en tudtuk. Én kimentem, az asszonyok megmondták, a feladatot a kapitánynak, aki persze azt hitte, hogy most sütötték ki és hát behívtak. Én eltakartam a szememet, ő megfogta a kezemet és én Gyurikám, olyan, de olyan álom-járót játszottam, hogy gyönyörűség volt nézni. Az asszonyok majd széjjel-mentek a nevetéstől, a be nem avatottak pedig el voltak képedve és fél-tek tőlem. Én gyönyörűen megoldottam mind a három feladatot. Brilly kapitány felolvadt a gyönyörűségtől és majd belémszeretett és oly büszke volt mint 6 generális, sok dicső csata után! Magyarázta szörnyen, hogy rö-gtön érezte, hogy nagyszerű medium vagyok etc, etc. és én magyaráztam neki, hogy mi mindent éreztem. Lassanként beavattunk mindenkit, mert Hermine néni és Géza bácsinak (Máli szülei)⁸ unheimlich⁹ volt egy ilyen vendég a házban, aki álomszerű állapotba jön a jó beafsteak Brilly „akara-tából”, a mythos ideje utóvégre már elmúlt. A szegény jó kapitány pedig „schwelgt in der höchsten Wahne”¹⁰ és sohasem fogja megtudni, mily csú-nyán becsaptuk. Nagyokat tervez már ma estére és komplikáltabb felada-tokat ígér. Persze ilyen jó medium, mint én csak nem elégedhet meg avval, hogy egy cigarettára gyujtson álomállapotban. Valld be, hogy kiváló vagyok ill. kiváló színésznő, amit te sohasem akarsz belátni. Rám még nagy jövő vár (valahol egy Brettlin?) Istenem, teremtmöm rettenetes redseelig¹¹ vagyok,

kapsz még vagy 4 oldalt mert még sok megjegyezni valóm van. Többek között a mi hasonlóságunk. Hát, hát, kedves barátom, az mind nagyon szép és szeget ütött a fejembe. De egész komolyan! Gyerekkoromban egyszer azt hallottam hogy a kiket az Isten egymásnak teremtett (lehet akármilyen viszonyban) azok hasonlítanak egymáshoz. És ebben én rendületlenül hittem. És eszembe jutott, hogy nagy okai vannak a mi barátságunknak, és hogy mi talán tényleg összetartozunk. Wie Brüderchen und Schwesterchen,¹² hisz azok szoktak egymáshoz hasonlítani. Engem ez mélyen meghatott és nagyon örültem neki, ez még sorsszerűbb mint minden egyéb. Nálam ez a megjegyzés nagyon mélyre ment. Most hát tudom, miért nem tudunk mi „egymástól szabadulni” és talán ezért nem gyűlöltelek meg. Láta Leo a nagy képemet? A[h]hoz mit szolt? nagyon kíváncsi vagyok rá. — Ami a Pesti tartózkodásomat illeti, az össze-vissza nem sok. 15-ike táján megyek innen el és természetesen csak Pesten keresztül mehetek. Ott fogok egy napig maradni, mert különben is a ministeriumba kell mennem. A napom többi része, ha akarod a tied. Nem tudom megírtam-e neked, hogy Jászi volt velem Wildner-nél, aki végtelenül kedves volt és biztatott. Azt hiszi fog menni. Itt Géza bácsi megígérte, hogy mindent megtesz amit csak tehet és így fog menni. Lehet, hogy mint óraadó néhány hónapra már most felkerülök Pestre az idén. Persze bajok vannak, amiket el fogok mesélni, leírni nincs türelmem őket. Szóval ez el volna intézve. Mennyivel könnyebben fogom most Szegedet, minden egyébbel elviselni. Annnyival nyugodtabb vagyok most. Az utóbbi időben, Ammerlandban megint rettenetes ideges voltam, nem tudtam aludni stb. Megint olyan egyedül voltam egy rövid ideig, olyan kilökött a nagy világba és tudod azt nem bírom ki. Most nem érzem és úgy érzem, hogy nem is fog visszatérni. Ezt nagy részben neked köszönhetem, jó Gyurim. A barátságod sokkal kevésbé hagy egyedül és én lelki értelemben nyugodtan hajthatom a válladra a fejemet. És az emberek oly jók hozzám és szeretnek. De hát ez nem minden. Van a lelkemnek egy része, ami ki akar áradni és amit a barátság és szeretet sem vált ki. Egy nagy, visszafojtott, tétlen, kesergő rész, te tudod, és ott kell a megváltás, hogy egész az életé, az öröme lehessen.

Mais „le bien-aimé n'est jamais de ce monde”¹³ és olyan szomorú érzés azt érezni, hogy utána kell menni, mert másképen nem lehet. Hová lett a jókedv? Furcsa vagyok vagy mámoros vagyok, vagy szomorú, jókedvű talán soha vagy nagy ritkán. Csak néha összetévesztem a mámort a jó kedvvel, mert olyan csacsi nevetséges kis dolgok tudnak mámorossá tenni. Ha tudnád te milyen erős asszony és milyen nagyon gyenge ember vagyok elszörnyülködnél. Vagy talán tudod is. Olyan kedves szobám van, rózsaszín, világos, sok virággal. A lányhangulaton ront egy kicsit hogy 2 ágy

van benne; olyan jó széles házastársi ágyak, olyan nyugodtan békésen állnak egymás mellett nem érzik, hogy egy nyugtalan leány álmodik vad álmokat benne.

Hilda

37.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Körtvélyes, 1909. IX. 10.

Jókedvű levelet akarsz öreg, „vén” Gyurim? Félek, hogy sokat kívánsz, illetve az nem megy úgy kommandára; és hátha én most épen és véletlenül rosszkedvű és szomorú volnék? Te éleslátó „vén” Gyuri, hát tényleg nagy bajok volnának az én jókedvem mögött? Nem tudom, lehet hogy igazad van, de lehet, hogy a nagy bajok nem a jókedvek mögött vannak. Úgy értem, hogy talán néha élem a pillanatokot, és akkor messze, messze esik tőlem minden rosszkedv, minden szomorúság és vannak pillanataim mikor úgy érzem, hogy nem lehet rosszkedv és „személyes” szomorúság és csak nagy önfeledt örömek és élvezések lehetnek. De hát, és ezt te jól tudod, ez nagyon ritkán van. És én azért mégis azt mondom, hogy az élet ilyen pillanatok, ilyen félórák (én mindég úgy nevezem) miatt van és érdemes, hogy legyen. Ha én egy félórára belesimultam, belemúltam az erdőbe, mezőbe, szagokba, úgy érzem, hogy érdemes volt 21 évet élni ezért. És ha én ezt tudom, hát ne töltene el reménnyel és várakozással annak a „félórának” a varázsa és reménye a melyben az életem a csúcspontjára jut, a hol az összes „félóráim” lehetőségei összpontosulnak? Látod ha néha ajtók nyílnak, a melyeken keresztül, mint egy messze fényre, sejtésre, odaláthatok, akkor vagyok jókedvű, mámoros. Olyan boldoggá tett a leveled, „vén” (fiatal) Gyurim, és nem tudom miért, de oly biztosnak érzek mindent bennük, benned, körülöttem és körülöttem, és úgy megpihenek árnyékában. Du, erkenntnissschwerer Mensch! mit Deinen stillen erkenntnissschweren Briefen!¹ Nem tudom, miért jutott mindég Tonio Kröger (Mann) eszembe utolsó leveleid után. Illetve tudom és te is, ugy-e? Látod, ez sem készült levélnek, mert tele a ház vendégekkel és még mindég várnak (híres Bornemisszák) és én csak időközben írok. Pedig délelőtt kellett volna írnom, akkor rengeteget kellett volna elmondanom. Kimentem messzire a parkba és „Der Tod-Georgs”² volt velem és a leveled. És hol ebben, hol abban olvastam és olyan „gedankenschwer”³ lettem, hogy mozdulatlanul ültem sokáig, sokáig. Szép „félóra” volt, de nem volt a tied, pedig ott voltál és azon láttam, milyen jó barátom vagy nekem. Ott vagy mindenütt, hozzád simulok, amikor félve és remélve nézek a távolba és elbújok a válladon ha rettenetes

dolgokat látok és nálad sírom ki magamat. És ne haragudj, ha szép amit látok akkor elengedlek elfutok mellőled és elfelejtelek. De meddig tart! A barátoknak csak a könnyek jutnak, csak az csalhatatlanul az övék és mi minden, minden dolognak a vége? Könnyek! És az egyetlen igaz kapocs és biztosság. Csak a barátok. Én úgy képzelem, hogy a „félórák” mindég ritkulnak és jön a „te szomorúságod” és azt csak baráttal lehet megosztani. Olyan nagyon szép Beer-Hoffmannak ez a Halál-Élet-könyve, olyan hihetetlen gazdag és telítve van Halállal és Élettel, hogy az ember megtelik tőle mindakettővel egyformán. Engem hihetetlenül felizgat és megnyugtat és összecsap bennem minden kétféle út és él bennem a „kétezer” ember. Még nem olvastam el, még egészen benne vagyok és csacsiság most róla beszélni, de ép olyan csacsiság volna most róla hallgatni. A mikor arról van szó, hogy neked beszélhetek. Jó lesz, hogy veled együtt lehetek, ha csak egy napot is. Nem lehet tovább, különben tudod, hogy sokkal tovább lenne. Innen nem utazhatom korábban, mint a hogy mondtam és az óráim várnak Szegeden. De a ministeriumba nem kell visszamennem és így az is a tied lesz. Hogy hol leszünk, azt rád bízom. A fiúknál fogok lakni, egyéb helyem nincs és csak egy éjszakáról lehet szó. Majd még pontosan megírom, mikor érkezem, esetleg sürgönyözöm. Ami egyéb mondanivalóm, azt majd szóval. Még egy levelet kaphatok, szerdáig maradok, valószínűleg szerdán reggel utazom.

Isten áldjon Gyurim, és az elkeseredést azt hagyd ott az nem való neked. A szomorúságodat értem.

Hildád.

38.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

[Körtvélyes], (1909. IX. 13.)

Gyuri lelkem, elsősorban ne haragudj és előre bocsánatot kérek ha olvashatatlan lesz az írásom, de ágyban heverve írok. Itt a posta cudar korán (10 órakor) megy el és sietni kell, hogy elmenjen az írásom. A következőket: *szerdán 15-én este 10 óra fele* (valamivel előbb, gondolom, nem tudom biztosan), érkezem meg a *keleti* pályaudvaron. Te olyan okos vagy és oly menetrendkönyvgenie, ugyan nézd meg a pontos érkezési időt, hogy ne jöjj ki esetleg korábban (ha ugyan ki akarsz jönni ez csak most jutott eszembe) Herbertnek is írtam, most remélem, fog várni. Légy hát jó és kedves. 16-án ott maradok 17-én utazom Szegedre.

Hildád

Édes Gyuri, csak röviden írhatok, ha azt akarom, hogy még ma elmenjen írásom. És akarom, mert holnap legkésőbb levelet kell tőlem kapnod, különben nyugtalanok leszünk mindketten. A leveled! Igen a leveled volt az eredménye a mi sok és hosszú együttlétünknek. A kötélmentáncolásnak vége, most jön valami új, valami más, valami komolyabb és veszélyesebb. Most tudjuk hányadán vagyunk most várunk és elébe nézünk egy nagy „vagy-vagy”-nak. Nem mondhatok mást, mint egy nagy Igent, és hogy igazad van. Várnunk kell. Talán meg fogjuk tudni, mi hajt minket össze és ha ott nincs hazugság vagy léhaság, akkor lehet bízni a dolgokban. Azt hogy az embereknek tűrniük kell egymást, azt egy kicsit másképp érted, mint a hogy én gondoltam. Én a széjjelágazó utakra értem, arra, hogy ott túrják egymást ahol lehetetlen megegyezniök, azokon az utakon, ahol lehetetlen a másikat magunkkal vinni. Nekünk, ha a priori feltételezzük, hogy két ember számára egy út lehetetlen, pótolni kell ezt valamivel, a földolog, hogy ürességek ne maradjanak sehol, nekünk „szeretni” kell a másikat. Nekünk látni kell és tűrni és elviselni, hogy néha egyedül maradunk. És a tehetetlenségünk miatt kell tűrni, nem elnézve tűrni, hanem azért mert nem bírunk oda menni vagy mert ártana a kijelölt életutunknak. Nem azt kell tűrni a mi legmélyebb meggyőződésünkkel ellenséges, ami ront v. megsemmisít, hanem a másik szép egyedülvaló magányos útját. Eszembe jut, amit „Vince”¹ mond Sterne-ben. „Hol van a közösség és hol az ellentmondás? Nem a tulajdonságai ezek a dolgoknak csak határai a mi lehetőségeinknek” és amit tovább is mond; nagyon szép és nagyon gazdag és nagyon jól érzem. A határról át tudni nézni a másikhoz és tűrni, ha nem egészen tűrhetetlen nekünk ez, minden együtt maradás lehetőségének a feltétele. Ha „feloldhatatlan ellentmondást” érzünk valahol, ha úgy érünk a „határunkhoz, hogy nagyon tágtítottunk és engedtünk és átnézni már nem lehet akkor visszamenni”. Az utaknak legalább párhuzamosaknak kell lenni azok legalább a végtelenben összeérnek, itt a földön nem. De édes Gyurim ne akard „rendszer”-be foglalni 2 élet összetartozási lehetőségeit, ne akard két életet rendszerbe szorítani úgy hogy a rendszer legyen a fő. Ne felejtőd, „hogy nem rendszerről van itt szó, hanem életről, valóságokról. Valamiről, a mi forr, fejlődik, lehet.

Ne haragudj, hogy így átgyúrtam és alkalmaztam Sternet, de önkéntelenül a fülembé csengett és tollamra tolakodott. A tűrés-theóriámat akartam neked megírni és így oly hamar ment. Tudod, ha 200 v. még több év múlt már el valami fölött és még akkor sem sűrűsödhetett össze és még akkor sem

lehet rendszerben végiggondolni akkor baj van és én Máténak² adok majdnem igazat, ha irodalomról van szó, bár Vince jobban ért az élethez, jobban tudja hogy mi a „mindég jelenvaló”, de ezért rosszabb filologus is Máténál. Élni valamit még egészen más mint tudni látni valamit, sőt (merészet mondok) kizárják egymást. A viszonyokról jut eszembe, hogy vajjon Abélard és Héloïse tudták-e, hogy oly mindenekfelett tökéletes volt a viszonyuk, mint a hogy mi tudjuk? És Elisabeth és Robert Browning biztosan sokkal tökéletesebbnek látták, mint a hogy te látod, viszonyukat. Én várok, Gyurim, mert *most* nem tehetek másképp mert szeretlek és mert érzem hogy még soká nem vagyunk a végén. Hogy útjaink, miben fognak elválni és úgy-e hogy széjjelvisznek minket, nem tudom. Azt az egyet ígérem és fogadom, őszinte fogok maradni mindvégig és igaz magamhoz és hozzád. Ez együtt jár. A mostani pesti együttlét áldását még most is érzem, áldjon meg érte az Isten, Gyurim. Sokat akartam még írni, sok a beszélőnivalóm, de majd máskor, iskolába kell sietnem. Ne haragudj, hogy Carolinét még nem küldtem el, de akkora rumli volt és van nálunk, hogy nem jutottam hozzá. Sok idő telik el az emberekkel és avval, hogy jól „akarom” magam itt érezni. Nehezen megy. Hétfőn fogom most már elküldeni Carolinét Sterne-vel együtt, nem érdemes azért a 3 napért külön pakkolni. Szorgalmasan másolok, írj hát minél előbb, hogy levélre válaszoljak, mert úgy könnyebb és sok a mondani való.

Hogy minek nevezzed magadat? Gyurimnak egyelőre. Ég áldjon és szeress mert arra nagy, nagy szüksége van

Hildádnak.

40.

Budapest

VI. Nagy János u. 15.

(Szeged, 1909. IX. 29.)

Édes fiam, borzasztóan húsulok! Látod legszebb terveim így hiúsulnak meg. El akartam hétfőn küldeni Sterne-t és biztosra vettem, hogy lehet és nem lehetett. Ma szerda van és már készen fekszik a másolat, de még nem néztem át. Holnap fog elmenni. Folyton, folyton volt valami, ami miatt nem írhattam. Örökös vendégjárás v. menés. Most sem otthon, hanem Panni barátnőmmel írok, aki Zomborból itt van látogatóba. Óráim du. 5-ig elfoglalnak. Az idegeim sajnos vibrálnak és rakoncátlanlankodnak és türelmetlenítenek. Holnap hosszú levelet írok. Addig ölellek és szeretlek és megnyugtatsz, ha rád gondolok

Hildád.

Édes jó barátom,
 ez nagy pauza volt, bocsáss meg érte, nem akartam és nem tehetek róla. Azóta megkaptad lapomat és a csomagot és így részben az okokat is, bár ezek tulajdonképpen nem okok. Volt mindenféle, és mikor az nem volt, akkor a hangulat hiányzott. Nagyon lusta vagyok és nagy munkában is. Az idegeimet csitítom, a mi sikerül is. De a mi nagy áldozatokat követel: semmit sem közel engedni magamhoz. És ez nehéz hidd el, mert a dolgok, a világ annyira közel vannak körülöttem és bennem. Próbálom magam egy kicsit két részre osztani, a mi nagyon hálátlan (mert veszítek általa) és főleg nem asszonyunka. A dolgokat érzéketlenebbül, kevesebb részvétellel és szívvel kell nézni, mint a hogyan én teszem; igazabban is maradnak meg úgy és nem izgatják fel az embert oly kétségbeesítően. De valami elveszik mégis, valami nagyon finom, nagyon szép és nagy, valami a mit nem lehet elmondani olyan mély. De hisz én annak úgysem veszem hasznát. Az úgy elpuffog a levegőben mint színes kis tüzek a miket én látok és senki más, aztán még sötétebb marad utána. De hiszen nem is erről akarok én neked beszélni, egészen másról. Arról a sokat vitatott „türelem-theóriámról, ami akármit is mondasz, nagyon szép, de amit te nem úgy értettél, ahogyan én gondoltam. Itt egy kicsit, szépen mindég elszaladunk egymás mellett ill, te mellettem, mert én értelek, sőt, igazat is adok neked. Úgy ahogy te látod, a türelem tényleg csak türelem marad és más semmi, „türelem malgré lui”.¹ De én nem egészen úgy látom, kedves édes, jó Gyurim. (Persze, hogy beszélünk kellene bár nem látom be, hogy az miért volna olyan borzasztó, hogy „jaj”-t kellene miatta mondani.) Figyelj csak ide. Hiszen én nem beszélek olyan „fogcsikorgatva szeretés”-ről, ahol mindjárt kezdetben egészen máshol van a két ember, ahol két soha össze nem került, sem a jövőben össze nem kerülő pontról „átszeretnek” egymáshoz az emberek és persze, hogy csikorgatják a fogukat ezért a messzeségért. Én is csikorgatnám, sőt már csikorgattam is, tudod. Én nem erről a „szerencsétlen fátum”-ról beszélek de egy sokkal, sokkal szerencsésebbéről. Arról, hogy életcentrumok találkoznak, lényegeg; de azokról a szerencsétlen sugarakról is, ahol szét kell menni, a hol el kell válni. Látod Gyurim ide kell a türelem. Itt türelem identikus szeretéssel, „itt pótolni kell valamivel”; a türelemmel, valamivel ami mégis összetart, valamivel, ami magányos útjainkat nem láttatja olyan magányosaknak. Én úgy érzem itt a türelmet, (te az egy gyönyörű dolog, jószág, szentség, szeretet, minden) hogy az a nagy, nagy ürességek helyére lép, ami két ember széjjelmenése után marad. Valaminek, ami tö-

mörebbe teszi a kapcsolatokat, mert nincs többé üresség, valaminek, ami megvéd kicsinyességtől, időszakos gyűlöletek és mindenféle nagyon szomorú csúnya dologtól. Istenem, hogy nem tudom ezt neked úgy megmondani ahogy szeretném, ahogy belül van. De talán tudod, hogy mit akarok mondani abból is amit itt eldadoztam neked. Én azt a bizonyos „egy út” lehetetlenségét két ember számára úgy értettem, hogy végig egy úton menniük lehetetlen, folyton egy úton maradniuk, mindenféle szétágazások nélkül. Valószínűleg sok az ellentmondás a múltkori levelemben, de magyarázni próbáltam és így minden oldalról megfogni. Gondold el, te mondtad, hogy egy emberben nem két ember, de kétezer van. Ketten négyezret teszünk ki, ahol az a jó hadvezér v. melyikünk az aki ennyit jól glédában tart. Vajjon a két-két ezer közül hány tart mindég és örökre együtt? És hol a lényeg, a centrum és melyik a periferia? Sokat járt ez a fejemben és sok mindenféle komoly és komikus dolog jutott az eszembe. Egész rajzolt képekben mutatkozott néha. Néha haditervek voltak. A lényeges mégis az, hogy az ember honnan indul el a világot meghódítani és milyen haditervek szerint. Vagy az, hogy az ember honnan nézi a világot. Itt kell meg egyezni a két embernek. Innen szárnyra bocsáthatják egymást, ha egyiknek v. másinak más virág tetszett meg v. más úton akar eljutni egy szép helyhez. Pourvu,² hogy ott megint találkozzanak. A sok egymás lábnyomában járás nagyon veszélyessé válhatik ám édes fiam. És a sokat v. folyton egy úton járók könnyen odajutnak, hogy egymást ki akarják szorítani v. annyira egymásbaolvadnak, hogy nem lehet őket többé megkülönböztetni és az is baj, mert nincs többé felfrissülés. Persze, egy bizonyos, ha elég széles kereten belül is vannak csak ilyen kitérések és kettős utak. De ezen a kereten belül aztán nem mindegy-e, hogy melyek és milyenek az ember privát úri-passiói? És hogy ezen a kereten belül nem egy kép tetszik véletlenül a két embernek? (Te azt gondoldod persze: a képekkel, az már fontosabb és már nem olyan mindegy, annak utána kell nézni) És fontos ugy-e, nagyon fontos, hogy mélyen, mélyen előkelő emberek legyenek az összetartozók? (Érzed milyen előkelő dolog az én „türelmem”?) Ezek a „belső formák” valahogyan mélyebb kapcsolatok sokszor egyforma művészetlátásnál is v. egyébnél. És én Vincét és Mátét összetartozóbbaknak érzem, mint akármilyen más két embert aki egyformán látja a dolgokat, de vagy egészen egymás sarkában lépnek, hogy az egyik csak viszhangja v. ilyesféléje a másiknak v. hogy az egyik közönségesen, durván, piszkosan ugyanazt látja mit a másik előkelően szépen. De nem beszélek többet erről, félek kicsit homályos amit mondani akarok v. nagyon is. Érts meg kérlek édes Gyurim érts meg, hogy ne kelljen többet beszélnem. Erről tehát elég. Hegyes tollal mázoltam (sajnos avval írok most is, pedig nem jól tudok vele) azt hiszem szemnek jobban néz ki, bár nem tehetek róla, de nekem rettenetes csúnyának tűnik az írá-

som ilyen nagy tömegben. A kéziratot, a melyet nekem ígértél, csak azért küldöm vissza, mert egynéhány (nagyon kevés) szót megint nem tudtam elolvasni és esetleg egyiket másikat rosszul olvastam, hogy összehasonlíthasd. Alkalomadtán küldd vissza. A könyveid közül itt maradt egy csomó. Browning, Storm, Blütenkranz d. Hl. Franz v. G. Walter Calé.³ Ez a 4. Írd meg majd pontosan mikor utazol, hogy előbb elküldhessem. Amit esetleg ki nem olvasok azt itt tartom még. (Kassner⁴ Edithnél van) Ha hiba van az elszámolásban szólj. Ha majd küldesz könyveket Platont is küldj (ha lehet) és ha van könyved Rachel v. Varnhagenről, koráról és a mi drum u. dran hängt⁵ olyat is küldj. Nagyon sokat kívánok és nagyon szerénytelen vagyok? Írjál minél előbb; haragszom magamra, hogy én előbb nem írtam, most már volna levelem.

Hildád

42.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1909. X. 5.

Édes Gyuri barátom,

Az emberek sok mindenért beszélnek egymással és akkor értik egymást a legjobban ha egyféle az ok, amiért egymással beszélnek. Nem gondold? És az emberek főleg azért beszélnek, hogy beszéljenek és maguknak beszélnek, és főleg akkor beszélnek maguknak, és maguk miatt, ha új dolgokat hoznak napfényre. Ma például sok mindenért beszélünk egymással; újért, régiért és ha szépen, bölcsen beosztjuk akkor szép és én nagyon szeretném hallani, ami mondani valód a „türelmről” van és nagyon örülök neki. Végére érve ennek a bibliai hangú bevezetésnek azt hiszem, hogy nagy türelmetlenség részemről annyi türelmet prédikálni. De ezt hagyom, másokat akarok mondani. Tudod-e Gyurim, hogy furcsa dolog egy ilyen levél és szeget ütött a fejembe a te fájdalmas, „türelmetlen” és elkényeztetett felkiáltásod: „Jaj – milyen buta egy ilyen levél.” Ezért megcibálnám a füledet, ha kéznél volnál. Halgass csak ide. Egy levél nem buta, nem is lehet buta, az legfeljebb nem levél. Nagyon szigorú műfaj „egy ilyen” levél és makacs főleg és a világért nem enged a kereteibe olyan dolgot, amit nem tart levélszerűnek. Mert látod, levélben nem lehet mindent megírni és olyan hamar válik egy levélből valami egészen más mint levél. Nem is a témákban az anyagban kell válogatni, de abban hogy hogy szorítsuk bele ebbe a könnyű 4 ívbe. Az ember a legbölcsebb dolgokat megírhatja, de könnyűeknek kell lenniük és egy kicsit játszi formájúaknak, hogy levél legyen belőlük. Valami folyton egyéninek, valami folytonos „magát mutató”-nak kell lenni a legkomolyabb és legtárgyilagosabb dolgok mö-

gött és között. És nem szabad haragudni szeszélyek, ötletek és ugrások miatt. Az ilyen papíron való „causerie”¹ sokat enged meg, többet, mint beszélgetések, de elevebben kell őket írni mert a valóságos térbeli személyünket kell benne helyettesítenünk valami „je ne sais quoi”-val,² hogy levél legyen belőle. A jó levelekben az ember azt is meglátja, hogy milyen a másinak szeme v. haja színe és meg hallja, hogy milyen a másik hangja, nevetése. Tudod, hiszen vannak levelezések „tudományos” bölcs levelezések, ahol „valamiről” van szó, ahol meghatározott dolgokról beszélnek, ahol bizonyos dolgokat akarnak kisütni az emberek. Az egész más levélkategorióba tartozik. Ott csak a megszólítás és aláírás teszik a levélformát. De az ilyen levelezések „en l’air”³ aminek az a célja, hogy az ember adja magát és úgy ahogy abban a pillanatban van, az ilyen rögzített pillanatok a szív és ész és egész emberből emberhez, amiket egymásnak küldenek, azok nem bírnak el „nehézkés” dolgokat. Érts meg jól, nem „nehéz”, de „nehézkés”. Hier kommt alles auf die Form an.⁴

Szent Habakuk de hosszú értekezést írtam itt és ... írok egy levelet, amilyent nem kell írni. De erre azért jöttem, mert azt a bizonyos felkiáltást néztem és mert erről eszembe jutott, hogy a multkori leveled nagyon tetszett nekem. Ezeket gondoltam: „formás levél” és hogy nem minden leveled ilyen jó „levél”. A mostani leveled nagy sietve írtad szegény izgatott Gyurim. Fiam, de ezen az Irma-dolgon segíteni kell, még pedig drasztikus módon és kell. Még pedig úgy, hogy látod, hogy beszélsz vele. Mert előbb-utóbb meg kell tudnod, hányadán vagy és hogy ne ingó, csalo alapokra építs minden további érzelmet. Érzed, hogy amíg ez inog, az amit föléd építesz, ami utána jön, halomra dől, ha egyszer komolyan megmozog és hogy mi mindent temet el aztán az a sok rom, és mi mindent sért meg? Persze, hogy nem retteghetsz örökké, de azon csak úgy segítesz, ha megbizonyosodsz. Vagy-vagy-e! Vagy tudsz szabadulni, vagy nem. És akár az egyiket tudod meg, akár a másikat, nem kínlódsz többé, tudod, mit kell tenned és élhetsz nyugodtan. Esetleg rémtől félsz, alaptalanul félsz és ki tudja mennyire elveszítette minden hatalmát fölötted. Ha meg nem, jobb megtudnod akkor és gyógyítóbb minden rettegő kerülésnél. Bölcs tanácsokat ad neked Hilda, aki fájó szívvel adja, mert fél, hogy megint elszabadul a levegőbe, lebegő, hazátlan valaminek. De azért várd meg még Berlint és Berlin után fogadd meg bölcs tanácsaimat. Akkor más ember leszel. — Ugy-e, milyen szép „asszony”-vers Lesznai Anna verse?⁵ Nekem is legkedvesebb versem talán tőle. Kierkegaard-t csak küldd, de engedd meg, hogy ne túlgyorsan csináljam. Adj vagy másfél vagy két hetet. Most, hogy oly gyönyörű őszidők járnak, sokat vagyok a szabadban, sokat sétálok és kirándulok különböző barátaim különböző szőlőibe szüretelni és így kevesebb idő marad az írásra. A kéziratokat pedig add csak bizvást nekem, azoknak megvan a

helyük. Persze hogy hervadt virágok v. egy folyton élő virágnak lehullott részei, ahogy akarod és ne ijedj meg szerénytelenségedtől, nem adtad őket túlbecsülő gestussal és pathosszal csak adtad. Küldj Storm-Immensee-t is.⁶

Áldjon meg az ég.

Hilda

43.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. X. 10.

Édes barátom,

ma nagyon tunyán, kedvetlenül írok, legjobban szeretnék összetett kezekkel magam elé bámulva ülni és 80 éves lenni. Amióta csúnya idő van, mindég ezt érzem. Kellemetlenül erősen hatnak rám ezek a szürke idők, nem valók nekem és én fáradtan, nehezen lógatom a kezeimet, pedig nem csinálók velük semmit. Félek a téltől, mi lesz akkor? Aztán meg, legszebb leveleimet lefekvés után gondolom el, de akkor persze nem kelhetek fel és írhatom meg őket, már csak azért sem, mert biztosan semmivé válnának eltűnnének és én szegényen és dideregve ülnék itt, mint most és avval az érzéssel is, mint most, hogy hiszen elmondtam már mindent tegnap este v. tegnapelőtt, minek még egyszer megtenni.

Eddig jutottam a múltkor, aztán félbeszakítottak. Most, hogy elolvasom örülök neki, hogy nem írtam végig ilyen siralmas hangon. Máig nem jutottam az íráshoz, ma is sietnem kell, Kierkegaard ott lesz vasárnap. Ady nagyon tetszik:¹ gazdag, túlgazdag, mint minden dolgod. És ez egy kicsit hiba. Minden mondatod úgy hat mint egy fejezet és van mondat, ami két fejezet is. Hanyatthomlok rohannak egymás után egymásba és az ember néha a kezébe szorítja a fejét, hogy elbírja ezt a „kitalálás-hypertrophiát”. Ez persze csak a stílus rovására megy, mert a többi, az érintetlen marad. Úgy hat néha, mint egy drágaságokkal túlszűfolt szoba, manachmal müsste man *de Reihen lichten*.² Különben, hogy megtudd a legújabbat – kisütöttem, hogy én misztikus vagyok. Az a rész tetszett a legjobban – és ami abból jött. Hogy Kierkegaard hogy tetszik azt vasárnap írom meg. Amit pedig a türelemről mondasz, abban nagyon sok igaz van, az talán tényleg a barátság formája. De hiányzik itt mégis valami, még magam sem tudom mi. Aztán meg úgy néz ki nálad a szerelem egy kicsit, mintha kiszámítható, kormányozható és idomítható lenne. Veszt a sorsszerűségéből, fatális erejéből és sok mindenből. Azt hiszem más az asszonyok és más a férfiak szereleme, innen ez a két kép. Egyszer Körtvélyesen erről beszélve azt mond-

tam, hogy az ember mindég önmaga ellenére szerelmes és az asszonyok mind igazat adtak nekem, a férfiak nem. Érted, hogy gondolom? Hogy az emberre úgy tör az mint egy katasztrófa, védelem nélkül és hogy az ember ezt a kényszerítő, nekünk asszonyoknak sokszor lealázóan erős és hatalmun-
kon kívül álló valamit csak nehezen tűri és annál nehezebben, mennél inkább kell tűrni, mennél jobban fogva tart. És hogy az ember csodálkozva látja, hogy hogy enyésznek el, amikor az ember már szerelmes, már ott van, mind azok a pontok melyen odajutott, minden fontos közösség, minden, minden, és az ember mögött nincs út amelyen visszalehetne menni, az el-
súlyodt, leszakította valami a hidat, még ugródeszka sincs, visszafele és az ember egy alig talpalatnyi kis helyen áll, amely a világ és semmiféle oldalra sem lehet menni. És aztán küzd az ember! Küzdelem az elemekkel, óriásokkal, néha angyalokkal. Azt mondod, centrum, végső közösség az, „ahol test és lélek közt megszűnt minden különbség”. Mit gondolsz mi szívja fel a másikat, a lélek a testet v. test a lelket? Én azt hiszem, a test a lelket. És ezt tűrni kell, ezen másképp nem lehet túlmenni. És szerelmes asszonyok imádkozhatják, amikor a legszerelmesebbek és legasszonyabbak valami titkos kétségbeeséssel és borzalommal: „S most nézd, Uram, nincs nekem lelkem, csak testem van, csak testem”.³ Ezt az ember csak nem akarhatja? Ez nem is tartozik tulajdonképpen szorosan a türelem teóriához, de én mégis látok összefüggést. Te is? Nem beszélek most többet erről, mert... hiába, ezek nem megvitatni való dolgok, ezek túl elevenek és fickándoznak, mint egy élő hal a hálóban.

Képzeld én most napszámra nem csinállok mást, mint verseket mondok és tanulok és este amikor nem merek ilyen komoly és közelálló dolgokkal foglalkozni, akkor tanulok angolt és történelmet, ami izgat ugyan, de más-
képen. Egyébként ma süt a nap, azt talán észrevetted rajtam. Jön Ady és Kaffka M. (ha igaz) és én rém izgatott vagyok és egy gyönyörű ruhát csináltattam (ha látnád, milyen stílusos, Du háttest Deine Freude daran)⁴

Szeretettel:

Hilda

44.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Sz, 1909. X. 22.

Nem akartam, hogy olyan soká ne hallj rólam, de írni még nem volt kedvem, semmi, de semmi, kedvem. Kierkegaard remélem azóta már ott van, még szerdán reggel küldtem el. Szégyelni nem szégyellem magam a késésért,

de dühös vagyok miatta. Pedig hiába vagyok az, mert úgy látszik, itt is átok van rajtam, én nem lehetek pontos, ha — — — ha az egész világ is az és a szemembe vágja. Az utolsó íveket firkáltam épen, amikor az elsőkre ráömlött gyönyörűen egy csésze tea, az uzsonna teám még hozzá és az íveken olvadozott egy csomó cakes. Én toporzékoltam és a tea meg beitta magát az ívekbe búbanatában. Aztán abbahagytam a toporzékolást, feltöröltettem a teát és csendesen búsultam és újból kezdtem másolni az elejét. De az írástól elment a kedvem. Most meg oly komisz a tollam, hogy detto elment és nem vergődöm vele. Az egész városban nem kapok angol tollat és mással nem megy rendesen az írás. Most egy romlott perry pennel írok. Ugyan küldj egy kis skatulyával, Kiglemél v. Kanitznál kapsz (én legalább ott veszem őket) 10 f egy kis skatulya „perry pen” y jelzetű. Majd alkalomadtán kiegyenlítem, Herbertnek egy év óta könyörgök küldjön. Most látom milyen gyönyörűen írtam az első oldalon, de ott még volt türelmem minden szót átírni. Ne haragudj a komissióért, de mást hiába kérek, már megpróbáltam.

Hilda

45.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Sz, 1909. X. 25.

Nagyon meg vagyok szeppenve és érthetetlen előttem, hogy még eddig a kéziratot a másolattal meg nem kaptad, mikor én azt okt. 19-én kedden ajánlva feladtam. Itt küldöm a vevényt, kérelek, reklamáld, v. ha itt kell reklamálni küldd rögtön vissza. Nagy baj lenne, ha elveszett volna és főleg nagy pech. Nézz utána talán családban kallódott el, hisz Ammerlandban egy könyv v. micsoda miatt elláttad családbod nőtagjait a „rendes” jelzővel (persze epesen és fordított értelemmel), hátha ennek a rendnek eredménye a kézirat eltűnése. Mi történik, ha elveszett a kézirat? Én igazán nem tehetek róla, azt belátod ugy-e?

Aztán egy kiállhatatlan, kellemetlen levelet is írtam azóta, melynek emberi számítások szerint vasárnap kellett volna ott lenni. Kérek rögtön hírt Kierkegaard-ról.

Nekem nincs semmi bajom, csak undok és kiállhatatlan vagyok.

Hilda

Édes Gyurim,

nem tudom sem megmondani sem megírni, hogy milyen jó, milyen nagyon jó és meleg volt a leveled és milyen nagyon jól esett nekem. Én az utóbbi időben oly kiállhatatlanul kedvetlen voltam, befelé tudod és olyan hamar intéztem el magamban a dolgokat, olyan nehezen ültek rajtam és igyekeztem őket lerázni. Most egy kicsit (egy kicsit nagyon) szégyellem magam. Idegesen bántam veled is, ha rád gondoltam és türelmetlen voltam a dolgaimkal. És te itt jössz és olyan jó vagy hozzám és olyan (magamat illetőleg) megnyugtató vagy és úgy körülveszel a te jó, csendes, igaz érzéseiddel, hogy sirni szeretnék a karjaid közt. És olyan finom vagy és olyan „sinnig”¹ és olyan ajándékot küldtél aminél szebbet nem lehet küldeni és én itt állok és egy kicsit megszégyenülten csodálkozom, hogy te nem vagy türelmetlen hozzám, hanem olyan szépen, bölcsen beszélsz hozzám. Nagyon, nagyon köszönöm, kimondhatatlanul köszönöm, édes, édes barátom. Ugy-e, nem haragszol, ha rövid levelet írok most, de látod nem bírok nyugodtan írni. Valami fojtó, nyomasztó nyugtalanság fog el Erwin miatt² és oly nehéz a szívem. Alig várom már, hogy itthon legyen, hogy lássam, tudjam hogy van és akkor tudom, ismerem magam, ha folyton ápolhatom és folyton mellette lehetek, nyugodtabb leszek és elszánt, t. i. nem ostromolnak majd olyan rettenetes képek és gondolatok. És a te bajaid is úgy elszomorítottak. Hogy becsületes új és nem stréberkedő tehetségeket ha még oly hatalmasak is és még olyan meggyőzőek, átmenni a magyarok az ő tehetetlen tompaságukban az ő hatalmukat féltésükben. [sic!] Olyan szörnyű látni, hogy ebben az országban mennyire inkább az indítója mindennek a hiúság és dicsvágy mint más országban. Hogy a felkapaszkodtak mennyire féltik az ő „egyeduralmukat” még néhányad magukkal és hogy a publikum és az emberek mily szörnyű gyávák és hogy megijednek és szétmennek a tisztelettől egy hivatalos „magasság” előtt, ha még oly alacsony is. Itt talán mindenki „véleményalfabeta” ebben a gyönyörű országban. A terveid különben nagyon szépek és kell sikerülniök. Én a klasszika esseyistára. Berlinben tavaszi Olaszországgal szavazok. Sok sok szeretettel és köszönettel

Hildád

Hogy el ne felejtsem. A vevényt még a Herbert leveléhez írt sorok megkapása előtt küldtem el a te címedre. Remélem nem veszett el. Az baj volna. Ajánlva akartam feladni, de már késő volt (csak 5 ó. du.-ig lehet) és siet-

tem vele. Borzasztóan sajnálnám ha elveszett volna Kierkegaard, de nem tudom elhinni. Írd meg rögtön, megvan-e a vevény stb.

Sok sok virágom van, mind itt vannak körülöttem és mellettem a könyved és az új tollakkal írok (azért külön köszönet jár) olyan jó születésnap hangulat. Tudod, hány éves lettem? (22)

47.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. X. 31.

Édes, édes Gyurim, itthon van Erwin, jókedvű, sokkal jobban néz ki semmint gondoltam, komoly baja nincs és nekem nagy, nagy kő esett le a szívemről. Bár még mindig kísért az elmúlt napok ijedelmé és rosszérzése, de csak azért, hogy jóvá és demütig-gé¹ tegyen úgy látszik. És mikor elmondta, hogy ti milyen jók voltatok hozzá, mi mindent akartatok tenni és tettetek már, hát úgy fojtogatta a torkom a sírás a megihatottságtól, hogy olyan jók vagytok. Olyan jól éreztem magam és langyos fürdő volt az a séta, úgy éreztem rajta a ti és a te szeretetedet és olyan icipici lettem és összezsugorodtam attól a jólérzésemről, hogy csak ki ne menjen belőlem. Nem akarom ezt csak úgy megköszönni, mert nekem az kevés. Megint egyszer túláradtam és túláradok. Tudod, hogy szoktam és tudod milyen nagyot jelent az mindig nekem. Úgy vagyok ezekkel a lelkem túláradaival, hogy később mikor már megszűnt minden ok, ami előidézte és mikor már csak emlékezhetem, akkor hálás vagyok nem az okok iránt de a túláradásom iránt és túláradok megint azoktól. Úgy látszik hálás vagyok magamnak, hogy tudok így túláradni és egyszerűen magamtól és ettől a képességetől áradok túl. De akár hogy van is édes barátom, ne gondold, hogy irántad hálátlan vagyok és ne gondold főleg, hogy ezt én el fogom felejtetni a túláradások folyamán és hogy téged mint okot nem foglak számba venni. Nem, nem, hisz most te vagy az oka ezeknek a túláradásoknak. Tudod szeretnék most hozzád olyan jó lenni, amilyen jó ember nem is lehet egy másikhoz és ez engem nagyon büsit, mert én sokszor szeretnék emberekhez (igaz, hogy csak nagyon némi-lyikhez) olyan jó lenni. Ma d.e. kivettem Erwint a napra sütkérezni (olyan jó ez a sok nap) és ott olvasott és magyarázott nekem Leibnizet és én figyeltem erőltettem magam, meg is értettem; de miért? Asszony a nevem! mert Erwin Erwin, mert szeretem, mert kedves akartam hozzá lenni és jó és mert ő olyan hévvel és tűzzel magyarázott, rajtam gyakorolt és süttött ki mindenfélét és nekem az tetszett és jól esett. Látod, milyen okos vagyok: Leibnizen kívül ezt is tudom, erre is rájöttem. Többek között Erwin azt is

magyarázta nekem, hogy te milyen kiváló tudós vagy és milyen jó tudományos stílusod van (mert én nekem tetszett valami abban a fejezetben ami antitudományos volt és veled bizonyított) stb. Látod még ezt is megértetem és most meg vagyok róla győződve oh tudósom, hogy definícióid óriásiak, de én mind ennek dacára is nagyon szeretlek

Hildád

Itt pedig külön az ügyekről. Hogy a te ügyeid rendben vannak, annak borzasztóan örülök. Ami pedig a fecsegést illeti, kell, hogy a születő, fejlődő és levő magyar romantikának is legyen idővel „Tratschgeschichte”-je² (jól van írva?) te csacsi Gyuri, mert majd mit szólnak a késői századok, ha az nincs; el sem hiszik majd, hogy csináltatok valamit, hogy voltatok. Csak legyen fecsegés, hogy legyen mit mulatni asszony utódaimnak. És amíg a fecsegés fecsegés marad, addig jó. (De azért Berlinért tavaszi Olaszországért kár, sajnálhatod.)

Ami pedig engem illet, hát, hát, ... majd a jövő levelemben, Moscovici Géza ígért és talán beszélt is, én nem sürgethetem, tekintve, hogy Herb. miatt szaladgált. Egyáltalában Herb, miatt igénybe lett véve mindenki és úgy látszik várom kell (pedig jaj, be nehéz) és. . . és én nem tudok könyörögni én nem is tudom, mit kell csinálni. Hát mit mulasztottam? Istenem, de szörnyű dolog kérni és terhére lenni az embereknek és minden egyéb és ne haragudj rám, de esetleg adj tanácsot.

48.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1909. XI. 9.

Miért nem írsz, Gyuri? Olyan türelmetlenné teszel. Nem bírom ki tovább levél nélkül. És épen utolsó levelemre válasz ez a nemírás, ez nem szép tőled. Olyan, mintha visszalöktél volna. Annyi a dolgod, hogy nem érsz rá? Vagy hiba volt a levélben? Nekem megint „nem beszélő” periódusom van és volt, ha röviden írok az más, de te mindég tudsz írni, tudom, hogy tudsz. Most aztán kezdtem felolvadni és olvadoztam utolsó levelemben és erre te hallgatsz. Búsultam miatta az első 3 nap, most bosszankodom, és olyankor én nem tudok tisztességes levelet összehozni. Ennek tulajdonítsd ezt a haragos, rövid firkát és annak hogy kell a leveled.

Hildád

Édes jó Gyurim,

Nem haragudtam rád egy csöppet sem, sőt, múltkori leveledre rögtön akartam felelni, és csúnyaságnak érzem, hogy nem tettem, de annyi minden jött közbe. Hogy is gondolhattad, hogy haragos vagyok azért az utolsó előtti levélért? Te panaszkodol, rosszul érzed magad és én ezért meg legyek sértve? Hiszen nem azért írunk mi egymásnak végeredményben, hogy abból minél szebb levelek legyenek és nem azért írsz te nekem, hogy mulattass, hanem hogy megtudjam, mi van veled, benned, körülötted és ha rosszérzéseidet elhallgatod és nevetnél, ha fáj a fejed, szíved, idegeid, akkor... akkor... Nos nem találod ki mihez hasonlítani? Hát valami Bajazzo-hoz, valami hazug nevető udvari bohóchoz, ami a legszomorúbb dolog a világon. Nagyon franciás, nagyon lovagkor ízű, igazi „Fauendienst és lob”¹ de én nem kérek belőle, mert nem emberi. Ha neked fáj a fejed v. rosszkedvű voltál, v. bajod volt, mikor együtt voltunk, haragudtam én azért? Nem megsímogattalak és próbáltam valamit elűzni? Na látod ez ép olyan és épen azért ne tételezz fel rólam olyan „asszonyiatlan” dolgokat, hanem beszélj és írd meg csunya, rossz állapotodat, ha (és ez a legfontosabb feltétel) ha akarod, jól esik v. talán könnyít. Azt persze nem akadályozhatod meg, hogy szomorúvá ne tegyen ez a dolog, de ezt te ne bánd, mert ez így van rendjén és mert én nem akarok sokáig szomorú lenni, remélek és jön az még máskép. Csak már vizsgáztál volna és Berlinben lennél. Vizsgák mindég utálatosak és akarva nem akarva lefokozzák az embert. Vizsga előtti állapotok mind egyformák, egy csomó nüanszuk van csak és te valamelyikkel vergődöl. Herbert épp olyan apatikus, ép olyan szörnyű állapotban volt mint te, doktorátusa előtt v. még szörnyűbben, csak ő nem volt olyan elkényeztetett gyerek mint te. Én nagyon sokat várok Berlintől és lesz is sok meglátod. De különben elég ha ott látod meg. — Hogy én Pestre jöjjenek édes jó barátom, az igazán majdnem lehetetlen. Gondolhatod, hogy szeretnék, de nem megy. Hogy te gyere, szintén lehetetlen? Pl a Nyugattal? Különben hagyjuk ezt.

Képzeld én is nekiálltam a tanulásnak, polg. iskolai képesítőt akarok tenni. Sajnos kerek 3 esztendeig tart, mert 3 vizsgát kell letennem. És épen nekem szörnyű vizsgapánikkal. Majd meglátod, én hogy fogok kinézni vizsga előtt. Sok-sok jót és szépet!

Hilda

Édes Gyurim, Herberttől tudom, hogy még hétfőig Pesten maradsz, akkor hát még ott talál levelem. Nem akartam oly soká hallgatni, de sehogysem tudtam hozzájutni az íráshoz. Olyan mozgalmas időket élek, hogy szörnyű. Alig ismerek magamra; de tapasztalom, hogy ez nagyon jól tesz nekem. Egy hónap óta k.b. folyton lumpolok, a napom meg el van látva óraadással, tanulással és megint emberekkel. Itt most annyi a zene, hogy egészen beleástam magam, a fülem sem látszik ki belőle. Talán már meg is írtam, hogy énekelni is tanulok, még pedig nagyon nagy kedvvel. Állítólag hajlékony, tiszta hangom van és csak azért nem erős még, mert még nagyon „bennem” van (talán a gyomromban nem tudom.) Ezt az „énekműkifejezést” persze te nem érted, te laikus vagy, de én! én már egy hónap óta énekelek (és milyen rettenetesen az kétségbeejtő) de a hangom azért még nem jött ki. Úgy látszik az énekhez van a legkevesebb tehetségem, mert azt csinálom a legnagyobb kedvvel. Kezdem belátni, hogy a színészethez semmi tehetségem, mert ahoz meg épen örült kedvem van. Sokat járok színházba és színészekkel barátkozom, ez a legújabb. Egyébként nagyon komolyan tanulok vizsgára. — Most jött meg leveled. Ne haragudj kedves barátom, ha nem találok olyan nagyon veszélyesnek állapotodat. Baj, nagy baj, valami hiányzik az biztos, de dolgozni tudsz és azt nem hiszem, hogy élet nélküli szokássá merevülhessen. Különben pedig Irma van mindennek a háta mögött. De ő nem olyan differenciált mint te és nem helyettesíthető be veled, te pedig folyton azt teszed. Antithesiseid egyik fele te vagy, a másik ő, rád bízom, hogy kitaláld ki vagy te. Erről lehetne beszélni, írni nincs kedvem, mert te adod meg a hangját a szavaimnak és félek, nem vagy eléggé muzikális, hogy hajszára eltaláld, másképen pedig nincs értelme. Én helyedben tennék valamit, próbálnék valamit. Érdekes! én beszélek! Voltam már helyedben és nem tettem semmit, mert a finom emberek azt várják, hogy a sült galamb a szájukba repüljön, és az persze nem bolond. Költözzünk el Eldoradóba, ott minden szöglet és kő kalácsból van, ott nem üti magát merevvé az ember, és ott a levegő úgy hangzik, a csendet is meg hallja az ember! Szeretném, ha már Berlinben volnál. Ott jobb lesz neked. Ott majd felcsókol varázslómodból egy szépséges királykisasszony, ha az a királykisasszony nem is lesz más, mint Popper Leo v. Baumgarten. Az utóbbi nagyon jó neked. Most majdnem jóoltam valamit, de nem adom már magam a rossz fekete holló szerepére.

Hogy irodalomról is beszéljek, hát jelentem, hogy a Nyugat matiné siralmas volt. Herb. talán beszélt róla. Az anyagi siker fényes, az erkölcsi mini-

mális. Ignotus jó volt, bár néhányan felháborodtak, hogy leköszölt újságcikket olvasott, de ez csak szórványos háborgás volt; és eléggé oktalan. Ignotus igazolni akarta a Nyugatot és a moderneket és jól, kedvesen csinálta. (hogy banális volt nem ártott) Ő különben egy aranyos ember. Herb! Na arról jobb nem beszélni. Szegeden ki és felfújt és befűzött zsidó asszonyoknak 40 percig mesét rebegni, halkan, hogy semmi se hallatsszék, az sok. Haragudtam Herbertre és minden jó barátja detto. Stíltelen volt annyira, hogy ízléstelen volt. Hogy Herbertnek ily kevés ítélőképessége van, sohasem hittem volna. Nekem nagyon, nagyon rosszul esett, annál inkább, mert a mese szép. Én még most sem nyugodtam meg. Lengyel és Hatvany pedig nullák. Nevetséges és szemtelen nullák. (Amúgy kedves fiúk). Hatvany anekdotákat mesélt, kedves, hangos és gyermekded hangon, Gyulairól és Petőfiről. Azt hiszem, hogy a tömegnek tetszett, de főleg a „báró” imponált nekik. De ő kedves zsidó ember, szót se rá, és közvetlen, jó modorú. Lengyel pedig biztatta a vidéki színidirektorokat, hogy csak játsszanak amilyen rosszul csak akarnak, mert nem tehetnek róla. Egyáltalában nagyon nívótlan volt az egész és az új magyarok nagyon méltatlanul mutatkoztak be még Szeged városához viszonyítva is. Szóval az emberek sajnálták a pénzüket és én nagyon szégyelltem magam, mert annyit fecsegttem nekik előzőleg, Ady pedig egy szemtelen fráter, bár jól tette, hogy nem jött le (most már).

Isten áldjon, fiam, sietnem kell, vacsorára vagyok híva (t.i. reggel kezdem, d.u. folytattam és most este végzem be levelem) és már késő van. Meg el is kell menni a levélnek. Neked azt ajánlom, hogy panaszkodj, az sok minden ellen jó. Mondd, tudnak ezekről a dolgairól még mások is Pesten?

Szívből üdvözl

Hilda

51.

Berlin

N.W. 40.

In den Zeiten 12. III.

Szeged, 1909. XII. 21.

Kedves Gyurim,

Késésemnek oka most meg az, hogy furcsának tetszett a címed és bizalmatlankodtam. Azt hittem nem jól olvasom. És amíg itt Szegeden felfedeztem egy Berlinkündig¹ embert, ennyi idő tellett. Arról aztán persze nem tehetek, hogy jól olvastam és az illető nem mondott mást. Te már befészkelted magad azóta Berlinben és talán dolgozol is. Megy-e? Ez érdekel engem most

a legjobban. Akkor minden jó lesz, ha tudsz dolgozni. Az igazat megvallva nem tudlak sajnálni, vagy mit is mondjak e helyett. Le kellene ám szoknod arról édes barátom, hogy állandóan magad mérd és állandóan finomságmérő légy aki rögtön a forrpontra szállsz, ha tapintatlanok veled és nem finomak. Némely ember durva, te nem vagy az és te ezen mindig újból csodálkozol a helyett, hogy mást se várnál. Igaz, hogy talán akkor még jobban belejutnál a mostani állapotodba és az nem volna jó. „És mégis...” Kedves fiam ez nem gegenstandsfreie Liebe.² Kezdek rájönni, hogy sohse is volt az, mert azért az árért mást is szerethetnél. Hiszen te nem a szerelmedtől szeretnél szabadulni, hanem Ő tőle (ha ugyan akarsz) és nem tudsz. *Hozzá* van kötve a szerelmed és ezt úgy nevezik, az Erwin terminológiájával, hogy gegenstandsgesundene Liebe. Das ist das ohnmächtigste auf der Welt, da ist nicht zu helfen.³ Te most fülig benne vagy és én nem prédikálok, mert... mert meddő és ízléstelen, épen olyan meddő és ízléstelen, mint minden ilyen „reménytelen” ügy. De most Berlinben vagy és elfog majd téged is abban az eingefleischt⁴ tudós milieu-ben a szorgalom és tudóstermészeted. És aztán ott van Baumgarten. Nem tudom mire gondolhattál utolsó előtti leveledben Baumgarten-t illetően, mert én semmi rosszat és kellemetlent nem gondoltam. Baumg. nekem eléggé szimpatikus ember, hisz tudod én szeretem a finom embereket, még az olyan mértékben finomakat is, mint ő. Hogy te olyan volnál, mint ő? Nem tudom. Csak annyit tudok jó neked, mert finom és mert ért és ő is dolgozik és ez ragadós. Kényelmes neked, mint egy jó nagy puha angol fauteuil, belefekszel és kedvet kapsz mindenféle. De hisz majd elvállik. Lehet, hogy én Baumgartenre csak azért nem mondom rosszat és azért szeretem, mert a magamnak legkedvesebb oldaláról látott meg és hálás vagyok neki. Lehet! Tudod, hogy mi hiúk vagyunk és tudod, hogy emberek akik minket jól látnak meg (főleg hízelgően), azok a finom a kiváló emberek. És talán igaz is. Írjál sokat és mindenről, ami veled történik. Mit akarsz dolgozni stb? Nagyon érdekel. Mit értsz azalatt, hogy most fog elválni az életed.

Magamról keveset mondhatok, furcsa dolgok történnek velem. Nyakig vagyok mindenféle jegyzet tanulásban a vizsgához, de nem haladok azért. Calé-t olvasom, azonkívül és újból Goethét. Arról máskor. Arra vagyok kíváncsi micsoda jókat kombináltál ki utolsó levelemből. Nagyon kíváncsi vagyok, egész olyan kíváncsi mint egy kíváncsi nő. Ugy-e megírod? Kíváncsi vagyok a szimatodra is te finom ember.

Írjál, írjál és egy szép kemény levelet. Baumgartent üdvözlöm.

Sokszor üdvözöl

Hilda

Bocsáss meg hosszú hallgatásomért, nem volt szándékos és nem akart semmi egyebet jelenteni, mint azt, hogy nem mindég van kedvem írni, ha időm van és sajnos fordítva, nem mindig van időm, ha kedvem volna is. Most pedig 4 nap óta beteg vagyok. Ma is csak pár órára keltem fel és borzasztó bágyadt és kedvetlen vagyok. Haragszom, amiért beteg vagyok. Bennem úgy is annyi a hajlam a tétlenségre vagy hogy is nevezzem azt a sok mozdulatlanságot, várás a mellyel annyi időt töltök és annyi a keserves időpazarlásom, hogy ilyenkor, amikor külsőleg, fizikailag is tétlenségre vagyok kárhoztatva, hát fellázadok. Ezt csak valami óriási, nagy lebilincsel munkavágyból lehetne levezetni. Szóval én előre tudom és sajnálom, hogy egy nagyon tökéletlen levelet írhatok csak, pedig sokat kellene mondanom és gondolatban már oly jól meg is formuláztam. Külön-külön szerettem volna válaszolni utolsó két leveledre szinte sajnáltam, hogy oly gyors egymásutánban jöttek, most meg majd nem lesz türelmem sorra venni őket. És az igazat megvallva (erre most jöttem rá) nem tudok levelet írni, nem tudok megnyilatkozni semmi-féleképen, ha nem „ungetrűbt”¹ minden bennem. Ha formátlan valamilyen viszony vagy csak ingadozó én zavarba jövök és bezárádom; nemcsak hogy a hangot nem találom meg többé, de egyáltalában nem tudok beszélni. És a mi kettőnk viszonya megint olyan név és anyag nélkülivé lett mint már volt néhányszor és ez némít el engem. Nem tudom kiben a hiba, azt hiszem a dolgokban magukban van az amit én itt hibának mondok, de ami csak egyensúlymegbillenést akar mondani, ami ugyan elég nagy hiba. És én nagyon szeretném helyreállítani ezt a megbillent egyensúlyt, mert különben mindég jobban bezárádom és akkor aztán se levélnék se szónak többé értelme nincs. És most megismétlem az én „tisztességes ajánlatomat”, amit nyáron is tettem és amit elfogadtál és amit aztán közösen megint szépen elrontottunk. Hogy t.i. én *jó barátod* szeretnék lenni és az maradni. *Többé se több. se kevesebb!!!* Beleegyezel-e? Nem mondhatasz nemet, mert nézd ha mi jól megfogjuk a barátságunkat és van hol megfogni, az nem siklik, nem ingadozhatik, az fejlődésképes valami; az a másik névtelen dolog, az nyugtalanító és mert nincs neve se formája, ezer színt, nevet, alakot ölt és sokszor nagyon csúnyákat, hidd el. Olyanokat, hogy néha alig bírtam ki őket és olyanokat, hogy útáltam magam. És ha megint két ember leszünk, aki nem akar egymástól semmit, olyan értelemben, hogy nem fokozza egymás iránti igényeit, nem harcol, akkor szép lassan megint nyugodtság, erő és bátorság jön az érzésbe és minden megnyilatkozásába és én annyira vágyom erre. Hidd el annyira szeretnék már neked levelet írni! De amíg nem fordulsz

felém osztatlan érdeklődéssel addig én nem beszélhetek. És az a félviszony a hol se barátság se egyéb nem volt az kizárt minden érdeklődést, minden önzetlen tiszta érdeklődést, mert mindent saját magára vonatkoztatott. És akkor aztán fogok neked beszélni egyet-másról amit leveleid ébresztettek bennem. Ez az én „ajánlattévő” levelem is annyira megnyugtatót már, látod hogy kezdek örülni, hogy írhatok neked és valami jó bizalom fog el irántad; érzem a felém fordított arcodat. Te valószínűleg kihámozod ebből a dolog fejlődését és megállapítasz mindenfélét, ami mind igaz, de végeredményben az is igaz talán, hogy a mi viszonyunknak legbecsületesebb, legelfogulatlanabb és legproduktívabb formája a barátság. És a kicsúszásokat csak mindkettőnknek egyedülvalósága és felhalmozott vágyai okozzák, amiket a levegőből fogtunk el. És okozták talán más dolgok is, talán valami túlömlő barátságérzés v. testvérierzés, de az most már mindegy. Nem is beszélek többet róla, mert csunya lenne itt bő magyarázatokba bocsátkozni, hiszen én nem bántam meg semmit egy pillanatra sem, legföljebb azt sajnálom, hogy több és fokozottabb mértékben nem jött és adódott minden. Most pedig arról, hogy atyád hogy van? Baj volt, hogy haza kellett jönnöd? És miért kell maradnod?

Nagyon hálás vagyok neked, hogy utána fogsz járni az ügyemnek. Adatot nem mondhatok sokkal többet mint már mondtam. Még annyit, hogy oklevelem ill. annak hiteles másolata benn van Wildnernél, így hát előjegyezethet a mikor akar. Szent egek, ha az a sok akarás használna! Én már egészen agyon és kiakartam magam, már alig remélem. Herbertnek szoltam, hogy szóljon Moskovicéknak, Edithnek írtam és evvel kimerítettem ressource-aimat.² Mégegyszer köszönet kedvességedért. Írj minél előbb

Hildának

53.

Budapest

VI. Nagy János utca 15. sz.

Szeged, 1910. I. 24.

Kedves Gyuri,
előbb kellett volna írnom, mert úgy érzem, hogy épen a mostani, utolsó leveled utáni hallgatásom okot adhatott neked mindenféle kombinációkra és gondolatokra. Hogy mennyire adhatott okot talán épen az bizonyítja, hogy én is gondolok rá, hogy úgy érzem, hogy itt gondolhat az ember mindenfélét és látom a gondolataidat és érzéseidet. Nem siettem az írással, pedig rosszul tettem, mert el voltam foglalva és beteg is voltam megint, de most nagyon sietek és remélem, még nem késő megmondani, hogy én nagyon

örültem levelednek, hogy „hangos igen”-edet hangos örömmel acceptáltam és a nem írás semmi csalódottság, semmi elhallgatott és annál hangosabb fájdalom, harag v. más efféle jele nem volt. Tudom, kézen fekvő ezt gondolni hisz megéreztem, hogy (talán) ezt gondold és tapintatból nem írsz, nem hívsz. Nem Gyuri, most az egyszer (ill. mindég) a „tiszteességes ajánlat” nem akart más lenni mint ami volt, nem akart semmiféle tiszteességtelen próbakő v. tudom is én mi lenni és az én mentegetésem csak azért van, mert ostoba nem írásommal (aminek folytonos ágyban fekvések is okai) neked esetleg kellemetlen napokat és fájó gondolatokat szereztem. Hogy pedig Pestre nem jöttem és nem jövök, amíg ott vagy, annak néhány külső körülménytől tekintve legfőképen az az oka, hogy nagyon komolyan veszem „ajánlatomat” és még komolyabban a te „igen”-edet és hogy nem akarok játszani és esetleg megingatni valami kezdődőt v. még nem egészen kiforrottat. Nem szabad azt zavarni Gyuri és főleg nem késleltetni, mert különben játék. És most kérek egy hosszú kedves, jó levelet

Hildának

54.

Riviera
Cap Martin Hotel
près Menton

Szeged, 1910. II. 4.

Édes barátom, nem bírom már kivárni! Gondoltam, nem írok amíg te jónak nem látod ill. amíg megmondod, hogy írkak, de te hallgatsz, csak hallgatsz és én nem tudok semmit. Nézd a dolog úgy áll, hogy Herbertnek írtál és én félig csak úgy szokásból megkérdeztem, hogy mit írt Gyuri. Herberre azt mondta: hogy fog írni, de most még mindenféle kríziseken megy keresztül és nem írhat. Hát én ezt gondoltam és most aztán azt is hozzágondoltam, hogy békében hagylak, nem nyitok be kéretlenül hozzád. A dolgaidat egyedül kell elintézned, kríziseidet egyedül átélned, szóval: sowas muss man mit sich selber abmachen; sich allein damit herumbalgen¹ (emlékszel: Das Licht erlosch-ra? Ezt Dick-től tanultam, éppen akkor olvastam)² és hát gondoltam, nem zavarok, nem írok, majd meglátom, mi lesz. De most már nyugtalanít a hallgatásod. Jól tettem, nem jól tettem, igazán nem tudom, de te nem vagy hozzám olyan szigorú (és most még kevésbé kellene annak lenned), hogy nekem emiatt komoly gondjaim legyenek. Nem tudom. Ill. azt tudom, hogy mily keveset tehettek, hisz láttad. Nekem nincs súlyom, könnyű vagyok, mint a pehely. hisz láttad, hogy labdáztak velem az utolsó estén és te rajtad ilyen könnyű emberek nem segítenek és kivált messziről nem. De hisz ez nem is kell neked! Csak azt akarom mondani, hogy milyen kevés lehet két ember egymásnak levélben, hogy

menyire nem alkalmas egy levelezés komoly dolgok megkötésére, hogy minden milyen irreális, légbekapott lesz. Igen! Jó volna veled barátkozni, személyesen barátkozni. De azt nem lehet, hát legalább íj. Kérlek, íj, nagyon hiányzanak a leveleid, még soha sem voltam oly soká leveled nélkül és baj ha oly soká hallgatunk, most még baj. Íj.

Hilda

55.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

Szeged, 1910. II. 15.

Kedves Gyuri,
valószínűleg igazad van, hiba volt tőlem nem jönni Pestre, de csak azért, mert nincs tisztességes átmenet és nincs a mi kedvet csináljon a levélíráshoz. Én hiába foglalkozom veled gondolatban, hogy elmondok neked hűségesen sok mindent az én legközönségesebb életemből; idegenkedem a leírásától, nem tartom érdemesnek. Nem szoktam meg, úgy beszélni veled, és azért fel kellett volna jönni. Meg aztán annak, hogy én mindég „von Sternendinge”¹ beszélek, annak megvan a nagyon alapos és szomorú oka. Az, hogy én itt úgy élek, hogy mindég csak a legközönségesebb oldalát mutathatom a lelkemnek; az, hogy itt nincs egy lélek, akihez engem valami igazán megértő, mély barátság fűzne, hogy az én egyetlen megnyilatkozási lehetőségem az a néhány levél, amit írok nagyon kevés embernek, akkor, amikor már majd megfulladok azoktól a dolgoktól, amik átmentek rajtam. Egyszerűen az, kedves fiam, hogy én itt „soha, de sohasem beszélhetek.” Itt nincs ember. Pedig az nekem kell, nekem meg kell néha magamtól szabadulnom, meg kell könnyebbülnöm!! Sokat lehetne erről írni, hogy mi minden nincs itt, de azt inkább majd elmesélem márciusban, mert itt nagyon hosszú volna. Mert márciusban is felmegyek 3 napra Pestre. Azért „is”, mert most is felmegyek egy hétre, esetleg 10 napra. 18-án utazom és nagyon örülök Pestnek és az embereknek. Egyelőre csak attól félek, hogy akkor is még beteg leszek, mert sajnos most megint az vagyok. Nem tudok ezen a télen rendesen rendbe jönni. Annyira köhögök megint, hogy borzasztó és olyan rekedt vagyok, hogy egy hangot nem tudok kiadni. De Pestre elakarok menni és annak a kedvéért annyira ápolom magam, hogy remélem pénteken olyan állapotban leszek, hogy utazhatom, mert sajnos most nem vagyok olyanban. Sőt most mindjárt le fogok újból feküdni, mert lel a hideg és szédülök, úgy, hogy írni sem fogok tovább. Majd legközelebb írok (a flirtjeimről is, mert persze, hogy van, csak hogy az nem olyan flirt, mint más) Írjál! Ott most oly szép tavasz lehet, hogy csoda.

Hilda (Atyád hogy van?)

56.

Budapest

VI. Nagy János utca 15.

(Szeged, 1910. III. 10.)

Kedves jó Barátom, annyira szerettem volna neked írni, nem tudtam, amióta Pestről hazajöttem semmit se tudok csinálni. Edithnek most írtam; azt írtam, holnap írok neked, de ezt a kis lapot elküldöm előhírnöknek, damit Du dich nicht zurückgesetzt fühlst! Das tust auch so nicht gelt?¹ Pedig sok a mondani valóm. Furcsa, az nekem mindég sok van. Mondd érdekel az téged, amit én mondok v. mondhatnék? És te miért nem írsz nekem többé a dolgaidról: a híres Brunhild-cikkről sem tudtam.² Edithről hallottam és... és szégyelltem magam, hogy tőle tudtam meg. Hiányoztál nekem Pesten, csak nem mondtam. Isten áldjon.

Hilda

57.

Berlin W.

Bayreuther Strasse 45.

Szeged, 1910. V. 5.

Kedves Gyuri,

Nagyon szégyellem magam, elszeretnék sülyedni, bánt, hogy nem írtam, lelkiismeretfurdalásaimtól hetek óta nem tudok lélegzeni stb, stb, stb. Es még sem írtam! Valami átkozott lustaság antilevéliro hangulatok, tavasz, beszélni nem tudások és nem akarások és ezer más ici-pici dolgokból kombinált érzések és állapotok nem engedtek írni. Nem engedtek, komolyan nem engedtek. És tudod, küzdeni nem kenyerem, hagyom magam. Utolsó leveledre (régén volt) nem is igen volt mit felelni; arra csak a fejemmel bólintottam és ühüm, ühümmögtem feleletképen, amit te persze és sajnos nem hallhattál és láthattál. Kemény, erős, jó, becsületes levél; *szép* következménye mindennek, ami volt, mert jöhetett volna utóvégre másképp is — — persze — — más embernél. Nem értettelek félre, ill. szentimentálisan és csak annyit mondhatok, hogy szép vég, szép megoldás, én nagyon örülök neki „végeredményben”, mert utóvégre a „szép dolgok” amiket jelzel mégiscsak a legfontosabbak és örüljön az, akinek van valami feláldozni valója. Én fogok „imádkozni” ha akarod hogy „ne jöjjön 1½ évig asszony”, bár aligha lesz szükséged rá. Én úgy nézem nincs hely most benned asszonyra; sok volt az asszony az utolsó időkben, ez elég óvszer a jövőre. Az asszonyok úgy látszik önmagukat irtják önmagukkal. A ragályos és egyéb betegségeket is saját bacillusaikkal gyógyítják. Úgy látszik, a folyamat lelki dolgokban hasonló. Te be vagy oltva asszonyserummal úgy fiam, hogy az másfélvre

legalább immunizál. De hát ezek csacsiságok, már t.i. amiket mondok és ne haragudj értük. Te „meguntál téma lenni” hát nem írok többet erről és különben ki tudja mi és ki lettél te azóta amióta nem hallottam rólad. — Magamról édeskeveset írhatok. Tudod, én sem szeretek magamnak téma lenni, mert nagyon tehetségesen keserítem magam és szerencsétlenné teszem magam a bajaimmal, pedig azt el lehet kerülni. Jelenleg fáj a torkom, mert ronda, hideg, esős május van, ami a torkomnak úgy látszik nem tetszik, és én őt persze megértem. Egyébként a bölcs természet megőrült, csak úgy zuhog napok óta és a barométer „Sündflut”-ra¹ áll. Az emberek úgy látszik komiszkodnak és vétkeznek. De valamit elfelejtett a jó Isten (amire tegnap jöttem rá, amikor kétségbeesetten bámultam ki az ablakon) még pedig azt, hogy nagyon sok már a 20-ig században a kanális és mind lefolyik a víz, amivel meg akart minket fullasztani. Úgy látszik fent a mennyekben még minden a régiben maradt, de bezzeg itt lenni, itt már jó messzi vagyunk, ugy-e? Hanem valami nagy újságot mondok ill, hogy még nincs de talán lesz. Én jövőre valószínűleg elmegyek tanítónőnek, még pedig valahová Kukutyinba és internátusba (ahol állandóan erkölcsös, jó példákkal kell előljárni) Ez engem eleinte annyira elkeserített, hogy egész komoly öngyilkossági terveket szövögettem; később rájöttem, hogy meg kell próbálni. Egy próbaév után is főbelőhetem magam, és ki tudja, hátha nem is vagyok egy olyan „nagyra hivatott” nő aki csak nagy városban tud megélni és csak szabadon; hátha ott kisül minden, hátha svindli vagyok. Ha most borzadok is és fáj, hogy csak úgy szédülök bele, hátha az csak Humbug? (Te, de ez ellen egész lényem fellázad!) Szóval, jönnek a megpróbáltatások. Ill, hogy még nem jönnek, mert hátha nem kapok állást! És ilyesféle reményeim mindég maradnak. Erről sem írok többet! Látod már kezdem! Kezdem kiásni a bajaimat, pedig csak az csinálja a bajokat. Oh, ich dumme, dumme Sammerliese,² milyen okos lettem, ugy-e?

Hát még mit mondjak neked? Szeretnék még beszélni neked, fecsegni, azért írok még tovább. Sök a dolgod? Feltartalak? Ne haragudj, hisz oly régen nem írtam. A flirtjeim bizton érdekelnek, ha nem is mondod. Te, hogy én milyen könnyűnek látszom kívülről és mily nehézkes (nem akarok nehezett írni, mert majd azt hiszed, hogy kopogtatok nálad) vagyok belül az a legmulatságosabb dolgok egyike. (Már t.i. másoknak) Sokszor azt hiszem, hogy csak lustaságból, v. tudom is én miből ragaszkodom, foglalkozom egy dologgal, de rájöttem, hogy nem. Nagy adag kutyahűség van bennem, persze egy kis változattal. Kívülről odébb rúgom magam, hogy csak úgy repülök és belülről visszakúszom, maradok, vinnyogok. Igazán nem tudok erre szebb képet használni. Az hiányzik bennem a kutyahűségből, hogy nem engedem, hogy a gazdám rúgjon, hogy a gazdám talán még nem is gondol rá, én már megéreztem és futok, de azért az rúgás, csak én végzem el.

Annál jobban fáj. Bajok persze most nincsenek, de egész kis szimptomákból rájöttem erre. A flirtjeim mutatták meg. Ill. egy van amiről tudsz és ami nagyon sok kellemetlen *órát* szerez. K.B. annyit, mint ahány kellemes *percet*. És bár egy percig nem vettem komolyan, mégis megaláz, mert érzem, hogy nehézkes vagyok, tovább cseng bennem, mintahogy szabadna. A megalázó a dologban az, hogy az illető abszolút méltatlan. Nem pathétikus értelemben, de a legközönségesebb mértékkel mérve. Még pedig mint ember és karakter méltatlan és senki. Amúgy bájos, okos, tehetséges. Láthatod, hogy nincs szerencsém, édes barátom és hogy apácának kellene lennem. Csak ne ne vess... ill. csak ne vess, hiszen nem veszem olyan nagyon tragikusan a dolgokat. De már az is baj, hogy annak látom, mert én nem írhatok essay-kat. Kérlek írd mit csinálsz, mit írsz. Sokat, sokat, sokat és kedvesen.

Hilda

58.

Berlin W.

Bayreutherstrasse 45. II. Pt.

Szeged, 1910. VI. 13.

Kedves Gyuri fiam, ne haragudj igazán ne haragudj ezért a hosszú pauzáért, nem akartam annyi ideig hallgatni, de írni se akartam ill. nem volt kedvem és ezt nehezen tudtam összeegyeztetni. Most sincs persze kedvem, hangulatom, rendes itatósom és minden egyéb ami az íráshoz kell, de nehéz a szívem és fáj a fejem és valami fura, gyöngéd meghatottsággal gondolok rád és a barátságunkra, amit annyiszor megbeszélünk megforgatunk, ahelyett, hogy már végre valahára „csinálnánk”, és ezért mégis kell írni. De előre figyelmeztetek nem lesz levél, csak rövid kis hangulat firka (bár a milyen én vagyok, képes vagyok neked egy olyan hosszú firkát feltálatni, mint ide hat hét. De nem!) Először hát szégyelem magam, másodszor nem vagyok v. voltam leveleddel meglegedve. Szégyelni azért szégyelem magam, mert tisztességes levelet, „feleletet” akartam írni, és el akartam olvasni a Renaissance-béli cikket, ami már rég nálam van és még mindig csak „elkezdtem” és nem olvastam és így nem írhatok róla.¹ Hát ezt nagyon szégyelem. Pedig sokat olvasok most; egész télen nem olvastam annyit mint most. De nem tudok mást olvasni mint amit éppen olvasok. Karamasoff-ot, nem tudom letenni a kezemből és ha leteszem, mert nem bírom tovább, Marie Baschkirtseff naplóját² veszem fel, hogy még jobban megbolonduljak. És csodálatos közösségeket, összefüggéseket találok, mintha a napló egy része volna a regénynek. Olyan tipikusan orosz mindakettő, hogy csodálatos. Nagyon, nagyon érdekes élmények ezek. Olyan sok minden van most, a miről be-

szélni kellene, lehetne. Úgy értem azt, hogy „mindkettő tipikusan orosz”, hogy M. Bashkirtseff is egészen orosz, nem Dostojewskiről beszélek. Hanem itt erről nem lehet beszélni.

Csütörtök. 16-án

Eddig jutottam kusza, ideges levelemmel és igazán csak azért küldöm el, hogy lásd és elhidd, hogy írtam, hogy nem csak most kezdem. Egyébként ennek az írásnak már rég elpusztítottam volna nyomát is. Most hogy elolvastam egész megrémültem. Micsoda zűr-zavaros, hülye, ideges összevisszaság. Most olyan szép rendesen, jólnevelten és higgadtan ülök és írok, mintha nem is tudnék olyan bolondokat összefirkálni. Pedig hát! Tudod akkor egész d.u. olvastam volt és mikor sötétedni kezdett, hogy nem olvashattam tovább, egész kábultan hagytam abba. Olyankor persze sokszor jutsz eszembe, jó volna beszélni, kellene is, annyi mondanivalóm volna olyankor, hogy majd szétrepeszti a fejem; olyan „életre készen” állok ott olyankor, majdnem hogy „kikészítve” – ott gubbasztok egyedül a sötétben! Nemcsak a közelemben nincs ember, de a környéken se találok, és olyankor, amikor annyira kellene, akkor aztán ideges, szerencsétlen, nehéz szívű leszek egyedül. Hisz látod sötétben hozzáfogtam akkor is, írni neked; de ép olyankor nem lehet. Nem ment láthatod. Valami meleg, élő kell akkor: szó, közvetlen megértő, tanító, barátságos, intim együttlét. Igen, igen, lehet, hogy a nyakadba borultam volna én is à la Bettina,³ ha akkor valami jó, szépet mondsz v. én kibeszélhetem magam és akkor minden ideg feszültségnek vége és olyan jó, nyugodt, tisztult mederben megy minden gondolat. Szóval én akkor a sötétben, fájó fejjel, szemmel, szívvel és aggyal írtam és persze nem ment elég gyorsan az írás, nem követhette az én felizgatott agyvelőm száguldozását, csak úgy kergették egymást a szavak, nem értem őket utol, annyira, hogy a kezem is reszketett az izgalomtól.

Ez a története az első négy oldalnak, bocsáss meg, hogy olyan nagy feneket kerítettem neki. De tudod, ha olyan egészen másképpen vagyok és nézek ki belülről (mint pl most), akkor *borzasztóan* érdeklek magam, és te neked mint jó barátnak meg kell hallgatnod akár akarsz, akár nem.

Most ellenben rólad akarok beszélni. Firkáltam valamit arról is, hogy leveleddel nem vagyok megelégedve. Hát ez igaz még most is. T.i. nagyon légből kapott az írásod, olyan... olyan „anyagiatlan” nem tudok más szót találni, majd mindjárt megértesz. Épp olyan, mintha 2 nagyon jó barát nagyon régen nem látta egymást és mikor végre találkoznak hát a beszélgetésüket... valahogy... a végén kezdik; a legmélyebben, a legbensőbbön, aminek már a ríktó hangos üdvözlés után csendes szobában, felengedetten és halkan kell következnie. Nem írsz magadról, az „élettörténetedről” (hogy irodalmian fejezzem ki magam) semmit; arról, hogy olyan hosszú idő után, hogy

vagy, hogy érzed magad (fizikailag), mit csinálsz egész nap, kikkel jössz össze, kikkel szeretsz együtt lenni, mi foglalkoztat stb, stb, stb, stb. És min dolgozol? Szóval drága barátom, én, kedves, aranyos, okos, bizalmas, minden tekintetben megtisztelő leveled dacára nem tudok rólad semmit, és tudod megint hogy látlak? Mint mikor Herb. mesélt rólad (én még nem ismertelek), hogy milyen voltál Berlinben. Látlak valami sok könyves, szép képes szobában ég és föld között sápadt ujjakkal valami szép könyvet forgatni és képzeld mily kínos, azt sem tudom, milyen könyvet, és elolvashatom „a már megirt dolgaidat”.* Szóval nem tudok semmiről, und das ist nichts für Feinschmecker.⁴

*(a mit nagy szégyenemre szintén nem teszek, de mindennek te vagy az oka)

Legközelebb írok megint. Szeretettel üdvözöllek

Hilda

59.

Weimar

Lassenstrasse 6.

Pension Höhn

Aranyág, 1910. VII. 22.

Édes Gyurikám,

nem kérek már bocsánatot se, egész reménytelen minden; akarni nem tudok, nemakarni sem és hogy milyen belső processus következtében írok igazán nem tudom. Azt hiszem: „szeretnék” írni, de ez sem lehet mert már nagyon régen „szerettem” volna. A leghihetőbb még, hogy tehetetlenségemnél fogva írok. Megírtam 3 „muszáj”-levlapot, a kezemben a toll, előttem tinta, papíros, hát írok. Majdnem azt mondtam írok mert nem tudom abban hagyni, aber ganz so arg ist es doch nicht.¹ A domináló érzésem azonban most mindenesetre az, hogy nagyon örülök hogy írok, felszabadultam valami csúnya tunyaság érzéstől most és majdnem, hogy hálas vagyok magamnak azért, hogy írok. Kár, hogy nincsen valami a leveleidben ami feleletre kényszerít, hogy én úgy felszabadítottam magam valami kényszer alól, ami a levelezéssel jár. Vagy lehet hogy te szabadítottál fel; leveleid olyanok, hogy tűrnek, várnak halasztást. Du bist zu nachsichtig!² Én meg úgy érzem akkor, ha már írok (hosszú idő után), hogy a levélírás nagy esemény, ritka dolog, ki kell tenni magamért, valami nagyszerűt kell neked írnom, mert neked csak nagyszerűt lehet írni különben unod, elfogult leszek és vége! Elmegy a kedvem, oda a frissesség, közvetlenség, ami pedig állítólag kell a levélhez és én megint várok egy hónapig, hogy hátha talán jobb lesz. Pedig

160

sohasem lesz jobb (semmi) ez a mai levél kivétel. T.i. most jól esik írni, nem „félek” tőled, okos, nagy igényű Gyuri. Nagyon megbarátkoztam veled megint és tudod minek köszönhetem? Az „Eszztétikai kulturá”nak. (már régen elolvastam, itt van velem) Nagyon tetszett; több mint tetszett: meghatott, imponált, tanított, megmutatott téged (főleg) és nagyon szépen mutatott meg és nagyon gondolkodóba ejtett és egy kicsit szerencsétlenné is tett, ütött. Csak egyet nem tudok még: használt-e. Azt hiszem nem, mert fiam, akármit mondasz is, én csak (megvetően mondom) élek és úgy ahogy én „csak élek”, az nagyon ronda, csúf, terhes dolog (ezt mondod te is) ha az ember valami jobbnak a megismerésére jutott. J’entrevois tout de loin.³ Különben nem akarok sem panaszkodni, sem magamat rágalmazni; ennek a „semmi”-nek vannak néha egész mutatós „valaminek” kinéző oldalai; vannak „jó napjai”, és lehet, hogy abból is jön ki valami, lesz valami idővel; most nem is időszerű erről beszélni. Kicsit v. talán nagyon zavarosan írok, egy régi leveledről is van itt szó, de meg fogod érteni, nagyon egyszerű a dolog. Engem az utóbbi időben valami nagyon szomorú dolog ért, valami amiről csak beszélni lehetne. Valami, ami egész elkábított: egy nehéz, nagy ütés vagy ilyesféle, amittől napokig úgy jártam mint egy álomkőros, egy nagyon fájó sebbel és borzasztóan fáztam és halálosan félttem mindentől. Most már elintéztem nagyjából és elég derekan viseltem magam, de ha, mint most is, felidézem, hát nevetnem kell, t.i. annyira meghatom én magam magamat és úgy sajnálom magam, hogy majdnem sírva fakadok. Furcsa kettős érzés, de nem jutok ki másképpen a „szerencsétlenségemből”. Nagyon szerencsétlennek éreztem magam, de segíteni akartam rajta hát ki kellett belőle lépni. Csacsiságokat írok különben, nagyon megfájdult a fejem. Nagyon jó volna beszélni.

Egyébként nem nagyon jól érzem magam, kivéve azt, hogy nagyon sokat (egész nap) olvasok. Olyan léha társaságban vagyok, hogy elszörnyülködöm magamon, ha egy egész nap velük ugráltam, butultam és disznólkodtam. Ha csak lehet, kibújok alóla (de 2-3-szor hetenkint még is előfordul) mert ha velük vagyok, egészen olyan vagyok mint ők és azt utálom. A házbéliek, kedves csendes emberek, sok jó könyvük van, de a szomszédok azok, akik minduntalan átrepülnek. Jó léha vidéki gentry népség, katonatisztekkel. Néha egész beleélem magam a körükbe és mitmacholok mindent, úgy, mintha egy szerepet játszanék. Egészen az az érzésem van. Sajnos azt nem valósíthattam meg, hogy sokat csavarogjak kinnt az erdőben; nem lehet megcsinálni, mert „vendég” vagyok és mindig egy egész „Rudl”-lal⁴ megyünk. Egész egyedül különben szintén nem szeretek menni, mert félek. Szóval jobb is lehetne. De hát ez egy olyan „muszáj nyaralás”, vendégszerreplések. Nagyon hiányzik nekem, hogy nem „utazhattam el” ki sem mondhatom, mennyire és azt lépten-nyomon fájlam.

Te Otto Ernstet látogattad meg Weimarban?⁵ Minek mentél, csak ezért? Herbert kinnt van nálad? Hallottam a Lessing Theater titkáranak sürgönyéről,⁶ nagyon örültem neki. Lesz belőle valami? Kérlek írj mindenről, talán lesz időd. Én valószínűleg 2-3-án megyek innét Nagyváradra. Mama Berlinben van már. Edith hol van? Irtam neki Körtvélyesre, és nem felel. Oly türelmetlenné tesz. Mi a további terved nyárára?

Szeretettel

Hilda

60.

Weimar

Lassenstrasse No 6.

Pension Höhn

Nagyvárad, 1910. VIII. 9.

Remélem, Weimarban talál még írásom, ha nem is válaszoltam azonnal, mint a hogy akartam. „Már megint, akart, és persze megint nem tette”, nem lehetett!! stb. Körülbelül ilyesfélét váltanak ki az én „ilyesféle” levél kezdeteim. De most tényleg nem lehetett, azért el se kezd ezeket gondolni. Hogy miért? Leveledet 1 nappal Aranyágról való elutazásom előtt kaptam, Szegeden egy napot töltöttem és annyi elintézni és átpakolnivalóm volt, hogy még lélegzetet venni sem tudtam; Nagyváradra olyan arcfájásokkal érkeztem, hogy csak kínlódni és pamlagon feküdni tudtam 3 napig. Végre kisült, hogy csak a fél arcom fáj magától, a másik egy fogtól fáj, ami rosszul volt ill. van tömve és most a fél délelőttiemet fogorvosnál töltöm, a ki állítólag fájdalomtalanul fog kezelni, de úgy látszik, csak fog, mert eddig még nem tette. A másik fele a délelőttieimnek hát majdnem egészen avval telik el, hogy „kiheverem” a fogorvost ill. a délelőtti első felét. „Misericorde”!¹ Ezt mind egy szuszra mondtam el, remélem meggyőzött ezer bajom. Most hát Váradon volnék. Leidlich² jól érzem magam. Sokat vagyok Böskével, aki egy derék, aranyos nőszemély és engem nagy hálára kötelez, amiért oly jó hozzám, mert én úgy éreztem mikor Váradra jöttem, hogy nehéz lesz Böskével találkozni, hogy nekem a föld alá kell majd bujnóm szégyenemben őt meglátva. De ő nagyon jó volt és az elpirulásomat nem látta v. nem magyarázta szégyenpirnak, mikor olyan szívélyesen megölelt. Én különben nem tudom tudjátok-e egyáltalában, miről van szó. Az én utolsó estémről Pesten Editnél; arról a pamlagon való heverés estjéről, amit én szívből szégyelek, de főleg és különösen Böske előtt szégyelem. Karlit³ meg vigye el az ördög, én nem tudtam és tudhattam az ügyeit, ellenben ő tudhatta, hát mi az ördögnek tette azt, hogy én nekem, megtudva a „viszonyukat” szégyelni kelljen magam. Játék, nem játék, az mindegy,

és ha csak egy este volt, hogy játszottunk és nagyon nevettünk rajta, mégis ízléstelen játéknak bélyegzem. Úgy érzem az sem ment engem, hogy én Karliról semmit sem tudtam (Böskét illetőleg). Na jó! Ilyenek a férfiak; pocsék népség és unszolid! Igen, azok vagytok, ha nevetve is mondom és nevetve is hallgatód és pocsékok vagyunk mi is, ha akarod. Én azonban elhatároztam, hogy én hozzám ezentul csak házassági szándékkal közeledhetik valaki, másképen sohasem leszek biztos, hogy mikor jövök ki a pirulásból és meddig kell magam mások helyett is szégyelni. Én fogadni mernék, hogy az a pimasz Karli (ami nem akadályoz engem abban, hogy nagyon ne szeressem és becsüljem és bájosnak tartsam) azt se tudná már miről van szó és a világ legártatlanabb arcát vágta volna, ha mondjuk pl Böske (v. még én is) rászólt volna egy nap. Oh, ti rinocéroszbőrűek, (nem te, nem! Te más vagy ... talán). Én most hál Istennek nagyon jót mulatok a dolgon és hangeszen nevezhetnék most, annyira mulatságos (majdnem herciget mondtam Karlira gondolva) és ezt csak Böskének köszönhetem. Ő felszabadított, mert addig kínos volt nekem a Váradra való gondolás és nagyon szégyeltem a dolgot. Ne gondold, hogy evvel elintéztam a dolgot, hogy a hátam mögé vettem; nem csak fel vagyok mentve (lehet, hogy csak ideig óráig) hogy Böske társaságában rosszul érezzem magam, hogy piruljak stb, stb. Hisz értesz engem. (A milyen jó bohém Böske, biztos semmi fontosságot nem tulajdonított a dolognak) Hát ez a levél nem sokról beszélt, sokkal többről akart, t.i. Majd azt legközelebb. – Hogy Herb.-nek mikor volt a születésnapja, azt tán már tudod is. Aug. 4-én volt. Írtam neki akkor. Mondd miért nem válaszolt? Ha tudná mennyire bánt vele. Nagyon kértem, írjon. Még arra akarlak kérni, ha van valami másolni való, sürgős v. fontos, küldd be nekem, nagyon örülnék neki. Szeretettel

Hilda

61.

St Gilgen
bei Ischl
Poste Restante

Nagyvárad, 1910. VIII. 22.

Kedves Gyuri,
ha még augusztusban írok! Gúnyolódol talán? Az nem szép lenne tőled, mert az utóbbi időben, eltekintve attól, hogy elég tisztességes voltam, meg volt mindég a nemírásnak! Látod ma csak 22-ike van és igazán nem írok most azért, hogy „még augusztusban” írjak.

Azután hevesen és energikusan protestálok a rólam feltételezett vastagbőrűség ellen. Csunya rágalom ill. galád lebecsülése és megsértése az én

„kiváló szimatomnak” épen szerelmi és hasondolgokban. Nem emlékszel hányszor kérdeztem tőled, hogy Böske és Karli közt van-e valami, mert én látok valamit, bár kisebb dolgom is nagyobb volt annál, hogy nézzek v. pláne megfigyeljek, annyira elvagyok magammal foglalva Pesten. Te mindég egy „semmi”-vel feleltél, igaz, hogy csak Karli részéről. Hisz én Böskét és Karlit 4-szernél többször 2 év alatt, nem láttam együtt. De elég erről, mert megint nem írok másról, ha a „bőrömet” kezdem védeni. Brrr! nem vagyok vastagbőrű, csak azért se! Aztán lát az ember sok mindent, de makacs és elkeseredett és rossz *akar* lenni. Adieu! Böskét pedig ne sajnáld, pompás egészséges nő az, oly szépen símán el tud intézni magában és magával ... mindent? Nem tudom, de sokat és be tud ő fejezni dolgokat, ha kell és fontos rá nézve. Mi nem beszélünk nyíltan semmiről, de úgy néha érintünk dolgokat, (tudod Böske milyen hercigen tud vitatkozni és beszélni nagy dolgokról, egyébként igazán nagyot fejlődött) és mond olyanokat, amiből ezt lehet látni. Nem hiszem, hogy ő „csak beszél”, de azt nem tudhatom biztosan, mert ahoz nem látom eleget, hogy ő hogyan él és milyen Pesten. Az a pár nap Pesten, amikor együtt vagyok vele, az semmi. De most már igazán elég. Valamiről akarok beszélni már, amit utolsó előtti leveledben mondasz és ami... ami nem volt jó, ill, hogy tévedés volt. Azt írod hogy ne használjam megszólításnak azt, hogy „Gyurikám”, hogy hagyjuk azt a múltnak, ill. hogy „az le van foglalva a múltnak”. Nekem rosszul esett a következőkért: sajnálom, hogy nem mondhatom, mert nálam minden Zärtlichkeits-anwandlung¹ kell hogy valami becézés félében nyilatkozzék és én a „kám-kém” ragot minduntalan használom és az nálam *nem jelent semmit*, ill. nem többet, mint azt, hogy gyöngéd szeretnék lenni és kedvesen akarok szólítani valakit. És amikor én a „múlt”-ban mondtam azt, hogy „Gyurikám” az egy csöppet sem jelentett többet v. mást mint ha most mondom és az akkor nem volt egy „plus” — sőt ... (értesz?) Magyaráztad nekem egyszer, hogy megfogni valakinek a kezét az nem „jelent semmit”, hanem valami felszálló meleg érzésnek (amit nem is a személy, hanem sokszor valami amit az illető csak „mondott” idéz elő) a kifejezője, és sokszor csak tetszésnyilvánítás a nyakába borulni valakinek, mint a hogy Bettináról írod, hogy a nyakába borult egy jó barátjának, mikor az valami szépet mondott. Látod, én levélben nem borulhatok a nyakadba ezt beláthatod, ellenben melegen érezhetlek ill. megmondhatom, ha úgy érzek és arra oly egyszerű és alkalmas a név mellé tenni a kicsinyítő birtokragot. Eltekintve attól, hogy én igazán rettentő sokat használom és szeretem használni. Itt van egy fekete édes kutya a házban, én azt csak úgy szólítom, ha játszom vele v. szeretem, hogy Cesárikám v. kutyikám. Ennyire terjed ez ki nálam. Hát miért rezerváljunk mi egy ilyen dolgot a múltnak?! Bizony, bizony, én mondom néked, hogy ird meg ezek után is kellemetlen néked, ha hasz-

nálom azt a kedves és sokat mondó (és mégsem súlyos v. kelleténél többet jelentő) ragot, ami, mondom, csak Zärtlichkeitsanwandlung nálam. Ha nem akarod, szomorúan le fogok mondani róla. — Beteg már nem vagyok (csak folyton elrontom a gyomrom, mert a kertben nagyon sok a még éretlen gyümölcs és persze érett is, és én megtanultam fára mászni.) Hogy van Leo? Szeretnék már olvasni valamit tőled. Hogy vagy? Kérlek ne légy unvernünftig,² pihenj, mert még kellesz magadnak. Szeretettel

Hilda

62.

Budapest
Svábhegy
Normafa ut 26.

Szeged, 1910. IX. 15.

Kedves Gyuri,

Erwin átadta az üzeneteket. Azt hiszem tévedés van abban, hogy én a tőled kapott könyveimet Herbertnél és általában széjjel hagyom. A lélek és a formák itt van nálam, azonkívül kaptam még tőled egy füzetet: Novalis, amit ide küldtél, amit most ugyan nem keresek, de feltételezem róla, hogy nem repült el. Az meglehet, hogy Herbert tévedésből felvitte, mert neki van egy szép szokása, ha hazajön, t.i. felnyalából egy csomó könyvet, ráfogja, hogy az övé és viszi, tekintet nélkül arra, hogy a nyalábba beszorult esetleg másnak a könyve is. Ez is egy magyarázat. Azonkívül lehet, hogy te akartál nekem talán adni könyveket v. füzeteket dedikációval, el is vitted Herbertig és ott... felejtetted. Csak rajta, ha van nekem szánt könyv küldd én nem fogom széjjel hagyni. Mama sokkal jobban van, de még soká fog tartani a betegsége. Most rengeteg a dolgom, de talán 2 hét múlva már rá fogok érni és akkor csinálom az indexet a könyvedhez, nagyon örülök neki. Írj, te nem vagy úgy befogva és bejéjvedve mint én most.

Hilda

Írd le nekem Beer-Hoffmannak Schlaflied an Mariann¹ (?)

63.

Berlin W.
Passauerstrasse 22. III.

Szeged, 1910. X. 20.

Kedves öreg barátom, megint vagy egy hónap mult el, hogy nem írtam, pedig beszéltem valamit levelezésről ill. fellendítésről, de hát... mir ist nicht zu helfen.¹ Herbert írta nekem egyszer, hogy senki sem ír annyit arról, hogy „miért nem ír” és senki se magyarázza annyit a nem írását, mint én.

Hát ez talán igaz, de viszont fontos és jellemző rám ez, mert nálam a levél írások nyugvópontok és a fontos az tulajdonképpen ami akkor van, mikor nem írok; akkor élek valahogyan és mikor írok eljutottam egy „pont”-hoz, (mondat-pontot értek), akkor megállok, lélegzetet veszek, hogy ne mondjam kiszuszogom magam (mert most azt akarom csinálni) hogy aztán tovább mehessek, – ne nevessem –, hogy legyen erőm megint „nem írni” egy hónapig. „Felelni” a leveledre se fogok, azt csak rögtön lehet, most már nagyon távol van, most csak írnom kell; levegőhöz akarok jutni. Rossz időket élek, és szörnyen, borzasztóan egyedül vagyok megint; egyedül beszédesen, mondd hát kinek beszéljek, kinek? Eszembe jutott, téged is zavarlak talán, mert te voltál az első gondolatom, de hát te vagy az a bizonyos „szalmaszál”, akibe kapaszkodom, neked nyögök. Az emberek nem változnak, ezt már mondtuk, de nem csak az, hanem kétségbeejtően ugyanazok maradnak, amikor számság és gyengeség nem rántani magán egyet, hogy igenis kijöjünk valamiből. Vannak dolgok, amiken sohasem fogom magam túltenni, és a szomorú az, hogy csupa ilyen dolgokkal vagyok körülvéve, vagy legalább is majdnem. Mindenféle családi és egyéb „baráti” és társadalmi konfliktus, amik fojtanak, beteggé tesznek. Az idegeim meg sajnos nem erősödnek. Fáradt vagyok no. Úgy vágyom el innen, mint a hogy még sohasem vágytam, el, de ne gondold, nem Pestre, nem zajba, nagy városba, de el, valahová, a hol nincsenek emberek (legalább nincs baj) valakihez aki szeret, csendes, diszkrét és finom és tud egyedül hagyni, mert egész egyedül megbolondulnék. (Könnte mir auch zu zweien gelingen²) A legújabb historia, ami miatt folytonos belső sírógörcseim vannak (mert sírni tudod szégyellek, inkább nevetek, ha nem is kell) az, hogy Erwin hazajött és lenn van Klima Ili is (finom, nem?) és miután köztünk (Ili és köztem) lehetetlen viszony van, írtam is neki, hogy ne keressen fel, ugyan anyám miatt, aki nem bírja őt és nagyon felizgatná a látása. Emiatt Erwin olyan, mint egy vadállat (mint egy finom vadállat, aki állandóan meg van sértve) nem szól, csak az arca beszél és itthon csak sokat eszik és alszik és helyre akarja pótolni a Pesten elmulasztottakat, ami ugyan úgy látszik szegény mamát kielégíti, miután a gyerek rosszul néz ki. Én rettenetesen undorodom az ilyen éretlen, buta dolgoktól. Nem attól, hogy bántja a dolog, de attól, hogy a megsértett mátyrt v. tudom én mit játssza, aki egész nap hagyja magát itthon tömni és amott meg ellenünk telebeszélni magát, bánt ott a hol nem szabadna és nem kér magyarázatot v. ha nem akar, hát nem tudja magát annyira kordában tartani, hogy udvarias legyen és egy kicsit gyöngéd, beteg anyjához legalább, aki a fiait véletlenül még soha egy rossz szóval nem bántotta, és nekik feláldozna mindent. Valahogyan rettenetesen nincs tisztában a helyzettel, amibe lépten nyomon beleütközöm, és ami rettenetessé fogja tenni azt a pár hetet, amíg itthon lesz Erwin. Még

soha sem volt így, még sohasem vártam, hogy elmenjen, mint most és ez is bánt nagyon. Sajnállok valamit, ami elmúlt, valami szép régi gyerekes összetartozást, mikor úgy örültem, ha hazajöttek a fiúk és olyan jó otthon éreztem magam és biztonságban, ha itt voltak. Brrr! Rettenetesen érzem magam. Sírni szeretnék nagyon. Fáradt vagyok, el szeretnék menni valahová, ahol békében hagynak, ahol csak szeretnek, ahol nincsen annyi hegyes sarok és él ahová bele kell ütnödni és nekem minden úgy fáj és úgy fog és kínoz! És olyan reménytelen néha minden. Azt írod sok van még bennem, ami nem vált tétté, nem pattant ki. Nem jöttek el még a körülmények, amik kiváltották volna nem? De azok a dolgok akkor nem is léteznek, és ha soha nem jönnek el a körülmények, sohasem lesznek. Azok csak sejtések, hogy vannak még dolgok bennünk amiknek ki kell jönni. Ha nem jönnek ki, nincsenek v. nincsen értékük és kínzó eszközök. Szomorú dolog, hogy annyira függünk a világ és a sorsunk forgásától. Még csak nem is lendíthetünk rajta, vagy igen? Én nem tudom a dolgokat intézni, ők intéznek engem, és az ilyen állapotok mint a mostani, valahogyan teljesen megbénítanak, összeesem tőlük belülről. Most gondolkodom rajta; nem jött még ki belőlem sok szép dolog! És ha valami úgy akarja, sohasem is jönnek majd ki és léteznek és mégis akkor valahogyan sohasem léteztek, ez egy szörnyű kétség. És ahoz sajnos élni kell, hogy ezt megtudjuk. Ugy-e, nagyon gyenge ember vagyok? Nincs semminek se annyi feszítő ereje bennem, hogy magától előjöjjön, nagyon mélyen benne vagyok a világban, hogy természetet ne mondjak: növény vagy ilyesféle sainte nitouche.³ Ah dehogy az sokkal külömb nálam, az legalább elszórja a magjait, ha hozzáérnek, én megtartom, még mélyebbre ásom őket magamban. De léteznek-e egyáltalában akkor azok a magok? Ugy-e, látod ez nem is biztos, ezt nem lehet tudni. Ez ma így van, rossz hangulatban, holnap talán már hinni fogom, hogy léteznek és holnap talán már jobban elfogok viselni egyet-mást, hisz az ember meg szokik mindent és oly szépen eldurvul és elfásul. Elolvastam a Ch. L. Philippe essaidet,⁴ nagyon te vagy, de még nem tudom egészen milyen, csak egyszer olvastam. Egyébként tapasztaltam, hogy annyira közel állok a dolgaidhoz, hogy látni nem tudom őket jól. Hirtelen megérezni, megérteni igen, úgy mint ahogy az embernek a saját érzései, gondolatai bukkannak fel. Én rögtön magamévá teszem a dolgaidat ill. elfogadom szó nélkül, azt hiszem mert ismerlek és megértelek mindjárt. Tudom Te így érzel, gondolsz, látsz és megmondod a hogy tudod (tehát csak a formádról beszélhetnénk) mi van itt még beszélni való, arról amit megmondtál. Hisz van, de nem kritika formában.

Egyre akarlak még nagyon kérni. Ne várd míg nagyon sokszor kérem. Küldd el nekem a dolgaidat, ami itt-ott megjelennek. Én nem jutok semmihez, nincsenek kéznél nálunk lapok, folyóiratok stb. Vissza küldöm mindég, ha kell, de küldj magadtól olvasni valót, hisz levelet úgy-sem írsz. Erre a

levélre azonban válaszolj, jól esne. Még sok mondani valóm volna ill. van, majd szép lassan megírom. Úgy szoktam néha örülni, hogy „vagy” beszélhetek hozzád és valahogy abszolút bizalommal és félelem nélkül fordulok hozzád, mintahogy mondjuk valaki a naplójába ír, és van valami mélyen, szépen, megnyugtató az én hozzád való viszonyomban, amit teljesen a te személyed ad meg.

Szívből üdvözöllek

Hilda

Mit dolgozol?

64.

Budapest

Városligeti fasor 20. a.

Szeged, 1910. X. 23.

Kedves Gyuri,

firenzei leveled is válaszra vár még, rég szerettem is volna már rá írni, látod nem lehet, alig jutok hozzá. Ha van is időm, valami hiányzik; oly furcsán élek most. Tulajdonképpen értelmesebben mint eddig, de ... de nem tudom fáradtság-e fásultság-e, olyan fájdalmasan butának, közönyösnek érzem néha magam. Mindég ha árnyékban élek. Egyébként meg rettenetes könnyen izgat fel minden, este nem merek olvasni, mert a leghihetetlenebbül elgaloppiroz a fantáziám; félek, reszketek Angstgefühleim¹ vannak a legcékélyebb dolgok nyomán (amellett egészséges vagyok és kitűnően nézek ki, állítólag évek óta nem néztem ki ilyen jól). A cselédmunka (ezt nem panaszképpen mondom, az Istenért annak ne vedd, csak a lótás, futás, takarítás, házi dolgokra mondom) jót tesz. Ezért hát kérlek küldd a munkát (indexet), örömmel várom. Este és délelőtt is van időm, írd meg, mikorra kell és besosztom majd magamnak. Én szeretném csinálni, és ha jól instruálsz majd (okosan, világosan írd, mert buta vagyok) akkor tán jól meg is csinálom a sok dolgom dacára. Attól függ mennyi időt adsz különben, mert nagyon rövid idő alatt nem ígérhetem. Firenzei leveledre nincs sok írni valóm. Várom a dolgokat amelyek ebből a „lelkiallapotodból” jönni fognak és sokat várok tőlük. De nem fog néha kiütni rajtuk valami... valami amit most „múlt”-nak gondolsz, nem fog megzavarni? Olyan nehéz elhinni némely dolgot. Én elhiszem, de marad valami kétkedés, mint a hogy nálad esetleg marad valami a „régiek”-ből. Nem tudod te, hogy a dolgoknak van „Satz”-juk? (Kávésatz és egyéb Satz) és hogy nem lehet olyan alaposan elfőzni a dolgokat mint a hogy azt hiszi az ember. Nagy főzési gyakorlatomból (tényleges most) tudom ezt. Én legalább sohasem tudom a dolgokat egészen lerázni, de hát ez nálam egészen más „én élek”. De éppen ezért

nehezen elképzelhető nekem a te mostani levegőben trónolásod, ami különben nagyon szép és nagy dolog az én fejcsóválásom dacára és amiben én tulajdonképpen minden kétkedésem dacára hiszek. És te „saját magadat Megváltó” (v, már megváltott) tudod, hogy ez minden vallással így van. A csodákban és abszurdumokban lehet csak „hinni”, a többit „tudja” az ember (A. France (nehogy engem dicsérj meg ezért)) és a kétkedések csak a felületen úsznak, az ember quasi tartozik velük intelligenciájának, tudásának v. természettudományi képzettségének v. tudom is én minek. A Ferenczi Sári féle dolgot azonban mégsem értem.² Vagy értem? Micsodának van itt vége...? Nem értem v. mégis érteném? Nem, mégsem, írd erről is és főleg az indexről

Hilda barátodnak

Herbertnek mondd meg, hogy a Ch. L. Philippe essay-det ill. a Renaissance azt a számát küldje meg (ő kaphat tán Renaissance-ot a kiadóhivatalban), azonkívül „Marianne országá”-t³ is akarom olvasni, azt is küldje meg, de biztosan, szeretném, kell, akarom őket olvasni

65.

Budapest

VI. Városligeti fasor 20. a.

Szeged, 1910. XI. 5.

Kedves Gyuri,

ne tarts nagyon illetlennek, hogy csak most köszönöm meg a szép könyvet, a gratulációt, de nagyon rossz kedvű voltam az egész idő alatt és nem akartam írni. Nagyon örültem annak, hogy gondoltál a születésnapomra (ugyan tudtam hogy nem fogod elfelejteni, de mégis úgy örültem neki mint váratlan jó dolgoknak). Kettős ajándék volt a könyvvel. Az ok amiért tulajdonképpen rossz kedvű voltam, az index história. Nagyon szerettem volna csinálni és miután bebizonyítottam ill. megírtam, hogy lesz rá időm ment is volna. Most késő és akaratlanul hagytam, hogy késő legyen; nem lehet az olyan ki és meggondolt tanács, mint te és Herbert ki és meggondolásaira egy „de mégis”-sel felelni; olyan gyerekesnek tűntem fel magamnak, mikor leültem, hogy megírjam. Talán nektek van igazatok és ezek a határozatlan érzések bennem csak kis hiúságok. Nem tehetek róla sajnálom, néha nem tudom mit kellene csinálnom, munkát keresek és kisül az indexet akarnám csinálni. Úgy kell nekem miért voltam mindig oly megbízhatatlan és pontatlan. És most már késő. Nem baj talán mégis nektek van igazatok. Én most szorgalmas vagyok, de nem mert az lettem. Az emberek megmaradnak olyanoknak amilyenek, de különféle korszakaik, változásaik alájuk csúsznak a

megváltozott körülményekkel; a körülmények elmúlnak, a sorsgyűrű, amin állnak, tovább megy és jön megint másképen v. ugyanúgy mint volt, az emberek nem változnak. Én most mindennap nagyon korán kelek, utána nézek a háztartásnak, mérgeledöm a cseléddel, gondolkodom azon mit főzzünk, hogyan takarékoskodjam, könnyűséggel adom a 4-5 órát mikor máskor kettő is elfárasztott, jókedvű is vagyok az embereknek, sőt kitűnően nézek ki és mosolygok sokszor magamon, örülök néha, hogy ez az oldalam is kijutott a napvilágra. De főleg az embereken mosolygok, akik oda vannak, hogy hogy megváltoztam stb. Amit most teszek és tudok, mindég tudtam, nem változtam egy hajszálnyit, az csak látszat; körülmények és egy zökkenés és újra olyan leszek amilyen voltam, de talán még egészen más is leszek. Sok dolgot láttam most meg magamban, ami bizonytalan volt v. egészen a háttérben, és amiknek örülök, ill. annak, hogy tudok róluk. De ez nem érdekes. Szeretném már a Ch. L. Philippe essaydet olvasni Herb. még mindég nem küldi. Melyik számban jelent meg? Nem fogok várni. Ez a levél valószínűleg nem talál már Pesten, remélem utánad küldik. Írj, ha van kedved és legyen kedved, szeretném, ha levelezésünk fellendülne egy kicsit. Szükségét érzem; ki tudja mikor találkozunk (belátható időn belül nem) és szeretnék tudni felőled. Mit csinálsz? hogy élsz? Kikkel érintkezel? Baumgarten hol van? Sokat voltatok Berlinben együtt? Hát Popper Leo hogy van? Írj, írj, írj! Mindenféleképen. Szeretnék már indexet csinálni, segíteni.

Üdv

Hilda

66.

Berlin W.

Passauerstrasse No 22. III. Pt.

Szeged, 1911. I. 14.

Kedves Gyuri,

Miért nem írsz? Nem kaptad meg leveletem? már tán egy hónapja, hogy írtam; és nagyon, nagyon hosszú levél volt, rég nem írtam már oly hosszút. Vagy talán szokatlan volt a hangja és azért nem tudsz rá felelni? Mégis én úgy képzeltem, hogy arra a levélre fogsz felelni. Nagyon szomorú voltam és neked panaszkodtam. És most meg kellene sajnálnom? Az Istenért ne tedd ezt. És különben is nagyon, nagyon rosszul esik, hogy nem tudok semmit sem felőled. Én teljesen pangok; nem olvasok és nem *értek* semmit és ami a legrosszabb, nagyon búsulok rajta, nagyon érzem ezt a nyomorúságot. Nem nekem való ez az élet, amit élek, és nem lehet rajta belátható időn belül változtatni, és ennek a betege vagyok. De tőled jött mindég

valami „szellemi” valami, üdítő, friss, kemény; érdeklődtem és csodálatosképen: értettem is, bármily letört voltam. Ich habe mich aufgerafft¹ és éreztem működni az agyam, szívem; volt amit el lehetett olvasni. Most meg úgy merülök, sinylödöm. És kellemetlenül érzékeny vagyok (pedig többet gúnyolódok mint valaha), minden úgy fáj, oly könnyen sírok, és egyáltalában, olyan szomorú, fátyolos, beteges minden amit látok, érzek. Hogy mikor enged ez a fásultság, nem tudom. Talán tavaszra. Hiszen tudod, hogy hogy hat rám minden kis napsugár és minden köd. És a te leveledet is azért kérem, mert egy kis „élet” volna, egy kis friss levegő. És mert egyáltalában hiányzik a leveled. Mondd, barátom vagy te nekem még? Kell te neked a barátságom? Vagy mi van? Csak nem távolodsz, az Istenért! Nem tudok semmit, segíts! Olyan szomorú minden most, és már megint olyan árva vagyok. Már neked se merek írni.

Hilda

67.

Berlin W.

Passauerstrasse 22. III. Pt.

Szeged, 1911. II. 2.

Kedves Gyuri,

nem nagyon van „mit” írni, mert én most bizalmatlan vagyok és rossz lelkiállapotban. A lelkiismeretem sem tiszta, sok csúnya gondolatom miatt. Neked meg nem lehet evvel előállani, ez mind „élet”, nagyon élet, annyira élet, hogy majdnem regény. Szomorú az kedves barátom, hogy minden ami rám vonatkozik, körülöttem, bennem van, annyira élet és ezért távol is van tőled ill. azért távolodik el tőled. És amíg az életemet valahogyan „műfajba” tudtam szorítani v. hogy is mondjam, amíg az életemből szép levelet is tudtam csinálni, addig csak ment valahogyan, ill. nagyon jól a „levelezés”. De ez most nehéz. Most túl komolyak a dolgok és a levél „könnyű” műfaj; most túl eleven minden és túl ideges, semhogy szépen és jól lehessen levelet írni, elmélkedni, érzéseket megírni. Ez ezelőtt oly jó volt és „komoly” dolog nekem. Most szórakozássá lett, pihenéssé és hát az más. Ez nem keserűség kedves barátom, olvasd ezt hidegen tárgyilagosan mint a hogy írom. Ezen egyelőre nem lehet változtatni. Azt a levelet, ahol panaszkodom és heveskedem nagyon sajnálom, felejtsd el. Azonban proponálok neked valamit. Tekints el teljesen az én bajaimtól és írd nekem úgy a hogy írtál „jó barátodnak” ezelőtt: magadról, a te dolgaidról. És akkor nekem megint lesz mit írnom: te rólad, a dolgaidról. Te most azt hiszed, hogy mert én nekem rossz sorsom van, most nem nagyon „való” másról írni és mivel te ezt nem tudod, nem is lehet neked, hát egyáltalában nem írsz. De hisz itt

a tévedés. Én tudom, hogy hallgatagon és „a mennyire az neked meg van adva” részt veszel sorsomban. Én evvel elintézettnak veszem a dolgot és ha néha mégis beszélek róluk, hát azért van, *mert* ezt mind tudom és feltételezem. De te neked erre nem kell úgy reagálni, hogy azt érezd: most itt nem lehet másról beszélni, most vigasztalni kell v. tudom is én mit. Az hogy a levél „barátságos” elég. És ami az én helyzetemet úgy megnehezíti, az, hogy nincsenek „emberek.” Legalább pár ember „törődjék” velem; de ne érts félre megint. Törődjék velem úgy, hogy beszél hozzám, barátkozik velem és *enged* magához beszélni. Én nagyon részt tudok venni mások jó, rossz dolgaiban, kellemetlenségeiben, hisz azt tudod, hát az is jó „szórakozás” nekem, jó nekem. Te azt írtad nekem egyszer a Riviéráról, hogy nincs türelmed írni, mert semmi dolgod nincs. A „nagy” leveleidet mindég 10-12 órás munkanapokon írtad. — Ez az egész úgy-e, amit eddig írtam olyan mint egy hosszú kérés, rábeszélés „ein Werben”,¹ hogy írjál, hogy levelezzünk. Most tűnt fel nekem, de viszont az is, hogy tényleg az. Átnéztem leveleidet. Most oly ritkák, olyan sietve megírtak és mindég olyanabbakká válnak. És eszembe jutott, hogy ki tudja mikor találkozunk, hogy mikor lesz alkalmunk beszélgetni (én nem jövök Pestre) és hogy ez a levélírás mintha haldokolna. Hogy távolodsz tőlem, nem tudok rólad semmit, hogy valami idegenség jött az alakod mellé, bizalmatlan is vagyok ill, inkább kételkedő és ez mind olyan szomorú és ijesztő, hogy alig bírom el. És a legrosszabb érzés még érezni, hogy ez nem tőlem jön feléd, hanem fordítva.

Szeretettel
Hilda

68.

Berlin W. 50
Passauerstrasse 22. III.

Szeged, 1911. II. 15.

Kedves Gyuri,
hálás köszönet leveledért és az essay-ért.¹ Olyan nagylelkűen kiszegzed melled az én panaszaimnak és megint nem mindjárt írok és nem ragadom meg az alkalmat. Mondhatnád én vagyok minden pangásnak hát az oka. De most meg azért nem írtam, mert odaadtam az essay-t Kárászné Szivessy Marikának, akinek beszéltem róla, aki nagyon érdeklődik dolgaidd iránt és elkérte és csak a napokban fogja visszaadni és azt visszaküldve akartam írni. (Haragszol? Kérlek, ne! Megígérte, hogy úgy fog rá vigyázni, mint a gyerekeire, azok pedig drágábbak neki a szemévilágánál. És olyan szép szíve van, megérdemli) Álmélkodtam, mikor elolvastam az essay-t. Ez az első német dolgod, amit olvastam és nem tudtam, hogy ilyen „jó!” tudsz írni;

jobban tudsz németül? v. jobban lehet németül írni, mint magyarul? Olyan sima, kerek, tömör, „abgeklärt”.² Hogy milyen mélyre mégy azt körülbelül mindég sejtettem ill. tudtam, de volt valami a „magyar” dolgaiban, ami „külsőleg” zavart. Nem is mintha te küzdöttél volna a magyarral, hanem az veled. Ebből itt nincs semmi. És érdekes, hogy mennyire német minden tekintetben ez a dolgod. Majd még írok erről. A „Vándor énekel” kritikát is olvastam³ arról legközelebb. A N. Rundschau⁴ már megrendeltem szintén. Most tulajdonképpen azért írok, hogy bejelentsem, hogy Pick Margit⁵ Berlinben van. Kérte a címedet, én megírtam neki. Nagyon kérek ne haragudj rám érte, én nem tehettem mást. Ő meg nem olyan kellemetlen, mint ahogy rá fogják. Talán lesz egy üres órád. Legközelebb írok és küldöm az essay-t. Szeretettel

Hilda

69.

[Címzetlen boríték, a következő szöveggel:]
Azért nem adtam fel, mert nem tudtam, hol vagy; a kézításkámban hordtam, azért néz ki ilyen szépen, de legalább bizonyítja is régiségét

Szeged, 1911. IV. 27.

Keves Gyuri,
kedves vagy, hogy írtál (ez nem ironia) tekintve, hogy utolsó levelem nem is volt levél, csak olyan kutya-futtában megírt valami. És tekintve, hogy abban én „levelet” ígértem, florenzi lapodig az volt az érzésem, hogy nekem kell írnom és ezért nekem is rossz volt a lelkiismeretem; de a te rossz lelkiismereted teljesen megnyugtatót, Te mégis inkább vagy levélíró, kedves barátom, mint én. Ha engem egy levéllel kecsegtetnek, nekem eszem ágában sincs írni, sőt várom a levelet és meg vagyok sértve hogy nem kapom, a lelkiismeretem meg csendes és csak „végszükség” esetén írok, ha ti. i. nagyon soká vártam v. sok a mondani valóm. És most különösen! Nem tudok írni. Sehogysem tudom magam rászánni és ha nekiülök, nem tudok semmit mondani. Nagyon, nagyon mélyre visszament megint minden belém, csak magamnak van és amit egy időben a sok levelezés, a sok ember (Pesten) kihozott belőlem az most visszahúzódott; nem akarom azt mondani eltűnt, mert valahol ott kell lenni. Igaz, hogy jött sok új sok más, dehát arról már nem lehet beszélni. Hogy most miért írok? Itt ülök az iskolában, még pedig katolikus hittan felügyeleten (mert nálunk az is van ám) és a legokosabb amit tehetek az, hogy neked írok, mert azért neked írni mégis jólesik és mert ha semmi mondanivalóm nincs is, neked mégis mindég tudok beszélni, valamit mondani. Bár avval a bizonytalan lelki állapottal írok, hogy ez talán

mégsem járja, hogy semmivel mégsem szabad ellopnom az idődet és hogy te talán az ilyet nem fogod mégsem avval a jóakarattal és türelemmel fogadni mint a hogy én remélem, elvárom és feltételezem. De hiába, ha levelet akarsz tőlem ezt túrnöd kell. Talán akad is a sok szó között olyan ami nem hiába-való. Különben is nehéz most írni. Folyton hallok a katolikus pap monoton éneklő magyarázatát és ha néha odafigyelek oly éktelen butaságokat hallok, hogy ráül valósággal az agyamra és akkor abba kell hagynom az írást és bámulok a papra; az azt hiszi, hallgatni akarom, zavarba jön és még jobban énekel, még nagyobb butaságokat mond. De ez még a legalkalmasabb idő az írásra; mert ha reggel 8-tól d.u. 6 óráig tanítottam akkor az egyetlen munka amit szívvvel lélekkel tudnék csinálni a semmittevés volna, mert akármibe belefogok az úgy megy, hogy siralom rágondolni.

Eddig irtam IV. 27-én, amikor bele csengettek.

Most május 15-ike van, megint hittan felügyelet. Hogy csak minden 3 hétben egyszer van-e hittan felügyeletem? Nem, minden héten 3-szor, de azok közül egyet mindég bliccelek, mert utolsó óra és a többi kettőn meg most 3 héten keresztül kb 125 füzetet kellett javítanom és egyéb ilyen kellemes munkákat végezni. Most egy hétig szabad vagyok megint, „mint a hogy ezt a levél írása mutatja”.

Hát.— hát hol is kezdjem. Elolvastam a leveletem: a múltkor megírott részt. Hát már levelet sem tudok írni! Milyen rosszul, ügyetlenül van megírva és olyan üres, csak úgy kong. És komolyan mondom, olyan fásultan ülök itt és megint nem tudok tisztességesen írni. Tegnap elgondoltam, hogy fogok írni és annyi minden volt, hogy ámulva nézek körül, hogy hová tűnhetett el mindaz. Nem tudom. A legvalószínűbbnek tartom azt, hogy ha rákerül a sor, hogy, aminek tulajdonképpen a legtöbb értelme volna, hogy magamról írok, nem tudok, nem akarok, nem merek. És másról úgy látszik nem tudok jól írni most. Magamról pedig most lehetetlen beszélnem. Nem akarok rossz, keserű és buta lenni és nem is jó olyan intenzíven ráeszmélni arra hogy mi van és hogy van most: úgy is van magától elég rossz óráim. Tehát magamról nem lehet írni, hisz azt sem tudom volna-e jogosultsága, értelme, reális alapja mindannak, amit mondanék, annyira nyakig benne lennék a dolgokban. Még mindég Firenzében vagy? Fogalmam sincs. Herb. nem írja, különben vele sem levelezem. Ami a Szegedre való lekövetelődést illeti, (ugyan nem mondom biztosra) nem tanácsolom (azt elhíheted, hogy végtelenül szeretnék veled együtt lenni) de nem volna sok értelme. Júniusban vannak a vizsgák és avval annyi dolog jár, hogy veled nem tölthetném csak az estét és akkor is biztos nyugtalan és fáradt volnék. És itt Szegeden nincs ember akivel egész nap hagyhatnálak, nem tar-

tanád ki. Ha azonban egy jó tanácsot, egy nekem főleg nagyon kellemes tanácsot adhatnék, úgy az az volna: Gyere nyáron tényleg egy időre oda, a hol mi nyaralni fogunk. Sok okból volna az jó, amit te is tudsz. Különb volna ott néhány napig együtt lenni mint itt. Warmbrunnba megyünk ahogy vége van a vizsgáknak. Azt hiszem nagy hely aminek örülök. És minket illetőleg meg kellemes volna, nem volnánk úgy összezárva mint egy ketrecben; meg sok minden más most, mint Ammerlandban volt. De kár annyit beszélnem. Szébb és jobb volna most együtt lenni. Nem rábeszélni akarlak, csak konstatació, hogy így volna jó. Én különben is egy 3-4 hétre terjedő utat terveztem nyárára; hogy hová megyek, egész biztosan magam sem tudom, van néhány tervem. Legokosabb volna talán Parisba mennem, annyira jót tenne nekem, úgy érzem, egy kicsit ott körülnézni, ott élnem, ha csak egy kis ideig is, ott megfürödni abban a sok mindenfélében, ami odaköt. Ami visszatart, az: hogy nyár lesz. Én tavaszkor éltem Parisban és a nyár ott egészen más, nem is Paris nyáron Paris. Lehet, hogy ezért nem fogok menni. Különben mit tudom én! Lehet, hogy sehová sem fogok menni, hogy fáradt és kétségbeesett, éretlen leszek.

Csütörtök

Valóságos napló lesz ebből a levélből, annyi részben írom meg. Úgy látszik, hogy a katolikus hittanórák szellemétől áthatva tudok neked csak írni; a levélen meg is látszik. Kedves Barátom, hiába akarok, nem megy, nem tudok írni! Nem tudom, mi van velem. Minden mondatnál megáll a toll a kezemben. Hogy repült ezelőtt és most döcögni sem akar rendesen. „És jött egy szerencsétlen ember...” Luther Márton – cseng a fülemben; így feleli ezt egy jó katolikus lány és a pap akkorákat bólingat erre az ő óriási lélek nélküli bárgyu vízfejével, mint egy jól megtermett tökinda nagy szélben. Olyan furcsa, nem mer a lányokra ránézni (ez egy szent pap) és mindig a gyomrukra nézi, úgy keresztülnéz rajtuk, szegénynek nagyon sok bűnös gondolata lehet. És amellet annyi öntudatot és fölényességet akar az allűrjeibe tenni, mint aki azt mondja: „velem ne viccelj, én nagyon jóba vagyok az Úristennel” – Jövőre el fognak helyezni, az egész biztos, de fogalmam sincs, hova. Valahová Disznószentegyházára például.

Üdv

Hilda

Kedves Gyuri,

hogy lásd, hogy irtam, elküldöm ezt az elég régen megírt levelemet, vagy mi akar lenni. Hogy nem írtam sokáig, annak persze vannak okai, de azok veled semmi összefüggésben nincsenek. Hisz látod, ha írok, neked írok. Nagyon, nagyon örülök, hogy látni foglak, hogy beszélni fogok veled, vágyódtam is már utána. Leveledet nem egészen értem; azt gondolom, te nem hiszel nekem, te nem hiszed nekem, hogy tisztában vagyok helyzetemmel veled szemben és mindennel. Nem hiszed el, hogy mindenféle visszatérő zavar nélkül, barátod vagyok neked, hogy tudok az lenni. Hidd el pedig, hogy úgy van, csak írni nem tudok már leveleket. Ez nagyon szomorú, mint a hogy nagyon sok szomorú van még körülöttem és bennem, sok aminek talán nem kellene lenni. Nekem a levél olyan volt, mint a szó, úgy jött ahogy a beszélgető kedvem jött. És most gondold el, év számrá nincs ember akivel én beszélni szeretnék, tudnék, ahogy nekem szabadna beszélnem! Hisz elszokik tőle az ember. Én összejövök emberekkel, sokat is, de látod beszélgetni még csak lehet úgy, ahogy nem jól esik, nem őszintén v. jobban mondva úgy, hogy csak forma az egész, én sem vagyok benne – de írni így nem lehet, pláne neked nem. És én már oly régen nem beszéltem úgy a hogy szeretnék, hogy már tán avval sem tudok akivel lehet. Ezt én egész nyugodtan írom, és ez is szomorú, jól nézek ki mellette, hizom, az agyvelőm is elhízik (azért még nem vagyok túl kövér) és ez mind olyan bután szomorú! Látod milyen kis nevetséges okai vannak a nemírásomnak. Hidd el Gyuri az én barátságom hozzád már hozzátartozik az életemhez, ha nem is hallok rólad, ha nem is írok. Van ott valami más valami érzés, ami biztosságot ad, valami, ami nincs már alávetve semmi változónak; olyan mintha megkeményedett volna. Meg sem kérdezlek, te hogy gondolod, én ezt így elintéztem. Még sokat akartam írni, ahogy itt ültem a nagy székben és már nem tudom, mit. Látod ez a borzasztó, sokszor olyan lázasan dolgozik az agyam, képzeld, gondol, él és ahogy megmozdulok vége, nincs sehol semmi. Elintéztem végig éltem, cselekedtem, megírtam a levelet belül, még a nevemet is aláírtam, és aztán már nem lehet megismételni. Elfelejttem! Azért ülök órákig mozdulatlanul és akkor legalább van valami. Ugye ez nyomorult!

Az az érzésem van, hogy sokat kell nekem beszélned, hogy csak nekem beszélhetsz. Látod azért lettem olyan redseelig, mert örülök neked, mert használni fogok most neked, mert tudlak most. Nem csodálatos ez? Egy ideig mintha kiestél volna egy kicsit a látkörömből, nem értettelek, nem tudtam, mit csinálsz, nem tudtalak követni, annyira „eltudósodtál” tőlem.

Most mintha ez egyszerre elmúlt volna. Nem tudom ezt neked így megírni, majd szóval. Azt hiszem sokat beszélek és fáraszt téged. Furcsa is, hisz én csak néhány szót akartam írni.

— — — — —

Kedden már tanítok – vasárnapra várlak. Hirtelen az a gondolatom támadt (de már el is múlt), hogy okosabb volna nekem feljönni Pestre, hogy ott zavartalanabban lehetnénk, mert ott, ha nem akarjuk nincs ember. De te talán nem akarsz Pesten lenni, téged zavarna sok minden. Azért gondoltam ezt, mert itt nálunk most olyan csuf ez a félig berendezett lakás, ideiglenesen és kényelmetlenül elrakott bútorok, úgy, ahogy nyáron ha elutazunk, maradnia kell. De hát te azt majd nem fogod látni. Aztán meg egész nap itthon kell maradnunk, mert itt nem tehetjük ki a lábunkat, hogy „jó” ismerőssel ne találkozzunk, aki megállít, csatlakozik, összesűg, meg nem haragszik, hogy nem szóltam, hogy jössz stb. Mert én senkinek nem szólok, mert én is csak magamnak akarlak. És kirándulni ill. valami hűvös szép helyre menni nem lehet, mert nincs, és mert az az egy, ami volna, a legundorítóbb népséggel (csupa ismerős) van tele. Evvel hát számolj, de ugy-e, ez nem fontos. Nekem első pillanatban olyan kellemetlennek tűnt fel, csuf, kopasz szobában, egész nap, de aztán eszembe jutott, hogy azt meg sem kell látnod, hogy te hozzám jössz és hogy én annyira örülök neked, olyan őszinte, meleg, szerető barátsággal várlak, annyira szeretném, ha jól esne neked és könnyítene rajtad, hogy minden jó lesz. Egyébként ahogy akarod, látod én fel is jövök. Most még rögtöni választ kérek, hogy határoztál – és mikor jössz, és várjalak-e a vonagnál, v. csak Erwin?

Üdv

Hilda

71.

Tisza Szálloda

[Szeged, 1911. VI. 6.]

Kedves Gyuri

ez a sürgöny tegnap este jött már, mondja a sürgönyhordó, de nem talált ide az állat. Sajnálom, ha valami fontosat mulasztottál volna el emiatt.

Jó utat. Nagyon sokszor üdvözl

Hilda

Kedves Gyuri,

Igaz, hogy nem vártam tőled „levelet”, mondjuk olyat, aminőt látogatás után írni szoktak például, mert az kellemetlen is lett volna, de azért mégis, reméltem, vártam, hogy írsz, ha nem is mindjárt. Vártam, hogy „megnyugtassál”, hogy írd, hogy egy kicsit jó volt neked az a két nap: pihenés vagy egy kis kizökkenés, hogy ne tépelődtem volna azon, hogy vajjon jó volt-e. Mert az ilyen csak utána lehet tudni. Érdekeltél egy szóval, szerettem volna tudni hogy vagy, mit vittél innen magaddal, szóval magam is érdekelttem magamat. Mielőtt leveled megjött, előző este olvastam régi leveleidet, és csodálkoztam azon hogy milyen közvetlenül tudnál nekem írni; annyit beszéltél magadról és olyan friss, barátságos érdeklődő hangon vannak írva mint aki komolyan veszi amit ír és hogy ír és szükségesnek, hogy barátjának megírja. És az volt az érzésem, hogy az majd megint lehetséges lesz valahogy és olyan jónak éreztem ezt a két napot, de persze csak magamra gondoltam. Mindent, amit eddig íram (és a többi amit fogok) leveled váltotta ki belőlem. Nagyon bosszantott, kedves barátom, ne haragudj. Mindent vártam, csak ezt nem. Ha azt irtad volna: Jól érkeztem, fáradt vagyok, nem tudok írni — és így tovább, egy szót sem szóltam volna. Zsebre raktam volna a levelet és leültem volna írni, mint a hogy szándékoztam volt; kedvesen barátságosan és újból közvetlenül, mert nekem nagyon jót tett ez a két nap, nekem fontos, hasznos volt a viszonyunkat illetőleg főleg, ill. az én viszonyomat te hozzád; fordítva úgy látszik nem. De mikor a leveledet elolvastam, hát csak azt éreztem előszörre, hogy mi közöm nekem Szöllősyhez,¹ mi közöm főleg most, a te leveledben, csak ő hozzá és ilyen összefüggésben. És eltekintve attól, hogy mikor lenyugodtam és magyarul mondván kifújtam magamat, nagyon örültem, hogy az az ur neked tetszett (de csak magam miatt) és örülök még most is, nagyon gondolkodóba ejtett ez a levél. Ezek a gondolatok azonban valahogyan nem valók levélbe, kicsit kíméletlenül is hangzanának és valahogyan (az ördög vigye) csak elmondani lehetne őket. Ne érts félre, nem Sz-re (az Isten akárhová tegye) te rád kizárólag te rád, no meg erről egy kicsit a férfiakra vonatkoznak. Hogy nagyon kedvetlen vagy azt látom, hogy kelletlenül írtál itt, valahogyan mégis swungban és egy huzamban arról az emberről, kelletlenül és mégis olyan kicsit rossz örömet érezve és hogy kizárólag róla hát az jelent valamit. De mit? Lehet, hogy semmit? hogy számár vagyok és képzelődöm, hogy gyengeséget látok ott, ahol tényleg nincs az. Nem tudom biztosan ill, biztosan tudom, hogy leveleimet nem fogod érteni v. legalább is nem egészen, de nem baj, én nem

írhatok ide mást, minthogy az az érzésem, hogy mást vártál a 2 naptól, hogy valahogyan elégedetlen vagy, ami ugyan az egész hangulatod eredménye is, de hogy én nekem meg jó volt. Mindehhez kellene és van is kommentár, de nem leírható, ahhoz t.i. hang kell, esetleg kiabálni kell és hát ez itt nem megy, ugy-e? Furcsa, nagyon furcsa. Lehet, hogy kinevetsz és nem tudod mit akarok. Akkor is értsd meg a hangulatomat, és értsd meg, hogy én semmiféle konvencionális levelet tőled nem vártam, sőt ízléstelennek tartottam volna, de ezt sem vártam. Miért? Magyarázz! Azt előre bocsátom, hogy az az „Úr” érdekel, de csak mert érdekes az ügy, de „*annyi*ra” mégsem érdekel, és hogy te nagyon érdekelsz, de nem a követelődzésig, az indiskrecióig vagy pedig az igazán *barátságos* (*igazán, igazán*) érzéseken túl. Tehát — szervusz. Isten áldjon és máskor ne rompáld az animámat.

Hilda

Ha pedig kellemetlen neked édes barátom, hogy én így éreztem, ne haragudj: őszinte, és a *te* leveled okozta, talán tényleg ott a hiba.

73.

Budapest

Városligeti fasor 20 a.

Szeged, 1911. VI. 28.

Kedves Gyuri,

köszönöm leveledet, a menetrendet, mindent. Olyan rosszul érzem magam, olyan rettenetes hangulatban vagyok már napok óta, hogy azért nem válaszolhattam előző leveledre. Most nem tudnám megmondani amit tudtam volna közvetlenül utána, olyan zilált, sírós és ideges vagyok. Napok óta járok elszorult, nehéz szívvel és fojtogat a sírás. Miért? Ezt nem tudnám pontosan megmondani. Tán mert haragban vagyunk a sors meg én és ő van felül, kegyetlenül felül. Véglegesen Herbert váltotta ki ezt a lelkiállapotot, de ehhez megint beszélni kellene. Most külső dolgok rettenetesen nyomnak, mert nincs hova utazni. Warmbrunn messze van, Hollós határozottan ellene van, hogy oda utazzunk (ill. az a baj, hogy egyszer ellene van, egyszer meg tanácsolja és én ebbe belezavarodom. Er meint's wirklich gut,¹ de én rettenetesen be vagyok most ijedve). Nem vagyok tisztában mama állapotával, rémképeim vannak és oly idegessé teszem magam, hogy el kellene magamat különíteni magamtól. És nincs egy ember, aki egy tanácsot adhatna. Komolyan oly egyedül állok most mint senki. Erwin olyan zöld mint a zöld csuda, legnagyobb gondoljai most párbajsegédgondok — és hát igaza van és ter-

mészetes. Herb. meg elment azt sem tudom hol van és hát neki is igaza van és mindenkinek igaza van aki jól elintézi a dolgát. Csak nekem nincs igazam és senkinek aki kesereg és baja van. Azt mondod hol itt a baj? Hisz épp az a baj hogy nem lehet megfogni és így ki se lehet verni.

Mamának egy olyan helyen kellene lenni, ahol hűvös van. (és mégse legyen 300 m-nél sokkal magasabb) mert itt már olyan hőség járja (ma véletlenül lehet lélegzetet venni) hogy az ember beleszédül. Messzire nem merek most már utazni és itt meg nincs semmi. A f.e.m. ezt az átkozott balkánt! Itt minden oly drága, hogy szörnyű! ill. 600 m. magasnyira tudok helyet ahová mehetnénk, de valósággal meg vagyok malőrözve ezzel a „magas – nem magas”-sal. Arról is volt szó, hogy valahová Pest környékére megyünk, de ott nincs „pensió”, v. legalább polgári viszonyokhoz mért nincs. Vagy tudsz? Ugyan tanácsolj! Aztán Bécs környékéről is van szó, már tudakozódtam is mindenfele, de még eddig eredmény nélkül. Aztán van még szó millió más helyről és mindenhol van hiba és úgy kóvályognak már nevek és számok a fejemben mint a vak legyek össze; össze-vissza – rémes. Nem akarlak bántani Gyuri, de nem tudok most másra gondolni és másról beszélni. És az ok nélküli v. talán nem is nélküli félelem katasztrófáktól és ez az egyedüllét és gyámoltalanság! Nagyon fáradt lehetek már és most jön ki. Aztán az a harc, amíg végre beletudtam nyugodni abba, hogy ne utazzam! (mert nem fogok elmehetni). Azt hittem először, hogy megfojt csak a gondolat is. Annyi most nálam a nyomorúság Gyuri, hogy késsel lehetne vágni. És épen téged bántalak vele, épen téged. Ne haragudj! Hisz csak azért írtam, hogy kérjek tőled egyet-mást. Rá is térek. El szeretném vinni (ha Pesten keresztül utazunk valahová) mamát Korányihoz. Tudd meg kérlek mely napokon, mely órákban rendel. Aztán csak éjjeli vonat megy Breslau (Berlin) fele? Nem lehetne nappal utazni? Hálófülkét előre kell-e megrendelni és hol? Azután legvégül nem-e tudnál valami helyet ami csak *legfeljebb* 300 m magasra fekszik pl Bécs körül és nem drága? és egyáltalában tudsz-e valamit ezekről? Ugy-e, semmit! Tudtam, hiszen nem is való hogy zaklatlak de én most fűt-fát megkérdezek és mindenkit csak kérdezek, hátha onnan sül ki valami, ahonnan legkevésbé várom. Komolyan néha az az érzésem, frivolitás még csak másról beszélnem is. És úgy szeretnék már valahol lenni – pihenni – aludni, fák alatt feküdni és semmire sem gondolni, és a fájós fejemet egy kicsit ápolni. Komolyan azt hiszem fáradt vagyok (úgy lefogytam mióta itt voltál) és úgy undorodom Szegedtől és a várostól, és úgy vágyom erdők után, hogy sirógörcsöt kapok a gondolatra, hogy még soká itt kell maradnom és fizikailag fáj a szívem és minden tőle. Hát ez vagyok én most. Haragszol mond?

Hilda

Kedves Gyuri,

Nem válaszolhattam előbb leveledre sok mindenféle miatt, főleg a pakkolás, utazás stb. miatt. Karánsebes mellé, egy egész kis helyre jöttünk. Egy kis szálloda és néhány nagyon elszórt magánvilla az egész és ez a legjobb a dologban. Nagyon hamar határoztam aztán már, miután minden mindegy lett. Ide jó ismerőseink (tudod azok akikkel Szegeden a villamosban találkoztunk) jöttek, ők azonban muszájból, mert a férj főmérnök valahol a vasutnál és ki van küldve. Ők elintézték nekem mindent, nem kellett semmivel törődnöm és az volt már a fő akkor. Aztán mamának megvan ami kell. Csend, (túlságos is) árnyékos, jó hely karosszékkel és jó, nem magaslati levegő. Én meg – hát én néha egész jól is érzem magam, amikor már belefáradok a sok „miért”-be és valóságos dühöngésbe a sors ellen. Nem tudom meg érteni, hogy mit akar. Hozzá aztán még jó sok Maeterlincket hoztam, hogy végleg elmenjen (v. megjöjjön?) az eszem. De még olyan utak sincsenek itt, amik mélyen bevisznek valami erdőbe, végnélküli utak tudod, ahol az ember lehorgasztott fejfel mehet ameddig fel nem ocsúdik a sötétségtől v. más effélettől, nem pedig hogy beléüti az orrát „nincs tovább”-ba. Fenyők sincsenek. És nagyon messzire meg nem merek menni, mert rabló román népség lakik erre, olyan csuf, fekete férfiak, hogy rossz rájuk nézni, és én rettenetesen félek. Egyáltalában nagyon sokat félek megint mostanában és haragszom magamra miatta. Megígérte a szálló tulajdonos, hogy elvisz egy nagyon magas hegyre, 2000 m-en felül (2 napi kirándulás talán) ott olyan vad a vidék, hogy farkasokat és medvéket hall az ember ordítani és ember arra (néhány vállalkozó turistát kivéve) nem jár. Csak igazán elvigyen, ki nem mondhatom mennyire szeretnék menni. És a félelem? Kérded te. Ah barátom az megint más! Én csak egyedül félek, meg rendszerint agyrémek az okai a félelmemnek és kis dolgok, de ott nagy dolgok lesznek (ha lesznek, de biztos nem mehetek majd, mert hisz nekem most „pech”-em van) Különben bánom is én – beszéljünk megint másról. Az utolsó leveled nem tett jót ill. elképzeltem, hogy te milyen jó vagy, de hogy az most mennyire nem segít rajtam és hogy a szobádba bementem volna ugyan, le is feküdtem volna a nagy díványodra és nem sírtam, hanem bőgtem volna és ha te vagy bárki meg akart volna simogatni hát én rugtam volna azt hiszem. Mert fiam nekem akkor hidegvizes lepedők kellettek volna legalább is, ha már okos tanács és gyors, energikus segítség nem volt. Ne haragudj kedves, kedves Gyuri, hogy olyan goromba és illetlen vagyok, de így jut minden eszembe, a hogy írom és persze így igaz is. De nem baj – úgy-e? Nagyon gyámoltalan,

szerencsétlen természetű ember vagyok, hisz tudod, minek beszélek neked. Komolyan csak egy kicsit kevesebb érzékenység, nem akarom épen finomságnak mondani (de hisz tudod hogy értem ezt, nem mint valami jó tulajdonságot, de alkatrészt) és belső szemérmesség volna bennem akkor ember volnék, százszor különb mint most vagyok, evvel a furcsa, ki nem jutó és kifele mozdulni sem bíró, belső furcsa, kerek és nyüzsgő-forrongó étellel. Komolyan a földhöz tudnám magam csapni és rúgni magam senkiségem miatt. Megvetem magam és tudom, hogy rettenetes karakterhibáim mindezek és nem tudok belenyugodni, valahányszor rágondolok, megvadulok. De nem fogok rágondolni, azért sem. (Csak ha elkerülhetetlen). Arra akarlak még kémi küldj 5 kilo könyvet (Dosztojevszky-t is, de Memoiren aus einem Totenhaus¹ v. hogy hívják ne, mert az itt van.) Sarlós Ede főmérnök, Karánsebes, Tens, fűszfás nyaraló (az én cimem is ez) címére, mert ő a városban elintézi nekem a pakkot. Irj kérlek. Üdv.

Hilda

75.

Budapest

VI. Városligeti fasor 20 a.

(Karánsebes, 1911. VIII. 1.)

Kedves Gyuri,

igen röviden csak! Egyáltalában nem értem miért nem reagálsz levelemre. 8 oldalt írtam neked össze 3-ad nap, a hogy megérkezünk. Nem kaptad meg? Vagy megsértőtől, hogy 5 kilo könyvet kértem tőled? Kérlek, írj — bánt a hallgatásod. Üdv

Hilda

76.

Firenze

54. Via dei Robbia

Pensione Consigli

Szeged, 1911. XI. 27.

Kedves Barátom,

nagyon köszönöm a szép könyvet¹ és főleg azt amit ráírtál. A-legmelegebb hangomon képzeld ezt elmondva és akkor nincs is erről tovább mit írni. Abban az időben sokat gondoltam rád, és reméltem hogy a születésnapom hoz valami hírt tőled. Nagyon elszomorodtam, mikor elmúlt és te tovább halgattál és azt gondoltam: milyen jó alkalom lett volna ez egy kis meleg szóra, barátságosságra. Majdnem biztosra vettem, hogy meg is kapom,

utóvégre az lett volna nekem a legjölesőbb születés napi üdvözet. Gondol el 24 éves lettem, nagykorú! De olyan kicsinek, gyámoltalannak éreztem magam akkor és olyan dísztelenül múlt el a nap, a legkevesebben gondoltak rám. Pedig ettől a 24-ik évtől oly sokat vártam és reméltem; úgy emlékszem hogy mennyire kívántam és hittem, hogy akkor valami fog történni velem, valami fordulat áll majd be, fogom látni, ahogy egy lökéssel előbbre megy az idő, lezáródik valami és kezdődik valami új. Mikor 16 éves lettem éreztem valami ilyesfélét. Akkor olvastam Ouida-tól „Egy pár kis facipót”, és úgy emlékszem, hogy ott a lány 16 éves lesz és az milyen gyönyörű dolog volt akkor. És milyen telt órák voltak azok mikor én vártam a 16. évet és két szakban láttam ill. sejtettem az életemet, mert akkor még nem tudtam, hogy nekem éppen a 16 év mit jelent. És mikor megjött a nap, az izgalomtól alig tudtam aludni és reggel korán még sötét volt, már ébren fekvüdtem az ágyamban és éreztem, hogy most 16 éves vagyok, mondogattam magamnak és próbáltam magam beleélni abba a valamibe, abba a fontos érzésbe, abba a kötelességnek tartott ujjongásba, amit éreznem kellett volna. Valósággal csodát vártam, azt hittem ha felkelek megváltozott minden, emberek, szavak, körülmények, eljött az a csodavilág, jó, csendes, finom, szép világ, amibe belevágytam már akkor és azóta mindég. A legelső amit reméltem, napsütés volt, először mert az úgy illik, ha az ember 16 éves lesz, meg abban a könyvben is úgy volt és mert engem az mindég megvigasztalt, csak akkor még nem tudtam. Felkeltem, olyan ünnepélyes hangulatban, belül, olyan 16 évesen, komolyan, fiatalon; csúnya, hideg, esős októberi nap volt, semmi sem volt ill, minden úgy volt a hogy tegnap. Mindenki iskolába sietett, a fiuk, mint rendesen elfelejtették, hogy születtem, pedig akkor nem lett volna szabad. És senki sem vette észre, senki sem vette komolyan, ha tudta is, hogy én tegnap még azt mondtam, hogy 15 éves vagyok és még nem voltam bakfis, de ma 16 éves vagyok és valami ujnak kell kezdődnie, belül már elkészültem rá. De hát evvel senki sem törődött. Egy-két skatulya cukor, egy-két csokor, úgy mint máskor és kész. Nagyon el voltam keseredve, úgy temperamentumosan, igazán mint a hogy akkor tudtam és búbanatomban az aznapi tanítási gyakorlaton (képezdébe jártam akkor) olyan rosszul, olyan szórakozottan és keservesen tanítottam, hogy helyre kergettek és a néni ke kijelentette, hogy nagyon csalódott bennem, a lányok meg kinevettek. Persze, senki sem tudta, hogy a 16-ik születés napom van és hogy az már akkor milyen szomorú volt; meg tanulni, hogy az ember akkor ünnepeljen, ha a kalendáriumban is ünnepnap van. Soha olyan keservesen talán nem sírtam! Azért a 16-ik év mégis szép volt! Most hasonlóan éreztem magam, csak nem voltam olyan vehemens és temperamentumos, és el sem voltam keseredve de nagyon, nagyon szomorú voltam. Most még azok is elfelejtettek, akik máskor észreveszik, hogy ilyenkor

utavalónak egy-két jó szót lehet adni a jövő évre. De talán a 24-ik még is szép lesz, talán szebb mint a 16-ik. Engem mindég olyan ünnepélyességgel tölt el egy „Zeitabschnitt”,² valósággal szellemeket idézek olyankor és árok ki magamból minden lehető és lehetetlen energiát érzést és erőt, hogy változtassak az időn, magam felé hajlítsam, észre vehetővé tegyem magam neki. Az újesztendő éj féli 12 órája, babonás boszorkánymester érzéseket vált ki belőlem. Pompásan szomorú dolog az. De hagyjuk ezt. A te szép könyved (igazán nagyon szép, élvezet, olvasni, lapozni, olyan finom, gratulállok hozzá), mégis megjött és az írás benne jobban esett talán egy születés-napi levélnél. De azért mégis, mégis tudnod kellett volna, hogy 24 éves lettem, és ettől várok valamit. Nem látod, hogy 24 éves az valami egészen más, mint 23 éves? De nem akarok gyerekeskedni. Akkortájt rendeztem és olvastam régi leveleidet. Milyen más idők voltak azok! Törtem rajta a fejem, mi vette el a szavunkat azóta? Az idő és a dolgok amik történtek! Mennyi minden volt azóta! 3 év és hihetetlen, hogy mi minden történt; az ember azt hárné, fantázia, ha nem tudná néha mégis biztosan. Akkor, hogy tudtunk egymásnak írni! Te annyit írtál nekem, annyit meséltél beszéltél neked fontos dolgokról, mindenről, hogy majdnem hihetetlennek tűnt, hogy te írtad, hogy mi voltunk valaha ilyen közlékenyek egymáshoz. Akkor még fontosak voltak a levelek, most fontosabb dolgok a fontosak úgy látszik és talán így van rendjén. Én magam mikor leültem azt hittem rövid levelet fogok írni, napok óta nem bírom magam levél írásra szálni, és lám mennyit fecsegek, de én ennek örülök, kérlek örülj te is neki.

Sokszor szívből üdvözöllek

Hilda

77.

Firenze

Via dei Robbia 54.

Pensione Consigh

Szeged, 1911. XII. 21.

Kedves Gyuri,

bocsáss meg, nem tudtam, hogy Popper Leo meghalt. Ugy-e elhiszed, ha tudtam volna, másképen írtam volna, hamarabb írtam volna, v. talán egyáltalában nem írtam volna. Minek? Minek kongjon még jobban az üresség. Tudom, hogy nekem most egyetlen dologom, kötelességem veled szemben jónak lenni, más nincs. Már nyáron is csak az lett volna. De most nehezebb mint valaha, mert semmi hasznát nem veszed, nem veheted és nem is kell, de azért nekem csak annak kell lennem. Hidd el érzésben az vagyok, de nem tudok neked mit mondani, mit írni. Aztán szomorú dolog

hogy az én jóságom és minden egyebem még soha senkinek sem kellett, az mindég a levegőben oszlott szét, és ez most erősebben jön ki, mint más-kor: az én szörnyű meddőségem terméketlenségem, hiábavalóságom. Azt hiszem, ha én nem volnék, nem volna ember a világon, aki 2 hétnél tovább észrevenné, érezné, hogy nem vagyok, hogy kellenék, kivéve anyám. Ő adja meg tulajdon képen most az egész létjogosultságom, és hát itt igazán kellek, mert magamnak? Azt hiszem magamnak sem nagyon kellek, és itt épp a baj, ezért van olyan kis akaratom és innen a lanyhaság és nem törődömség életemből valamit csinálni. Ha az ember olyan erősen kell magának, a munkájának mint te a munkádnak, hát avval akár egy világot lehetne megvál-tani, és ebben az értelemben és a te értelmekben „bist Du arm am Geiste”,¹ ha nem is a jóság a te „csodád”. Én ha dolgozom a betevő falatért dolgo-zom, de ha nem eszem és éhen halok, avval semmi hiány nem jön létre. Én csak akkor kellenék magamnak és volna értelme, hogy ezt tegyem – hogy ha, hogy is mondjam csak „virágéletet” folytathatnék; ha nem a ma-gam a betevő falatjáért kellene dolgoznom. ha lebegve élhetnék, fennt, hogy ne érezzem; vagy ne tudjam, csak érezzem; ha életet teremthetnék magam körül, és a jóság formát kaphatna, és magában való értéket. Te vágyódol élet után!

Most már csak úgy mellékesen teszed és teheted; azt is akarod, hogy ne legyen „unheimlich”, de ha nem jön, az a dolgok lényegén nem fog most már változtatni, mert te már nem fogsz változni, akármí jön is. És nem is kívánom neked a változást csak ráadásul még „életet”, annyit, a mennyi „jó” neked és nem túl szomorú a másíknak. Nekem nagy fájdalom volt Popper Leo halála, nagyon nagy. Szeretnélek vigasztalni, de nem tudlak és hogy nem tudok segíteni rajtad azt mindég tudtam, de most újból fájdalmas. Beszélni talán tudnánk, de én aligha jöhetek le Firenzébe, bár meny-nyire szeretnék. Sok kicsi és kicsinyes oka van annak. Nekem jót tenne (ami most és itt, hidd el csak másodsorban számít nekem), ha egy kicsit magamba szállhatnék, amit nálad és ott lehetne. Én most nagyon léha va-gyok, csak így tudok magamon segíteni. Nem sokat érhetek (itt beletört a ceruzám) hogy annyira nem tudok kibújni a fejlődés tojásbéjaiból és hogy mindig visszabújok valahová ahol jó meleg és nincs még élet és tudat. Nem bírom magam léhán, mert borzasztóan untatom magam és unatkozom és nem bírom magam komolyan és gondolkodva, mert beteggé izgatom magam magammal. Így mindenféle képen lumpolok és emberekkel vagyok akikkel kávéházba járok és akiket se nem tulságosan szeretek, sem nem adhatok nekik v. kaphatok tőlük valamit és igyekszem nem sokat egyedül lenni. Mert akkor vágyódom, rettenetesen vágyódom: ki innen, és emberek után és ma-gam után; az után a ki lehetnék. Unom magam sokat. A múltkor leül-tem és írni próbáltam, nem levelet, valami mást, novellát v. mit, rettene-

tes volt, nem tudok, hiába! Pedig mikor leültem azt hittem, lesz valami. A legnagyobb örömöm most, ha flirtolok és hódítok és nekem udvarolnak a legjobban a társaságban. A múlt héten sikerült, rég nem mulattam oly jól. Ez mind vallomás Gyuri, ne haragudj rám, és ne tarts oly reménytelennek mint én most néha magam. Nem tudtam másképen írni. Nagyon köszönöm az utolsó dolgot,² küldöm a napokban, nagyon, nagyon közelről nézem és értem. Egy kicsit megijedtem mikor elolvastam, nem tudom mi, rémképek miatt. Milyen csodát fog velem tenni Isten? Veled már tett. Szívből üdvözöllek

Hilda

78.

Hôtel Cap Martin
près Menton

Szeged, (1912.) I. 14.

Jó barátom, nagyon jól esett legutolsó leveled; egész egyszerűen jól esett mint egy jó, meleg szó. Hálás is vagyok érte, köszönöm is, de félek, rosszsággal, önzéssel fogom visszafizetni azt a jót amit te nekem most barátságban adhatsz. Ami annál rútabb lesz, mert tudom, nem szabadna. Ill. sohasem szabad rosszat tenni, úgy tanultam és tudom, de most legkevésbé és nekem nem, veled szemben. Arról van szó, hogy mi levélben nem tudunk most beszélgetni és nekem le kellene jönnöm Firenzébe és ezt én nem fogom megtehetni, mert... mert kicsinyes vagyok és önző. Nagyon elítélem magam. De hallgass meg és ítéld, egyelőre még ne „el”.

Én ki akarok menni Parisba, ki kell mennem, sok okból. Először mert agyonvágyódom magam; aztán a francia tudományom *kell* felfrissítenem és homokot az emberek szemébe szórni, másképen jövőre már nem kapok tanítványt és éhen fogok halni. Aztán ki kell jutnom hosszabb időre (legalább 2 hónapra) innen mert már kezdem nem bírni ezt az atmoszférát. Nem bírom el többé az erényeim és az erényességemet házi, iskolai, társadalmi és egyéb tereken. Nem bírom ki, hogy agyondícsérnek semmiért, hogy a legderekabb, legjobb és még mindég legokosabb és legműveltebb vagyok weit um breit¹ (félév óta nem volt könyv rendesen a kezemben, néha kivételesen egy-egy órára). Meguntam és nem bírom ki a csendet, betegápolói jókedvemet a mellyel anyámnak (aki nekem nagyon kell és akit nagyon szeretek) a háza tájékát otthonossá teszem, és nem bírom ki ezt az egyhangu munkát, amelyhez pedig már ijesztően hozzá szoktam és ezt az embertelenséget a hol én nekem le kell hajolnom, hogy az Istenért, ki ne látsszam nagyon messzire, mert, hisz tudod, utálok a feltűnést. És

abszolút nem bírom ki magamat, így, ahogy vagyok, befele idegesen, tele rémképekkel, kifele jókedvűen, megnyugtatta mindenkit, gyengeséggel és betegséggel körül véve és mindég egyedül legnagyobb gondjaimban. Hol van az a hely és idő, amikor én mindenféleképpen megnyugodva biztosan és biztosítva (anyagilag és másképpen) lélegezhetnék és nyugodt lehetnék! Úgy vágyom valami fajta nyugalom után, magam sem tudom, miféle után. Arra, azt hiszem, a mikor más gondoskodna rólam, más adminisztrálna engem és a körülményeket, más venne a hátára minden gondot, elintézni valót. Nem nekem valók ezek az energiatárolók, de, que faire!² Ezért és még ezen kívül is másokért kellene nekem egy kicsit ki és el olyan hosszú időre, a mi azt az illúziót kelti, hogy ez tart, hogy ez most az én „életem”. És hogy tényleg magamhoz térjek egy kicsit. Ezért spórolok én hát most eszeveszettül, ahol csak lehet, hogy összehozzam azt a pénzt. És ez Firenzével nem egyeztethető össze, mert az nagyon sokba kerülne és sokat elvenne a kerek összegből, ami kell, hogy kimehessek Parisba. Látod v. Firenze v. Paris. És én... én nem tudom, tudok-e hűsvégig annyi jószágra, annyi... hogy is fejezzem csak ki magam annyi tisztességre, annyi „nem kicsinyességre” szert tenni, hogy le tudjak mondani Parisról. Érted, itt már csak én rólam van szó, az én barátság-képességeimről, barátság-tehetségemről. Mert érzés, viszony, az változatlan, érted? Itt csak valami próba féléről van szó, amit én – nagyon félek és biztosra veszem – nem fogok kiállani. Én nem fogok tudni lemondani Parisról. Nem – nemcsak mert nagyon vágyom ki, de mert féltem a jövőmet és magamat. Kicsinyes vagyok, nem méltó, Te talán azt fogod mondani, hogy nem és nem fogod fel ezt a dolgot ilyen patetikusan, de valahogy magamnak és a köztünk lévő viszonynak és általában a barátságnak bennem lévő képéről, kötelességeiről – mindennek ez nagyon önző és csúnya. Mit tegyek! Legfeljebb egy kibúvót találhatnék magamnak és az az, hogy megkérjelek, jöjj ki tavaszkor ill. júniusban (június közepén) Parisba. Evvel külsőleg meg volna oldva a kérdés, és engem megnyugtatta nagyon, ha nem is változtatna rajtam és a dolgon, legfeljebb annyit, hogy te teszed azt, amit nekem kellene, ha kevesebb áldozattal is. De ne beszéljünk többet róla. Lehet, hogy nem fogok kimehetni Parisba így sem, hogy kell a pénz anyámnak v. Erwinnek, de erre nem tudok most fejjörgöcsök nélkül gondolni.

Sok egyéb mondani valóm nincs. Gondok és gondolatok és ritkán egy jó nap, ha éppen össze akadok olyan emberrel a ki jó nekem. Van itt egy férfi, akivel jó volna együtt lenni sokat, nagyon érdekel. Kár, hogy ritkán találkozunk, majd legközelebb írok róla. Most, hogy ellensúlyozzam magam, sokat sportolok, beiratkoztam egy torna klubba, holnap kezdek korcsolyázni és jól fogom magam érezni a levegőn. Vajjon nekem milyen milieu-be

kellett volna bele születnem, hogy a helyemen legyek? Szívből üdvözöllek, és ne vedd zokon, hogy ez nem felelet leveledre. Volt az is, de most ez jött előtérbe.

Szeretettel

Hilda

79.

[áthúзва]

Cap Martin Hotel

Près Menton

Riviera

Pensione Consigli

54 Via dei Robbia

Florence

Szeged, 1912. II. 2.

Kedves Gyuri,

Nem tudom hol kezdjem, annyira nem tudok most levelet írni, hogy szörnyű, pedig annyi volna a mondani való. Te nagyon jó vagy, Gyuri, que veux-tu,¹ mindig kisül, hogy mások jobbak mint én, te is az vagy (nem épen nagyon sokan vagytok), ha titkolod is. Azért igazolásomra legyen mondva én tényleg komolyan foglalkoztam a firenzei tervvel és súlyos kérdés-képen nyomott, de miért? azért, mert tudtam, hogy ha nem is jövők, rajtad és nálad az nem változtat semmit. Mert ha nekem az lett volna a meggyőződés, hogy szükséged van rám és arra a 2 hétre, én egy *percig nem haboztam* volna, hanem jöttem volna. Ugye ezt elhiszed szóra! De oly sok mindenből tudtam és tudom és tudjuk, hogy ez nincs így, hogy ezért hánytam-vetettem ezt a dolgot, amíg te szépen kivetettél belőle, szépen átsegítettél rajta, megfogtad a kezemet és szépen partra tettél és te maradsz az ügyes. Nem is hiszed, milyen jól esnek most a leveleid, mindegyikben van valami ilyen kézenfogás, te aki magadban vagy és nem lehet rajtad segíteni, te segítsz másokon! Vigasztalan vigasztalás! Sír bennem minden valami miatt, és a földre tudnám magam vetni, amikor itt ülök és elfogadok tőled tehetetlenségemben jó szavakat, jó tetteket és mindent. Nagyon ideges vagyok, nem tudok nyugodtan írni, bocsáss meg, ha ugrálok egyik dologról a másikra. Levelem elején akartam már kérdezni, miért vagy a Riviérán csak nincs valami bajod v. atyádnak? De ha volna, hát talán megírtad volna, így hát nem gondolok semmi rosszra. Aztán meg arról akartam írni, amit Erwinről mondasz, de nincs türelmem. Nagyon komplikált a dolog t.i. majd a nyáron beszélünk róla. Most csak annyit, hogy Erwin egy gyámoltalan ember, aki *nem tud* magán segíteni, *képtelen* és össze-vissza sem kap sokat (100 K-t havonként és hát persze ruhákat stb) és *mamának* életszükséglet, hogy ezt kapja. De az itthoni élet kerül sokba és nekem a jövőre való tekintettel is vannak gondjaim és tudja az Isten mi minden van, amiről nem

szeretek írni és nem is lehet. Tény az hogy nem voltam biztos mehetek-e Paris-ba. Te felajánlottad ez a *kölcsönt* és én nagyon hálásan elfogadom ha esetleg nem is fogom igénybe venni. Mindenesetre nagy jót tettél velem, mert nem érzem többé azt a kínzó nyugtalanságot és bizonytalanságot, hogy nem mehetek ki, ha nem tudom összehozni a rávaló pénzt. Nagyon szerényen élek, már nem is lehet szerényebben. sehova sem megyek, ami pénzbe kerül (jó ismerőseim meghívnak és jók, azokkal megyek néha, de inkább csak azért, hogy emberek közé jussak és ne legyek pl egyedül esténként) és képzeld, nem is öltözködöm! Ugy-e, furcsa engem így elképzelni, nekem is az volt eleinte, most már beleszoktam, hogy nincsenek „szép” ruháim, sőt nagyon jól érzem magam így. És komolyan, ha néha a régi pompa maradványaiban „elegánsan” v. nagyon jól felöltözötten nézek ki, valami olyan érzés fog el, mintha szégyelném magam, Hochstaplernek² érzem magam és ilyen hasonló dolgokat gondolok és érzek és elfogult vagyok és nem szeretek emberek közt lenni. És minden ilyesfélét túlhangsúlyozza az az igyekezet és vágy: „Ki innen egy időre és ki Paris-ba” és ezért történik most minden. Furcsa azért, hogy mások is érzik, hogy ki kell mennem. Hogy Te teszed, az természetes, te tudsz engem, de hogy mások! Úgy látszik kisugárazom ezt.

Még azt akarom csak mondani ill, akartam az előbb Erwinnel összefüggésben, hogy ő most nagyon szorgalmas és rengeteget dolgozik, most az az érzésem, hogy hihetek neki, úgy ír. Még ez az év és a következő, aztán kész (ha igaz) és azt ki lehet bírni. Egyébként ezt nyáron el fogom neked magyarázni, ha érdekel. Találkozni egész könnyen lehet majd, hisz Rouen pl. csak 2 órányira van Paristól, oda még kirándulásnak is érdemes elmenni. De ne beszéljünk még erről, majd ha egész aktuális lesz, akkor megállapítunk mindent; én ha a nyárra gondolok, *így és most már* (mert hinni igazán majd csak akkor hiszem ha kinnt leszek), valóságos öröm láz fog el. És félelem is, vajjon nem-e leszek nagyon gyámoltalan és félszeg, meg tudok-e lenni egyedül, olyan lesz-e Paris hozzám mint volt és sok ezer remegés. De majd elvállik.

Írjak arról a férfiről? Paris majdnem elfelejtette velem, hogy felelni akarok erre a kérdésedre. Milyen nehéz nekem most embereket beleszorítani levélbe, ezelőtt olyan szívesen próbáltam. Magam sem ismerem, de engem is érdekel. Csak 2-szer voltam vele hosszabb ideig együtt és úgy hogy beszélünk. Furcsa ember, érzékeny, finom talán nem is olyan okos, de művész temperamentumnak látszik és töri a fejét szép és mély dolgokon és szépeket és finomakat mond róluk. Nagyon jól rajzol, de tagadja és roppant szerény itt, fáj neki úgy látszik, hogy nem lehetett művész, mert nem nagyon hisz a talentumában. Egyébként abszolút elegáns, egész angolos külsejű, nagyon csinos és abból a fajtából való mint én, hogy „nem szól”. Én nem hí-

vom még, ő meg nem tesz célzást v. ha tett, nagyon szerényen, pedig szeretnénk egymással többet találkozni. Dehát Szeged csak egy undok fészek és unom a szó beszédet. Írjál, mit dolgozol, mit csinálsz? Szeretettel

Hilda

80.

Budapest
Városligeti fasor 20 a.

Csütörtök
(Szeged, 1912. II. 29.)

Kedves Gyuri,

Nagyon sietek a válasszal, hogy idejében megkapd. Nagyon szeretnék veled találkozni, nagyon kellene is és mi akadály lehetne, ami téged visszatartson. Te itt lehetnél vasárnap délben és egész vasárnap d.u. és este és egész hétfő délelőtt együtt lehetnénk. Hétfő d.u. már annyi az órák, hogy nem mulaszthatom őket, mert nem bírom pótolni. Ha te nem jöhetsz én szívesen feljövök ill. feljövök, mert igazán jó volna már nekem veled beszélnem; (szóval nem csupa „szivességből”) akkor vasárnap reggel 6-kor utaznék, ott volnék fél tízkor és hétfőn fél tízkor vissza jönnék. De akkor nekem valakit ott okvetlenül meg kellene látogatnom, akinél laknék is és nem lehetnék annyit veled. Én persze *mindenféle okból jobb szeretném, ha te jönnél.*

Kérlek sürgönyözd meg (mert levelet nem kapnék idejekorán) mi lesz. Te jössz-e; én jöjök, v. pedig egyik sem legyen. (Még azt akarom mondani, hogy hétfőn d.u. 5 órától is szabad lehetek, úgy hogy hétfőn is érdemes volna azért maradnod). Várok választ hamar. Sokszor üdvözöllek és remélek találkozást

Hilda

81.

Budapest
Városligeti fasor 20 a.

Csütörtök
(Szeged, 1912. III. 7.)

Kedves barátom,

akartam már írni, de rettenetesen mulik az idő, észrevétlenül nekem; már csütörtök! Nagyon, nagyon jó volt, hogy itt voltál, köszönöm mégegyszer – engedd meg. Beszéltél Ritoókkal?¹ Sajnos már késő, Domokosné² minden percben meg akar érkezni, én persze nem is írtam Emmának.

Most végül: „barátom” itt volt szerdán. Itt maradt fél egyig és fél egy előtt 5 perccel... nos igen, fél egy előtt 5 perccel megcsókoltuk egymást és ő aztán futott, futott, talán még most is fut. Nem tudom, mi hatott úgy

rá, egészen meg volt rendülve és furcsa, furcsa volt, szép is volt. Nagyon szerettem tegnap – sajnáltam is – olyan kicsit halott ember és olyan szomorú és nagyon finom, „lehetetlenül korrekt és becsületes.” Ma reggel, még ágyban voltam, jött egy gyönyörű nagy virágcsokor, egy furcsa, hódoló, alázatos köszönő levéllel, egy meghiúsított köszönettel a tegnapi estéért és evvel vége is van.

Ennyi a referálni való szerdáról, nem sok de „érdemes”. Én egyébként nagyon jól érzem magam utána, valami elégedettség félét és nem is jut eszembe itt folytatást kívánni. „Si l’amour propre est satisfait, le reste importe peu”³

És evvel vége is levelemnek. Mikor utazol?

Igaz! Hollóssal beszéltem *nagyon komolyan*, ő mindent megígért és nagyon féltékeny volt rád, mikor azt mondtam, hogy te vagy az egyetlen barátom, persze csak tréfából (volt féltékeny t.i.) Szívből szeretettel üdvözöllek. Micit⁴ sokszor üdvözölöm

Hilda

82.

Pensione Consigli
Via dei Robbia 54.

Szeged, 1912. III. 18.

Kedves Gyuri, te ezerszer jó vagy. Annyi igyekezet van bennem most belülről, talán mert most, most nagyon unom és utálom, hogy élek. Vártam híreket Pestről, még nem jöttek, sem Heinitől, sem Feketétől.¹

Megdobbant a szívem a tervedtől, de akarom, nagyon akarom, minden nyomor és éhenhalás kényszerképzetem dacára, minden elégtelenségem és nem tudástól való félésem dacára. Paristól is úgy félek néha, lámpalázam van, el szeretnék bújni valami oduba, a honnan ki nem bírnam magam húzni. Egy beteg kis légy beszédei ugy-e? Én hordok valamit magamban, ami némely emberben gyűjt is valamit, kipattant szerelmet, lázt és elfordul tőlem, menthetetlenül, nem bírom tartani, minden gesztusom eltéríti, elfordítja magamtól. És akkor mindég feltör bennem a kérdés: Kinek tartogat engem az Isten, a sorsom és minnek!? És néha azt hiszem, van kinek és minnek. De hátha én is csak példa vagyok arra, hogy itt nagy, nagy pazarlások vannak, nagy szerű pazarlások, a melyekre én is rá fogok menni. Nem kellek ebben a töméntelen gazdagságban. Fel fogok menni Pestre, amikor megmondod, hogy kell.

Hollóság valószínűleg nem mennek Pestre lakni és Hollós belátható időn belül nem is megy fel Pestre, ő hát nem is fog beszélni. Várok tőled levelet. Sok, sok meleg szerető üdvözlöt

Hilda

83.

Firenze
Via dei Robbia 54.
Pensione Consigli

(Szeged, 1912. III. 30.)

Kedves Gyuri,
Pestről, egyebekről most nem írok, nincs is mit, csak várok. Levelem célja tulajdonképpen az, hogy megmondjam, hogy Hollós lemegy Rómába hűsvétkor és szeretett volna Firenzében veled találkozni. Persze ez most nem aktuális, miután Ravennában leszel. Ő nagypénteken ott akart lenni, egy-két napig maradni és megígértem, hogy ezt megírom neked, hogy talán 1-2 napot adhatsz neki. Kedves, friss, naiv ember. Megmondom hát, hogy nem leszel ott és ezt csak azért írom meg, mert megígértem neki. Ez a levelem sem talál már biztos Firenzében. Sajnálom, hogy nem sikerült, de nem olyan fontos. Akartam vele küldeni neked egy fényképet, egy nagyon sikerült, nekem nagyon tetsző fényképet. Majd alkalomadtán elküldöm. Oszkár csinálta, akivel különben egy kedves, ártatlan (v. ártalmatlan) barátságot kötöttem. Szokott írni, le is jön néha Pestről és eljön hozzám – persze barátságból, fáradtságból. Engem egy kicsit idegessé tesz a tépettsége, félsége. Néha időpazarlásnak is érzem, de eltekintve attól, hogy én főleg mindig időt pazarlok nagyon szeretem őt, finomságát, panaszait, életunságát. Jól lehet neki beszélni. Néha egész reménytelen benyomást tesz rám, züllött belsejű emberét.

Írni valóm nekem nincs. Rosszak az idegeim, mindig fáradt vagyok és most elmaradt egy néhány órára, mindenféle betegségek, elutazások miatt és az nagyon lehangol. Legközelebb írok többet, szebben, hogy „felelhes”, mert az nekem nagyon kell.

Szeretettel Hilda. Ritoókot üdvözlöm

84.

Wien
Hotel Sacher

Szeged, 1912. V. 5.

Kedves Gyuri,
már ma írok, bár csak holnapután adhatom postára leveletem. Semmi „hírem” számodra, Heini, Fekete nekem sem írtak, de nem búsulok miatta, majd később megmondom, miért. Csak sok a mondani valóm. Először az, hogy elfogadom, ill. azt már rég köszönettel tettem, de kérem, igénybe veszem a felajánlott kölcsönt, különben nem mehetek és fontos, *fontos* hogy

kimenjek, mert szörnyű időket élek. Annyira leromlottam, hogy semmi ellenálló képesség nincs bennem, csúszom lefele, bele valami szürkéségbe, a „milieum”-be és ha idejekorán nem indulok, nem jutok ki, belecsúszom egy házasságba, ami kivégezne. Nem tudom neked leírni, milyen lekiállapotban vagyok, reszketek, sírok, fádom, félek. Hogyan kezdjem, mit mondjak?? Egy emberről van szó, akinek nincs erőm egyenesen, bátran azt mondani, hogy menjen, mert nekem még várnom kell, mert ő számomra semmit sem jelent, mint kétségbeesést, befalazást. Nincs erőm, mert komolyan vesz és mert ez valami más mégis és mert itt ebben a szürkéségben az jut az eszembe, hogy talán mégis férjhez kell menni, át kell esni rajta. De ha tudnád, hogy félek ezektől a gondolataimtól, hogy űzöm őket, mint retentetes lidérceket. Szerelem? Arról szó sincs. Semmiről sincs szó, csak épen hogy nem undorodom, már t.i. akkor, ha házasságra gondolok. Oh, de néha még undorodom is. És mégis játszom és közel engedek magamhoz jutni reményeket, szavakat, tekinteteket, amiket nem szabadna. És nincs erőm lerázni és valahogyan észrevétlenül kezdek belejutni valamibe ami távol – távol van tőlem, amitől felsírok, ami összeszorítja a torkomat, szívemet. Olyan nyomorultul, nyomorultul érzem magam, úgy gyötrődöm. Nem látok tisztán. – Csak most, csak még egyszer kijussak Parisba, jó levegőbe, ahol erőhöz kapok, ahol színt, frissességet, örömet kapok magamban, hogy felocsúdjam. Hogy tiszta lehessenek és vezethessem az életemet, ne csússzak a gyengeségem után. Akkor, ha meg lesz akkor tudok megint ide visszajönni, nyugodtan, szépen örömmel és bírni fogom megint sokáig, sokáig a „nélkülözést” visszaesés nélkül. Hogy vágyom Parisba! Mintha 5 év óta felgyűlt vágyakozásom megszázaszorosodott volna. Minden örökös önkínzásom tépelődésem, félelmem és szívdobogásom dacára olyan tiszta örömet tudok arra a gondolatra érezni, hogy megyek és nemsokára megyek, hogy ujjong bennem egy időre minden. Én hálásan, könnyes szemmel gondolok rád te jó barát, hogy nekem ezt megkönnyíted. Ezek olyan szép, nagyszerű, világos percek. És azért nem búsulok, hogy jövőre még esetleg nem lesz nyélbeütve a pesti tartózkodás, mert itt, ha visszajöttem Párizsból, azt az emberek itt tudják, biztosan nagyon sok órámm lesz (most áprilistól nagyon sok tanítványom elmaradt) és én meg akarom még jövőre fizetni a tartozásomat neked, hogy nyugodt szívvel kérhessek most. Pesten nem tehetném. És én elég sokat kérek tőled, hogy nyugodtan kibírhassam a 3 hónapot – 500 K-t. Ezer koronám lesz akkor. Talán kevesebből ki fogok tudni jönni, sőt valószínű, de mégsem merek kevesebbrel nekiindulni.

Az természetes, hogy találkozunk. Én még pontosan fogok tudakozódni, hogyan utazom. Münchenen át akarok egyenesen menni és ha Heidelberg útba esik, ott találkozunk. Erwint valószínűleg hazajövet látogatom meg.

J'ai hâte d'arriver à Paris.¹ Most nyugodt vagyok, tegnap és ma annyit gyötrődtem már. Reggel 4-kor feküdtem ma le. Bocsáss meg édes, jó barátom, hogy ennyit kínozlak magammal, de nem tehetek róla, magától jön.

Szeretettel Hilda

85.

[Boríték nélkül]

Szeged, 1912. V. 22.

Végre! Olyan türelmetlenül vártam már hírt, címet, hogy nyugtázhassam a pénzt. Nem akarok itt „köszönni”, talán te sem akarod, de mégis kellene valamit mondani. Nem tudom mit, hogyan. Köszönöm, köszönöm, köszönöm, köszönöm, köszönöm, köszönöm, köszönöm, mélyen köszönöm. Nem tudok mást mondani.

Már nagyon közel van az út és én rémítően izgatott vagyok. Nyugtalan belülről, nem találok a helyem, nem tudok semmit csinálni. A föld alá szeretnék bújni v. robbanni v. valamit. Itt is vannak kellemetlenségek, izgalmak. Valóságos menekülés lesz elutazásom – olyan érzéssel megyek. – Itt nagy veszedelmek vannak és ott... ott is várnak. Vagy június 3-án vagy 5-én indulok, még megírom pontosan v. megsürgönyzöm. Nem jöhetnél Strassburgba? Vagy az nagyon messze van tőled? – fogalmam sincs. Ott megnéznének a Münstert.¹ De úgy lesz a hogy jönak látod, rád bízom. Nem biztos, hogy Münchenben megállok, de mindenesetre írd meg Baumgarten címét, ha még ott van. Egyáltalában semmiről nincs még fogalmam, itt senki semmit sem tud, én meg nem tudok menetrendeket nézni, nem értek hozzá. De azért mire megyek meglesz minden ne félj, és ha te megírnád nekem, hogy Bécsből mikor indulnak vonatok Parisba és milyen Bahnhof-ról, c'est tout ce qu'il me faudrait.² De nevetséges ezt tőled kérni, és nem is akartam, magam sem tudom, hogy íródott ez ide. Írj még!

Szeretettel Hilda

86.

Heidelberg
Helmholzstr. 1.

Szeged, 1912. V. 29.

Müncheni címem Pension Seel. Augustenstr. 15/1.

Kedves Gyuri,
hogy lásd mennyire röstelltem, hogy tőled kértem információt vonatindulás stb-ikre nézve, összeállítottam (tattam) magamnak az egész útrendemet vonatindulás és érkezésekkel együtt.

Innen június 5-én indulok d.e. 10-kor. Pesten maradok 5 óra 15 perc d.u.-ig. (Oszkár barátom, (tudod) nagyon kért egy kis időt tőlem, nem lehet megtagadni, mert neki, azt írja, fontos). Bécsben vagyok este 9 ó. 33 p-kor, ahol Herbert vár.

Bécsben maradok jun. 7-ig (egy napot, 2 éjjelt) és 7-én reggel 7 ó 30 p-kor indulok Münchenbe, ahova 6 órakor este érkezem. Ott maradok szintén 1 napot és vasárnap 9-én reggel indulok 7 órakor és Karlsruhe-ban lennék 12 óra 37 p-kor d.e. Karlsruhe-t néztem ki, mert az a legközelebb tehozád, de ha inkább Stuttgartot akarod, úgy ott szállok ki. Veled maradok hétfő délig, 10-ikéig és 10-én este 9 ó. 20 perckor vagyok Paris-ban. Herbert 10-ikére rendelt szobát, így ép jókor érkezem. Barátom, én már ezentúl mindig ilyen pontos és alapos leszek!? Rájöttem, hogy ez az „élet sója” (azért egy kis gúny mégis van ebben, nem tehetek róla), amióta percre pontosan tudok mindent, sokkal jobban örülök és sokkal valószínűbbnek látok mindent, nem olyan légbe kapott ez az út. Ha Bécsben esetleg tovább maradnék rögtön megírom – csak egy napról lehet szó. Münchenben pedig azért maradok, mert nagyon-nagyon jól esne. 3 éve, hogy ott voltam és én imádom az újra átköszalásokat, újra átéléseket. Szeretek meghatódni, Jót fog tenni mindenféleképpen, Baumgartennek nem biztos, hogy írni fogok, hisz ismersz – félek, hogy neki az kellemetlen. Értsd a kellemetlent úgy, hogy olyan mindegy neki, hogy az már kellemetlen. Szeretnék pedig vele találkozni, részben, mert nekem nagyon szimpatikus és főleg mert nem kellene annyit egyedül köszálnom és kihasználhatnám az estéket. Majd eldől. Nem bánnám, ha te döntenéd el. Ha van még mondani való, talán ideér leveled 5-ikéig, bár bizonytalan. Münchenben 8-án vagyok oda írj. Hogy Bécsben hol fogok lakni, nem tudom, Herbert bécsi címét sem tudom még. Nagyon örülök már és mégis – mégis! Míg magam jövök, nagy szeretettel küldöm meglehetősen rossz képmásomat.

Hilda

87.

Heidelberg

Helmholzstrasse 1.

(Párizs, 1912. VI. 15.)

Gyuri fiam, nagyon, nagyon rosszul érzem magam, nem tudok levelet írni. Nem érzem Parist és el vagyok veszve, tele vagyok szívszorulással és sírással, de el fog talán múlni. Még semmi dolgom és az baj. Gyere ki, nincs meleg. Olyan jó volna.

Hilda

Kedves Gyuri, büntetésül vártam, míg tényleg nem aktuális v. csak kicsit aktuális a „rosszul-érzésem”. T.i. nagyon meg voltam sértve, de láthatod kibékültem.

De komolyan, nagyon rosszul éreztem magam, és mert komolyan éreztem magam rosszul sem dada, sem a másik nem segített volna rajtam. De még ha *faute de mieux*¹ ez a két dolog megtette volna, az, hogy téged hívtalak, azt jelentette, hogy *fölöslegessé* válna mindkettő. Én *itt* valószínűleg nem nyafogtam és nem „rajongtam” volna, ha itt lettél volna – volna, volna és így tovább. Főleg munka hiányzott, az amit vártam, most megvan, ha nagyon iskolás elemi munka is, mégis illúziót keltő, hogy t.i. dolgozom és az jót tett. Egyébként Paris megint megtette rám a hatását. Boldog vagyok ha az utcán vagyok, ha járhatok benne, most már érzem megint, hogy itt vagyok és ujjongani szeretnék. Néha valóságos részegség fog el az utcán, a Szajna parton. De hát persze, ahová elviszem magamat ott mindég bajok vannak. Azt hiszem, ezt már mondtam egyszer. Azon, hogy én nagy boldogságok után holtszerencsétlennek, fáradtnak, kétségbeesettnek, értelmetlennek érzem magam, nem lehet segíteni. Hisz tudod hogy felfedeztem, hogy a napnak 24 órája van. *Chaque heure amène sa peine.*² Meg aztán ismerem rengeteg embert, de nincs „senkim”; tudod – *personne à moi*,³ ami végeredményben nem olyan nagy baj, de némelyik órában az. Ljena az orosz lány!⁴ Istenem igen! Hogy is mondjam csak, ő nagyon jó, nagyon korlátolt, bár mindent megért, mert örülten neuraszténiás és minden a bőre alá megy, nagyon derék ember, akinek vannak meggyőződése, hitei etc, etc. Elle n'a que ça,⁵ de engem, ha sokáig vagyok vele, idegessé tesz, bár szeretem. Valahogyan másképen kellene ezt mondanom. Nem tudom Herb. és Edith mit mondtak azt, ugy-e, hogy nagyszerű nő és nagyon okos. Nem tehetek róla, én nem találom. Én pl nem találom okosnak, csak vannak furcsa fellépései és aztán orosz regényalak, amiből nem tudom, mennyi a póz. Csakhogy „őszinte póz”, t.i. póz meggyőződésből, stílusból és szuggesztíóból. Aztán Edith és Herbert előtt ő nagyon „igyekezett” – érted? Én azonban sokkal kisebb ember vagyok, sokkal kevesebb, én előttem nem kell „székre állni” és így én oly sok mindent látok! Sok furcsa tipikus, kis nőies kicsinyességet, butaságot. És pl emberekről fogalma nincs, hallatlanul nincs fogalma. De értsd meg, amit itt mondok, ez megfigyelés, sok órában való nézés és nem „lebecsülés”. Ő pl százszor, ezerszer jobb, áldozatrakészebb, mint én, áh, össze sem lehet hasonlítani – milliószor – és mégis olyan szomorúan félemler! Festőnő! Herbert és más szerencsétlenek felfedezték!

Most kezdi átmenet nélkül a forradalmárságból. Annak akar élni, és ha nem tud kiválót produkálni, meg fogja magát ölni. És ezt ő megteszi, nem csak mondja, azt én is hiszem, itt vannak a nagy értékei. Csakhogy ő abszolúte nem dolgozik. hanem „orosz” – Parisban – tehát barátkozik és „jó” és néha rajzol csak úgy minden „iskola”, systema nélkül. Azt hiszem forradalmárnak sokkal inkább való, sokkal több lehet. Annyira nem látja, hogy mit tudhat, annyira nem ért művészethez, rajzhoz, hogy még én is észreveszem. Mondom – furcsa ember – és nagyon nyugtalanító – de mert betegesen ideges. Nagyon-nagyon jónak kell hozzá lenni, de mindég az az érzésem, hogy jónak mint egy nagy beteg emberhez, mint egy szerencsétlenhez. Értesz ugy-e? Foglalkoztat, mert megint sok kész ítéletet kaptam és nincs még egyensúly az övéké és a magamé közt; „umwerten”⁶ kell, különösen, ha Herb. írta le. De elég róla, mondom – azért furcsa – gyengéd, szerető érzés van bennem iránta.

Sok még az ember, egyenként igazán nem érdemes őket felsorolni. Csáky⁷ intelligens, kedves fiú, csak lusta, úgy nézem. Azt mondják, tehetséges. Én egy dolgát láttam, ami tetszett. Össze-vissza nagyon keveset csinált. Van egy orosz barátja (egy cseppet sem „orosz” – jókedvű, tiszta, jól öltözött, jól táplált) nagyon jól zongorázik, intelligens, hideg, gúnyolódó és nekem nagyon tetszik, néha együtt vagyunk este, ő, Csáky és egy festő, aki azt hiszem még sohasem festett.

Nagyon, nagyon szimpatikus Bé. Örülök, hogy megadtad a címét és köszönöm. Egyszer voltam nála, egyszer együtt voltunk az Opéra Comique-ban; holnap eljön hozzám. Örülök neki nagyon, olyan jóleső komoly, egyenes ember benyomását kelti, egyszerű és valahogyan nem „inog”, nem esik ki a helyéből. Lehet, hogy mert „jólnevelt” és nem nyomorog. Nagyon kedves hozzám, úgy látszik, kedvel. Én egyébként az Alliance française-re járok, előadásokat hallgatok, színházba megyek, keresztül-kasul járom Parist, képtárakat, museumokat és hol nevetek, hol sírok. Örülök, hogy azt mondják, hogy kitűnően beszélek franciául és szeretek beszélni, ha úgy belejövök, hogy elfelejtem, hogy „franciául” beszélek, ami gyakran van; mindég, ha franciákkal beszélek. A régi helyemről elköltöztem, nem tetszett, csupa cocotte lakott a hotel-ban és engem persze semmire sem becsültek és ez sértette önértzetemet és azonkívül nem hagytak aludni, főleg az utóbbi. Címem: Boulevard St Michel 95. Chez Mme Caisey. Írjál, ha van időd, kedved, ha már nem jössz, rég nem jött írás tőled, nagyon várom. Szeretettel

Hilda

Igaz! Erna Frank⁸ tényleg egy undok, undok nő! Vasárnap megyek Hoferékhez.⁹

Kedves Gyuri, nagyon röstellem, hogy oly soká hallgattam, nagyon furcsán vagyok most a levelezésekkel. Nem tudok írni, mert nem tudok beszélni, mert nincs mondani valóm. Túl eleven minden, nem bírok semmit „végig-gondolni”. Kétszeresen hallok, látok, érzek, tapintok itt, minden él, de mit lehet itt mondani!? Ha együtt leszek veled szeptemberben, és akkor beszélhetek majd! De így! Írjam le „irodalmi” levélben „impressióimat” Paris-ról! Durva, buta volna – ugy-e? Paris van és én szerelmes vagyok Parisba. Butaságot írok, de a tollam csúszott és majdnem úgy van. Valahogyan úgy érzem, hogy ami belőlem jön, kiömlik, az itt partot talál, felfogót és olyan meghatott, hol csendes, hol ujjongó kielégülés fog el és viszont Paris velem szemben így van. De ez hangulat-órák dolga. Nagyon jól érzem itt magam és jól – szívesen tudnék itt élni – így lehetne összefoglalni az „eredményét” ezeknek az érzéseknek. Egyszerű – nem?

Ember van sok – kevés az érdemes. De van „más” – nem dajka – „más”. Látod, olyan furcsa, olyan bután primitív ahogyan én magam emberek felé sodortatom, akik szeretnek, kívánnak malgré moi! egy kicsit – kíváncsiságból, „érfészölösleg”-ből. Aztán később többet adok bele a szívemből, mint kellene, mint amennyi jót tesz – néha – mint a másik. Egy kedves, intelligens orosz fiu barátommal állok ilyen furcsán (jól öltözött és ápolt – ezt azért írom ide, mert „orosz” és az sokszor rossz jelző). Olyan gyerekesen, komolyan néz ki a dolog, pedig nem az – egy hét múlva elmegyek és könnyen megyek. Ó? Nem tudom. A szavak itt súlyosabbak a dolgoknál és érzékek játéka nagy részt a dolog. Tap! pis!² És újból írok neked számodra érthetetlen furcsaságokat, hogy t.i. az egész dolog veszt a jelentőségéből, hogy neked írok.

Bé elutazott Honfleur-be. Úgy volt, hogy én is odamegyek, de ott nincs tenger és én az után nagyon vágyom. Valószínűleg St Malo, esetleg St-Aubin lesz. Hoferékkel, képzeld nem találkoztam. Le kellett mondanom aznap, amikor meghívtak és ők néhány nappal később Jersey-be utaztak. Nagyon sajnáltam. Ha tudtam volna, mégis elmentem volna. Azt megírtam, hogy Erna Frank egy undok, buta állat? Nem tudom látni, nem megyek már hozzá. Bé-vel iszonyúan nekiestünk, majdnem ez volt a találkozáspontunk. Egyéb ujság nincs. Járom Parist és újra meg újra járom. Te hogy érzed magad? 15-én utazom innen, ha megérkezem, rögtön megírom a címem. Szeretettel, szeretettel, szeretettel

Hilda

Micit üdvözlöm

90.

Budapest

Városligeti fasor 20 a.

(Nürnberg, 1912. IX. 5.)

Kedves Gyuri,

7-én reggel (nem tudom még pontosan, mikor érkezem Bécsből) már Pesten leszek és délben valószínűleg már olyan állapotban leszek, hogy beszélhetni lehet velem. Herbertnél lakom.

Szívélyes üdv.

Hilda

Bé melegen üdvözl. Többit szóval

91.

Budapest

Városligeti fasor 20 a.

Szeged, 1912. IX. 17.

Édes barátom,

Edittől biztosan tudod, hogy „szerencsésen” megérkeztem és Szeged rám tette kezét. Ez majdnem nem vicc. A legelső időben fantasztikus volt, hogy itt voltam, most hogy nyakig vagyok órák adásában és különbség nélkül folytatódik a Paris előtti élet minden gondjával, lelkiállapotával, helyzetével néha azt hiszem, hogy ami „*volt*”, az nem volt, álomszerű, mintha kigondoltam volna, hiszen én még különbeket is tudok esetleg kigondolni. Ez minden nappal növekszik és oly nyomasztó. És az én szép hitem a csodákban, az is úgy gúnyolódik most, megmutatja a torz arcát. Olyan távol jut minden múlt, ábrándozás lesz, álmodozás, amit „*időlopásnak*” léhaságnak neveznek, munkás, célokat ismerő, erős emberek és ami nekem mindig levegőm volt — sajnos. Amióta igyekszem elhárítani magamtól ezt az „ártalmas” valamit, azóta majdnem semmim sincs. Mert azt mindenki tudja v. tudhatná, hogy én vagyok a világ legimproduktívabb embere v. asszonya. Most hazajövet láttam újra, hogy mennyire nem jön, nem jött ki semmi, semmi. Még az intelligenciámmal, amit sokszor kétségbe lehet vonni, olyan bambán mutatkozik valami egészen másnak, sem tudok mit kezdeni, nem okoz v. ritkán okoz örömet, hiába látok, hallok, tapintok, veszek észre, érzek mindent. Mint asszony — igen ott lehetnek dolgok amik esetleg szépek és láthatóak, de egészen értéktelenek magamnak, majdnem perverzítés volna őket élveznem. De hisz nem arról akarok beszélni. Furcsa, hogy Szegeden, ha az ember magára marad, csupa szomorúság fonja be. Az utcák sötétek, sivárak, a lakások is — minden vigasztalan, undorítóan mono-

ton. Nem nekem való. Egy helyre szeretek elmenni: a Kárászék¹ gyerek-szobájába, mert az este is jó világos és a gyerekek ordítóznak, ugrálnak és a legfurfangosabb játékokat eszelik ki. Ott érdemes gondolkozni, törni a fejét az embernek és ott feléled egy kicsit abból a félálomból a melyben én itt állandóan vagyok. Nagyon vágyom gyerek után, most jobban, mint valaha. Sok órát adok és szeretnék jókedvű lenni, sokat nevetni, az nagyon nekem való. Írj, Gyuri, légy kedves hozzám, hisz mindég az vagy. Rettendő elveszítettnek érzem magam a nagyvilágban. A súlypontomat szeretném megtalálni. Szenyával² való levelezés nem ad semmit. Nagyon fáradt vagyok. Nagy szeretettel

Hilda

92.

Heidelberg
Uferstrasse 8 a.

Szeged, 1912. X. 29.

Kedves jó barátom,
hogy ilyen soká váratlak levelemmel, annak furcsa története van. K.b. egy hete egy szép estét, egészen neked akartam szólni, örültem neki egész nap és vettem hozzá szép zöld tintát, mert azt nagyon szeretem. Leültem, és annyi volt a mondani valóm, mint a mennyi csak számodra szokott lenni és az is jó időkből. Írtam olyan buzgón és olyan repülő tollal, hogy csak valahogy utolérjem magam, minél több jöjjön papírra, hisz még így is annyi marad mindég benn. Lapot lap mellé tettem és vastag, jókora betüimet, amelyekkel egy pillanat alatt tele volt egy oldal szorgalmasan itattam. És mikor már 12 oldal szépen leleírva ott feküdt és én magam is kíváncsi voltam, hogy néz az ki amit írtam, felveszem a lapokat és ... na mit gondolsz, mi volt? Az írásból itt-ott látszott egy vonás, de elolvasni igazán csak néhány Schlagwortot¹ lehetett, annyira halvány volt az írás. Mindent „felitattam”. Az én jó hosszú levelem pacák alakjában ott volt az itatósón és a papíron halványzöld gyönyörű színű elmosódott, konturok, egy levélnek szomorú csontváza volt. Persze te ezt még most sem érted egészen! A tinta a nyomorult tinta volt, zöld víz, amit én tintának vettem és vadonat új üvegben adták. Valami rajztinta volt, amelynek az volt a rendeltetése, hogy rajzlapon napokig száradjon, mert ha itatták lejött a papírról. Most már viccelek bár még sirásra áll a szám, akkor! Plutónak az alvilág számára új büntetés-eszme! Itt fekszik a levél előttem, gondoltam újra megírom. Nem bírom. Pedig kell, hogy megtudjad mi van benne. Nem érdekes, nem „esemény”, de hát „nekem” kell, hogy tudjad. De a sietség, hogy megkapd a leveletem nem hagy nyugodtan írni és a napokban, ha lesz időm,

újra próbálom elmondani, amit akartam. Kicsit más lesz, nem „lehet” ugyanaz. Én jól vagyok, annyi az óráim, hogy borjúvá tanítom magam. Je suis abrutié.² De téli kabátok kellenek! Nicht so arg!³ Az előbbi levél nem vidám. Visszaküldjem a cikket a Fr-ból?⁴

Öllelek

Hilda

93.

Heidelberg

Uferstrasse 8 a.

Szeged, 1912. XI. 22.

Kedves Gyuri,

nagyon nehéz helyzet az enyém most; nem tudom mit fogok még csinálni, hogy kihúzzam magam belőle. Nem merem eddig hozzáfogni az írásba, mert mindég kezembe akadt az a szerencsétlenül járt előbbi levél és eszembe juttatta, hogy azt valahogy el kell intézni. Látom lehetetlen – és nevetséges volna e miatt nem tovább juthatni. Túl ugrom rajta. Ne haragudj. Egyszer végig betűztem nagy nehezen az egész levelet és nagyon furcsának találok. Nem a tartalmát – az maradhat – de a stílusát, a hangulatát. Nagyon tüzelhetett a fejem akkor. Most meg tele van gyászgondolatokkal – rettenetes képekkel. Nekem nem szoktak előérzeteim lenni – remélem hát ez csak idegesség. Az „Intérieur”¹ hangulata képzelt tudással, „megérzéssel” – ami sokkal kínzóbb és művésziertlenebb is a villámszerű ráncszakadásnál. De nem akarok erről beszélni, ez az írás éppen idegesség-levezető v. inkább az idegesség más irányba terelése akart lenni. Nem csak az, nem. Az, hogy neked írok épen így és épen most és hogy senkihez a világon nem tudnék most így szólni – sírva – elkínózva jönni, elég eszem az előbbire – de még így is – kérlek – bocsáss meg.

Igen – hát az előbbi, illetve a „zöld” levélről mégis akarok beszélni. Kár volna, ha úgy egészen elveszne. Többek között az én nagy változásomról írok benne. Arról, hogy milyen másképpen látok most mennyire át kellett értékelnem mindenkit, hogy felcicomáztam az embereimet, mennyire meghunyászkodva diktálás után láttam őket és mennyire nem merem őket „pusztán” úgy ahogy vannak értékelni, szeretni. És hogy mennyire elszegényedtem mellette. Azt érzem mindenemet odaadtam. „Beléjük szerettem” minden gondolatomat vágyamat érzésemet. És így tovább írtam ezer mást – mondtam neveket mondtam eseményeket-tényeket: Hogy engem mennyire nem szeretnek és nincs is mit, mert nincs „tömeg”. Laza vagyok, „széjjel-omló” stb. Merjem azt mondani: voltam?! Hagyjuk most ezt. Ami a fontos, hogy eszembe sem jut valakinek erről beszélni, csak neked – és hogy még így is – mikor már mögöttem van egy kicsit, vágyom, hogy te tudd. Azért

is, mert – és ezt is megírtam – te vagy az egyetlen ember, aki nem változott. Te egy maradtál – itt nem volt semmi hazugság. Hogy ez mi nekem most, azt nem tudom – tudhatod-e; nekem valami csodás, valami, amit térden állva tudnék megköszönni. Érzésben, semmiben nincs egy folt, nem inog meg semmi bennem, még a legmerészebb próbákra sem. Oh ez mindég szentebb lesz!

De hogy így van azt te csináltad, ahogy te szóltál és szólsz hozzám, ahogy te állsz hozzám, ahogy te nem söpörsz el engem, ahogy te (aki minden „ismerősömnél” – barátot már alig merek mondani – a legtöbb vagy és nemcsak az „én embereim” között), „barátom” vagy, ez tart engem úgy, ahogy semmi sem tart. Az egész értékemet visszatálalom ebben és még büszke is tudok lenni. Mindent, amit régen adtam és akartam adni, az megvan, az nem fosztott ki, az száz szorosan megszépült a barátságodban. Ezer millió szép dolog jut az eszembe ennek nyomán. – Te kérdezni fogod – mi történt? – mi volt? Semmi Gyuri – a világon semmi. Az orosz tovább írja „kedves” leveleit, szeretőket, amelyekre mindég ritkábban-ritkábban, „szelmesen” felelek – meggyőződés nélkül – mert „szó” minden; mi keveset beszélünk és ennek a dolognak vége volt, amikor „vége volt” és ez jó és szép. Én talán neki és mind ennek köszönhetem, ha ugyan köszönhetem, hogy fel nyitottam a szemeimet. Én őt meghatódva szeretem tovább, ez kötelességem és ő megérdemli, mert nem „rontott” el, mert jó volt és mert azért tovább mondhatom, hogy velem a „férfiak” jók voltak és tisztességesek. Lehet, mert idejekorán tudtam tovább menni. – Jobban érzem magam. Most aludni fogok menni. Úgy látszik, ez a levél nyugtalanított és erőszakosan ki akart törni. Sokat tudnék még beszélni, de most körben forog minden „egy” körül. Jó hozzám Oszkár, gyakran lejön hozzám Szegedre, de félek, hogy nemsokára vége lesz, ha t.i. szerelem lesz a dologból nála –. Nem irtad, visszaküldjem-e a kritikát a Frankfurter Z-ből. Sokat beszél de keveset a dologról – rólad – és utánoz. Sokszor melegen üdvözlöl szeretettel

Hilda

94.

Heidelberg
Uferstrasse 8 a.

Szeged, 1912. XII. 12.

Kedves Gyuri, nagyon köszönöm a könyvet és a leveledet. Azt tudtam, hogy szeretettel fogsz fogadni, látni fogsz, tudni fogod, nem az én változásaimat (amelyekben – egyszer már mondtam ilyesfélét – nem hiszek) – hanem, hogy én miért írok neked úgy – ahogy írtam. Valami okokon és ész szerű-

ségen túl való „viszonzást” viszontérzést v. értést akartam. Megadtad – tudtam, hogy csak tőled kaphatom – és most még erősebb bennem ez a hozzád való érzésem. Nem akartam semmit, levelem akár meg sem kellett volna említened. Én nem vagyok az – aki téged a „Gerüst”¹ mögül kihívhatnálak, ezt tudj! Isten valahogy a kezdettől fogva tudtam. És tudom, hogy lehetnének olyanok és kívánom. De én, én senkit nem tudnék az ilyen „Gerüst-ök” mögül kiszakítani. Az imádkozással, hittel való csodatevések idejének vége van! Majdnem azt mondtam, hogy nekem is végem van velük. Anyyira a mozdulatlan áhitat asszonya vagyok, hogy levél mellett ülve mondat mondat után erőszakkal kell újból az íráshoz fognom és nem az „imádságaim” jönnek a papírra, mert minden élő érzésben rajzolódik elém és valahogyan az „én” szavaim leírhatatlanok. Ezek a furcsa megcsonkításai egy meleg élő érzésnek és átadásnak, egy emberrel távolról való együtt létemnek – ezek a leveleim csak azért íródnak, mert hiszen azért beszélni kell. Az ember kisírja magát azoknak a mellére borulva akiket szeret és akik helyet adnak neki és a dologban utóvégre nem a „sírás” a fontos. Ezt olyan kevesen tudják.

Nagyon húzódozom attól, hogy a „zöld” levelet újra leírjam és elküldjem. Olyan idegen már a hangja és szavai – persze azért igaz. És aztán – talán abból sem tudnál meg többet. Félek, nagyon „érdekesnek” állítottam be a dolgot – pedig igen egyszerű. Tudod, hogy én ilyen „emberi változások”-ban nem hiszek. Ez egy étepe a melyhez így-amúgy eljutottam volna és nem is változás, csak „felsőbb osztály” talán – ahova az ember negyedszázados korában eljut. Az asszonyoknak furcsa megvetése a lányok iránt nagyon „minderwertig”² ám, ezt eddig nem tudhattam és túrtam szerény félénk, csoda előtt álló megadással az ő csendes megvetésüket! Istenem, de szegény csoda az „asszony”-csoda – és milyen gazdag csoda a szerelem csodája – a mely lányoknak épen úgy megnyílik és a mely már halódik ott, ahová az asszonyok viszik. Itt regényeket érzek – annyit, de annyit! Hidd el – annyi „asszonyos” van „tisztességes” lányokban és annyi lányos „tisztességes” asszonyokban. Úgy keveredik és a határok olyan elmosódottak. Én már valahogyan sohasem leszek nagyon „asszony” és vannak lányok, akik mindig „asszonyok” voltak. Az egész dolog nem olyan fontos és azért beszélek róla és fogok róla még annyit beszélni – mert mindenütt mégis ezt látom. Edith (Máli) csendes megvetése – furcsa szolidaritásuk – néha ellenem! – Egészen fantasztikus, hogy mi mindent látok! Ők nagyon – egészen asszonyok – mindig azok voltak. Látod a nagy szakadékot köztünk?! Én Edithet nagyon szeretem – de más képen és a fölénye összeolvadt szellemi fölénné. Okosabb nálam (nagyon sokkal) és más – voilá. – De majd máskor többet és másokról. Még csak egy megjegyzésem van. Bocsánatot kérsz, amiért leveled negyedrészeben magadról be-

szélsz. Én magamról beszélek folyton és avval a meggyőződéssel, hogy ez természetes és fontos és te erre vagy kíváncsi. A te leveleidben te – Te vagy fontos és nem én. Erre te talán azt mondod, hogy én lírikus vagyok, te meg „exact” tudós, és hogy én rólad nem beszélhetek – nem érthetek hozzá viszont te rólam igen, stb, stb. Ezt azonban eleve nem fogadom el és én a leveleket még mindig lyrai műfajnak gondolom. Oh ez számárság! Nem baj. Nagy-nagy szeretettel

Hilda

Pesti ügyem csak tavaszkor dőlhet el.

95.

Heidelberg
Uferstrasse 8 a.

Szeged, 1913. II. 9.

Istenem – most – hogy újra elolvasom utolsó írásodat látom csak, hogy milyen eléggé el nem ítélhető vétek – mulasztás – vagy minek nevezzem – hogy eddig váratlak levelemmel. Kedves jó Gyuri bocsáss meg! Igazán bűnbánóan – kislányosan bocsánatot kérve jövök. A mi nem kis lányos ebben, az az: hogy mindent belátok. Igen – hiába csóválod a fejed – én mindent belátok; – itt az én gyengeségem titka – innen ered minden erőtlenségem, tunyaságom. Én nagyon jól tudom – hogy vannak levelek – amelyekre bizonyos időn belül – amíg melegek – válaszolni kell – nagyon jól tudom mindenről amit nem kell, nem szabad, nem illik, nem való, nem szép csinálni – hogy nem kell – nem illik stb – amikor csinálom v. legalábbis rögtön utána tudom – nagyon jól tudom, és mégsem javulok meg. A martYROK érezhettek hasonlókat csakhogy ők boldogabbak és elégedettebbek lehettek. Más ember a meggyőződéseieért és nagyszerű jóságaiért – én meg összes rossz tulajdonságaimért és gyengeségeimért fogok elvérezni v. valami csúf halált szenvedni. És jaj! még csak meg sem fogok dicsőülni ebben a negatív szentségben. Látod – ezért a vigasztalansáért oldozz fel – sőt még vigasztalj. Ez sem illik és szerénytelen azt hiszem. És azt is hiszem, hogy nincs az a dolog – amit velem be nem lehetne láttatni.

De, *plaisanterie à part*¹ – és minden lustaságtól, idegességtől, rettenetes indisposícióktól eltekintve – másnak (ritkán, szintén) még könnyebben tudtam írni. Mikor a levél elé leültem, valahogyan a mondani valók olyan távol voltak, elmúltak már mind – kijöttek belőlem már úgyis. Leírtam őket már meggyőződés nélkül – emlékezetből. Ha neked akartam írni nem tudtam semmit végiggondolni – olyan elevenen zsi bongott minden bennem, szóra nemelve vagy csak egy nagy érzésbe beleolvadva: a mikor azt érzi az ember, most fölösleges írni. Valahogyan ha hozzád akartam írni, mindig nagyon fel-

idéződött a személyed, olyan elevenség lett – amely előtérbe jött és én eltűnhettem. Majdnem mintha beleakartál volna szólni az írásaimba – vagy mintha már mindent tudtál volna. Meg kellett hát várnom kevésbé érzékeny napokat. Szeretném tudni mit csinálsz. Mindég szégyelem magam, ha véletlenül valaki megkérdezi mit csinálsz – és nem tudok rá felelni pontosan. Úgysem felelnék rá pontosan de a szégyen azért van tulajdonképpen, mert én nem tudom – hogy mit csinálsz – és olyankor látom csak mennyire szeretném tudni és fontos volna nekem – és magam előtt szégyellem magam.

Én nem csinállok semmit – illetve rengeteg órát adok – egész nap és úgy el van darabolva az időm hogy nem tudok vele mit kezdeni. Az esték – hát azok megvolnának. Csakhogy én este félnyolckor leszek kész a munkámmal (kivételek nélkül mindennap) lesz fél kilenc, mire mondjuk, neki ülhetek egy levélnek v. könyvnek. De akkor aztán kijön minden: idegesség – fáradtság – unalom – a magam ügyei – amitől idegen könyvek nem férnek el – még háztartás is – szerelem – barátság, mindent 9-től éjfélíg kell elvégezniem – esetleg addig sem. Mert eszembe jut – hogy nem fogok tudni aludni – hogy még idegesebb leszek és akkor az egészségemért egy órát áldozok és már 11 órakor igyekszem ágyba kerülni. Sőt – majd elfelejtettem – összes társadalmi kötelezettségemnek is olyankor teszek eleget – ami hetenként szintén 2-3 – néha azonban csak egy – nem igaz – mindég 3-estét jelent – és abban sincs köszönet. Jó altató szer – ez mégis ér valamit. Egy kicsit elkeseredem, mert igazán ideje volna már valamit tanulni. Rabelais-vel oly lassan haladok, oly sok mindenhez kapok, ha van egy jó óráim, hogy sok is. Azért hozzám jó az Isten – nekem használnak a dolgok, nagyon sok munka nélkül és töredékekben is hozzájuk jön magától – ami hiányzott. Ezért nem is nagyon zúgolódom. Néha azt érzem – túlsokat kaptam azért a kevésért, amit teszek Unberufen!² Ne vedd el tőlem Uram – de engedd meg – hogy tehessek érte többet!

Herbert lenn volt múlt vasárnap. Képzelheted mennyire örültem neki. Néha azt sajnáltam – hogy testvére vagyok – mert különben sokkal jobban érdekeltem volna – és körülményesebben törődött volna velem – mint idegen nővel – médiummal. Sőt – félek – pesti ügyemmel is körülményesebben foglalkozna. Bár így is holtbiztosra ígerte. Kezdem én is komolyan akarni és borzasztó csalódás volna – ha nem sikerülne. Március – esetleg áprilisban felmegyek Pestre – és elmegyek mindenkihez – akitől remélhetek valamit. Édes apához is – akkor majd meg foglak kérni készítsd elő.

Minél jobban közeledik az idő annál jobban félek – hogy nem lesz meg – pedig az most már baj volna. Kérlek – kérlek akard te is – az én gyenge akaratommal nem jár áldás. Már babonából sem merek hinni – és nagyon akarni – csak félve-engesztelve.

Más ujságot nem tudok. Jó Barát – mikor foglak téged látni? Mindég jobban és jobban örülök az együttlétéknek – szép. – nyugodt – mindenen túl levő együttlétéknek – ahol az ember annyira minden félelem nélkül beszél – mintha imádkozna. Most mondok valami naivat – de hiszem: – én innen gondolom hogy – nagyon – hihetetlenül – okos vagy – bölcs. Ah, nagyon ostoba vagyok – elmúlt éjfél! Az oroszom éppen ma írt Ázsiából – ott volt de vissza jön – nem bírja ki – Istenem – hol van!? Oszkár elég gyakran jön el – szombaton is el fog jönni – nagyon örülök neki.

Nagy szeretettel

Hilda

Nagyon fogom várni leveled.

96.

Heidelberg

Keplerstrasse 32. I.

Szeged, 1913. IV. 6.

Kedves, jó Gyurim,

Úgy látszik ez már nem lehet másképp! Akarok-akarok írni és annyira kellemé! Nem tudom mi ez. Úgy látszik addig kell várnom, amíg lehetetlen tovább várni. Hogy miért éppen ma este? Amikor a legnyomorultabbul érzem magam, amikor nincs sehol számomra hely, nincs „otthon” – minden inog, fáj – akkor úgy látszik menekülök – hozzád – megtérek – mint az egyetlen nyugvó-biztos ponthoz életemben. A te furcsa emberfeletti nyugalmad vagy inkább bölcsességed olyan nekem mint egy hívőnek a templom, egy oltárkép, ahol „kiimádkozza” magát – ahova visszatérhet – amit nem vehet el tőle senki. És én sem beszélek sokat magamról, amit mondok, naiv, ügyetlen, mindég ugyanaz – primitív és mégis valahogyan ima, mert a mögötte háborgó dolgokat megértik és jóságosan elfogadják. Az ember utóvégre mindég ugyanazt az imát mondja, vagy kettőt-hármat, mindég másért, a szentek azt megértik, ugy-e? Ha Miatyánk v. Hiszekegy v. más – ők tudják, miről van szó. Én ezt most egy kicsit ugyan furcsának találok bevezetésül ahhoz – amit mondani akarok – t.i. nagyon sok tárgyilagosan referálni való dolgom van. Nem baj. – Először hát voltam Pesten, és újból kaptam egy biztos ígéretet Wildnertől – amely alól arcátlanság volna magát kivonni. Sógoroddal¹ beszéltem szintén, (Micit természetesen meglátogattam) ő nagyon kedves volt és megígérte, hogy Wildnerrel beszélni fog és ő is adta neki oda oklevelemet – előjegyzés végett. Eredményt még nem tudok, most majd 20-án – ha lehetséges – felmegyek újra a matinée-ra² – és akkor remélem megtudom. Te nem jönnél el a matinée-ra? Olyan nagyon jó volna, ha ott lennél – eltekintve attól – hogy talán érdekes lesz és hogy

Balázsék mennyire örülnének neki – én is valahogyan úgy fogom érezni – hogy jogom és okom volt elmenni – amit így tudja Isten – nem nagyon érzek. Viszont neked azért ne legyen ok, amit különben feltételezek is – ezt csak úgy mondom. Olyan sok mindent szeretnék neked mondani – amit leírni furcsa és nehéz – és engem talán még előtted is rossz színben tüntetne fel. Különben ettől nem félek – már csak azért sem, mert a „magafeketítés” erényét méltányolod, ill. – hogy átlátod. És a nyáron? Nem hiszem – hogy elmehetek – nem lehet – minek magyarázni. De nehogy azt hidd, hogy nagyon furcsa v. érdekes dolgokról van szó, mégis beszélek róla így. Az én Oszkárral való barátságom (akit sem Edith, sem Herb. nem ismerhetnek és eleve rosszakaratók) nagyon messzire ment – valahogy szerelem lett belőle – bár én ezt a szót sohasem merem tiszta lelkiismerettel leírni – mert nem gyakoriak a percek, amikor ez egészen igaz – de hát a dolgot el kell nevezni valaminek és én szívesen, szeretettel nevezem – hisz úgy vágytam rá, és csak az fájhat, amikor nem illik rá. És hát most itt állok: ő szeret engem – én szeretem őt – és evvel valahogyan annyira magamra maradtam – annyira egyedül vagyok – és azonkívül is olyan komplikált történet. Megint fogtam magamnak valami kízóeszközt – amiben van legalább sok-sok jó is. Igazán van. Hálátlan volnék, ha el nem ismerném.

Pesten nem volt jó. Olyan idegen volt – én elszakadtam – másfelé akartam és nagyon dépayssée-nek³ éreztem magam.

Most meg itt ülök idegesen, fogfájással és rettentő félelmek közt – hogy, hogy meg fog kínozni holnap a fogorvos. Szomorú dolgok történnek itt és én sokszor vagyok síró-gyászos emberek között – v. magam – ami ritkán jobb. Itt küldök egy képet – ami közről nézve nem jó – de messziről elég jól hat – persze amatőr felvétel. Andler cikke (őt ismerem) hol jelent meg?⁴ Sok ezer meleg szerető üdvözlöt

Hilda

97.

Budapest

Városligeti fasor 20 a.

Szeged, 1913. IV. 24.

Kedves Gyuri,

Igazán sajnálom, hogy nem találkozhattunk többé és igaz – hogy hétfőn maradhattam volna, de valami nagy kedvetlenség-kijózanodás-féle – amit baklövések után érez az ember – vitt el egészen szeszély szerűen Pestről. Nagyon röstelltem, hogy szombat este – annyit panaszkodtam és egyáltalában annyira elégedetlen voltam magammal – olyan bizalmatlan mindenki iránt, hogy nem bírtam ki. Szökni kellett. A hétfő d.e. se segített volna

– én zavarban lettem volna – tekintve hogy én mindég „jó színben akarok előttem feltűnni” és az én elkövetett hibáim engem visznek tovább – míg ki nem lódít valami belőlük. És én nem bírnám ki – hogy te idegenül – kritikával lépj eléem – hogy „megváltozzál” – hogy „csalódjál bennem” – és ez kísértett folyton – ezért – ez elől szöktem. Nagyon rosszul éreztem magam – annyira kívül „állítottak” (nem állónak) annyira betolakodott-nak – tudom – ok nélkül. – Undorító az – mikor az ember minden szava minden mozdulata más – mint a milyennek akarta – szánta – minden el-tér az irányától. Mint a vitustáncosnál. Lelki vitustáncos. Na – elég volt. Meddig maradsz Pesten – úgy hiszem még egy pár napig – nem? Ezentúl sokat fogok neked írni – neked írva – nincs szó amin megakadnék – nincs „következő mondat” – amin gondolkozni kellene – olyan megkönnyebbü-lés ez – mint egy sírás. Mikor – hol írsz a matinée-ről? Azt el akarom olvasni. V. nem írsz? Sógorod nagyon kedves volt – megigérte, ha Wildner-rel beszélt – értesít. Nagyon „úri ember” – azon a hogyan „protegál” ki-jön. Külön hála jár azért – ha az embernek a „kérés” úgy megkönnyítik. Micit csókolom. Meleg szeretettel üdvözl

Hilda

98.

Heidelberg

Keplerstrasse 32. I.

(Szeged, 1913. V. 19.)

Te áldott – köszönöm – hogy így írtál – és hogy most írtad ezt nekem. Ez az utolsó leveled olyan áldás – olyan mennyei volt nekem most – amikor olyan sötét minden és kín keserves kínlódás a nappal és éjjel. Kevés-ből áll az egész, engem mégis összetör. Itt fog hagyni O. – el fog hagyni – talán már vége is van mindennek, még nem tudom. Visszajött a régi asszony – szebb – dúsabb nálam.¹ Én nem tudom mire voltam jó – miért szabad – lehetséges – hogy velem ilyenek történhetnek. Én nem tudok mozdulni – én nem tudok kérni – alázatos lenni – férfit lekötni. Mégis szabad – sza-bad – mindazok után amik voltak, ennek megtörténni? Szabad a sorsnak valakit így dobálni férfitől – férfihez – kegyetlenül – kényszerítően? Ugy undorodom magamtól – irtózom. Én – aki az örökkévalóságnak szánom érzéseimet – lelkemet – aki olyan veres komolysággal megyek bele min-den útbá – minden játékba aki úgy tisztelem térden állva azt az érzést ami-nek hordozója lettem, függetlenül talán attól, hogy érdemes v. érdemetlen kapja, aki viselek érte minden konzekvenciát – minden áldozatra készen – nem engedem – hogy változzon – ha elfogadok cserébe érzést – aki ke-gyetlenül megszenvedek érte – látó szemmel – előre tudva – miért – miért

történhetik ez meg velem? Miért törik az én életemben mindig ketté ami összetartozónak látszott – miért nem tud valami szépen-természetesen kimúlni, kiélni magát? Miért – minek kinek tartogat engem az Isten? Mit kell nekem még tennem – én aki nem akarok semmit – nem tudok semmit tenni? Egészen összezavarodom – nem vagyok többé oly fiatal – rugalmas – nehezen bírom – az ilyen szörnyű – szívettépő újrakezdéseket. Olyan nagy a világ annyi az ember, a jó, a szép – olyan vágyva nyújtom ki karjaimat utána – hol a rév; a part? – oh hogy újra tengerre kellett szállnom! Folyton visszanézek – én nem akarok válni – fáj a szívem a szakadásig minden búcsúnál – annyit – Istenem te tudod – annyit-annyit hagyok mindég ott – annyi szakad el belőlem és marad vissza. Mi marad még belőlem!? Egy világító pont, egy támasz egy létező – reális – élő – el nem tagadható változatlan van az életemben: te és a barátságod. Légy áldott érte. Nagyon fáradt – elkínzott – szomorú – ideges vagyok – csak úgy lézengek. Vannak még természetes kötelek – érzések – amik jók – csillapítók – ilyenkor olyan melegen buzognak fel – szeretem anyámat – testvéreimet – lelkemnek testvéreit – de aztán minden úgy elsötétül – vigasztalan – vigasztalan! Nem jó így élni, de teljesedjék be a sorsom. Nagy meleg szeretettel

Hilda

99.

Heidelberg
Keplerstrasse 32. I.

Szeged, 1913. V. 29.

Jó Gyurim,

Jó volt a leveled, talpra állított. Mindég jók, mindég idejében jönnek. Igen, én is hiszek – mondom magamnak mindég – igaz – hogy a végén elsirom magam. Nem tudok még előre látni – fal van ott, sivárság, néptelenség – öregség – még most homályos a szemem – talán a sok sírástól. De lesz – jönni fog – oh, mondd – mondd! Úgy ittam szavaidat. Még vannak tiszta örömek: – a te szavaid – a te mostani hozzám jövősed – hited – hogy látsz engem. Milyen tiszta öröm volt ez – a könnyekig – valami szent érzés jött – könnyeken át mosolygás – lemondani tudás, kötelesség érzés – ilyenek – ennek élni! – igen! – De nem tudom tisztán mi ez, nem látom, – fellattanások ezek. Most még nagyon fáj a szívem, gyötrődöm, nem tudok még mindég semmit – egy sor, egy szó nem jön. Az asszony nincs ott nála, miért jött el – nem tudom. Ő küldte-e – talán küzd értem? nem szól – amíg egészen nem jöhet? Nem tudom, nem tudom. V. vége van és kíméletből v. gonoszságból – durvaságból, unottságból – ezer motívum – férfimotívum lehet – nem szól? Nem tudom.

Igyekszem nem sokat egyedül lenni – nem bírok most – gonosz szellemek népesítik most magányomat. Furcsa megalázást szégyent érzek néha. Oh, nem az „ítthagyasért”, nem – azt büszkén, emelt fővel tudom viselni ha kell majd, de talán – hogy ez ennyire letör – hogy ennyire helyet tudott foglalni életemben – hogy ennyire minden egyéb érték fölé helyezkedett és mindent behelyettesített. Ez talán nagy kicsiség – gyengeség. Több nemesség – lemondani tudás kellene talán. Az ember vagy tudjon meghalni ilyenért v. ha nem tud – tudjon elnézni – ne engedje magát elborítani az ilyenektől – akkor az ne legyen „födolog”, mert sok ilyen élmény és nevetéses lesz minden – még a mult is. Azt hiszem – ha valamikor tiszta fejvel előre fogok nézni tudni és akarni szeretni újra, ha újra jön a fiatalságom – félve fogok az útjára rálépni és hallgatózni fogok nem-e hallatszik a végéről valami gúnykacaj – és meg fogom magam vetni – lesznek olyan percek. Nagyon mételyez az ilyen erőszakos szakadás. Pedig ha úgy jól belenézek a dologba, értem és azt képzelem nem jöhetett más kép, mint a hogy nálam soha semmi sem jöhetett másképpen mint a hogy jött – mert én egy lépést a sorsomban sem teszek magamtól. Je suis foncièrement faible¹ – Egy kínzóan tudatos és öntudatos növényi életet élek. De elég is – most már téged kínozlak. Jun. 2-án megyünk Uj-Szegedre lakni (ide írj azért – én bejövök egyelőre naponként) már előre félek tőle! Rettentő sötét – petróleum lámpás magányos esték, sötét kert. Annyi hangulat, brrr! Most nem kell. De talán a reggelek szépek lesznek.

Nagy szeretettel hálás

Hildád

Most látom, folyton magamról írok – bocsáss meg, undok vagyok, zavaros. Írj magadról – kérlek!

100.

[boríték nélkül]

Budapest, 1915. II. 6.

Kedves jó Gyurim,
nagyon régen akarok már írni, mert nem hiszed mennyit, mennyi szeretettel, mennyi¹ utánadvágyással gondolkodok rád. Gondolkodom, nem-e túlzok, ha azt mondom, hogy nem telik el nap rád gondolás nélkül, de nem túlzok. Egy-két napot elnézel, ugy-e, azok túlon túl elfoglalt, agyondolgozott napok lehetnek csak.

Olyan ritkán írok, hogy minden levelem vallomás lehet csak: hogy *bennem* nem változott semmi, változatlanul érzem, hogy talán egyetlen barátom vagy – nem tudok – talán nem is akarok utánad embert találni – nincs is – minden könnyű nekem utánad. Sok-sok ilyen tölt el – el is tudnám mondani szép sorjában – rég megformálódott dolgok ezek bennem – de úgy érzem nem érdemes, mintha mindent tudnál. Látod, ez az az érzés, ami oly nagyon biztossá tesz veled szemben, ami hihetetlen áldás és lelket önthet az emberbe.

Azért írok most tulajdonképen, hogy megmondjam, hogy feleségül megyek Oszkárhoz és igazán boldog vagyok; tudom a legokosabb, amit tehetek. Nagyon szeretem őt; – nagyon szerelmes vagyok – derék, jó, okos és kedves. Kicsit különös nekem az egész, mert tudom, hogy sok minden meg fog változni, sok minden, amiről azt hittem, hogy nem lehetek meg nélküle. Keveset viszek majd át magammal és egészen holtbiztosan csak egyet – téged és barátságomat irántad. A többit nem is sajnálom, szívesen mondom le. Tudom, hogy szépen élhetek vele – oly finom és tapintatos és nagyon szeret. Tavasz elején meg akarunk esküdni, az előkészületek megtörténtek; katolizáltam, lakásunk már van és nagyon örülök a jövőnek és nyugodt vagyok (ez volt a legnehezebb). Most lesz szép nevem, dupla nemesi előnévvel, amit gyerekeimre hagyhatok és nyugalom, valami végleges. Nem akarok többet az utóbbinál. Már most alig érintkezem Oszkárón kívül valakivel és csodálatosképen nem hiányzik, sőt nehezemre esik.

Ez rövid története a télnek, a háborún kívül. Az rettenetesen ül rajtam. Nem akarok rágondolni, hisz az én kis életembe igazán nem kapott bele erősen – de valami mindég arra fordítja a fejemet. Ordítani szeretnék, ha belémcsap. Háború, idegesség – azt hiszem, minden ember betege. Boldog vagyok, hogy téged nem vittek – nagy igazságtalanság lett volna. Különben tudtam, hogy nem visznek – halomra döntött volna sok hitet, ha neked menni kellett volna. Azt hiszem, ha Oszkárt elvitték volna, ill. ha ott meghalt volna, föbelöttem volna magam, ezt csodás biztossággal éreztem és érzem. Hála az egeknek itt marad. Azt hiszem jó feleség leszek. Ha eddig nem voltam feleségnek való anyag, most átgyúródtam.

Írj, Gyuri, ha van kedved, oly jó volna, hosszú idő után megint levelet kapni tőled. Vajjon az írásod tudom-e még olvasni? Ljenát sokszor csókolom. Meleg szeretettel

Hilda

Cím: I. Márvány utca 29. földszint 3. ajtó

FÜGGELEK

Kedves Izsó öcsém!

Herman bácsinak a látogatása azután a Lőcsei bucsu, a mely csakugyan nevezetesség, mivel ilyenkor ebben a rongyos fészekben 20-30 ezer ember összetódul, mondom, mindez annyira elfoglalt engem hogy nem válaszolhattam mindjárt kedves soraidra. Nem is tudom Pesten talál-e még levelem, de az nem baj, mert az ügy nem függ órától vagy naptól. Nagyon örülök annak, hogy dolgozol és meg vagyok győződve, hogy a kitartó komoly munkának meg lesz a sikere. Ámde a szerzőnek csak avval az erkölcsi sikerrel kell megelégednie az anyagi nyereséget a kiadók teszik zsebre és ez ellen *nem lehet védekezni.*

Én nekem már két év előtt a Franklin társulat könyvvezetője elárulta, hogy Iphigeniám² első kiadása elfogyott, de azért még mindig nem rendeztek másodikat. És mikor az iskolaév elején ez iránt kérdést intéztem, az igazgatóságtól azt a választ kaptam, hogy még van 500 példány. Ebből mindent tudhatsz. És nincs absolute mód vagy eszköz az után nyomást akadályozni. És ha ő könyveiben kimutatja, hogy még ennyi van raktáron, akkor hallgatni kell. De az a legkisebb baj, még sokkal nagyobb baj az, hogy a mostani engedélyezési rendszer mellett alig vállalkoznak kiadásra, ha csak előre nem biztosítják nekik vagy az engedélyezést vagy a költséget. Erre is egy példával szolgálhatok. Czögler³ már elég ismert és jó nevű író, és mikor fizikáját kiakarta adni, csak olyan feltételek alatt fogadták el, hogy szerződésileg kötelezte magát azon esetre, ha a könyv nem lesz engedélyezve a közoktatásügyi tanácstól, az összes nyomdaköltséget körülbelül 1200 forint megfizetni, ha azonban engedélyezve lesz akkor ő kap írói díj fejében évenként 10 forintot. A te szakmádban pedig még az a fontos körülmény is tekintetbe jön hogy a tankönyv kiadók legnagyobb része artistikai művekkel nem foglalkozik mert nem állanak rendelkezésükre a kivitelhez szükséges gépek. Azért legtanácsosabbnak tartanám, ha egyenesen Posner Károly és fiai céghez fordulnál, a melynek ilyen, artistikai intézete van, vagy pedig a pozsonyi Stampfel Károly céghez mely szintén ilyenekkel foglalkozik. Ez utóbbit különösen ajánlom, mert fiatal és nagyon vállalkozó cég és igen coulans.⁴ Az eljárás pedig a következő. Az ember szépen összecsomagolja az egész paksamétát és beküldi azon kéréssel, hogy adja ki, kiemelvén pontosan, mely intézetek és milyen osztályok számára van készítve, mik az előnyei milyen a rendszere és mennyiben felel meg az oktatás követelményei és utasításainak. A kiadó azután megírja a feltételeket, melyek mellett hajlandó a kiadásra, és legjobb ezeket a feltételeket azután elfogadni, kivált az első műnél. A többit aztán ő rá kell bízni, mert ő gondoskodik azután az

engedélyezésről is. Ezeket mondhatom előzetes tájékozásul. Ha már az alkudozások folyamatban vannak, akkor a részletekről, ha értesítesz, bővebben lehet beszélni. Jó mulatást és jó sikert a karlsbadi curához kívánva maradok hű bátyád

Simon

Mindnyájan tisztelnek.

2.

Kilényi Irma levele Bauer Hildának¹

Hildám, drága, valami a Te postádnál nem stimmel: nincs két hete, hogy hosszú, több oldalas levélben számoltam be Neked rólunk, s nem kaptad kézhez. Pick Vera pedig már 3–4 hete küldött címedre egy doboz tojást s Móric folyton kérdezi, nem-e írsz róla, mert restelli Tőled kérdezni, hogy megkaptad-e? Nagyon bántana, ha elkallódnának leveleim vagy illetéktelen kézbe kerülnének. Indítsd meg a nyomozást s nyugtass meg aztán!

Sok bajunk, gondunk van, nagyon kétségbeesett lelkiállapotban élünk. Ugyanaz az aggodalom, ami ott fenn, nálatok is, gyötri a szíveket. S most ehhez járul még, hogy Rikim szemei meggyöngültek, pár hétig mindent fátyolosan látott, én olvastam fel, írtam helyette, valami 6-8 szemüveget csináltatott s egyikkel sem látott. Most kicsit jobban van, de felmegy Pestre Imre professzorhoz, alaposan megvizsgáltatja a szemeit.

Nekem meg a fogaim lazultak meg, alig tudtam már enni velük, most Eidus egy párat kirángatott s hétfőn már kész lesz helyettük egy testhezálló, koromat megillető, pár száz pengőmbé kerülő protézis, a mi mind kétségbe ejt, mert a kikerülhetetlen öregséget vetíti felém. . . S különben is oly sokat szenvedek éjszakai álmatlanság, hevületek, kis ájulásszerű rosszulletek, ideges feszültség, ingerlékenység, sírásra való hajlam kis dolgokért – mind-mind mutatja, hogy megszűnök nő lenni. . . Pedig ha jól meggondolom, nem is voltam nő tulajdonképen: sem férjem, sem gyermekem, mindent szétforgácsoltam idegenekre, mindenemet csak adtam s mire egyedül maradok, nem kapok senkitől semmit. — S mégis, enyéme a schilleri sorok: „Königin, das leben ist *doch* so schön!”² Hildám, Te s egyedül Te megérted: mert Neked is oly kincses-szép volt a fiatalságod, mert Te is annyi szép könyv, muzsika harmónia, barátság, meleg otthon fényét gyűjtötted magadban, mint egy kondenzátorba, a későbbi időkre, mint én! Most már én ebből élek. — Tegnap Rikinnél volt dr. Krammer tanár felesége s Riki említette, hogy Te szeretnél az ő villájukban lakni a nyáron s erre boldogan felkiáltott: „Hisz akkor én elutazhatok a nyáron nyugodtan!” A férje tudniillik

úgy el van foglalva, egész nap a városban, főiskolán tanít, este irodalmi munkát folytat s nem volt alkalma még ezt közölni vele. De úgye, Kisanyám, már június végén jössz? És nálunk fogsz *vacsorkázni* (így hívjuk, mert olyan egyszerű és minimális, hogy kicsinyíteni kell!) és a mi drága, meleg balkonunkon sokat fogunk beszélgetni és – szeretjük egymást. – Oly egyszerű ez az élet s olyan könnyű lenne szépen élni s boldognak lenni, ha az emberek *ezt* tudnák!

Te, Hilda, ne pletykáld el, de Mariskánk észrevehetőleg féltékeny Rád! Nála voltunk többen teán egy vasárnap, s akkor észrevettem. Melanie néninek kiabáltam sokat a fülébe s mikor elmentünk, dicsérte, hogy milyen jószívű vagyok s akkor tudta meg Mariskától, hogy véletlenül árjának születtem, (tudtomon és akaratomon kívül, megkérdésem nélkül) s roppant elcsodálkozott: „Hát akkor mért sajnálja úgy a zsidókat?!” – Különbözik Mariska oly szép és fiatal, nem tudom, mi fűti, de irigylem! – Pedig annyi baja, gondja van Laci miatt is. Iluska a Tóth-szanatóriumban fekszik, olyan rosszul néz ki az a kis asszonyka.

Juhász Néni március 14-én lesz 82 éves, oly megrázó jelenetem volt pénteken vele: egyedül voltunk, Margitka egyházi kórusban próbált, s megölelt s azt mondta, engem szeret legjobban a földön, ne tekintsem a nagy különbséget, ami köztünk van, s legyenek az ő barátnője...

Szomorj miatt is sokat gyöttröm magam, ha egészségesen hazamegy a kórházból, mi lesz vele, kezdődik a magánosság, az inség, a folytonos halálfélelem. Oly sziporkázóan szellemes levelet írt még pár hete, hogy az egész környezetem kacagott rajta!

Drága Hildám, vaját nem kaptunk, mert Purimra³ a falusi asszonyok felvásároltak mindent, sem húst, sem tojást nem bírtunk szerezni. Talán a jövő héten kapunk vaját, nekünk is hiányzik, de főleg a tej, ami szintén nincs.

Pickékkel gyakran találkozom, Móric mindig Rólad kérdezősködik. Ő állítja, hogy pár hónap múlva lesz rádiónk megint! –

Sok szeretettel ölel

Irimi

és

Riki

Juhász Gyula városa, 1944. márc. 12.

Kedves Hilda!

Nagyon jól van minden és nagyon békés időt élünk egyelőre itt Szegeden. A marodenzimmerben vagyok elfoglalva, a Chefarzt mellett. Elfoglaltságom elég nagy, mert reggel 6 órától $\frac{1}{2}$ 1-ig és $\frac{1}{2}$ 4-től 6-ig kell a kaszányában lennem, ahol azonban egyelőre nem nagyon sok a dolog. Amíg Margit lejött a Pickéknél laktam, de most sokkal jobb a kaszányában laknom, ahol egyedül hálhatok egy szobában és így nagyon jól megvagyok. Hogy meddig maradok ilyen jó állapotban azt nem tudom, de szeptemberig valószínűleg és lehet, hogy szeptemberben még levizsgálhatok. A Herbertnek már tegnapelőtt megírtam egy ajánlott express levélben, hogy leveledre rögtön sürgönyöztem a dékanatusba, ahonnan a dékan már másnap reggel felelt sürgönyileg miszerint szeptemberben kaphatok terminust. Ugyanabban a levélben küldtem Herbertnek egy nyilatkozatot, melyszerint ő Margittal való házasságunkba beleegyezik, mert itt meg akarunk esküdni és az szükséges (egyéb nem). Herbert a levelet megkapta valószínűleg, ha nem kapta volna meg, akkor mondd meg neki, hogy írjon egy ilyen nyilatkozatot (melyen a Margit neve is ki legyen tüntetve) és küldje el, — mindenképen sürgesd lehetőleg. Ami az ápolónői vizsgát illeti gratulálok, hogy van-e és hol szükség ápolónőre Szegeden azíránt mindenestre érdeklődni fogok és megírom. Ha Herberttől megkaphatod az aláírt nyilatkozatot, nagyon szép és jó volna, ha lehozhatnád mindjárt magaddal és együtt ünnepelhetnők az esküvönket. Mindenesetre a nyilatkozat *nagyon sürgős* mindkettőnknek, mert nem tudhatjuk biztosan, hogy meddig maradunk még itt, azonkívül pedig a városházán ebben az ügyben már megkezdtük az eljárást. Okvetlen feletet várunk és várok minél hamarabb. A címem:

*Eing. Frein. Med. Infant. tit. Koporal Erwin Bauer Inf. Reg.
Nr. 46. Marodenzimmer Szeged.*

Remélem ti is jól vagytok, aggodalomra mindenestre legalább is egyelőre semmi alap. Oszkárt igen szívesen üdvözlöm. —

Szabad időmet persze mindig Margitkával töltöm, aki a legiszonyúbb édes drága gezemice Mindönke és sohasem veszekszik és nem is szid és iszonyú jó és nagyon szeret majdnem úgy mint én őt. A házasságra rábeszélni még mindig iszonyú energiámba kerül, de most már mégsem fog megszabadulni akárhogy is caplizik. Mindketten általában is nagyon jól és megnyugtatóan hatunk egymásra, ami mindkettőnknek igen nagy isten áldása ebben az időben. Egyetlen bajom most csak épen az, hogy még nem vagyok hivatalos férj. Bezzeg majd lesz akkor verés a háznál, kikap a sógor-

nőd valahányszor szidja az öcsédet, majd neked kell megvédelmezned még a végén.

(Hagyjon már nekem is helyet Ervin!) „Megrögzött író, nem nézheti, hogy más ír!” – ezt öcséd mondta. – Drága Hildám, nem is igaz, hogy nehéz volt rábeszélni a házasságra és hogy „caplizok” – mostani viszonyok közt egész másképp gondolkozom és direkt óhajtom a házasságot Ervinemmel; különben is te tudod, mi volt a fő okom; ha 10 évvel fiatalabb vagyok, már rég a nyakába varrtam volna magam Ervin uramnak. – Az az ötlete, hogy *te* hozd le azt az írásformulát és itt légy a „lakzinkon” (két piccolo kapuciner!) – igen elsőrangú ötlet, jer, ha teheted. Szívből ölel

Margit.

4.

Bauer Ervin és Kaffka Margit levelezőlapja Bauer Hidának¹

Ngj. Bauer Hilda urnőnek

I. Márvány u. 29. fdz. 3.

Budapest

Dr. Bauer Erwin A. A. st.

Garnisonstptal 20. Kassa

1914. okt. 10. Kedves Hilda! Itt vagyok mint beteg kezelésben a helyőrségi kórházban négyheti háborús élet után. Margit itt van és most nagyon, nagyon jó aránylag. A furunkulusaim jó nagyok és járni nem tudok tőlük, de majd csak meggyógyulok. A fizetésemet eddig még nem bírtam felvenni, de mihelyt fel fogom venni küldök neked is. Az első 100 koronát ill. 60at megkaptad? Minden jót kíván neked és Oszkárnak szerető testvéred

Ervin.

Kedves Hilda! Délelőtt és délután 2-2 órára bemehetek Ervinhez, tehát nagyon jó nekünk! Nem lehetetlen, h. gyógyulása elég gyors lesz. Szeretettel köszönt

Margit

5.

Bauer Hilda levele Balázs Bélához és feleségéhez¹

Dédes, 1948. VIII. 4.

Kedves jó Tesvik, ma van Herbert születésnapja, VII. 26-án volt Anna nap, mindkettőtöknek minden elképzelhető jót kívánok és nagyon szeretlek benneteket. Nagyon megörültem Anna lapjának, hogy végre köz-

vetlenül kaptam hírt — csak nem jó hír, hogy a hólyag annyi bajt csinál, remélem azóta már jól vagy v. legalább is sokkal jobban van. Tesvinek egy cikkét olvastam Marienbadból a „Szivárvány”-ban, nagyon szép, érdekes és „lendületos” amilyenek az ő írásai. Ugyan íratok, had tudok rólatok, csak néha egy lapot — hogy tudjam, hogy és hol vagytok! nagyon hiányzik!!!

En 1-én eljöttem Dédesre. Dédesen van egy gróf Serényi kastély, amit berendeztek tanárüdülőnek. Nem régi kastély, ami azt jelenti, hogy nagyon világos — levegős, terraszos és jól berendezhető ennek. Minden vadonatúj, gusztusosan tiszta, van folyóvíz, villany, szép, nagy park — jó koszt. Ezzel szemben nagy baj, hogy pl. 8-an vagyunk egy szobában (igaz, hogy nagyon nagy szoba v. terem, ahogy akarod) és nagyon sok ill, csupa pedagógus. Vannak kedves és mulatságos alakok is — sok a mulya is és néha akad egy-egy hülye. Aztán szigorú intézeti rend, nagyon jónak kell lenni, 10kor eloltják a villanyt és aludni kell. Pihenni lehet — bár elkülönödni nem nagyon, mert a parkon túl főleg szántóföldek vannak, és erdő kissé messze van. Aztán azt ígérték, hogy 8-900 m. magas, ami főleg vonzott — és kiderült, hogy hát a környező hegyek olyan magasak — látni is lehet őket, nagyon szép innen a kilátás, de odáig menni kissé fáradságos. Szóval kevesebb mosakodási lehetőség, de több erdei séta és 3-400 m-el magasabb fekvés jobb volna, mert a kastély csak 300 m-en van. Kedvezményt nem kaptam, így napi 16 frt-ot fizetek, ami persze nagyon olcsó (5-szöri jó étkezés) mert máshol 2-szer és 3-szor olyan drága. Szép kirándulási lehetőségek vannak, de nagyon fáradságosak, nem nagyon nekem valók. Tegnap voltam Lillafüreden, de nagyon fáradtan érkeztem és még ma is fáradt vagyok. Itt is mint most az országban mindenütt hőség van, nagyszerű a termés, minden föld megművelve, az emberek úgy látom, nyugodtak, jól tápláltak. Még nem volt alkalmam beszélgetni velük, de majd az is lesz. Olyan fontos volna, hogy a vidéken rendbe jöjjenek a dolgok. A kollégákról nem beszélek, nagyjából olyanok mint az én 2 „tantestületem”, viszont roppant óvatosak, tartózkodóak és bizonyos tekintetben fegyelmezettek — végzik „előírt” dolgukat, amint látom, ami már sok. Igaz, a legtöbbje szakszervezeti iskolán és szemináriumon ment át és az mégis használ. Hoztam jó könyveket (persze franciákat). Van itt egy kolleganő, aki „spiritualista” és a spiritualizmus atyauristenének (valami Steffen) könyvét ide fogja adni — megnézem, mi az, közelebből. Szegénynek néha olyanokat mondok, hogy kékül, zöldül tőle, de nem akarózik velem nagyon vitatkozni, nem tudja kiféle vagyok, „óvatos”. Sok mindenféle részletet lehetne írni, de nem untatlak. Oszkárt jó kondícióban hagytam otthon, még nem kaptam tőle hírt, ma várok, remélem, nem lesz semmi baja. Ő tud magára vigyázni

hál'Istennek. Hagytam otthon elég pénzt, mindent, nem lesz hiánya semmi-
ben. Mondta, ha írok, írjam: sokszor csókolja kezedet és üdvözlöl mindkettő-
töket.

Cimem: Dédes — Borsod m.
Tanárüdülő

23-ig maradok. Írjatok.
Sok szeretettel ölel öreg, hű

Hildátok

JEGYZETEK

.

.

EMLÉKEIM

1. organtin – ritka, lyukacsos, merevített pamutszövet
2. Kérdőjel az eredeti szövegben.
3. Itt van már a Homokemberke, és álmat küld rátok. (német)
4. Szőnyi Istvánról (1894–1960), Komjáti (Wanyerka) Gyuláról (1894–1958), Varga Nándor Lajosról (1895–1978), Tordai Schilling Oszkárrol, Bauer Hilda későbbi férjéről (1899–1960) és Aba Novák Vilmosról (1894–1941) van szó, akik Olgyai Viktor tanítványai voltak a Képzőművészeti Főiskolán.
5. Lőtér (német)
6. Itt lakik Bauer tanár? De nem az a Bauer tanár, akinek a felesége Kirchdraufból való? (német)
7. Ennek az előadásnak a történetét nem írta meg Bauer Hilda. Valószínűleg a „Schwarz-Gelb” estéllyel volt kapcsolatban.
8. A Kodály-levelek azóta már nyomtatásban is olvashatók, lásd: *Kodály Zoltán levelei*, szerk. Legény Dezső, Zeneműkiadó, Bp., 1983. Bauer Hilda Kodályhoz írt levelei nem maradtak fenn.
9. Az a bizonyos levél nem Bauer Hilda születésnapjára érkezett, hanem egy újévi gratuláció, 1906 januárjában, melyben Kodály épp afeletti bánatában vigasztalja Bauer Hildát, hogy 18. születésnapjáról elfeledkeztek. Lásd Kodály Zoltán levelei 19. o.
10. Hullaház
11. Ez a fénykép elkallódott, de hogy létezett, arról egyik fotónk tanúskodik: a Bauer–Schilling házaspár otthonában készült képen jól felismerhetően ez a kettős portré lóg a falon.
12. Eva Martersteigről Balázs cikket írt a *Nyugat*-ba (1914. I. 221–22. o.), Kodállal való szerelméről pedig beszámol naplójában (Balázs Béla: *Napló*, Magvető, 1982. I. köt. 386–403. o.).
13. Kérdőjel az eredeti szövegben.
14. Ma a Fazekas Mihály Gimnázium és a Fővárosi Pedagógiai Intézet épülete.
15. Baumgarten könyve megjelent: *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers*, München, 1917.
16. Bauer Hilda rosszul emlékszik. Mint a levelezésből ellenőrizhető, 1909-ben nyaraltak Ammerlandban. 1911-ben Bauer Hilda édesanyjával Tens-be utazott.
17. *Nyugat*, 1908. II. 202–211. o., lásd még Lukács György: *Ifjúkori művek*, Magvető, 1979, 160–173. o.
18. Balázs *Tristan hajóján* c. kötetében (Kner, Gyoma, 1916, új kiadása: in *A vándor énekel*, Magyar Helikon, 1975).
19. Seidler Irma 1911-ben lett öngyilkos.
20. Sajnos a későbbiek folyamán ez a levél is elkallódott.
21. *A lélek és a formák* még Seidler Irma életében megjelent. Lukács esszéköteté német kiadását akarta Seidler Irmának ajánlani; erre vonatkozó levéltervezeteit lásd Lukács György: *Napló – Tagebuch*, Akadémiai, Budapest, 1981.
22. Balázs Béla Bartók Béla c. verse először *Tábortűz mellett* című kötetében jelent meg (Moszkva, 1940), majd felvette gyűjteményes kötetébe is. (*Az én utam*, Athenaeum, 1945, Szépirodalmi, 1958). Bauer Hilda emlékiratának Bartókra vonatkozó részei közül néhány megjelent a *Tükör* 1965/39. számában.

23. A Bartók itt van? Hol a Bartók? (német)
24. A Juhász már itt van? (német)
25. léggyógyfürdő (német)
26. Nyissák ki, nyissák ki! Megőrülök! (német) Alfred Grünfeld zongoraművészeről lehet szó (1852–1924); de a történet nyomtatásban megjelent változatában (Messziről messzire, Bartók Béla 60. születésnapjára, Balázs Béla: *Válogatott cikkek, tanulmányok*, Kossuth, 1968, 47–62. o.) Rosenthal nevű zongoraművész szerepel (aki esetleg azonos lehet Moritz Rosenthal lengyel származású zongoraművésszel (1862–1946).
27. Lásd a függelék.
28. A *Kalandok és figurák* Kner Imre kiadásában jelent meg 1918-ban. A kötet Az én orosz barátnőim c. ciklusa megjelent újra A *vándor énekel* c. kötetben (Magyar Helikon, 1975).
29. Csáky József (1888–1971) visszaemlékezései magyarul is megjelentek (*Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből*, 1904–1914, Corvina, 1972).
30. őszintének kell lenni (francia)
31. Hollós József (1876–1947) munkássága, szabadkőműves és irodalmi kapcsolatai ma már a széles közönség előtt is jól ismertek. Ady Endre két hozzá írt levele megfelelő jegyzetekkel megjelent az *Ady Endre levelei* c. műben (Szépirodalmi, 1983, 41. és 126. o.). Több ismertető cikk jelent meg munkásságáról az *Orvosi Hetilapban* (Honti József tollából, 1976/22, 40.), Péter László pedig a szegedi *Somogyi Könyvtári Műhelyben* emlékezett meg róla. (lásd: Péter László: Hollós József, in: *Szegedi örökség*, Szépirodalmi, 1983, 259–306. o.). Hollósnak egyébként az önéletrajza is megjelent amerikai emigrációjában (*Egy orvos élete*, New York, 1944, Vámbéry Rusztem előszavával), ahonnan már nem volt módja hazatérni. Ebben a könyvben több esetet is megír azok közül, melyekre Bauer Hilda emlékezik. 1984 nyarán a Bács-Kiskun Megyei Tanács kecskeméti kórháza és rendelőintézete Hollós József nevét vette fel, s ez alkalomból megjelent Kertész Tivadar: *Nagy idők tanúja, Hollós József dr* c. monográfiája (Kecskemét, 1984).
32. Hollós franciául megjelent könyvéhez is Antonin Poncet írt előszót (*Les intoxications tuberculeuses*, Paris, 1910. Masson)
33. Békefi Antal (1859–1907) hírlapíróról van szó. Kérdőjel az eredeti szövegben.
34. Wildner Ödön író, újságíró, ekkor székesfővárosi tanácsnok (1877–1944).
35. Valószínűleg Nyilasy Sándorról van szó (1873–1934).
36. Károlyi Lajos (1877–1927) festőről van szó.
37. Heller Ödön halála valóban felkorbácsolta a Szeged-környéki kedélyeket, de Bauer Hilda nem emlékszik pontosan: a korabeli újságok harsányan cikkeztek arról, hogy a festő holttestét átlőtt fejjel fogták ki a Tiszából. Annyi bizonyos, hogy a tettest nem sikerült megtalálni, az ügyet követő per felmentéssel végződött. A Heller-ügy az alapötlete Móra Ferenc *Négy apának egy leánya* c. regényének is.
38. bergsteiger bakancs: hegymászó bakancs; Rucksack: hátizsák (német)
39. Becsületrend (francia)
40. Bauer Hilda helyesen igazítja ki magát: Hatvany Lajos nem volt szerkesztője a Nyugatnak.

41. „Óriás kisasszonyt” (német) – a becenév Lesznai Anna legendás termetére utal.
42. ötórás tea (angol)
43. A cselédek nem tudnak kávé főzni. (német)
44. A levelezésből kiderül, hogy ez 1909-ben történt.
45. Hatvany Károly
46. Balázs Béla *Doktor Szélpál Margit* c. drámáját 1909. április 30-án mutatta be a Nemzeti Színház.
47. Ritoók Emma (1868–1945) a társasággal kapcsolatos emlékeit *A szellem kalandorai* c. kulcsegyében írta meg.
48. Filológiai csemege lett volna, ha függelékben közölhetjük Bauer Hilda ismeretlen kritikáját Miklós Jutka *Élet őfelsége* c. verseskötetéről (ebben szerepel a Főzőkanál királynő című vers; úgy tűnik, Bauer Hilda nem is tud róla, hogy Miklós Jutkanak volt egy korábbi verseskötete is: *Versek*, 1902). Sajnos azonban Bauer Hilda írására nem sikerült rábukkannunk, még készséges szegedi irodalomtörténészek segítségével sem.
49. Lásd a függelékét.
50. Bauer Simonnak kiterjedt filológusi működése volt. Ő adta ki bevezetőjével és magyarázó jegyzeteivel Goethe *Iphigenia Taurisban* c. művét (Franklin, 1880), az *Egmontot* (uo., 1887), Schiller *Messinai menyasszonyát* (uo., 1889) és *Orléans-i szűzét* (Lampel, Druck, Wodianer, 1891), valamint Molière *Fösvényét* (Franklin, 1893), Leibniz *Értekezéseit* pedig lefordította. Ez a munkája jóval halála után, 1907-ben jelent meg a Filozófiai Írók Tára keretében. E kötet előszavában Alexander Bernát emlékezik meg Bauer Simonról.
51. Kaffka Margit Bauer Ervinrel való szerelmének és kényszerű szegedi várakozásának történetét naplószerű feljegyzésekben rögzítette, melynek részleteit a *Műveltség* c. folyóirat 1946/3., teljes szövegét pedig a *Tükör* 1966/37–38–39. száma közölte.
52. Lásd a függelékét.
53. tisztiszolga
54. Lásd a függelékét.
55. Kaffka Margit életének utolsó éveit térképezi fel, s ennek keretében közli a Kaffka–Bauer házaspár Bauer Hildához írt leveleit Rolla Margit: *Út a révig* c. kötete (MTA Könyvtárának Közleményei 12/87, Budapest, 1983.) E levelek eredetijének lelőhelye részben az Akadémiai Könyvtár, részben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Ebből a gyűjteményből hiányzik az az ugyancsak az OSZK Kézirattárában őrzött két levél Bauer Ervintől és Kaffka Margittól Bauer Hildához, melyeket függelékben közlünk. Rolla Margit nem közli Bauer Ervinnek ugyanebben az időben, a kényszerű elszakadások során feleségéhez írt leveleit sem, amelyek ugyancsak az OSZK Kézirattárában találhatók. Ezekből is közöl néhány részletet Kelecsényi Gábor a *Nők Lapja* 1969/52. számában a Kaffka–Bauer-házaspár utolsó éveiről szóló összeállításában („két agyongyötört boldogok”). Ezekre a levelekre fel kell hívunk a szerkesztők és irodalomtörténészek figyelmét, mert csak ezek fényében látható világosan Kaffka Margit életútjának és pályájának utolsó szakasza.
56. Az olasz versike szó szerinti jelentése: egy, kettő, három – kávé, kávé, kávé / négy, öt, hat – ő, ő, ő / hét, nyolc, kilenc – csurog, csurog, csurog / zero – feketé.

57. nagy öreg (angol)
58. Bauer Ervin életútját az utóbbi időben több szakmai és népszerű cikk ismertette (Ákos Károly, *Orvosi Hetilap* 1965/40; László Miklós, *Élet és irodalom* 1965/28; Zádor Erika, *Magyarország* 1983. febr. 20.). Barátsággal és tisztelettel idézi fel prágai éveit *Eszmék és arcok* c. kötetében (Bratislava, 1966) Forbáth Imre, akinek hagyatékában is őriznek róla szóló emlékezőt (Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, MS 5375/33.). A Bauer Ervin által említett Borisz Petrovics Tokin könyvet is írt róla, amely magyarul is megjelent *Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága* címen (Akadémiai, 1965). Bauer Ervin alapvető könyve 1967-ben az Akadémiai Kiadónál jelent meg magyarul *Elméleti biológia* címen.
59. Orvosnak kell lennie, a rákot kell gyógyítania. ...Elég a tanárokból a családban. (német)
60. De hát nem látja, hogy fél zsenifeje van? Van homloka, de nincsen koponyája. (német)

LEVELEK LUKÁCSHOZ

1.
  1. életigenlő (német)
  2. Lásd *Emlékeim* 17. jegyzet.
  3. Lukács György: Rudolf Kassner, *Nyugat*, 1908. I. 733–741. o., *Ifjúkori művek* 144–153. o.
4.
  1. Lásd *Emlékeim* 46. jegyzet.
5.
  1. amik olyanok, mint pufók arcocskák (német)
7.
  1. alaktalan (francia)
  2. A mese: Midász király legendája (*Ifjúkori művek* 188–198. o.).
  3. Balázs Béla eredetileg németül írt dolgozatáról van szó, amely 1908-ban jelent meg magyarul Deutsch Zsigmond és társa kiadásában. (Új kiadása: in *Halálos fiatalság*, Magyar Helikon, 1974.) Nem tudjuk, hogy 1909 tavaszán milyen nyelvre fordította a *Halálesztétikát* Bauer Hilda. Feltehetően franciára, de francia kiadásnak nincs nyoma.
8.
  1. Bauer Hilda szegedi zenetanárja, lásd az emlékezők idevonatkozó részeit.
10.
  1. A közeli viszontlátásra (francia)

11.

1. „Az aranyat azonban és a nevetést a föld szívéből meríti – mert hogy tudd, a föld szíve aranyból van.” (német)
2. „Megtanultam járni: azóta a magam lábán járok. Megtanultam repülni: azóta nem akarom, hogy az elinduláshoz meglökjenek.” (német)

12.

1. minduntalan (francia)
2. Valószínűleg a *Jeanne d'Arc életét* (*La vie de Jeanne d'Arc*, 1908)

13.

1. A *Doktor Szélpál Margit* két főszereplője.
2. a leghatalmasabb csók (francia)

14.

1. Caroline Schlegel a német romantika nagy hatású figurája volt; levelei halála után számos gyűjteményben több kiadásban láttak napvilágot.
2. „Csak az akarat által szenvedünk” (francia)

15.

1. Kedves, ne haragudj rám! (német)
2. Goethe *Vonzások és választások* c. műve.
3. „... légnemű savat ... amelynek újra a végtelenségben kell bolyongania.” Goethe: *Szépprózai művek*, Európa, 1983, 168. o. Vas István fordítása.
4. „annak a kiüldözött lénynek még sok baja lesz, míg újra fedél alá jut.” Uo., 169. o.
5. Ne haragudj rám, kedves (francia).
6. El akartam üzni a gondjaimat (német).
7. Hajós Editről, Balázs Béla későbbi első feleségéről.

16.

1. A levél itt szakadt, hiányos.
2. Lásd *Emlékeim*, 34. jegyzet.

17.

1. Legkedvesebb (német)

18.

1. magamról megfélemezett (német)

19.

1. Lukács ekkor *A modern dráma fejlődésének történetét* dolgozta át a könyvformában való megjelenés számára; ennek Hebbel-fejezetéről van szó.
2. Pontoppidan regényét, a *Szerencsés Pétert*.
3. kitérőt (német)
4. Nem tudtuk azonosítani.
5. de én nem voltam elragadtatva (német)

20.

1. és ez fülledtté teszi a levegőt (német)
2. Seidler Irma, Lukács nagy szerelme, ez idő tájt Réthy Károly festőművész felesége.
3. Aki a szellemhangot egyszer meghallotta a dolgok mögött, mindig hallani fogja, hallania kell. (német)

21.

1. a könnyek kenyerét
2. Érezni benne a világok örök körforgását. (német)
3. legyőzés (német)
4. Szívből: Hildád (német)

22.

1. Lukács György: Jegyzetek Szélpál Margitról, *Nyugat*, 1909. I. 604–610. o. *Ifjúkori művek* 227–236. o.
2. leromlott, tönkrement (német)
3. piha! (francia)
4. Bolondul örülök Münchennek. (német)
5. de ez nem ugyanaz (francia)

23.

1. közösen, csoportosan (francia)

24.

1. Ahogyan szenvedek és élek? (német)
2. sóvárgó (német)
3. Pick Lajos, Balázsék szegedi barátja; lásd az emlékezések idevonatkozó részét.
4. munkakedv (német)
5. Nem elnyújtani! (német)
6. Popper Leó (1886–1911) esztéta, művészettörténész, Lukács barátja.
7. Polacsek Károlyné, az irodalmi szalonjáról nevezetes Cecil mama, Polányi Laura, Károly, Mihály és Adolf édesanyja.
8. „Ne légy szomorú, hisz én sem vagyok (szeretném gyermekien mondani)”. (német)

25.

1. szomorúság (német)
2. asszonydicséret (német)
3. Hollós Józsefről lásd *Emlékeim* 31. jegyzet.
4. Majd hozzászokom (német)

28.

1. (helyesen: en hasard) véletlenszerűen (francia)

29.

1. Kimerült, elcsigázott vagyok. (francia)

30.

1. Szörnyű vagy, hagyod, hogy elepedjek. (német)
2. mulattató levél (francia)
3. Hogy a végére érjek (francia)
4. Én ezt nem tudtam volna nyújtani neked. (német)
5. Úgy tűnik, érzi: el tudom képzelni, mit érez, szegény gyermek. (német)
6. Cuci, Nanny, Erzsike, Mr Pál – személyük ismeretlen.
7. Az én feleségem mindent megtehet. (német)
8. unmdüdig: kiskorú; verzwick: komplikált (német)
9. Én mindig a nőt veszem védelmembe (német)
10. Porzolt Kálmán (1860–1940) író, publicista. Számos színművet és tárcát szentelt a házasság problémájának, ezek egyikére utalhat ez a mondat.
11. Van benne valami (szó szerint: mögötte; német)
12. Mondja, tisztelt hölgyem, az Ön fia antiszemita? (német)
13. kibírhatatlan volt (német)
14. Lukács Bolgár Elek szociológus és Stern (Stephani) Elza költő, újságíró Hedda leányát keresztelte Zürichben 1909 nyarán.
15. Baumgarten Ferenc (1880–1927) irodalomtörténész, Lukács barátja. Lásd az emlékezések idevonatkozó részét.
16. Valószínűleg Hebbel *Juditjának* és Hofmannstahl *Elektrájának* előadásáról van szó. Gertrud Eysoldt (1870–1950) Reinhardt első színésznője volt, 1902-ben ő alakította a címszerepet, amikor Reinhardt az *Elektrával* megnyitotta a berlini Neues Theatert. Elképzelhető, hogy 1909-ben vendégszerepelt Münchenben.
17. születésnap csokor, születésnap torta (német)
18. Klima Ili személye ismeretlen, csak annyit tudunk róla, hogy később rövid ideig Bauer Ervin menyasszonya volt, a házasság azonban végül nem jött létre.
19. Révész Erzsébet orvostanhallgató, Bauer Hilda nagyváradi barátnője.
20. Lukács György: Joachim von Brandt (Moritz Heimann új komédiája) – *A Hét*, 1909/29. 483–484. o. *Ijfükori művek* 242-246. o.
21. Kedves, legkedvesebb, mindenkinél kedvesebb. (német)
22. Beatrice de Waard, Popper Leó menyasszonya.

32.

1. Ma nagyon szomorú vagyok, sok minden terheli a lelkiismeretemet. (német)
2. Tilalmi tábla (német)
3. erkölcsrendészet (német)
4. Hogy vigyázhat valaki ilyen éberem a méltóságára (német)
5. üres csengés (német)
6. tisztségviselő (német)
7. bekötött, bebugyolált (német)
8. Balázs Béla *Az utolsó nap* című darabjáról van szó (Budapest, 1913, Athenaeum, Modern Könyvtár; új kiadása: *Halálos fiatalság*, id. mű).
9. Lásd a 34. sz. levelet.

34.

1. Lukács György: Theodor Storm (*Ifjúkori művek*, 322–351. o.). Bauer Hilda másolást vállalt Lukácsnak.
2. Ismeretlenül baráti üdvözlét: Dr Nelson
Szívélyes üdvözlét: A. Brussow
Oly szép volt szép fiatal kolleginák között: Peter Rosen
Szív. üdvözlét: Kathi Kobus (német)

36.

1. Bármi is legyen az (francia)
2. elveszett paradicsom (francia)
3. Lukács György: Sören Kierkegaard és Regine Olsen, *Nyugat*, 1910. I. 378–387. o. *Ifjúkori művek* 284–303. o.
4. Lásd a 32/8. jegyzetet.
5. tele vagyok tartalommal (német)
6. ártalmatlan (német)
7. képes a gondolatátvitelre (német)
8. Zempléni Moskovicz Geyza és felesége, lásd az emlékezés idevonatkozó részeit.
9. kellemetlen (német)
10. meg van szédülve (német)
11. beszédes (német)
12. mint testvérek (német)
13. A szeretett lény soha nem ebből a világból való. (francia)

37.

1. Te ismeretgazdag ember, a te csendes ismeretgazdag leveleiddel! (német)
2. Richard Beer-Hoffmann regénye (1909).
3. gondolatgazdag (német)

39.

1. Lukács Sterne-ről szóló dialogikus esszéjének egyik szereplője (Beszélgetés Laurence Sterne-ről, *Ifjúkori művek* 352–384. o.).
2. A Sterne-esszé másik szereplője.

41.

1. önmaga ellenére (francia)
2. feltéve (francia)
3. A Browning-kötet talán az *Und Pippa tanzt*, Lukács több helyen szól róla a drámakönyvben; a Storm-kötetről nem tudunk közelebbit; a *Blütenkranz* Szent Ferenc leveleinek, a híres *Fiorettinek* valamelyik kiadása; G. Walter Calénak pedig hátrahagyott írásairól lehet szó (*Nachgelassene Schriften*, 1907).
4. Valószínűleg Rudolf Kassner *Motive* c. művéről van szó (Berlin, 1906), Lukács írt róla (Pester Lloyd, 1907. dec 15., *Ifjúkori művek* 19–20. o.)
5. Rahel Levin, Karl August Varnhagen von Ense, német kritikus, író felesége (1771–1833), nagy kisugárzású irodalmi szalonjáról nevezetes. Számos mű je-

lent meg róla és „vele kapcsolatban”, például: Varnhagen: *Rahel. Ein Buch des Andenkens für ihre Freunde* (1834); *Über Rahel's Religiosität* (1836). A század elején a Bürger Verlagnál megjelent egy válogatás az 1834-es Buch des Andenkens-ből; ennek nyomán valószínű kultusza támadt Rahel Levinnek.

42.

1. fecsegés (francia)
2. nem tudom, mi (francia)
3. a levegőbe (francia)
4. minden a formán múlik (német)
5. A verset nem tudtuk azonosítani. A Nyugatban ez idő tájt nem jelent meg Lesznai-vers, lehet, hogy az 1910-es *Hazajáró lelkek* (Nyugat kiadása) egyik darabjáról van szó.
6. Georg Storm novelláskötete (1849)

43.

1. Lukács György: Új magyar líra c. tanulmányának első fejezetéről van szó (*Husza-dik Század*, 1909/10. 286–292. o. A tanulmány folytatása a folyóirat követ-kező számában jelent meg. Az egész tanulmányt lásd *Ifjúkori művek* 247–263. o.)
2. Néha ritkítani kellene a sorokat (német)
3. Parafrázis Ady *Imádság háború után* c. versének részletére: „Két rohanó lábam egykoron / Térdig gázolt a vérben, / S most nézd uram, nincs nekem lábam, / Csak térdem van, csak térdem.”
4. tetszene neked (német)

46.

1. érzékeny (német)
2. Bauer Ervin valamilyen balesetet szenvedett vagy betegségen eshetett át (részle-teket nem tudunk), de az aggodalom széles hullámokat vert a társaságban (más levelekben is sok utalást találunk rá); úgy tűnik azonban, a dolog szerencsésen végződött.

47.

1. alázatossá (német)
2. „traccstörténete” (német)

49.

1. „nőtisztelet és hódolat” – német lovagkori fogalom.

51.

1. Berlint ismerő (német)
2. tárgynélküli szerelem (német)
3. tárgyhoz kötött szerelem. A legtehetetlenebb a világon, nem lehet rajta segí-teni. (német)
4. betokosodott (német)

52.

1. próbálatlan, megvizsgálatlan (német)
2. forrásaimat (francia)

54.

1. Az ilyesmit az embernek magával kell elintéznie, magának kell megküzdenie vele. (német)
2. *A fény kialudt (The Light that Failed)* – Kipling regénye (1890), ennek a főhőse Dick Heldar.

55.

1. égi dolgokról (német)

56.

1. hogy ne érezd magad elhanyagoltnak! Ezt úgyse teszed, ugye? (német)
2. Lukács György: Paul Ernst Brunhildja, 1910/8, 142–144. o., 9, 167–167. o., *Ifjúkori művek* 771–778. o.

57.

1. özönvíz (német)
2. Ó, én buta, buta, egynyári virág! (német)

58.

1. Lukács György: Esztétikai kultúra, *Renaissance*, 1910, I. 123–135. o., *Ifjúkori művek* 422–437. o.
2. Baskircseva Mária (1860–1884) naplója (1887) a kor kedvelt olvasmánya volt, számos nyelven megjelent. Bauer Hilda valószínűleg francia eredetiben olvasta, magyarul csak később látott napvilágot.
3. Valószínűleg Bettina von Arnimra, a német romantika jellegzetes nőalakjára vonatkozik ez az utalás.
4. ez nem ínyenceknek való (német)

59.

1. Azért annyira nem veszélyes. (német)
2. Túlságosan belátó vagy. (német)
3. A francia mondat nem egyértelmű; valószínű jelentése: Én mindent távolról megsejtek.
4. falkába, csapatba verődve (német)
5. Lukács Paul Ernstet látogatta meg Weimarban.
6. A sürgönyről Hajós Edit így tudósít egy héttel későbbi levelében Lukácsnak a maga kevéssé disztिंगált modorában: „A sürgöny: tegnap reggel egy heti késéssel jött via Nagyvárád–Budapest–Körtvélyes Emmanuel Reichertől Saarowmarkból és nem a Lessingtheaterből – Hilda mindig mondtam, hogy tehen – következő szöveggel: »bitte neues Drama sofort hierher senden, bin sehr gespannt werde tun was mir in meinen Kräften steht brief folgt.« Ez egy héttel elkéssett és az új darabból egyetlen kéziratos példány létezik csak. A fordítás minden kriti-

kát lefegyverzően lehetetlen és most javítjuk éjjel-nappal Herberttel.” Az új darab Balázs Béla *Az utolsó nap* c. darabja, vö. 32/8. jegyzet. Emmanuel Reicher Reinhardt vezető színésze volt. A távirat szövege: „új drámát azonnal kérem küldeni, nagyon kíváncsi vagyok, minden tőlem telhetőt megteszek, levél megy.” *Az utolsó napot* mindazonáltal nem játszották német színpadon.

60.

1. irgalom! (francia)
2. fájdalmasan (német)
3. Polányi Károly (1886–1964) gazdaságtörténész, Lukács barátja.

61.

1. kedveskedni akarás (német)
2. ésszerűtlen, helytelen (német)

62.

1. *Marianne altatódala*; kérdőjel az eredeti szövegben.

63.

1. Rajtam nem lehet segíteni. (német)
2. Ez még kettesben is előfordulhat velem. (német)
3. nebáncsvirág
4. Lukács György: Charles-Louis Philippe, *Renaissance*, 1910., II. 225–239. o., *Ifjúkori művek* 453–470.

64.

1. félelmeim (német)
2. Ferenczi Sári (1887–1952) színésznő, író. Lukács 1909 elején rövid ideig udvarolt neki. Hogy 1910 vége felé mire utalhat ez a „dolog”, nem tudjuk.
3. Balázs Béla novellája, *Renaissance*, 1910. I. 414–427. o.

66.

1. Összeszedtem magam. (német)

67.

1. könyörgés, rábeszélés (német)

68.

1. Lukács György: A tragédia metafizikája. A német nyelven írott esszé Balázs Béla fordításában jelent meg magyarul *A Szellem* 1. számában (1911, 109–129. o., *Ifjúkori művek* 492–518. o.).
2. letisztult (német)
3. Lukács György: A vándor énekel – Balázs Béla költeményei, *Pester Lloyd* 1910. dec. 18., *Ifjúkori művek* 471–475. o.
4. A *Neue Rundschau* 1911. februári számában (XXII. évf., 2. sz., 192–198. o.) jelent meg Lukács *Über Sehnsucht und Form* című tanulmánya.
5. Pick Margit: Pick Lajos testvére.

72.

1. Személye ismeretlen.

73.

1. Ő jóakarattól teszi. (német)

74.

1. Dosztojevszkij: *Feljegyzések a holtak házából*.

76.

1. Lukács esszékötetének frissen megjelent német kiadását (*Die Seele und die Formen*, Egon Fleischel, Berlin, 1911.).
2. időszakasz (német)

77.

1. lelki szegények vagy (német) – utalás Lukács Von der Armut am Geiste (A lelki szegénységről) c. esszéjére (*A Szellem*, I. 2.; *Ifjúkori művek* 537–551. o.).
2. A lelki szegénységről c. esszét.

78.

1. széltében-hosszában (német)
2. Mit tegyünk? (francia)

79.

1. mit akarsz (francia)
2. szélhámos (német)

81.

1. Ritoók Emmával. Vö. *Emlékeim* 47. jegyzet.
2. Személye ismeretlen.
3. Ha a hiúság ki van elégítve, a többi nem számít. (francia)
4. Lukács Mária, Lukács György húga.

82.

1. Heini: Herz Henrik (1885–1944), papíripari vállalkozó, Lukács barátja, lásd az *Emlékeim* idevonatkozó részét is. Feketét nem ismerjük.

84.

1. Sietek Párizsba érni. (francia)

85.

1. székesegyház, dóm
2. Ez minden, amire szükségem volna. (francia)

88.

1. Jobb híján (francia)
2. Minden óra meghozza a maga bánatát. (francia)
3. senki, aki csak hozzám tartozna (francia)
4. Jelena Andrejevna Grabenko, Lukács első felesége
5. Csak az van neki. (francia)
6. átértékelni (német)
7. Vö. *Emlékeim* 29. jegyzet.
8. Erna Frank Balázs Béla párizsi leveleiben és naplójában is szerepel, közelebbit nem tudunk róla.
9. személyük ismeretlen

89.

1. önmagam ellenére (francia)
2. Bánom is én! (francia)

91.

1. Balázsék szegedi barátai.
2. Nem ismerjük.

92.

1. címszó, jelzőszó (német)
2. Elbutultam. (francia)
3. Nem olyan vészes! (német)
4. A cikk nyilván Margarete von Bendemann recenziója Lukács esszéketéről, *Frankfurter Zeitung*, 1912. IX. 5.

93.

1. Maurice Maeterlinck darabja.

94.

1. páncélzat (német)
2. csekélyebb értékű, alacsonyabbrendű

95.

1. Féltre a tréfával! (francia)
2. El ne kiabáljam! (német)

96.

1. Lukács Mária első férje Lessner Richárd szociológus, miniszteri titkár volt.
2. Balázs Béla két egyfelvonásosát, *A kékszakállú herceg várá*t és *A szent szűz vé*rét 1913. április 20-án adták elő a Nyugat matinéjén.
3. hazáját veszített, helyét nem lelő (francia)
4. Charles Andler: La vie de l'âme et la genèse des formes littéraires, *Le Parthénon*, 1912/2. 1031–1048. o.

98.

1. Bauer Hilda öntudatlanul vagy szándékosan – *A kékszakállú herceg vára* Juditjának szavaival számol be Lukácsnak bánatáról.

99.

1. Mélységesen gyenge vagyok. (francia)

FÜGGELEK

1.

1. Édesapja levelét Bauer Hilda mellékelte emlékiratához.
2. Lásd az *Emlékeim* 50. jegyzetét.
3. Czögler Alajos (1853–1893) fizikatanár, tudománytörténész. Említett műve: *A fizika története életrajzokban* (Budapest, 1882).
4. készséges, előzékeny

2.

1. Kilényi Irma levelét Bauer Hilda mellékelte emlékiratához. A levélben említett személyek közül Juhászékról és Pickékről lásd a visszaemlékezéseket; Riki Kilényi Irma édesanyja; a többi személy – Szomory Dezső kivételével – ismeretlen.
2. „Királynő! Istenem! Mégis gyönyörű az élet!” Idézet Schiller *Don Carlos*-ból. (Vas István fordítása)
3. Purim: zsidó ünnep, melynek alkalmából sokféle süteményt sütnek.

3.

1. A levél lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, j. n.

4.

1. A levél lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, j. n.

5.

1. A levél lelőhelye; MTA Könyvtár Kézirattár, MS 5022/148.

UTÓSZÓ

„Minden kultúra az élet meghódítása, az élet minden megnyilatkozásának oly erővel való egységesítése (ami persze sohasem fogalmi egység), hogy bármelyik részt nézzük az élet egészéből, a legmélyén ugyanazt kell látnunk mindenütt. Az igazi kultúrában minden szimbolikussá válik, mert minden csak kifejezése — az egyedül fontosnak: az élettel szemben való miként reagálásnak, az ember egész lényének az élet egészéhez való miként-fordulásnak.”*

1910 elején írta le ezeket a sorokat az ifjú Lukács György, azokban a hónapokban, amikor intenzív levelezésben állt Bauer Hildával, Balázs Béla testvérhúgával. De talán maga sem tudta, talán maga sem vette észre, hogy akad a hozzá legközelebb állók között egy ember, aki észrevétlenül azt az életideált valósítja meg, amit ő *Esztétikai kultúra* c. esszéjében felvázolt. Bauer Hida nem alkotott önálló művet, mint ifjúkora oly sok részese. Az sem adatott meg neki, hogy gyermekeiben lássa folytatását. De ha egyedül fontos az étellel szemben való miként reagálás, az ember egész lényének az élet egészéhez való miként fordulása — akkor Bauer Hilda élete sok kortársánál értékesebb mű volt, dokumentumai pedig a benne foglalt információkon túl is önértékűek.

*

„Itt a húgom. Arany lány. Kiváló barátnő és pajtás lesz még belőle.” — írta naplójába az ifjú Balázs Béla 1906. október 5-én.** A Bauer-testvérek hárman voltak. A szülők: dr. Bauer Simon filozófus-irodalmár-filológus-tanár és sz. Lévy Jenny, német tanítónő. Elsőszülött Herbert Balázs Béla néven világhírű filmteoretikus, anyanyelvén ismert költő, drámaíró, műve a század elején a tartalmas művészethez való viszony próbaköve. Másodszülött Hilda tanárnő, később iskolaigazgató, „művet” levelein és emlékiratán kívül nem hagy hátra. Harmadszülött Ervin, a biológia tudományának korát fél évszázaddal megelőző tudósa, életművét ma kezdik felfedezni, egyike azon sokezer fiatal szakembernek, akik tudásukat a fiatal szovjet állam javára kívánják kamatoztatni; második feleségével, Szilárd Stefánia matematikussal együtt a személyi kultusz áldozatává lett.

Balázs Béla alakját már sokan elemezték. Az apának és anyának az *Álmodó ifjúság* állít emléket, s néhány Bauer Simon-mű, ha már az ígéretes filozófusi pálya — apróbb, de keményen megtorolt tanári függelemsértés miatt — félbeszakadt. Bauer Ervin is elnyeri lassan az őt megillető helyet a tudománytörténetben. (Bár mindkét fivére áll, hogy ez az elhelyezés csak

* Lukács György: *Esztétikai kultúra, Ifjúkori művek*, Magvető, 1977., 424. o.

** Balázs Béla: *Napló*, Magvető, 1982. I. köt., 349. o.

a történetírás tárgyilagos lapjain történhet meg: Balázs Béla költői pályájának megbicsaklását már nem korrigálhatja, késői éveinek csalódottságát nem teheti semmivé; Bauer Ervinnek sem személyes tragédiáját, sem nagyívű tudományos pályája félbeszakadását nem teheti meg nem történetté. Mindez azonban a század normális lenyomata.) Bauer Hilda viszont mostanáig nemigen hallatott magáról. Tudtuk, hogy idős korában, mindkét fivérét túlélvén, megírta emlékiratát: K. Nagy Magda több részletet idézett belőle Balázs Béláról szóló monográfiájában —, az emlékirat maga azonban lappangott, míg az időközben elhunyt monográfus hagyatékában sikerült rábukkannunk, s ma már hozzáférhető a tudományos kutatás számára: K. Nagy Magda férje a Lukács Archívumban helyezte el az emlékiratot. Tudtuk azt is, hogy ama nevezetes „heidelbergi bőröndből” száz Lukácshoz írott levele került elő, s néhány más levélből azt is tudtuk, hogy 1909-ben volt néhány hónap, mikor személye problémát jelentett az ígéretes pálya elé néző fiatal magántudós számára. De csak lassan állt össze az a kép, melyből kibontakoztak ennek a bátyjainál nem kevésbé nagyformátumú, ám visszahúzó és alázatos, de minden őt ért hatást intenzíven befogadó és feldolgozó, nem hivalkodóan tartalmas személyiségnek a kontúrjai.

Nagyából fél évszázad az időbeli különbség kötetünk két része között. A későbbitől is lassan negyedszázad választ el. Az idő lekerekíti, megformálja — művé teszi — azt is, ami egykor az élet része volt. Ez ad létjogosultságot annak, hogy magánleveleket adjunk közre, nem pusztán az irodalom- vagy filozófiatörténet intimpistáskodó kíváncsisága. Egy ilyen életdarab a maga töredékes, gondozatlan mivoltában mégis az élet egészére utal. Ahogy a japán kerámiáról írta Balázs Béla: „...teljesen szabálytalan. Szimmetriának, beosztásnak, valamelyes ritmikának nyoma sincs benne. Szinte teljesen amorf. Vázák, melyek valami véletlen formájú csomós fatönkre emlékeztetnek talán, de voltaképpen semmi egyebet, mint saját anyagukat, az agyagot vagy a porcelánt, ki nem fejezik. A horpadások, gyűrődések rajta az anyag kohézióját éreztetik, és a csurgás közben rajtaszáradt máz annak eredeti folyékonyosságát. De miért szépek az ilyen csészék és vázák?! Tagadhatatlanul nagy élvezetünk telik bennük.”* Az ilyen horpadt-gyűrött, töredékes, életbe simuló műalkotás hatásának titkát Balázs Béla abban a tanulmányában kísérli meg megfejteni, amely pontosan azokban a hetekben látott napvilágot a Nyugat hasábjain, amikor Bauer Hilda és Lukács György rövid románcuk kulminált. Balázs Béla egy levéltöredékekkel kezdő Művészetfilozófiai töredékeit. E levéltöredék címezte és főhőse jól felismerhetően Lukács György. „Tudom, hogy te megveted a vázlatokat, »tanul-

* Balázs Béla: A kelet-ázsiai művészet filozófiájáról. *A Vasárnapi Kör*, Gondolat, 1980., 153. o.

mányokat», szándékos töredékeket, és tudom, hogy dilettantizmusnak, művészetlen frivolitásnak tartod a kiadásukat. Mert ugye, a forma minden. A szent forma, melyben független sajátközpontú egésszé, külön életet élő, misztikus organizmussá lesz az »anyag«. A forma, mely ugye, az emberlélek legszubbjektívebb, legtisztább kivetítése, mely egészen felszívja az anyagot, így mentvén meg a korhadástól, pusztulástól. Mert, ugye, minden »anyag« romlandó és csak a szent-szigorú, absztrakt forma, az emberlélek e legszubbjektívebb, legtisztább kivetítése halhatatlan. — Látod-e, emlékszem rád és nem fitymálom hirdette hitedet, sőt tovább gondoltam és kiépítettem a magam lakásának így. Mégis kiadom »töredékeimet«. (De kegyetlenül hangzik magyarul ez a szó. Egyelőre nem találtam jobbat a »fragmentum« helyébe.) De elhiszed most már, hogy komoly meggondolások jártak ez elhatározásnak előtte? Nyilván megegyeztethetőnek tartottam művészi hitvallással. Igen, én a töredéket külön formának, »műfajnak« tartom. — — — Emlékszel arra az egyszerű meghatározásra, melyet utolsó éjjeli csavargásunkkor hajnal felé, talán századiknak mondottál? »A forma a benne elmondottaktól külön mondanivaló«. — A száz közül ez érdekelt legjobban. Hiszem, hogy csakugyan ez ad értelmet, jogosultságot a formáknak, műfajoknak. És ha nem hiszem is, mint te néha, hajnal felé delelő teoretikus mámorodban, hogy az irodalmi formák anyaga magában nem jelent többet, mint a nyersanyag vagy márvány, arról meg vagyok győződve, hogy a formával mondott mondanivaló mélyebbről jön minden szóval definiálhatónál és tágabb perspektívákra is vonatkozik. Minden igazi »műfaj« (gondolkodóba ejtően kevés van) egy-egy formája szemléletünknek, akár a tér és idő; egy-egy látószöge a világnak: világnézet.”* A töredék hatásának titka Balázs szerint abban áll, hogy az élet nagyságának szenzációjára ébreszt. „Emberméltóság dolga tudni, hogy nagy misztérium esett meg velem avval, hogy élek! A létezés misztériumának ez az öntudata pedig nem magától értetődő és nem is számos tapasztalat eredményeképpen szűrődik le, hanem egyes jelenségekből csap meg hirtelen.”** Kötetünk is ebből nyeri létjogosultságát. „A komoly töredék (mindig egy elveszett nehéz csata) nem egyszerűen abba hagyott út, elejtett gondolat. Az egész, melyhez nem jutott el a tartalom, valahogy benne van a töredék formájában. És ezért jogosult műfaj.”***

Ez a két férfi hosszú ideig meghatározó hatást gyakorolt Bauer Hildára. Herbert jó barát és kiváló pajtás volt, gondja volt rá, hogy Hildát összeismertesse általa értékesnek tartott, becsült emberekkel. Lukács Györggyel való kapcsolata pedig egész közlelől táru fel Hilda leveleiből. Ez idő tájt

* Balázs Béla: Művészetfilozófiai töredékek I., *Nyugat*, 1909. II. köt., 60. o.

** Balázs: Művészetfilozófiai töredékek III., i. h. 205. o.

*** Balázs: Művészetfilozófiai töredékek I., i. h. 61. o.

Bauer Hilda a bakfiskorból nemrég kilépett ifjú hölgy, aki már megízlelte a szellemi örömök varázsát, mégis távolról kell figyelnie az igazi pezsgést. Szülei magas igényeket ültettek el benne az irodalom szeretete számára természetesen, négy nyelven beszél – de korán özvegységre jutott anyja arra is felkészítette: saját lábán kell megállnia az életben. Tanárnőnek készül, máris széles tanítványi köre van. Anyjától alázatot is tanul: asszony dolga nem a tudomány, hanem a másik ember szolgálata. Később majd Vágó Márta idézi fel emlékiratában ezt az álláspontját: őt Bauer Hilda beszéli rá a nevezetes ürmöhegyi kirándulások alkalmával, hogy a tudományos pálya helyett a „szociális munkát” válassza.* Ebben az időben azonban még előtte a későbbi évek nehéz életproblémái, személyisége még nem egészen kialakult, kissé dolgoznak még benne a romantikus regények rózsaszín álmai is. Fialtal: még minden lehetséges. Bátyjának már sikerült kitörnie – kemény munkával – a kisvárosi keretekből: az Eötvös Kollégiumon át a Nyugathoz, majd a Nemzeti Színházhoz vezetett az út. Herbert pesti barátai Hildának is a kitörés halvány reményét kínálják. De a konfliktus az igények és a hétköznapiak között már érelődik. A fiatal Lukács György Stefan Georgéval meghódította az ifjú leány lelkivilágát, majd az imádott báty-barát nemzeti színházi bemutatója körüli boldog-izgalmas pezsgő napok folyamán egész valóját. A május-eleji napokat intenzív ismerkedő-tapogatódzó levelezés előzte meg és követi. Hilda boldog, hogy figyelnek rá, „szeretné magát megmutatni” – s a nagynevű fiatalember érdeklődésétől kitüntetve kicsit megjátssza magát. Azt a figurát „hozza”, aki szerinte egy ilyen szépreményű tudóspalántának megfelel. „Gazdag lelkivilágot” próbál ábrázolni – elfedve vele a saját, valóban gazdag lelkivilágát; műveltséget fitogtat, leleplezve, hogy olvasmányai egyikét-másikat nem mindig emésztette meg; elméleti fejtegetésekbe bocsátkozik, melyek kibogozhatatlan csacszkaságokba torkollnak. És mégis, s különösen a májusi találkozás után: érti Lukácsot! Ezt nem mástól tudjuk, mint magától Lukácstól, aki Popper Leóhoz írt levelében jólesően számol be a Hilda értő és biztonságot adó leveleiről, érdeklődéséről, biztatásáról.**

De a levelezés nem lehet végleges eszköz két ember számára egymás megismerésében. Hogy is írta Herbert e levelezéssel egyidejű töredékeiben, félreérthetetlenül Lukácshoz aposztrofálva, miközben valószínűleg semmit sem tudott e másik levelezésről? „Látod, barátom, a levél is szükségképpen töredék. Befelejezett levél az *contradictio in adjecto*. Közölni akarom magam veled. De hol van ennek természetes határa? Bárhol hagyom abba, félbeszakítok valamit. És a levél természetéből következik a határoltóság.

* Vágó Márta: *József Attila*, Szépirodalmi, 1975., 95–117. o.

** Lásd *Lukács György levelezése 1902–1917*, Magvető, 1981, 121–122. o.

Mert akárhogy akarnám is közölni magam, csak egy töredékem az, ami a másik egyéniségével kapcsolatba hozható. És minél jobban igyekszem, hogy csak egy gondolatomat fejtsem ki egészen, annál jobban érzem, hogy csak a kisujjamat nyújtottam neked.”*

Ha egy befejezett levél *contradictio in adjecto*, akkor a befejezett levelezés végképp az. A levelezésnek természete, hogy egy ponton más síkra kell áttérnie. Csak lépcsőfok lehet, átvezetés, eszköz. Más síkra tér hamarosan Bauer Hilda és Lukács György levelezése is – kilép az életbe. Lukács korántsem rózsaszín leányszobák álomlovagja – nagyon is életközeli problémákkal küzd, egy magát Hildánál jóval kevésbé (vagy talán csak jóval ügyesebben?) megjátszó festőő által elszenvedett vereség után Hilda nem az első, s úgy tűnik, nem is a második, akihez közeledni próbál. Az alkotó-szellemi és a földi élet összeegyeztetésére irányuló kísérletei sorra kudarcba fulladnak – ekkori írásainak kulcsfigurája Midász király, akinek alakját novellában is megformálja – élete egyetlen novellájában** –, Midász király, akinek érintésére minden arannyá válik: arannyá, tehát holtta, s mivel végül már semmihez nem mer hozzáérni, meghal anélkül, hogy megtudná: az átok elmúlt róla, meghal anélkül, hogy az élet örömét megismerné. Lukács Seidler Irmával nem merte vállalni az élet örömét, s most pánikszerűen fél a midászi sorstól. Míg nem találkozik Bauer Hildával.

„Nem félek már – írja Popper Leónak –. Sok része van ebben valakinek, aki – azt hiszem – szeret engem, akivel egypár szép napot éltem át, és utánuk szép és bízó leveleket váltottunk, és akivel még fogok szép napokat együtt átélni.”*** Lukács nem fél már, de érzi: Hilda nem az, aki megváltaná. Óvatosan, de becsületesen, kételyeit nem titkolva megy bele ebbe a kapcsolatba, egy percig sem áztatja Hildát. Nem tehet róla, hogy a lánnal nagyot fordul a világ. Hilda viszont bölcsőbb annál, hogy ezt a disszonanciát ne érzékelné – szépen számol majd be erről Lukács szakítólevelére írt válaszában. Mert Lukács látta, hogy Hilda részéről túl sok forog kockán. S mivel ő is érzi, hogy a levelezés befejezettsége *contradictio in adjecto*, próbára szánja el magát. „És most hallgass meg – írja Leónak 1909 júliusában. – Én körülbelül 4-5 hónapja nagy és áldozatos és szép levelezésben vagyok Bauer Hildával – úgyis megtudnád a nevét, hát megmondom, a Bauer Herbert húgával, akit februárban láttam kb. háromszor, amikor Pesten volt és áprilisban szintén kb. annyiszor. Ők pedig most mind Ammerlandba mennek a Stranberg tó mellé. Én nekem egy hónapra el kell oda mennem. Megmagyarázom, hogy miért – főleg azért, hogy ne becsüld túl ennek a dolognak

* Balázs Béla: Művészetfilozófiai töredékek I., i. h. 63. o.

** Lukács György: Midász király legendája, *Ifjúkori művek*, 188–198. o.

*** Lukács György levelezése, 121. o.

énrám való fontosságát. El kell mennem, mert tudnom kell, hogy milyen az igazi viszony közöttünk. Én Pesten – Hilda Szegeden lakik, és tanít ott, úgyhogy le van kötve oda – nem tisztázódhatnék soha, mert ha egy-két napra, egy hétre fel is tud jönni Pestre, ott sok az ember stb. És főleg egy-két várt napban nagyon sok mindig a hisztérikus túlfeszültség, különösen, ha nem napokról, de egypár együtt töltött óráról van szó. És ezt a hisztérikus-ságot most mindig erősebben érzem a leveleinkben, az enyéimben is, de még az övéiben is – és félek tőle. Félek, hogy egy hazugság került bele ebbe a viszonyba: ne érts félre, attól félek, hogy *többnek* érezzük a leveleken át az egymás közét a másikban, mint ami annak a valóságban megfelel. És én ettől félek és azért akarok vele egy hónapot együtt tölthetni, hogy kiszüljön, ha valami igazán komoly és mély dolog lenne, de ha igazán az, »mély alázattal hajtom le a fejem«, mint Ady mondja, és »görgessen a perc, az ő dolga bizony, merre, mívégre«. De annak egy igazán nagy és szent dolognak kell lennie, aminőnek a kedvéért én ma megállnék valakinél, és az a félelem van bennem, hogy a folytonos levélirogatás, meg minden, ami vele együtt jár, egy ilyen hisztérikus, irreális mélységet és magasságot készül adni annak, ami köztünk van. És én ezt *nem akarom* és elmegyek oda és együtt leszünk egy hónapig a közönséges életben mindennap, és akkor kiszül minden. Lehet, hogy még hamarabb – és akkor még előbb eljövök hozzád, de legrosszabb esetben is egy hónap múlva.”* Kisült minden, hamarosan. Még júliusban így a következő levél: „Most írhatok már, mert végleges biztonsággal írhatom neked, hogy – augusztus első napjaiban Wengenben leszek. Énnkem kezdettől fogva voltak ilyen sejtelmeim – emlékszel, írtam a levélirogatás hisztérikus, valóságokat meghamisító közelhozásairól. Hát: így volt. Azaz, hogy ez a dolog komplikált, mert én nagyon szeretem ezt a lányt, de – de valami bennem ugyanakkor a jó barátja is szegénynek és ez azt mondja: nem jó neki veled együtt lenni, sőt a legjobb lett volna nem is találkoznotok egyáltalában. És ugyanakkor van bennem még valaki más is, aki a legszebb órákban is ezt mondja: nem való neked (mármint nekem ezúttal) az együttlét, a közösség – menj! Abban igazad van – talán –, ez nem Midász hangulat. Mert nem érzem – mindig – metafizikailag szükségszerűnek, nem érzem mindig belőlem jövőnek, csak inkább abból a viszonyból, ami köztem és e között a lány között van. Bár mondom – csak nem mindig – de ez most nem tartozik ide. Most sokkal erősebb vagyok, mint tavaly és nem fogok fel semmit szentimentálisan – magamat illetőleg.”** Lukács már lezárta tehát az ügyet, de szokásától eltérően kissé mintha zavarosan fogalmazna. „Tehát valami olyasmi történt itt, hogy a nem-

* Uo. 138–139. o.

** Uo. 145. o.

Midászságnak hazugság lett a következménye (abban az értelemben, ahogy te használtad a szót Midászról írván – emlékszel még?), de csak a Hilda és az én köztem levő viszonyra vonatkozólag, ez nem jelent órá nézve semmit. Őt ma is a legnagyobb ember egyikének látom, akiket valaha ismertem, csak – nincs itt más szó, mint ez a közönséges – nem vagyunk összevalók. Ha asszony volna, talán lenne megoldás. Talán – és ezt ő is egészen tisztán látja – hat hónapig, talán egy évig, talán rövidebb ideig együtt lennénk – és aztán mindegyikünknek lenne egy szép emléke. Így nagy bajok vannak. Azaz, hogy nagy bajok lehetnek. Mert Hilda is átlát sok mindenfélét mindebből – de ő sokkal jobban szeret engem, mint én őt, azaz, hogy ő lány és ezért ezek a tekintetek kevésbé hatnak az ő érzéseire, mint az anyémekre (azazhogy ez nagyon komplikált, mert szeretem őt – de... ha nem érted, mégsem bírom most megmagyarázni.) Én nem vagyok képes hazudni. Nem vagyok képes egy-két szép hónapot eltölteni valakivel, akit tudom, hogy ott kell hagynom ezután (ha tudom, hogy ebből neki belső bajai lehetnek), de – mégsem bírom őt olyan egyszerűen heroikusan otthagyni, ahogy talán kellene. Most tehát órála van szó, nem rólam és sok nehéz dolog van itt.”*

A levél természetéből következő határoltság az életben is határokat teremtetett. Lukács az egykori kedves utáni vágyakozást választotta. Hiszen ha az alkotó Irma jelenléte akadálya lett volna filozófiája szárnyalásának, mi lehet ez az alföldi tanítókisasszonyka? Mindenesetre javára szól Lukácsnak, hogy ezt még viszonylag időben, rövid tévovázás után (a közös nyaralás után nem mindjárt az első levélben) egyértelműen tudomására hozza Hildának. Aki, szembesülve ezzel a fordulattal, az első sokk után lassan visszatér önmagához, s immár valóban önmagára is talál. Nem játssza meg többé magát – nincs kinek. Önmagát adhatja, s ezzel felszínre kerülnek valódi emberi értékei. Hihetetlen alázata, fegyelme, munkabírása, okos lényeglátása, humorérzéke. Lukácstól kissé eltávolodván, már egészséges kritikával tudja tekinteni barátja elkényeztetett kedélyhullámozásait is, és nem rendül meg akkor sem, amikor 1909 vége felé, de még később is, Lukács mintha megint elhatározásában és újra közeledni próbálna hozzá. A szemünk előtt válik felnötté. Számára most kezdődnek a nehéz évek. Édesanyja betegeskedni kezd, az amúgy sem anyagi gondoktól mentes háztartás minden gondja nehezedik rá ezentúl, munka és tanulás mellett, s az idősebbik fivér önállósulván, a kisebbik taníttatásának gondja is. Mert Bauer Ervinben ekkor még kevesen láthatták a fanatikus-fegyelmezett kutatót – később vált azzá, lehiggadván, hivatására és párjára találván, nagy-nagy szeretetben Kaffka

* *Lukács György levelezése*, 146. o.

Margit mellett, akivel öt felhőtlen, külső körülményektől, háborútól zaklattott, de belsőleg mindkettejük számára addig ismeretlenül harmonikus és munkaeredményekben is gazdag évet élt át. Ekkor még viharos életet él ő is, szélsőséges érzelmei kinyilvánításával nemcsak bátyjától távolodik el gyakorlatilag egy életre, tőle, akivel épp ebben a tulajdonságában oly hasonló volt, hanem anyjának és nővérének is gyakran okoz fájdalmat. Ezek között a mindennapos gondok között növekszik fel Bauer Hilda emberi nagysága. Ekkor válik igazán jó baráttá, akihez a legnehezebb percben – Irma halálakor – menekülni lehet. Lukács naplója tanúsága szerint öngyilkosságot fontolgat, – a magas röptű – talán eleve a jövőnek fogalmazott? – naplóból az nem derül ki, hogy a gyakorlati vigasztalást, az élet segélykezését Bauer Hilda adja ekkor Lukácsnak. Hozzá fut, ő az – a rivális kedves! –, aki három napon át hallgatja Lukács lelkifurdalásos magyarázkodását, nem érez diadalt, inkább szomorúságot, s némi megkönnyebbülést is talán, hogy nem őt választotta ez a háborgó, kemény ember. Közben nyilván gondoskodik róla, mosolyog, bólogat, asztalhoz ülteti, sétáltatja, fejfájás ellen port hoz, néha válaszol is egy-két szót, amire Lukács nyilván nem figyel. De a három nap után megnyugodva utazik el. A vidéki tanítókisasszony erre is képes volt, ezt is kibírta. Hiszen ez a hivatása. Derűsnek, kiegyensúlyozottnak, megnyugtatónak, szépnek lenni, legfeljebb a papírnak panaszkodni néha. Bauer Hilda értelmi képességeiben, szorgalmában, munkabírá-sában semmiben sem maradt el fivérei mögött – de természetes volt, hogy ő az, aki egyetlen szó nélkül lemond a független életütről, amilyent például bátyjai feleségei választhattak maguknak. Vállalja a csöndes szolgálatot, a háttérbe húzódást, az élmények néma befogadását. Hiszen a szolgálat is lehet önmegvalósítás. Hiszen éppen Lukács ír, és éppen ebben az időben, a műként megvalósítható életéről. Bauer Hilda a maga lényének az élet egészéhez való odafordulásában éppen a Lukács által leírt egységesítést tudta megvalósítani. Ezért mű az ő élete maga. Ennek tükre emlékirata is. Nem egy teoretikus visszaemlékezése ez, jelenetek, képek, jellemek jól megragadott laza sorozata. Nem kell elméleti reflexiót, értékelést, helyretevést keresnünk benne. Izgalmasan, de visszafogottan ír fiatalokora élményeiről, Balázsék barátairól, az irodalmi társaságról – soha nem tartotta magát közük valónak, csak Kodályhoz és Kaffkához érezte egy-egy időszakban valóban közel magát, de emberi, és nem művészi okokból. A kívülálló autonóm szempontja így új megvilágításba helyezhet személyeket, jelenségeket, melyeket a kortársak feljegyzéseiből ismerünk. Nem szabad rossznéven vennünk tőle, hogy elhallgatja a Lukács-szerelmet – ennek mélyén valószínűleg sokkal inkább a kitörési vágy munkált, mint a valódi érzelem; talán valóban el is felejtette ezt a korszakot, s a barátság emlékével élt tovább. De ha nem

így történt, épp ő ne kozmetikázhatna egy kissé a múlton? Ráadásul ilyen ártatlanul – hiszen lényeges dolgokban az írásmű minden pontján őszinte önmagával szemben. Ráadásul nem is példa nélküli az ilyen elhomályosult emlékezés a családban – Hajós Edit, Balázs Béla első felesége például élete végén egy interjúban úgy emlékezett, hogy ő csupán „baráti szívességből” ment hozzá Balázshoz – Balázs naplójának egyidejű feljegyzésein kívül Edit Lukácshoz írt levelei is ennek ellenkezőjét mutatják. Az emlékezés szubjektív műfaj, különösen az ilyen, jó évtizedet felölelő, többször megszakított írás – ezért tárjuk az olvasó elé hiánytalanul, „szerkesztetlenül” az önismétlő részeket is: érzelmi háttérük intenzitására figyelmeztetnek. A mögött az apróság mögött, hogy Bauer Hilda többször is felrója Baláznak: önéletrajzi regényében „eloroza” Ervin sporteredményeit, az egész Bauer Ervin-tragédia áll, Bauer Erviné, akinek már nem volt módja megvédeni magát bátyja testvérietlen trükkjétől. Bauer Hilda fájdalmát feltétel nélkül tisztelben kell tartanunk. Így jártunk el azoknál a részeknél is, ahol a visszaemlékezés fájdalma igazságtalansághoz vezet. Hamvassy Annát, Balázs második feleségét például ismeretségi körükben mindenki feltétel nélkül tisztelte. Talán félreértések sorozata állította őket szembe egymással – bár az 1949-es levél ennek ellentmondani látszik –, de talán még inkább a döntően hasonló tulajdonságokból fölépült személyiségek ösztönös taszítása. Hamvassy Anna ugyanúgy egy szolgálat jegyében élte le az életét, mint Bauer Hilda, aki nagy élményeit úgy dolgozta fel magában, hogy tudott belőlük raktározni a nehéz időkre tartalékol. Irodalmi emlékei nemcsak tárgyilag érdekesek – bár talán adnak némi új adalékot Kafka-, vagy esetleg Kodály-képünkhöz, hanem egy kulturált kívülről elfogultságmentes szemével elkapott, rögzített korpillanatok is.

De talán a befejezett emlékirat is *contradictio in adjecto*. Bauer Hilda önéletrajza is egy ponton kilép az életbe, jelenidejűvé válik. Ha a műként szemlélt életszínjáték első felvonása a Lukács-epizódban megélt csalódás és felnövekedés – az igazi tragédia az emlékirat utolsó fejezete, a jelenidőben rögzített teljes magányba zuhanás. Bauer Hilda bátyjai után elvesztette férjét is, akivel közel fél évszázadon át éltek együtt. Végző magányában az emlékirat már-már naplóvá alakul. De a feladat, a cél itt is felülkerekedik, az egész életen át megszokott fegyelem itt is csak néhány perc lazulást engedélyez. Az önmagát megalkotó „esztéta-élet” a tragédián is képes felülemelkedni. „Ezért nem tragikus többé ennek az emberfajtának tragikus élete és tragikus izoláltsága. A magány tragikussága itt is az élet apriorija, de itt ebből a magányosságból nő a legfőbb heroizmus, a maga megformálásának heroizmusa.”* Lukács 1910 elején fogalmazta meg ezt a programot.

* Lukács György: *Ifjúkori művek*, 436. o.

És a következő fél évszázad során valószínűleg mit sem tudott arról, hogy egy számára egykor fontos lény ezt valósítja meg. „És ha kevés is talán egy emberélet ahhoz, hogy tiszta fenségben valósuljon meg, ami benne élt, ha csak rodini torzóként marad a lelke élete végén, csak félig kibontakozva sziklabörtönéből, az igazi valóság, a tragikus, a metafizikai valóság ez a szobor lehet csak, amely mindig elevenen benne élt ebben a sziklában; amelyet hogy tiszta vízióként olykor látnia megadatott, és hogy kemény munkában egy életen át törhette magát utána, egyetlen igazi élete volt az életnek.

Ez az élet példaadó élet, szimbolikus élet – és minden szimbólum rokona a másikkal. Ez a legmélyebben és legigazabban szimbolikus élet, a legigazabban egyéni élet: mert a szoborban a márvány lelke válik szoborrá, annak az egy, határozott márványtömbnek a lelke, ha szoborrá válásával elválik is a testvér márványsziklaktól, és minden szobornak testvérévé születik. A lélek útja: letörni magáról mindent, ami nem igazán az övé; a lélek formálása, igazán individuálissá tenni a lelket, de a megformált túlnő a pusztán individuálison. Ezért példaadó az ilyen élet. Példaadó, mert az egyik ember megvalósulása ennek lehetőségét jelenti minden ember számára.”*

A szöveggondozásról

Kötetünk élére Bauer Hilda emlékezéseit helyeztünk, részben mert ezt szánta maga is idegen szemek elé, másrészt mert talán a személyiségre is érvényes, ami bevált gyakorlat szerint a teoretikus vizsgálódásra: az érettebből lehet megérteni az éretlent, s nem fordítva. A szöveganyag így épül önmagát magyarázó szerkezetté. Bauer Hilda emlékiratait két nagyalakú és egy kisalakú füzetbe írta, melyeket 34 külön lap egészít ki, az esetek többségében pontosan megjelölve, hogy mely részhez szánta kiegészítésül szerzőjük. Ezeket a lapokat beillesztettük oda, ahova szöveg szerint kíváncsiaknak. Ugyancsak a szövegbe illesztettünk néhány margóra írt megjegyzést. Az emlékirat és a levelek szövegét hiánytalanul közöljük. A levelek szövegét lehetőség szerint betűhíven, mivel kötetünket forráskiadványnak szánjuk, a levelek megszületésének idején még nem volt érvényben a mai helyesírás, az 1910 körüli nyelvhasználat pedig sajátos stílusértékkel bír. Minden szerkesztői magyarázó, kiegészítő betoldást szögletes zárójelek között [–] teszünk meg. Ha a levelek élén nem szerepelt keltezés, de a boríték postai pecsétjéről leolvasható, kerek zárójelek között (–) adjuk meg. A kikövetkeztetett dátumokat szögletes zárójellel jelezzük. A szöveg eredeti zárójeleit ugyancsak kerek zárójellel jelöljük. Ahol tehát a levelekben a mai szem-

* Uo.

nek furcsa helyesírással, szóhasználattal, központoszással találkozik az olvasó, az (remélhetőleg) szándékos. Az emlékirat születése idején már érvényben volt az akadémiai helyesírási szabályzat, ezért az esetleges hiányosságokat ennek megfelelően javítottuk. Nem volt szükség komoly beavatkozásra, hiszen Bauer Hilda ügyelt a pontos helyesírásra. Függelékben közöljük azokat a dokumentumokat, amelyeket Bauer Hilda csatolt emlékiratához, valamint három olyan eddig még publikálatlan levelet, amely közelről érinti témánkat.

Végül köszönetet mondunk az anyag lektorának, és mindazoknak, akik közreműködésükkel, tanácsaikkal segítették e kötet összeállítását.

Budapest, 1985. január

Lenkei Júlia

TARTALOM

Keresztury Dezső: Bauer Hildáról	5
Emlékeim	11
Levelek Lukácshoz	79
Függelék	213
Jegyzetek	223
Utószó	239

Felelős kiadó: Lukács József

**Megjelent 16 (A/5) iv + 16 oldal melléklet terjedelemben
1000 példányban**

KF engedély sz.: 48 968

A kiadásban közreműködött a Go-press gm.

TIT Nyomdaüzem, Bp.

Felelős vezető: Mucsi Sándorné gazdasági vezető

1915 május 5-ig laktam Kaffka Margitnél, 5-én el-
költöztem a Rokenbiller u. 35. alá, ahova másnap
május 6-án férjemmel beköltöztem. Május 6-án
vett az esküvőm Arkhilling Bekérását. Az esküvőt
különleg ez nem sokban változtatta. Tovább taní-
dottam iparismelő iskolában és sok magánórát
adtam, mert kétféle fiúval nem volt valami
sok. Kellett a nyelvtanítást. Magánóráim során
sok mindenképp megismerkedtem, sokféle körülmény
sok tapasztalattal gyűjtöttem. Az akkori jó barátai
polgárság gyakorlatait tanítottam. — Úgy Weiss
Maurice családjának egy tagját is tanítottam
Erdély volt bopillatani az ilyen dicsősé-
ges emelkedéséért. Körülkértem be életbe
De erőt talán kísért. — Tanítványaim
Körül volt Seiber Marika, akkor 14. 15. é.
A Rózi-piskola 4 osztályát befejezte és mint
magyar tehetséges művész volt, zene-
műveit folytatta intenzívebben. Annyia
D-né Patay Berta kiváló zongorista volt
híres Kamarazongoristák zongoristája is volt és
minden Kiváló művész és Külföldi koncertes
művészek megfordultak házuknál. Ezen
Környezetben volt fel Marika minden nap és
jó mint foglalkozás. Málam iródtam,
forténelmet tanult, mintha nyelven is, és
képezte őket a zenén kívül tovább. Magam
Körül, nagyon nap és tehetséges gyakorlata
öröme volt vele foglalkozni. Kb. 2 évig ta-
nítottam, talán a háború végéig, amikor
itt minden felborult, magam is mindezt.
Tanítványaim átiródtak, Marikát is
elvezettem nemcsak etel. Sok sok éven

Légy

Bauer Simon – a képet Bauer Hilda
mellékelte emlékiratához (LAK)

Bauer Simonné
(Szilárd Károlyné tulajdona)

A Bauer testvérek: középen Herbert, jobbról Hilda,
balról kislányruhában Ervin (MTA)

A fiatal Bauer Hilda (LAK)

Lukács György és Balázs Béla a levelezés idején (LAK)

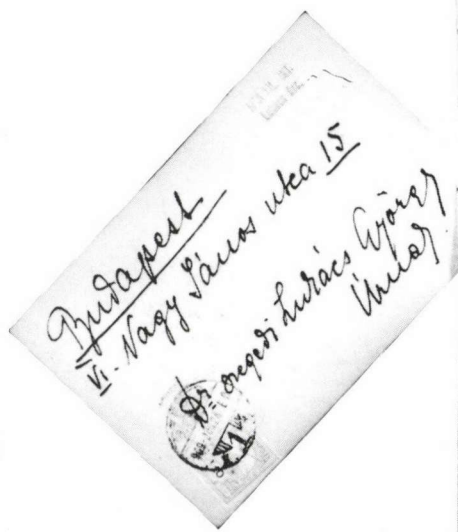

Korabeli portré Bauer Hildáról (LAK)

Balázs Béla Doktor Szélpál Margit c. darabjának bemutatóján:
ül Lukács György és Balázs Béla: az álló alakok között középen,
a kilenc hortenzia alatt Bauer Hilda(LAK)

17, 24
 Jó Gyurm! igazán csak hánnyal
 hánnyal írhatod, ha azt a sa-
 ronn, hogy hánnyal megkapd
 leveleimet és átadod, hát
 hánnyal kell mindig és meg-
 nos nem plágium éretemben
 mint azt te mond és me-
 retted. Anyu, de any-
 uyi a dolgom, hogy más-
 uyi! És kellene, hogy dol-
 gos! Ugye baj van a
 "befejezés" elhagyásával és a
 azt utólag. De hát hez
 egy kére. É-án utasított
 és az reugeteg előreműköd-
 tel jár. Varrónó van a has-
 ban, a ki minden megpöc

Egy levél... (LAK)

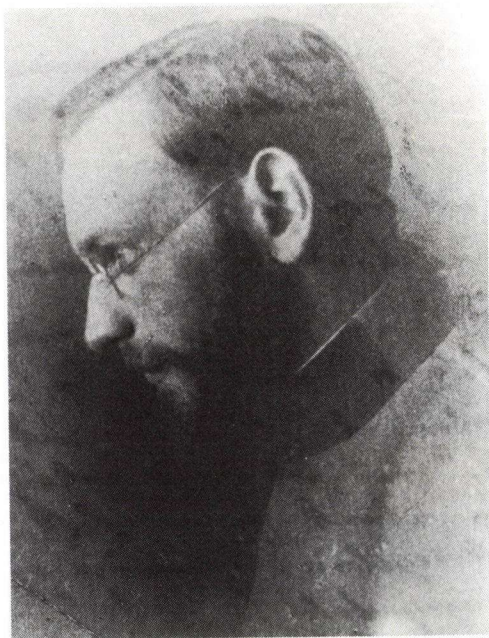

... és szerzője (LAK)

Kaffka Margit és Bauer Ervin (MTA)

Bauer Ervin katonaképe (MTA)

Kaffka Margit és Bauer Ervin a laboratóriumban (MTA)

Hildának bontó állásfoglalás is mely megemlékezik a
- Hildnak Balázs - emléke
Budapest 1918. 3. 15.

Lucius
AZ UTÁNUNK JÖVŐ
GENERÁCIÓKNAK

LUKÁCS GYÖRGY
BALÁZS BÉLA
ÉS AKIKNEK NEM KELL

ÖSSZEGYÜJTÖTT
TANULMÁNYOK

1 9 1 8
KNER IZIDOR KIADÁSA GYOMA

Lukács dedikációja Bauer Hildának (PIM)

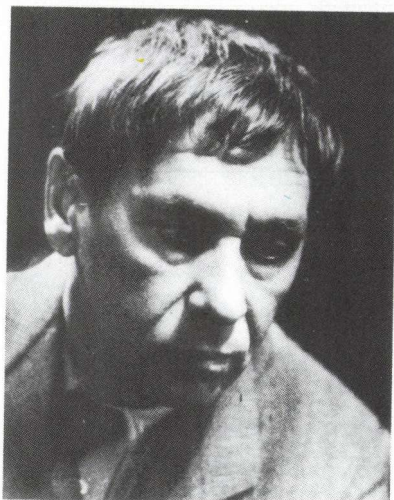
Bauer Hilda fiatalasszony - korában (Szilárd Károlyné tulajdona)

Máté
1925

Schelling Ondármár és Hildamár
baráti szeretettel Czigány Dezső és
Bp. 1926. jan. 6. Boriska

Czigány Dezső és felesége — a két portrét Bauer Hilda mellékelte emlékiratához (LAK)

Bauer Hilda és Schilling Oszkár otthonukban.
Bauer Hilda háta mögött a falon a fiatal Balázs Béla és Kodály Zoltán
kettős portréja (Szilárd Károlyné tulajdona)

Űr  mhegy, 1928. Fent a bokor mögött, lent balról a hetedik Bauer Hilda;
 lent középen Vágó Márta;
 jobbról a második férfialak mindkét képen Schilling Oszkár;
 fent a f  ben   lve, lent jobbsz  lr  l: József Attila (PIM)

Balázs Béla temetése (MTA)

Tordai-Schilling Oszkár festménye Bauer Hildáról
(Keresztury Dezső tulajdona)

„Nem félek már. Sok része van ebben valakinek, aki – azt hiszem – szeret engem, akivel egypár szép napot éltem át, és utánunk szép és bízó leveleket váltottunk, és akivel még fogok szép napokat együtt átélni.”

(Lukács György Popper Leóhoz, 1909. április 25-én)

„Őt ma is a legnagyobb ember egyikének látom, akiket valaha megismertem, csak – nincs itt más szó, mint ez a közönséges – nem vagyunk összevalók.”

(Lukács György Popper Leóhoz, 1909 július végén)

„Már nem élek otthon, nincs is otthonom, hanem a Nyugdíjas Pedagógusok Otthonában, ahova bekerültem, ahol van egy picike szobám (a ház papoké volt, szervita rendház), a szoba cella, de egyedül vagyok benne, igaza van Dezsőnek, nagyon alkalmas az írásra – tehetséges ember itt sokat tudna alkotni. Nagy ablak gyönyörű kilátással, de engem már nem érdekel a kilátás, most egy vágyam van: hogy az írás menjen.”

(Bauer Hilda, 1963. március 8-án)